

Güz
Autumn
Осень

Yıl / Year / Год

2023

Sayı / Issue / Номер

59

KARADENİZ

ISSN: 1308-6200

<http://dergikaradeniz.com>

ULUSLARARASI
BİLİMSEL DERGİ

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SAHİBİ / OWNER / УЧРЕДИТЕЛЬ

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA
(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF / ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan University

REDAKSİYON / REDACTION / РЕДАКЦИЯ

TÜRKÇE / TURKISH / ТУРЕЦКИЙ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan University)

İNGİLİZCE / ENGLISH / АНГЛИЙСКИЙ

Dr. Eray KARA (Giresun University)

RUSÇA / RUSSIAN / РУССКИЙ

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Kars Kafkas University)

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDANCE ADDRESS / АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

TEKNİK DESTEK / TECHNICAL SUPPORT / ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА**A. Alper ALTINKAYNAK**Tel: +996 709 364 880 (Whatsapp / Telegram)
dergikaradeniz@gmail.com / karadeniz@kulturajans.com**EDİTÖRLER / EDITORS / РЕДАКТОРЫ**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ORCID: 0000-0003-1105-0479 erdoganaltinkaynak[@]ardahan.edu.tr	Halk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ ORCID: 0000-0002-6682-8455 bayramdurbilmez[@]gmail.com	Aşık Edebiyatı Nevşehir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ ORCID: 0000-0001-9138-3825 rezankarakas[@]hotmail.com	Halk Edebiyatı Siirt Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ceval KAYA ORCID: 0000-0002-6872-6145 cevalkaya[@]ardahan.edu.tr	Eski Türk Dili Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN ORCID: 0000-0002-8430-1008 buran.ahmet[@]gmail.com	Dil- Dilbilim Fırat Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK ORCID: 0000-0001-8386-0062 c.bahattin[@]gmail.com	Arkeoloji İğdır Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ ORCID: 0000-0002-4275-2417 aleqsandre.m[@]gmail.com	Gürcü Dili ve Edebiyatı Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Giorgi SOSIASHVILI ORCID: 0000-0002-2406-8662 Giorgisosiashvili[@]gmail.com	Gürcistan Tarihi Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Remzi KILIÇ ORCID: 0000-0002-2815-6360 kilicremzi[@]gmail.com	Tarih Erciyes Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ORCID: 0000-0002-6211-8114 telliogluibrahim[@]gmail.com	Tarih Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ ORCID: 0000-0001-5829-8557 roinkav[@]gmail.com	Yakıncağ Tarihi Kars Kafkas Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Enver SARI ORCID: 0000-0002-7623-6832 enversari[@]hotmail.com	Psikoloji Giresun Üniversitesi Türkiye

<p>Prof. Dr. Enver TÖRE ORCID: 0000-0002-2074-3608 entor[ ]artvin.edu.tr</p>	<p>Tiyatro Artvin Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ ORCID: 0000-0001-7600-273X fbaşbug[ ]gmail.com</p>	<p>Sanat Tarihi Akdeniz Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA ORCID: 0000-0003-0260-7538 harundemirkaya[ ]hotmail.com</p>	<p>Yönetim ve Strateji İstanbul Arel Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Yakup ÇELİK ORCID: 0000-0001-9252-8221 ycelik1234[ ]gmail.com</p>	<p>Yeni Türk Edebiyatı İstanbul Kültür Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN ORCID: 0000-0003-3801-7989 gh.golkarian[ ]gmail.com</p>	<p>İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Yakın Doğu Üniversitesi KKTC</p>
<p>Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA ORCID: 0000-0002-4688-0651 layli.ukubaeva[ ]manas.edu.kg</p>	<p>Kırgız Dili ve Edebiyatı Manas Üniversitesi Kırgızistan</p>
<p>Prof. Dr. Remzi DEVLETÖV ORCID: 0000-0002-1521-0305 remzidevletov[ ]mail.ru</p>	<p>Rus Dili ve Edebiyatı Kırım Tatar Devlet Milli Tiyatrosu Rusya</p>
<p>Prof. Dr. Elena ARABADJI ORCID: 0000-0002-7549-9673 olena.arabadji[ ]gmail.com</p>	<p>Ukrayna Dili ve Edebiyatı Melitopol Devlet Üniversitesi Ukrayna</p>
<p>Prof. Dr. Sibel CENGİZ ORCID: 0000-0002-3582-5454 sibalcengiz[ ]ardahan.edu.tr</p>	<p>İktisat Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Ahmet İÇLİ ORCID: 0000-0002-7478-7518 ahmet.icli[ ]batman.edu.tr</p>	<p>Eski Türk Edebiyatı Batman Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV ORCID: 0000-0003-1561-2969 batir.matyakubov[ ]mail.ru</p>	<p>Müzikoloji Özbekistan Devlet Konservatuarı Özbekistan</p>
<p>Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN ORCID: 0000-0001-6694-1346 alp7501[ ]gmail.com</p>	<p>Eğitim Bilimleri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ ORCID: 0000-0002-5289-9017 haarslantas[ ]gmail.com</p>	<p>Eğitim Bilimleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Ergali ESBOSUN ORCID: 0000-0002-5477-2116 ergaliesb[ ]mail.ru</p>	<p>Kazak Dili ve Edebiyatı Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazakistan</p>
<p>Doç. Dr. Faig ELEKBERLİ ORCID: 0000-0002-8865-568X faikelekber[ ]gmail.com</p>	<p>Felsefe Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycan</p>

Doç. Dr. Mehmet TEYFUR ORCID: 0000-0001-7573-0241 teyfur1965[@]gmail.com	Felsefe Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Semra ÇEVİK ORCID: 0000-0001-5291-243X semracevik[@]yahoo.com	Resim Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI ORCID: 0000-0001-6138-363X ccicekdagi[@]gmail.com	Felsefe Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Zafer AYKANAT ORCID: 0000-0003-3160-933X zaferaykanat[@]ardahan.edu.tr	İşletme Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ömer BİLEN ORCID: 0000-0001-7198-8421 omer.bilen[@]btu.edu.tr	İstatistik, Nicel Karar Yöntemleri Bursa Teknik Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Sedat BAHADIR ORCID: 0000-0002-1018-016X Sedat.bahadir[@]artvin.edu.tr	Folklor Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV ORCID: 0000-0002-5010-513X azamat.maksudunov[@]manas.edu.kg	Pazarlama Kırgız Türk Manas Üniversitesi Kırgızistan
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ ORCID: 0000-0002-5110-5334 arifcemtopuz[@]ardahan.edu.tr	Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Şelale RAMAZANOVA ORCID: 0000-0002-3252-6504 shramazan18[@]gmail.com	Rus Dili ve Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA ORCID: 0000-0003-2572-2264 kalaarif[@]hotmail.com	Sosyoloji Munzur Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN ORCID: 0000-0003-1840-6562 kutayustun[@]ardahan.edu.tr	Uluslararası İlişkiler Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI ORCID: 0000-0003-1840-6562 samipataci[@]ardahan.edu.tr	Sanat Tarihi Ardahan Üniversitesi Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Maltepe Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-6627-3042 r_korkmaz[@]hotmail.com
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-5438-8432 fcolak[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Hikmet KORAS Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-7045-2510 hikmetkoras[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-9116-9706 karadavutz[@]yahoo.com
Prof. Dr. Ihsan BULUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-4873-3479 ihsanbulut[@]akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ Marmara Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0003-4179-7645 altas68[@]gmail.com
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ Giresun Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-9997-8898 betul.karagoz[@]giresun.edu.tr
Prof. Dr. Elfina SIBGATULLINA Rusya Bilimler Akademisi / Rusya	ORCID: 0000-0001-5755-8687 alfina2003[@]yandex.ru
Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV İlimler Akademisi / Kırgızistan	ORCID: 0000-0002-3036-9744 sulaymankayipov[@]hotmail.com
Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0001-7814-2103 nikoaxal[@]gmail.com
Doç. Dr. Vasil MOSIASHVILI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0002-3975-2723 vasilmosiashvili[@]gmail.com
Prof. Dr. Baltabay ABDIGAZIULI Abay Üniversitesi / Kazakistan	ORCID: 0000-0002-4191-0831 b.abdigaziuli[@]mail.ru
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan	ORCID: 0000-0002-9708-7055 seyfeddin_rzasoy[@]mail.ru

BASKI / PRESS / ИЗДАТЕЛЬСТВО**Step Digital**

1420 Cadde No 58/5

06378 İvedik – OSB Yeni Mahalle/ANKARA

Tel: 0312 3958571 - Sertifika No: 47479

DİZİNLER / INDEXES / ИНДЕКСЫ

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Index Copernicus (ICI World of Journals), Russian Science Citation Index, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Modern Language Association, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), Open Academic Journals Index ve Google Scholar tarafından indexlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Yazar Author Автор	Başlık Title Заглавие	Sayfa Page Страницы
Atif Çağlar ABABAY Erkan BİL	VIDEO OYUNLARINDA ETKİLEŞİMİN ÖNEMİ: BİR LİTERATÜR TARAMASI THE IMPORTANCE OF INTERACTION IN VIDEO GAMES: A LITERATURE REVIEW ВАЖНОСТЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ВИДЕОИГРАХ: ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ	1-15
Samet DOYKUN	GÖRME ENGELLİ ÂŞIKLAR VE TABİAT ALGISI VISUALLY DISABLED MINSTRELS AND NATURE PERCEPTION СЛАБОВИДЯЩИЕ МЕНЕСТРЕЛИ И ВОСПРИЯТИЕ ПРИРОДЫ	16-30
Ufuk NECAT TAŞCI	TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TİCARİ İLİŞKİLERİN ETKİSİ, TİCARİ DİPLOMASİNİN, İÇERİDEKİ ONTOLOJİK GÜVENLİK KAYGILARINI GİDERMEDEKİ ROLÜ: KUZAY İRAK VAKASI THE IMPACT OF TRADE DIPLOMACY IN TURKISH POLITICS ON THE REMOVAL OF INTERNAL ONTOLOGICAL SECURITY CONCERNS: NORTHERN IRAQ CASE ВЛИЯНИЕ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ТУРЕЦКУЮ ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ, РОЛЬ ТОРГОВОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗРЕШЕНИИ ОНТОЛОГИЧЕСКИХ ОБЕСПОКОЕННОСТЕЙ НА ВНУТРЕННЕМ УРОВНЕ: СЛУЧАЙ СЕВЕРНОГО ИРАКА	31-40

Gülçin BİLGİN TURNA	AVM ZİYARET SEBEBİ, DENEYİMİ VE SADAKATI: RİZE ÖRNEĞİ MALL VISIT REASONS, EXPERIENCE, AND LOYALTY: THE CASE OF RIZE ПРИЧИНЫ ПОСЕЩЕНИЯ ТОРГОВОГО ЦЕНТРА, ОПЫТ И ЛОЯЛЬНОСТЬ: СЛУЧАЙ ИЗ РИЗЕ	41-66
Fatma ÇAKMAK	KİMLİK VE MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İSLAM HACCINDA KADININ STATÜ DEĞERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME ISLAMIC HAJJ IN TERMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IDENTITY AND SPACE A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE STATUS VALUE OF WOMEN İSLAMSKİY ХАДЖ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СООТНОШЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ И ПРОСТРАНСТВА СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТАТУСНОЙ ЦЕННОСТИ ЖЕНЩИН	67-84
Sıddık ÇALIK	ANKARA SAVAŞI SONRASI DARP EDİLEN ŞİKKELER ÇERÇEVESİNDE ANADOLU'DA SİYASİ HAKİMİYET MÜCADELESİ: İKİNCİ VASALLIK DÖNEMİ THE STRUGGLE FOR POLITICAL DOMINATION IN ANATOLIA WITHIN THE FRAMEWORK OF COINS MINTED AFTER THE ANKARA WAR: THE SECOND VASALIC PERIOD БОРЬБА ЗА ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДОМИНИРОВАНИЕ В АНАТОЛИИ В РАМКАХ МОНЕТ ПОСЛЕ ВОЙНЫ В АНКАРЕ: ВТОРОЙ ВАСАЛИЧЕСКИЙ ПЕРИОД	85-101
Gökçen KALKAN	FRANSA İŞGALİ ÖNCESİ CEZAYİR'İN DURUMU (1792- 1830) THE STATUS OF ALGERIA BEFORE THE INVASION OF FRANCE (1792-1830) СТАТУС АЛЖИРА ДО ВТОРЖЕНИЯ ФРАНЦИИ (1792- 1830)	102-111

Ghadir GOLKARIAN Zohreh HEIDARIBENI	İRAN'DAKİ SİYASİ AYAKLANMALARIN COĞRAFİ YÖNLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ ANALYSIS OF POLITICAL UPRISINGS IN IRAN IN THE CONTEXT OF GEOGRAPHICAL ASPECTS АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВОЗМУЩЕНИЙ В ИРАНЕ С УЧЕТОМ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ	112-133
Mehmet Güney UĞUR Mehmet Ferhat ERDOĞAN	LİDERLİK KAVRAMI BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK KURAMININ İNCELENMESİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ÖRNEĞİ EXAMINATION OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP THEORY IN THE CONTEXT OF THE LEADERSHIP CONCEPT: THE CASE OF MUSTAFA KEMAL ATATURK ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРИИ ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ЛИДЕРСТВА В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЛИДЕРСТВА: ПРИМЕР МУСТАФЫ КЕМАЛА АТАТЮРКА	134-145
Ali Rıza SAVAŞ Ahmet Hikmet ZABUN	TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN PARTİLEŞME SÜRECİ: СКМР'DEN İYİ PARTİ'YE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİ PARTİLER THE PARTYING PROCESS OF TURKISH NATIONALISM: NATIONALIST PARTIES IN TURKEY FROM SKMP TO THE İYİ PARTY НАЦИОНАЛИЗМ В ТУРЕЦКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ: ОТ ЧКМП К ИЙИ ПАРТИИ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРТИИ В ТУРЦИИ	146-165
Fatih ÖZGÖKMAN	KANT'IN DÖRDÜNCÜ MANTIKSAL YANLIŞ ÇIKARIMI ELEŞTİRİSİ KANT'S CRITICISM OF THE FOURTH PARALOGISM КРИТИКА КАНТА ЧЕТВЁРТОГО ПАРАЛОГИЗМА	166-182

Bahattin ÇELİK Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK	KURT TEPEŚİ ÇEVRESİNDEKİ YERLEŐİMLER VE AVLAKLAR SETTLEMENTS AND HUNTERLANDS AROUND KURT TEPEŚİ ПОСЕЛЕНИЯ И ОХОТНИЧЬИ УГОДЬЯ В РАЙОНЕ КУРТ ТЕПЕ (ВОЛЧЬЕГО ХОЛМА)	183-192
--	---	---------

VIDEO OYUNLARINDA ETKİLEŞİMİN ÖNEMİ: BİR LİTERATÜR TARAMASI

THE IMPORTANCE OF INTERACTION IN VIDEO GAMES: A LITERATURE REVIEW

ВАЖНОСТЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ВИДЕОИГРАХ: ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Atif Çağlar ABABAY*
Erkan BİL**

ÖZ

Video oyunları, bilgisayar yazılımı alanında etkili ve popüler bir form olarak değerlendirilmektedir. Oyuncuların oldukça fazla zaman ve çaba harcadığı oyunlar hem oyun ekosisteminin ilgisini çekmekte hem de son dönemde akademik çalışmalara sıklıkla konu olmaktadır. Video oyunları, rekabet ve iş birliği unsurlarını sorunsuz bir şekilde birleştirerek ve oyuncular arasında bağlantı kurmayı teşvik ederek bireyleri bir araya getirmektedir. Bunun yanı sıra tüm video oyunları, çeşitli insan-bilgisayar etkileşimi (İBE) yöntemlerini kullanarak oyuncuların sanal bir ortamla etkileşime geçebilmelerini sağlamaktadır. Ayrıca kullanıcılara sunduğu çeşitli etkileşim imkanlarıyla farklı bir kültürel medya türü olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu alanın karmaşıklığı ve disiplinler arası kavramları da içermesi nedeniyle akademik çalışmalar için birtakım zorluklar oluşturmakta ve etkileşim tasarımı sürekli olarak yenilenmektedir. Bu çalışma, video oyunları etkileşimleri konusunda literatürdeki mevcut durumu ortaya koyarak gelecekte yapılacak akademik çalışmalara ve oyun tasarımlarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Video oyunlarda etkileşimin etkilerine yönelik yapılan çalışmalardan derlenen sonuçlar değerlendirildiğinde sosyal etkileşimlerin ve insan-bilgisayar etkileşimlerinin, oyuncuların bağlanma düzeylerini, akış deneyimlerini, algılanan keyfi, oyun oynamaya devam etme niyetlerini ve oyun içi satın alma davranışlarını etkilediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: video oyunlar, çevrimiçi oyunlar, etkileşimler, sosyal etkileşim, insan-bilgisayar etkileşimi

* **ORCID:** [0009-0001-9672-3662](https://orcid.org/0009-0001-9672-3662), Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, atif.ababay@comu.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0003-4301-3816](https://orcid.org/0000-0003-4301-3816), Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, erkanbil@comu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Ababay, A. Ç. & Bil, E. (2023). VIDEO OYUNLARINDA ETKİLEŞİMİN ÖNEMİ: BİR LİTERATÜR TARAMASI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 1-15. DOI: [10.17498/kdeniz.1334788](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1334788)

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

ABSTRACT

Video games are considered as influential and popular forms in the field of computer software. Games, which demand considerable time and effort from players, attract the interest of the gaming ecosystem and have become a frequent subject of academic research in recent times. Video games bring individuals together by seamlessly combining elements of competition and cooperation and encouraging connections among players. Moreover, all video games employ various Human-Computer Interaction (HCI) methods to enable players to interact with virtual environments. Additionally, with the diverse range of interaction opportunities they offer, they stand out as a distinct form of cultural media. However, due to the complexity of this field and its incorporation of interdisciplinary concepts, academic research faces certain challenges, and interaction design is constantly evolving. This study aims to present the current state of video game interactions in the literature and contribute to future academic research and game designs. When evaluating the findings from studies focusing on the effects of interactions in video games, it is observed that social interactions and human-computer interactions influence players' levels of attachment, flow experiences, perceived enjoyment, intentions to continue playing, and in-game purchasing behaviors.

Keywords: video games, online games, interactions, social interaction, human-computer interaction

АННОТАЦИЯ

Видеоигры прочно утвердились в качестве влиятельной и популярной формы компьютерного программного обеспечения. Игры, которые требуют значительного времени и усилий со стороны игроков, привлекают неизменный интерес игрового сообщества и стали предметом активных исследований в академических кругах. Совмещая элементы соревнования и сотрудничества, видеоигры способствуют установлению связей между игроками. Интерактивность, важнейшая составляющая каждой видеоигры, обеспечивается разнообразными методами человеко-компьютерного взаимодействия (ЧКВ), позволяющими взаимодействовать с виртуальными окружениями. Богатство вариантов взаимодействия делает видеоигры уникальной формой культурных медиа. Однако из-за сложности этой области и её междисциплинарного характера, академическое исследование сталкивается с рядом вызовов, и дизайн взаимодействия постоянно развивается. Цель данного исследования заключается в представлении текущего состояния взаимодействий в видеоиграх в научной литературе и внесении существенного вклада в будущие академические исследования и разработку игр. Оценивая результаты исследований, сосредоточенных на влиянии взаимодействий в видеоиграх, отмечается, что социальные взаимодействия и человеко-компьютерное взаимодействие оказывают значительное влияние на уровень привязанности игроков, переживание потока, воспринимаемое удовольствие, намерения продолжать играть и поведение в отношении покупки игрового контента.

Ключевые слова: видеоигры, онлайн игры, взаимодействия, социальное взаимодействие, человеко-компьютерное взаимодействие.

GİRİŞ

Video oyunları, bilgisayar yazılımı alanında son derece etkili bir form olarak öne çıkmaktadır. Yüksek gelirleri, gündemdeki tartışmaları ve oyuncuların büyük zaman ve çaba harcaması göz önünde bulundurulduğunda, kullanıcıların günlük yaşamını oldukça etkilemektedir. Video oyunların son dönemdeki yüksek popülaritesi, akademik çalışmalar bağlamında oyunların oyuncular üzerindeki etkileri konusuna gösterilen ilginin artmasını

sağlamıştır (Barr vd., 2007). Bu çalışmada, "video oyunları" kavramı bilgisayar, oyun konsolu veya el cihazı gibi tüm oyunları içeren geniş bir kapsamda kullanılmıştır.

Dijital medya alanında video oyunlarının sosyal, kültürel ve ekonomik varlığı o kadar güçlüdür ki, "video oyunları" kavramı hemen hemen her tür etkileşimli dijital eğlenceyi kapsayacak şekilde büyüdü bir kavram haline gelmiştir. Bu durum, video oyunu kavramının arkasında farklı teknolojik gelişmelerin birleşimiyle oluşan karmaşık bir evrim olduğu izlenimine kapılmaya neden olabilir. Günümüz video oyunları, teknolojik gelişmelerin birleşimiyle birbirinden farklı eğlence biçimlerini farklı hedef kitlelere sunmaktadır (Ivory, 2016). Bu farklılıklara rağmen, video oyunları, oyunculara ilgi çekici etkileşimli deneyimler sunarak onları saatlerce oyunda tutma ve zor görevleri keyifle öğrenme konusunda motive etmektedir (Bernhaupt vd., 2015).

Geleneksel ve dijital oyun alanında, oyuncular arasında bağlantılar kurmayı teşvik etmek, sıklıkla birincil amaç olarak öne çıkmaktadır. Oyunlar, rekabet ve iş birliği unsurlarını sorunsuz bir şekilde birleştirerek bireyleri bir araya getirirler. Olimpiyat oyunları ülkeleri bir araya getirirken, video oyunlar da oyuncuları canlı ve dinamik topluluklara dahil ederler. Çevrimiçi oyunların yükselişinden önce bile, oyun salonları ve yerel ağ (*LAN – Local Area Network*) partileri gibi aynı ortamda gerçekleştirilen oyun oynama aktiviteleri, oyuncular arasındaki sosyal etkileşimleri kolaylaştırmıştır (Lakkaraju vd., 2018).

Sosyal etkileşimlerin yanı sıra tüm video oyunlarının diğer bir ortak özelliği, oyuncunun sanal bir ortamla etkileşime geçebilme yeteneğidir ve bunu genellikle farklı araçlar aracılığıyla gerçekleştirir. Bu etkileşim, sesli ve görsel arayüzler aracılığıyla sunulan bir ortamda gerçekleşir ve bu ortam, özel oyun konsolları gibi belirli cihazlara özgü olabileceği gibi, televizyon, akıllı telefon ve dokunmatik tablet gibi video oyunlarına özgü olmayan cihazlar aracılığıyla da sunulabilir. Video oyunları, diğer geleneksel sesli ve görsel medyalardan farklı olarak, kullanıcılara sunulan bilgiyle etkileşimde bulunma imkânı verir. Bu imkân, video oyunlarının diğer medya türlerinden ayrılmasını sağlayan temel özelliktir (Caroux vd., 2015).

Oyun endüstrisi gibi, etkileşim alanı da sürekli olarak değişmektedir. Bu alanda ortaya çıkan bilgiler önemli ölçüde gelişebilir veya hızla eskimiş hale gelebilir. Etkileşim tasarımı, trendlerin aniden ortaya çıkıp kaybolduğu en değişken alanlardan biridir (Stahlke ve Babaei, 2022). Dolayısıyla bilimsel araştırmalar bağlamında son derece dinamik ve ilgi çekicidir. Bu çalışmada, video oyunlarında etkileşimlerin farklı yönlerine odaklanarak, sosyal bağlar, oyun dünyası içinde ve dışında gerçekleşen etkileşimler ile deneyimlerin etkileri incelenecektir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde video oyunlarında etkileşim kavramı alt boyutlarıyla birlikte detaylı şekilde ele alınacaktır.

1.1.Etkileşim

Bilgisayar oyunları ve diğer uygulamalarda etkileşim, iyi bir oyun deneyimi için en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Lewinski, 2000). Etkileşim kavramı, Saffer (2010) tarafından açıklanan şekliyle, iki veya daha fazla nesnenin birbirleriyle iletişime geçtiği ve birbirlerini etkilediği amı kapsar; dolayısıyla insanlar, makineler ve sistemler arasında bilgi, mal veya hizmet alışverişi yapabilme olanağı sunar (Stahlke ve Babaei, 2022).

Oyunlardaki etkileşimler, farklı duygular içeren çeşitli iletişim biçimlerini kapsar ve genel oyun deneyimini önemli ölçüde güçlendirerek oyuncuların algılanan keyfini artırır (King vd., 2009). Ayrıca, Lazzaro (2004) çalışmasında oyuncuların diğer kullanıcılarla

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

etkileşime geçmesiyle oyun deneyiminden keyif aldıklarını ortaya koymuştur. Oyuncular, iletişim, takas, saldırı veya iş birliği gibi çeşitli etkileşimler vasıtasıyla rakiplerle veya diğer oyuncularla etkileşime geçerek oyun etkileşimini zenginleştirirler (Choi ve Kim, 2004). Sonuç olarak, hem oyun sistemiyle (insan-bilgisayar etkileşimi- İBE) hem de diğer oyuncularla (sosyal etkileşim) etkileşimler, oyuncuların genel memnuniyetini ve akış deneyimini şekillendirmede kilit rol oynamaktadır (Ding vd., 2010; Chang, 2013).

Video oyunlarında etkileşimler, oyuncuların sürekli olarak oyunla iletişim kurduğu ve komutlar verdiği giriş cihazları (klavye veya fare), ekranlar ve hoparlörler gibi çıktı cihazları aracılığıyla geri bildirim aldığı oyun deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Oyuncular bir yandan komutlar vererek sanal ortama etkileşime geçerken, öte yandan mesajlaşma sistemleri gibi oyun içi özellikleri kullanarak da diğer oyuncularla gerçek ilişkiler kurabilmektedirler (Stahlke ve Babaei, 2022).

Lee ve Tsai (2010) etkileşimleri insan-bilgisayar etkileşimi (*human computer interaction - HCI*) ve sosyal etkileşim olmak üzere iki kategoriye ayırır. İnsan-bilgisayar etkileşimi, kullanıcı ve sistem arasındaki etkileşimi içerirken, sosyal etkileşim ise çevrimiçi oyun oynama sırasında iki veya daha fazla kullanıcı arasındaki etkileşimi ifade eder. Bu etkileşimler, yeni oyuncuların deneyimlerini hızla geliştirmelerine olanak tanımakta ve onları hem insan-bilgisayar etkileşimi hem de sosyal etkileşim yoluyla oyun dünyasına hızlı bir şekilde adapte etmektedir (Su vd., 2016).

1.1.1.Sosyal Etkileşim

Video oyunları alanında sosyal etkileşim, Chen ve arkadaşları (2016) tarafından belirtildiği şekliyle iki veya daha fazla birey arasında bilgi alışverişi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal etkileşim unsurları oyuncuların çevrimiçi ve çevrimdışı ortamlarda sosyalleşmelerini teşvik etmektedir. Aynı zamanda oyuncuların birbirleriyle iş birliği yapabilmelerini ve rekabet edebilmelerini sağlamaktadır (King vd., 2009). Dolayısıyla, video oyunlar tasarlanırken, oyuncuların farklı beceri düzeylerine göre oyun sırasındaki etkileşimlerini göz önünde bulundurmak önemlidir. Sosyal etkileşim, yeni oyuncuların iletişim başlatmalarına, oyun mekaniği hakkında sorular sormalarına, diğer oyuncularla iletişim kurarak hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olacak oyun içi unsurlar hakkında bilgi edinmelerine ve yeni arkadaşlıklar kurmalarına yardımcı olmaktadır (Park vd., 2018; Rogers vd., 2023).

Etkin sosyal etkileşim, çevrimiçi oyun alanında önemli bir rol oynayarak sayısız kullanıcıyı sanal ortamlarda bir araya getirmektedir. Çevrimiçi oyunlardaki sosyal etkileşim, iletişim yerleri ve iletişim araçları olarak iki ana bileşene ayrılabilir. İletişim yerleri, oyuncuların oyun içi karakterleri aracılığıyla bir araya gelerek, aynı oyun deneyimini paylaşan bireyler arasında sosyal etkileşimi teşvik eden sanal ortamlardır. Diğer yandan, iletişim araçları, oyuncuların oyun oynarken fikir alışverişinde bulunmalarını ve tartışmalara katılmalarını kolaylaştıran oyun fonksiyonlarıdır (Choi ve Kim, 2004).

İnternet ve sesli iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte çok oyunculu çevrimiçi oyunlardaki oyuncular arasındaki etkileşim giderek karmaşık hale gelmiştir. Oyuncular birbirleriyle iş birliği yaparak, topluluklar oluşturarak ve ortak hedeflere yönelik birlikte çalışarak oyunun kurgusunu önemli ölçüde etkileyebilirler (Laurel, 2014). Sosyal etkileşimi teşvik eden dikkate değer oyun örnekleri arasında Fortnite, Roblox ve Minecraft gibi oyunlar yer almaktadır. Bu oyunlar oyuncuların oyun sırasında birbirleriyle iletişim kurabilmelerine olanak tanır. Oyuncuların oyun sırasında birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları en yaygın platformlardan biri olan Discord, oyuncuların Discord gruplarındaki diğer kullanıcılarla sesli veya metin yoluyla etkileşimde bulunmalarını sağlayan ücretsiz bir sohbet hizmeti sunar (Rogers vd., 2023). Bazı oyunlarda rekabet etme duygusu sosyalleşme duygusuna kıyasla ağır basabilmektedir. *Battle royale* (büyük bir oyuncu grubunun son kişi

veya takım kalana kadar birbirleriyle rekabet ettiği çok oyunculu video oyunları) ve nişancı oyunları gibi oyun türleri yüksek tempoları nedeniyle sosyal etkileşim için sınırlı fırsatlar sunabilir (Syahrivar vd., 2022).

Çevrimiçi oyunlar bağlamında sosyal etkileşim, insanların birbirleriyle veya diğer sosyal yapılarla etkileşim şekilleri olarak ifade edilebilir (Su vd., 2016). Huang ve Hsieh (2011) yaptıkları çalışmada çevrimiçi oyun platformlarının oyuncular arasındaki sosyal ilişkilerin oluşumunu kolaylaştırdığını ortaya koymuşlardır. Voiskounsky ve arkadaşları (2004), birçok oyuncunun, sosyal ilişkilerini geliştirmeye yardımcı olması nedeniyle çevrimiçi oyunlardan keyif aldıklarını ve dünya genelinde oyuncularla oyun oynama, tanışma, meydan okuma ve sohbet etme imkânı sunması nedeniyle çevrimiçi oyunlara olan talebin arttığını vurgulamışlardır (Merhi, 2016).

Lakkaraju ve arkadaşlarının (2018) çevrimiçi oyunlardaki sosyal etkileşimi analiz eden çalışmasında, üç farklı boyut ele alınmıştır. Bu boyutlar açık ve üstü kapalı sosyal bağlar, oyun içi-oyun dışı etkileşimler ve uzun süreli oyun dünyası-kısa süreli karşılaşmalardır.

Açık ve Üstü Kapalı Sosyal Bağlar (*Explicit versus Implicit Social Ties*): Çevrimiçi oyunlardaki sosyal bağlar, açık ve üstü kapalı olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Açık bağlar, kolayca tespit edilebilen ve oyuncuların ortak etkinliklere katıldığı resmi bağlantıları içerir. Bu tür bağlantılar, kendine özgü özelliklere sahip üstü kapalı sosyal ağlar yaratarak eşleştirme süreçlerinin iyileştirilmesine ve oyuncu deneyimlerinin belirli bir oyunda geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Oyun İçi ve Oyun Dışı Etkileşimler (*Inside the Gameworld versus Outside*): Çevrimiçi oyunlardaki sosyal etkileşim, oyunun içinde ve dışında gerçekleşir. Oyuncular oyun sırasında birbirleriyle doğrudan etkileşime girerek oyun içinde hemen bağlantılar kurarlar. Oyun dışında ise, çevrimiçi meta-oyun ağları adı verilen internet tabanlı topluluklar, bireysel oyun oturumlarının ötesine geçerek oyuncular arasında iletişimi ve koordinasyonu kolaylaştırır.

Uzun Süreli Oyun Dünyası ve Kısa Süreli Karşılaşmalar (*Long-lasting Gameworld versus Short-lived Matches*): Oyun dünyasının veya bireysel karşılaşmaların süresi, oluşturulan ilişkilerin derinliği ve kalıcılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Uzun süreli oyun dünyalarında oyuncular daha karmaşık ve kalıcı bağlantılar kurma eğilimindedir. Öte yandan, sık tekrarlanan kısa süreli karşılaşmalar, etkileşimlerin geçici ve daha yüzeysel olmasına neden olabilir.

1.1.1.1.Sosyal Etkileşimin Oyun Deneyimine Etkisine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Sosyal etkileşimin oyun deneyimlerine olan etkisi, çeşitli akademik çalışmaların odak noktası haline gelmiştir. Griffiths ve arkadaşlarına (2011) göre, oyunların sosyal yönü, oyuncuların sürekli katılımını etkileyen önemli etkenlerden biridir. Bu olgu, özellikle Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma Oyunları (MMORPG'ler) alanında belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu tür oyunlarda oyuncular zorlukların üstesinden gelmek ve görevleri tamamlamak için iş birliği yapmalı ve uyumlu bir ekip olarak çalışmalıdır. Bu iş birliği ruhu, oyuncular arasında güçlü bir takım çalışması ve karşılıklı güven ilişkisi oluşturmaya katkıda bulunur. Güncel çevrimiçi oyunların başarısında, bu sosyal özelliklerin dahil edilmesinin payı büyüktür. Bu özellikler arasında, Çok Oyunculu Çevrimiçi Savaş Arenası (MOBA) oyunları öne çıkmaktadır. MOBA oyunları, karmaşık mekanikleri ve rekabetçi doğalarının yanı sıra, oyuncular arasında oyun deneyimi boyunca kesintisiz iletişim, bağlantı ve sosyalleşmeyi kolaylaştıran sağlam mekanizmalar sunmaları nedeniyle büyük popülerite kazanmıştır (Lakkaraju vd., 2018).

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

Sweetser ve Wyeth (2005), oyunlardaki sosyal etkileşimin önemine vurgu yaparak yoğun sosyal katılımın, oyuncuların sanal dünyaya karşı empati ve duygusal bağlanma duygularını daha da güçlendirdiğini öne sürmüşlerdir. Weibel ve arkadaşları (2008) tarafından yapılan başka bir çalışma, rekabetin, oyuncuları akış durumuna çekmede önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Oyuncuların baş başa savaşlarda veya takım tabanlı oynanış senaryolarında diğerleriyle rekabet etmesinin heyecan ve odaklanmayı tetiklediği ve böylece oyuncuların akış deneyimini artırdığı gözlemlenmiştir. Alzahrani ve arkadaşları (2017) da çevrimiçi oyunlar alanında, sosyal etkileşimin oyuncular arasında akış deneyimi oluşturduğunu vurgulamışlardır. Oyun içinde gerçekleşen etkileşimlerin etkileyici ve dinamik doğası, oyuncular arasında bir bağlantı ve paylaşılan deneyimler duygusu oluşturarak oyuncuların akış deneyimini güçlendiren bir etkileşim sağladığını ifade etmişlerdir. Hew ve arkadaşları (2023) ise çalışmalarını mobil MOBA oyuncuları özelinde gerçekleştirerek, çevresel faktörlerin etkisini araştırmışlardır. Araştırma, yakınlık, sosyal etkileşim ve rekabetin oyuncularda akış deneyiminin oluşumuna katkıda bulunduğunu ve sonrasında çevrimiçi oyun bağımlılığı ve sübjektif mutluluk üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur.

Literatürdeki çalışmalar, oyun bağlamında sosyal etkileşimin ve sosyal etkinin oyuncuların oyunlara katılma niyetlerini öngörmeye önemli bir rol oynadığını tutarlı bir şekilde göstermiştir (De Souza ve De Freitas, 2017; Ramirez-Correa vd., 2019). Wu ve arkadaşları (2010) sosyal etkileşimlerin bireylerin çevrimiçi oyunlarda uzun süreler harcamaya yönelik eğilimlerini açıkladığını öne sürmüşlerdir. Li ve arkadaşları (2015) da sosyal etkileşim ile süreklilik niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Sosyal etkileşimin önemi, oyun içi satın alma ve satış başarısı bağlamında da vurgulanmaktadır. Choi ve Kim (2004), sosyal etkileşimin oyunun varoluşunu ve satış performansını belirleyen sürekli bir etkileşim döngüsü oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Oyuncuların sosyal değerleri, onları oyun içi satın almalar yapmaya motive edebilir ve diğer oyuncularla olan çevrimiçi arkadaşlıklarını koruma ve geliştirme arzusuyla yönlendirebilir (Wang vd., 2020). Satın alınan sanal ürünlerin seçimi, oyuncuların oyun içi sosyal statüsünü yansıtabilir (Hamari ve Lehdonvirta, 2010). Syahrivar ve arkadaşlarının (2022) araştırması, sosyal etkileşim ile oyun içi satın almalar arasındaki pozitif ilişkiyi destekleyerek, oyuncuların çevrimiçi arkadaşlıklarını desteklemek için para harcamaya istekli olduklarını göstermiştir. Ayrıca, bir oyuncunun oyunda kaç arkadaşı olduğu, sanal içerik satın alma eğilimini etkilemektedir (Wohn, 2014). Avatarlar, kostümler ve evcil hayvanlar gibi uygulama içi içerikler, oyuncuların arkadaşlarına kimlik ve imajlarını sunmalarını sağlar (Kim vd., 2011). Sosyal etkileşimler aracılığıyla oyuncular diğer oyuncuların oyun içi eşyaları hakkında bilgi edinir ve bu da içeriğin değerine yönelik algılarını etkiler (Jang, 2021). Sosyal etkileşimin oyunun sürdürülmesi için etkili bir araç olduğunun farkında olan oyun geliştiricileri, arkadaşlar arasındaki iletişim ve hediyeleşme için ücretsiz uygulama içi öğeleri ödül olarak sunarak sosyal etkileşimi aktif olarak teşvik etmektedir (Jeong ve Moon, 2014). Bu yöntem, sosyal değerlere ve oyun içi sosyal statünün geliştirilmesine arzusuna odaklanma, oyuncuların eğlenme ve bağlanma deneyimlerine katkıda bulunur. Oyun geliştiricileri, kullanıcıların arkadaşlarına yardım etme ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla iletişim kanalı ve özel hediyeler tasarlayıp oyunlarda sosyal etkileşimi güçlendirebilir (Chen vd., 2016).

Oyun içi sosyal etkileşim, çevrimiçi çok oyunculu oyunların yanı sıra tek oyunculu oyunlar içinde de gerçekleşebilen bir olgudur. Sosyal medya bağlamında, tek oyunculu oyunlar yeni bir boyut kazanmaktadır. Oyuncular yalnızca diğerlerinin aynı oyunu oynadığının farkında olmakla kalmaz, aynı zamanda onların da aynı anda oynadığını bilirler. Steam gibi platformlar ve Facebook gibi sosyal medya siteleri, oyuncuların arkadaşlarının

oyun etkinlikleri hakkında duyuru alabilmelerine olanak sağlar ve bu da oyunculara daha bağlamsal bir deneyim sunar. Tek oyunculu oyunlarda bile, gerçek ya da sanal diğer oyuncuların varlığı, dayanışma ve paylaşılan deneyimler hissini artırır. Dolayısıyla bu durum oyuncular arasında doğrudan bir iletişim olmasa dahi aynı ortamda birlikte oynama hissiyatını ve etkileşim potansiyelini destekler (Stenros vd., 2011).

Oyun deneyimlerini zenginleştirmek için oyun geliştiricilere, oyun içinde sosyal etkileşim ve rekabet unsurlarını birleştirmeleri önerilir. Böylelikle oyuncular, tek başlarına oynadıkları deneyimleri aniden rekabetçi bir moda dönüştürebilirler. Çok oyunculu oyunlarda, çapraz platform oynama (*cross-play*) özelliği, oyuncuların farklı platformlardan gelen diğer oyuncularla bir araya gelmelerine imkân tanır. Ayrıca, oyuncuların hesaplarını platformlar arasında bağlamaları, diğer oyuncularla her zaman ve her yerde etkileşim ve rekabet olanağı sağlar (Hew vd., 2023).

Doğrudan oyun oynamanın ötesinde, sosyal etkileşim anlık olarak oynanan oyunların paylaşıldığı canlı yayınlar ile de gerçekleşir. Bu canlı yayınlar, oyuncuların oyun deneyimlerini ve mücadelelerini canlı bir izleyici kitlesiyle paylaştığı bir sosyal medya türüdür. Twitch ve YouTube gibi platformlar, oyuncuların oyun deneyimlerini paylaşmalarına ve izleyicilerin onlara desteklerini ifade etmelerine, aynı anda paralel sohbetlerde katılmalarına olanak tanır. Özellikle canlı yayıncılar, büyük bir takipçi kitlesi çekerek güçlü bir topluluk duygusu ve oyun içinde sosyal etkileşim kurma imkânı bulabilirler (Rogers vd., 2023).

Sosyal etkileşimler, oyuncuların deneyimlediği oyunların şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla insan davranışı altında yatan sosyal ihtiyaçlardan etkilenmektedir. Bu bağlamda, oyun dünyası içindeki sosyal dinamikleri aydınlatan çeşitli psikolojik teoriler bulunmaktadır.

Schutz (1958) tarafından önerilen Temel Kişilerarası İlişki Yönelimi Teorisi, insan davranışını yönlendiren temel sosyal ihtiyaçlara odaklanmaktadır. Bu teori, dahil olma, sevgi ve kontrol olmak üzere üç temel ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu ihtiyaçlar her bireyde farklılık gösterir (Lucas ve Sherry, 2004). Benzer şekilde Zajonc (1965) tarafından önerilen Sosyal Kolaylaştırma Teorisi, diğer insanların varlığının oyuncuların oyun performansını nasıl etkilediğine dair bilgiler sunmaktadır. Oyuncular diğer insanlarla bir arada olduğunda oyuncular aşına oldukları görevlerde daha başarılı olma eğilimindedirler ancak daha az aşına oldukları görevlerde, başkalarının olası değerlendirmelerine karşı artan farkındalık nedeniyle zorlanabilirler (De Kort vd., 2007). Sosyal Kanıt Teorisi (Cialdini, 2008) ve Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel ve Turner, 1979), oyun içindeki sosyal dinamikleri anlama konusunda da katkı sağlamaktadır. Sosyal Kanıt Teorisi, oyuncuların diğerlerinin davranışlarını benimsemeye yatkın olduklarını öne sürerken, Sosyal Kimlik Teorisi, sosyal gruplarla bağlantı kurarak kimlik oluşturmanın önemini vurgular (Beenen vd., 2004). Festinger (1954) tarafından önerilen Sosyal Karşılaştırma Teorisi, sosyal deneyimlerin bireylerin kendilerini anlama ve özsaygılarını artırma ihtiyacı tarafından yönlendirildiği konusunda iç düşünceler paylaşmaktadır. Sosyal etkileşim teorileri ve oyun bağlamındaki etkileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

Tablo 1. Oyunlarda Sosyal Etkileşim Teorileri ve Etkileri

Teori	Temel İlgi Alanları	Oyunculardaki Etkileri
Temel Kişilerarası İlişki Yönelimi Teorisi	- Dahil olma - Sevgi - Kontrol	- Oyuncuların sosyal aidiyet, duygusal bağ ve oyun ortamı üzerinde etki sahibi olma isteklerini karşılama kullanabilir.
Sosyal Kolaylaştırma Teorisi	- Diğerlerinin varlığındaki performans farklılıkları	- Oyuncular, aşına oldukları görevlerde daha başarılı olma eğiliminde olup, diğerlerinin olası değerlendirmelerine karşı artan farkındalık nedeniyle daha az bilgi sahibi oldukları görevlerde zorlanabilir.
Sosyal Kanıt Teorisi	- Diğerlerinin davranışlarını benimseme eğilimi	- Oyuncular, diğer oyuncuların davranışlarını benimseyerek, gözlemledikleri davranışları sergileme eğiliminde olabilir.
Sosyal Kimlik Teorisi	- Sosyal gruplarla kimlik oluşturma	- Oyuncular, takım içerisindeki katkılarının tanınması ve değer görmesiyle motivasyon bulabilir.
Sosyal Karşılaştırma Teorisi	- Kendini anlama ve özsaygı artırma	- Oyuncular, diğer oyuncularla karşılaştırma yaparak kendilerini geliştirme arayışında olabilir ve oyun topluluğunda statü kazanma ihtiyacı duyabilir.

Kaynak: Festinger, 1954; Schutz, 1958; Zajonc, 1965; Tajfel ve Turner, 1979; Beenen vd., 2004; Lucas ve Sherry, 2004; De Kort vd., 2007; Cialdini, 2008

Genel olarak, bu teoriler bir araya gelerek sosyal etkileşimlerin oyunlarda önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Oyun geliştiricileri, oyuncuların doğal sosyal ihtiyaçlarına dikkat ederek oyuncular için daha ilgi çekici ve tatmin edici bir oyun deneyimi oluşturabilir.

1.1.2. İnsan-Bilgisayar Etkileşimi

İnsan-bilgisayar etkileşimi (İBE), ilk olarak 1980'lerin başlarında, bilgisayar bilimindeki bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkan bir araştırma ve uygulama alanıdır. Sonraki yıllarda hızla ve sürekli olarak genişlemiş ve çeşitli uzmanları kendine çekerek farklı kavramları bünyesinde barındırmıştır (Lowgren vd., 2019).

İnsan-bilgisayar etkileşimi kullanıcıların bilgisayarla etkili iletişim kurmasını sağlar (Alzahrani vd., 2017). Bu tür etkileşimler, istatistiksel ve mekanik etkileşimler gibi çeşitli

biçimlerde ortaya çıkabilir ancak temelde hepsi kullanıcıların hedeflerine ve amaçlarına odaklanır (Hornbæk ve Oulasvirta, 2017).

Çevrimiçi oyunlar özelinde insan-bilgisayar etkileşimi, oyun tasarımcıları ile oyuncuların işbirlikçi yapısını ortaya koyar. Kullanıcılar ile oyun platformu arasındaki etkileşim, farklı donanım ve yazılım arayüzleri aracılığıyla gerçekleşir (Alzahrani vd., 2017). Oyuncuların oyun içinde aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği eylemler, genel hikâyeyi büyük ölçüde etkiler ve dinamik ve sürekli değişen bir anlatı oluşturur (Laurel, 2014).

Video oyunları bağlamında insan-bilgisayar etkileşimi, oyuncuların mevcut araçlar veya operatörleri kullanarak belirli hedeflere ulaşmaya çalıştığı bir problem çözme sürecini ifade eder. Bu süreçte oyuncular, oyun sistemi tarafından sağlanan geribildirimlerle etkileşime girerler. Hedefler, oyuncuların oyun sırasında gerçekleştirmeyi amaçladıkları belirli amaçları temsil ederken, operatörler ise bu hedeflere ulaşmada yardımcı olan araçlardır (Choi ve Kim, 2004).

Büyük ölçekli oyunlarda, oyuncuların hızlı bir şekilde anlamaları gereken çok miktarda oyun içi bilgi bulunur. Bu nedenle oyun tasarımında tutarlılık ve bütünlük prensiplerine dikkat etmek önemlidir. Kullanıcılar belirli bilgileri edinirken oyunun arayüzünü kullanarak etkileşime girerler. Bilgisayardan gelen çeşitli bilgiler, görme, işitme ve dokunma gibi duyarları kullanarak kullanıcılara aktarılır. Oyuncular daha sonra bu bilgileri işleyerek yanıt verirler (Zhang, 2021).

Laurel (2014), insan-bilgisayar etkileşimi alanında, özellikle oyunlar bağlamında, etkileşimli deneyimlerin dinamikleri üzerinde derin bir etkiye sahip olan dört önemli etken ortaya koymuştur:

1. Biçimsel Etken: Oyun içindeki eylemlerin hem oyuncular hem de bilgisayar tabanlı unsurlar arasındaki genel yapısını belirler. Oyunlar, belirli türde kategorilere sahip olmasalar da "birinci şahıs nişancı" gibi belirgin özelliklere sahip olarak kendilerini bu şekilde tanımlarlar.

2. Materyal Etken: Oyuncuların oyun sırasında karşılaştığı duyuşsal unsurları ve uyarıcıları içerir. Animasyonlar, ses efektleri, müzikler ve metinler oyun içindeki etkileşime katkıda bulunarak oyuncuların deneyimini zenginleştirir.

3. Verimli Etken: Oyun geliştiricilerin oyun deneyimini oluşturmak için kullandığı beceri ve araçlarla ilgilenir. Oyun geliştirme süreci, mevcut kod kütüphaneleri ve diğer kaynaklarla iş birliği içinde gerçekleştirilir.

4. Sonuçsal Etken: Oyunun amaçları ve hedefleriyle ilgili olarak oyuncuların belirli deneyimler ve duygular yaşamasını hedefler. Oyunlar oyunculara keyif, zorluk ve başarı hissi sunmayı amaçlayarak sadece işlevselliğe odaklanmazlar.

1.1.2. İnsan-Bilgisayar Etkileşiminin Oyun Deneyimine Etkisine Yönelik

Yapılan Çalışmalar

İnsan-bilgisayar etkileşimi (İBE), video oyunlarının incelenmesinde önemli bir role sahiptir. Pagulayan ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında, video oyunları ile üretkenlik uygulamaları arasındaki algılanan farkları kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Benzer şekilde Barr ve arkadaşları (2007) da Pagulayan ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmanın etkileşim merkezli yönlerine vurgu yaparak video oyunlarını altı başlık altında sınıflandırmışlardır:

Kullanım Süreci ve Sonuçlar: Oyunlar, sonuçlar yerine oynanış sürecine öncelik verir. Başka bir deyişle sadece sonuçlara ulaşmayı değil aynı zamanda kullanım sürecine odaklanmayı, oyunun keyfini çıkarmayı ön planda tutarlar.

İçsel ve Dışsal Hedefler: Oyunlardaki hedefler genellikle oyun dünyasının içinde tanımlanır ve oyunculara motivasyon sağlar.

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

Deneyim Çeşitliliği ve Tutarlılık: Oyunlar, çeşitli ve sürükleyici deneyimleri teşvik eder ve sık sık yeni öğeler ve zorluklar eklerler.

Zorunlu Kısıtlamalar ve Kaldırılmış Kısıtlamalar: Oyunlar genellikle oyunculara zorunlu kısıtlamalar, kurallar ve sınırlamalar getirir, bu da oyuncuların stratejik düşüncelerini teşvik eder.

Ses ve Grafiklerin Kullanımı: Oyunlarda sesler ve grafikler genellikle duyguları, atmosferi ve duygusal deneyimi iletmek için kullanılır, böylece oyuncuların oyun dünyasına dalmalarını sağlar.

İçerik ve Kontrol Sistemlerinde Yenilik: Oyunlar içerik bağlamında anlatı, oyun mekaniği ve kullanıcı etkileşimini düzenleyen kontrol sistemleri açısından diğer uygulamalara göre daha yenilikçi olma eğilimindedirler.

Oyunlarda insan-bilgisayar etkileşimi alanı, oyunun genel yapısı, etkileyici duygusal unsurlar, iş birliği geliştirme çabaları, oyunculara keyifli ve anlamlı deneyimler sunma hedefleri gibi birçok farklı faktör tarafından şekillenir. Oyun tasarımcıları, etkileşim için bir çerçeve oluşturma ve araç sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Oyuncular ise aktif bir şekilde oyun dünyasıyla etkileşime girerek, kendi benzersiz deneyimlerini etkileşimler yoluyla oluştururlar (Laurel, 2014).

Oyun geliştiricileri grafikler, senaryolar, oyun hızı ve ses gibi teknik yönleri önceliklendirerek kullanıcıların tercihlerini içeren özelleştirme seçeneklerini de göz önünde bulundurmalıdırlar (Molinillo vd., 2018). Başarılı bir oyun arayüzü, grafik, dokunmatik ve ses arayüzü olmak üzere üç temel unsuru içermelidir. Bu arayüzlerin tasarlanmasında yer alan insan-bilgisayar etkileşimi, oyunun temel bir bileşeni olup aynı zamanda oyunculara keyif alma duygusu sağlayabilir (Zhang, 2021). Caroux ve arkadaşları (2015) ile Merhi (2016) yaptıkları çalışmalarda, özellikle çevrimiçi oyunlarda kullanıcıların etkileşimde buldukları nesnelere görsel çekiciliğine büyük bir ilgi gösterdiklerini belirtmektedirler. Yüksek görsel çekiciliğe sahip nesnelere kullanıcıların oyunlara daha fazla çektiği ve bunun da artan keyif ve katılım anlamına geldiği gözlemlenmiştir. Bu iki çalışma da oyuncular ile video oyunları arasındaki etkileşimin teknik yönler tarafından şekillendirildiğini ve bu durumun oyun sırasında oyuncuların katılım düzeyini ve keyif almasını önemli ölçüde etkilediğini vurgulamıştır. Su ve arkadaşları (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise insan-bilgisayar etkileşiminin algılanan keyif üzerindeki etkisi incelenmiş ve çalışmanın sonucunda insan-bilgisayar etkileşimi çalışmalarının algılanan keyif üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

İnsan-bilgisayar etkileşimi bağlamında Choi ve Kim (2004) tarafından yapılan bir çalışma ise, kullanıcı sadakati konusunda bu etkileşimlerin doğrudan sadakati etkilediğini göstermiştir. Benzer şekilde Su ve arkadaşları (2016) yaptıkları çalışmada sosyal etkileşimlerde olduğu gibi insan-bilgisayar etkileşimlerinin de akış deneyimini anlamlı bir şekilde etkilediğini ve bu akış deneyimi aracılığıyla oyun oynama sadakatinin de etkilendiğini ortaya koymuşlardır.

Oyun geliştirme bağlamında Norman ve Kirakowski (2018) oyuncu deneyimini artırmaya odaklanmak için beş odak noktası belirlemişlerdir:

1. **Hedef Kitle Belirleme:** Hedef kitlelerin tercihlerini, isteklerini, ihtiyaçlarını ve motivasyonlarını anlamayı içerir. Böylece, oyun tasarımcıları oyunu, hedef kitlenin beklentilerine ve isteklerine uygun bir şekilde geliştirebilir.

2. **Temel Mekanicler:** Oyunun etkileşimlerinin temelini oluşturan anlaşılır, keyifli oyun mekaniği tasarlanması önemlidir. Oyuncuların oyun dünyasıyla etkileşim kurmalarını kolaylaştıracak ve oyunun oynanış deneyimini oluşturacak mekaniclerin doğru bir şekilde tasarlanması gereklidir.

3. **Öğrenme Sistemleri:** Oyuncuların kontrolleri, mekanikleri ve hedefleri gibi oyunun temel unsurlarını keşfetmelerine ve anlamalarına yardımcı olacak etkili öğrenme sistemlerinin uygulanması önemlidir. Bu sayede oyuncular, oyuna daha hızlı ve etkin bir şekilde adapte olabilirler.

4. **İlk Deneyim:** Oyuncuların oyunu oynamaya başladığı anı tanımlayan başlangıç deneyimi, oyunun etkileyici ve çekici bir şekilde sunulmasına odaklanmalıdır. Pozitif bir ilk izlenim, oyuncuların oyunu daha uzun süre oynamalarını teşvik edebilir.

5. **Genişletilmiş Deneyim:** Oyunun tamamı boyunca oyuncuların ilgisini sürdürmek ve uzun vadeli keyif alabilecekleri bir deneyim sunmak önemlidir. Oyun tasarımcıları, oyun içi içerikleri, ödüllendirme sistemleri düzenlemek gibi genişletilmiş bir deneyim yaratmalıdır.

Su ve arkadaşlarının (2016) araştırması, video oyunlarında oyuncu sadakatini etkileyen önemli faktörleri ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu faktörler arasında öne çıkan iki ana unsur; oyun zorluğunun artırılması ve etkili oyuncu etkileşim platformlarının tasarlanmasıdır. Araştırma, oyun zorluğunun artırılmasının oyuncuların algılanan keyif düzeyini ve oyunla bağ kurma düzeyini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Zorluk seviyesinin artması, oyuncuların kendilerini daha çok meydan okuyan ve ilgi çekici bir oyun içinde bulmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, oyuncu etkileşimlerinin sık olması, oyuncuların dikkatini ve bağlılığını artırarak oyunu daha çok sahiplenmelerine ve sadakat göstermelerine katkıda bulunmaktadır.

Oyun zorluğunun ayarlanması, birçok oyun tasarımcısı için önemli bir karar aşamasıdır. Oyun zorluğunun ayarlanmasında çeşitli stratejiler kullanılarak oyunculara seçenekler sunulabilir. Oyunculara farklı zorluk seviyeleri sunarak (örn. kolay, orta, zor), oyuncuların kendi tercihlerine göre oyun deneyimini özelleştirmelerine olanak tanınır. Oyuncuların kendilerini gereksiz yere basit bir deneyim içinde hissetmemeleri ve aynı zamanda aşırı zorlayıcı bir deneyime maruz kalmamaları için dikkatli bir denge sağlanmalıdır. Dolayısıyla hem çok kolay hem de çok zor deneyimler oyuncuların oyunu bırakmasına neden olabilmektedir (Sears ve Jacko, 2008).

Bilgisayar oyunu arayüzlerinde etkili insan-bilgisayar etkileşim tasarımı, oyun kalitesini önemli ölçüde artırmakla kalmayıp aynı zamanda oyuncunun kendini oyun dünyasına kaptırmasına ve gerçek deneyim içinde hissetmesine olumlu yönde etki eder (Zhang, 2021). Oyuncuların tekrarlayan katılımını teşvik etmek için oyunlar, kullanıcının dikkatini hızlı bir şekilde çekmeli ve sürekli geri dönüş için motivasyonu artırmalıdır. (Sears ve Jacko, 2008).

SONUÇ

Bu çalışmada, video oyunları bağlamında sosyal etkileşim ve insan-bilgisayar etkileşimi konularında literatürdeki mevcut durum ortaya konmuş ve yapılan literatür taramasıyla birlikte araştırmalar detaylı bir şekilde incelenerek sonuçları paylaşılmıştır.

Video oyunlarında sosyal unsurlar, oyuncular arasında çevrimiçi ve çevrimdışı etkileşimi teşvik ederek işbirlikçi ve rekabetçi topluluklar oluşturmaktadır. Sosyal etkileşim ile rekabetin etkileşimi, oyuncuların bağlanma düzeyini, oyun oynamaya devam etme niyetlerini ve oyun içi satın almalarını etkilemesi açısından büyük önem taşımaktadır (Cho ve Kim, 2004; Wu vd., 2010; Li vd., 2015; Wang vd., 2020; Syahrivar vd., 2022). Sosyal unsurların doğru bir şekilde kullanılması, oyuncu memnuniyetini, akış durumunu ve oyun deneyimini artırarak canlı oyun toplulukları oluşturmaktadır (Sweetser ve Wyeth, 2005; Weibel vd., 2008; Alzahrani vd., 2017; Hew vd., 2023). Ayrıca, video oyunlarında sosyal etkileşim, dijital medya ve iletişim alanıyla da etkileşime geçerek daha geniş bir alanda etkisini göstermektedir (Stenros vd., 2011; Rogers vd., 2023).

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

İnsan-bilgisayar etkileşimi de video oyunlarında kesintisiz iletişimi sağlamada oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Video oyunlarının başarısı, kullanıcı dostu arayüzler ve etkileşimli sistemlerle sağlanan etkileyici oyun deneyimine bağlıdır. Oyuncuların seçimleri ve eylemleri, oyunun hikayesini dinamik ve sürekli değişen bir şekilde şekillendirerek oyun deneyimini etkilemektedir (Ding vd., 2010; Chang, 2013). Birçok araştırmada oyun zorluğunun artırılması, etkili oyuncu etkileşim sistemlerinin uygulanması ile oyun tasarımının oyuncu sadakati ve keyif üzerindeki etkileri gibi çeşitli unsurlar ele alınmıştır (Choi ve Kim, 2004; Sears ve Jacko, 2008; Su vd., 2016). Araştırmalar, oyun geliştirme sürecinin işbirlikçi doğasını vurgulayarak, tasarımcıların etkileşim için bir çerçeve oluştururken oyuncuların da aktif olarak kendi benzersiz oyun deneyimlerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Laurel, 2014). Oyun geliştirme bağlamında hedef kitlenin tanımlanması, görsel tasarımlar, temel mekanikler, öğrenme sistemleri, başlangıç deneyimleri ve uzatılmış deneyimlerin önemi açısından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu faktörlerin dikkate alınması, geliştiricilerin oyuncu sadakatini ve memnuniyetini optimize etmelerine ve sonuç olarak daha keyifli ve başarılı oyun deneyimleri sunmalarına yardımcı olmaktadır (Caroux vd., 2015; Merhi, 2016; Molinillo vd., 2018; Zhang, 2021).

Literatürdeki çalışmalar göz önüne alındığında araştırmacılar, sosyal etkileşimin ve insan-bilgisayar etkileşiminin belirlenen boyutlarını daha derinlemesine inceleyerek konuya odaklanabilirler. Oyuncu davranışı ve motivasyonlarına dair psikolojik temelleri anlamak, oyun tasarımında oyuncuların çeşitli tercihlerine uygun değişiklikler yapılmasını sağlayabilir. Ayrıca, farklı arayüz tasarımlarının oyuncuların oyun içindeki deneyimlerine etkisi ve kültürel normların ve sosyal dinamiklerin oyun deneyimini nasıl şekillendirdiği konusundaki araştırmalar önemli katkılar sunabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, özellikle farklı oyuncu demografileri için kullanıcı araştırmaları ve kullanılabilirlik testlerini geliştirmeye odaklanabilir. İnsan-bilgisayar etkileşimi uzmanları ile oyun geliştiriciler arasındaki yapılacak iş birlikleri, karşılaşılan zorluklarla başa çıkmak ve oyuncuların deneyimlerini sürekli olarak iyileştirmek için umut verici fırsatlar ortaya çıkarabilir.

KAYNAKÇA

- Alzahrani, A. I., Mahmud, I., Ramayah, T., Alfarraj, O., ve Alalwan, N. (2017). Extending the theory of planned behavior (TPB) to explain online game playing among Malaysian undergraduate students. *Telematics and Informatics*, 34(4), 239–251.
- Barr, P., Noble, J. ve Biddle, R. (2007). Video game values: Human–computer interaction and games. *Interacting with Computers*, 19(2), 180–195.
- Beenen, G., Ling, K., Wang, X., Chang, K., Frankowski, D., Resnick, P., ve Kraut, R. E. (2004). Using social psychology to motivate contributions to online communities. In *Proceedings of the 2004 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work*, 212–221.
- Bernhaupt, R., Isbister, K. ve Freitas, S. (2015). Introduction to this Special Issue on HCI and Games. *Human-Computer Interaction*, 30, 195-201.
- Caroux, L., Isbister, K., Bigot, L. ve Vibert, N. (2015). Player–video game interaction: A systematic review of current concepts. *Computers in Human Behavior*, 48, 366-381.
- Chang, C. C. (2013). Examining users' intention to continue using social network games: A flow experience perspective. *Telematics and Informatics*, 30(4), 311–321.

- Chen, A., Lu, Y., ve Wang, B. (2016). Enhancing perceived enjoyment in social games through social and gaming factors. *Information Technology & People*, 29(1), 99–119.
- Choi, D., ve Kim, J. (2004). Why People Continue to Play Online Games: In Search of Critical Design Factors to Increase Customer Loyalty to Online Contents. *CyberPsychology & Behavior*, 7(1), 11–24.
- Cialdini, R. (2008). *Influence: Science and practice*. Allyn & Bacon: Boston
- De Kort, Y., IJsselsteijn, W. ve Poels, K. (2007). Digital games as social presence technology: Development of the Social Presence in Gaming Questionnaire (SPGQ). In *Proceedings of the 10th Annual International Workshop on Presence*. 195–203.
- De Souza, L. L. F. ve De Freitas, A. A. F. (2017). Consumer behavior of electronic games' players: a study on the intentions to play and to pay. *Revista de Administração*, 52(4), 419-430.
- Ding, X.D., Hu, P.J.H., Verma, R., ve Wardell, D.G. (2010). The impact of service system design and flow experience on customer satisfaction in online financial services. *Journal of Service Research* 13 (1), 96–110.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140.
- Griffiths, M., Hussain, Z., Grüsser, S. M., Thalemann, R., Cole, H., Davies, M. N. O., ve Chappell, D. (2011). Social Interactions in Online Gaming. *International Journal of Game-Based Learning*, 1(4), 20–36.
- Hamari, J. ve Lehdonvirta, V. (2010). Game design as marketing: how game mechanics create demand for virtual goods. *International Journal of Business Science and Applied Management*. 5(1), 14-29.
- Hew, J.J., Lee, V.H., T'ng, S.T., Tan, G. W.H., Ooi, K.B., ve Dwivedi, Y. K. (2023). Are Online Mobile Gamers Really Happy? On the Suppressor Role of Online Game Addiction. *Information Systems Frontiers*.
- Hornbæk, K. ve Oulasvirta, A. (2017). What is interaction? In *Proceedings of the 2017 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 5040-5052.
- Huang, L. Y., ve Hsieh, Y. J. (2011). Predicting online game loyalty based on need gratification and experiential motives. *Internet Research*, 21(5), 581-598.
- Ivory, J. D. (2016). "A Brief History of Video Games", *The Video Game Debate: Unravelling the Physical, Social, and Psychological Effects of Digital Games* (Ed: Kowert, R. ve Quandt, T.), Routledge, New York.
- Jang, M., Lee, R., ve Yoo, B. (2021). Does fun or freebie increase in-app purchase? *Information Systems and E-Business Management*. 19, 439-457.
- Jeong, J., ve Moon, S. (2014). Invite your friends and get rewards: dynamics of incentivized friend invitation in kakaotalk mobile games. In *Proceedings of the second ACM conference on Online social networks*. 151-160.
- Kim, H. W., Gupta, S. ve Koh, J. (2011). Investigating the intention to purchase digital items in social networking communities: A customer value perspective. *Information & Management*, 48(6), 228–234.
- King, D., Delfabbro, P. ve Griffiths, M. (2009). Video Game Structural Characteristics: A New Psychological Taxonomy. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 8(1), 90–106.
- Lakkaraju, K., Sukthankar, G. ve Wigand, R. T. (2018). *Social Interactions in Virtual Worlds: An Interdisciplinary Perspective*, Oxford Press, New York.
- Laurel, B. (2014). *Computers as theatre*. Addison-Wesley.

Video Oyunlarında Etkileşimin Önemi: Bir Literatür Taraması

- Lazzaro, N. (2004). Why we play games: Four keys to more emotion without story. http://www.xeodesign.com/whyweplaygames/xeodesign_whyweplaygames.pdf
- Lee, M. C. ve Tsai, T. R. (2010). What Drives People to Continue to Play Online Games? An Extension of Technology Model and Theory of Planned Behavior. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 26(6), 601–620.
- Lewinski, J.S. (2000). *Developer's Guide to Computer Game Design*, Wordware Publishing Inc., Portland.
- Li, H., Liu, Y., Xu, X., Heikkilä, J., ve van der Heijden, H. (2015). Modeling hedonic is continuance through the uses and gratifications theory: An empirical study in online games. *Computers in Human Behavior*, 48, 261-272.
- Lowgren, J., Carroll, J. M., Hassenzahl, M., Erickson, T. ve Blackwell, A. (2019). *The encyclopedia of human-computer interaction*. Interaction design foundation.
- Lucas, K. ve Sherry, J. L. (2004). Sex differences in video game play: A communication-based explanation. *Communication Research*, 31(5), 499–523.
- Merhi, M. I. (2016). Towards a framework for online game adoption. *Computers in Human Behavior*, 60, 253–263.
- Molinillo, S., Muñoz-Leiva, F. ve Pérez-García, F. (2018). The effects of human-game interaction, network externalities, and motivations on players' use of mobile casual games. *Industrial Management & Data Systems*, 118(9), 1766–1786.
- Norman, K. L., ve Kirakowski, J. (2018). *The Wiley handbook of human computer interaction*. John Wiley & Sons.
- Pagulayan, R.J., Keeker, K., Wixon, D., Romero, R.L. ve Fuller, T. (2003). User-centered design in games. (Ed. Jacko, J.A. ve Sears, A.), *The Human-Computer Interaction Handbook: Fundamentals, Evolving Technologies, and Emerging Applications*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 884–906.
- Park, E., Rishika, R., Janakiraman, R., Houston, M. B., ve Yoo, B. (2018). Social Dollars in Online Communities: The Effect of Product, User, and Network Characteristics. *Journal of Marketing*, 82(1), 93–114.
- Ramírez-Correa, P., Rondán-Cataluña, F. J., Arenas-Gaitán, J., ve Martín-Velicia, F. (2019). Analysing the acceptance of online games in mobile devices: An application of UTAUT2. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 85–93.
- Rogers, Y., Sharp, H. ve Preece, J. (2023). *Interaction design: Beyond human-computer interaction (6th ed.)*. Wiley, New Jersey.
- Saffer, D. (2010). *Designing for interaction: creating innovative applications and devices*, New Riders, Berkeley, CA.
- Schutz, W. (1958). FIRO: A three-dimensional theory of interpersonal behavior.
- Sears, A., ve Jacko, J. A. (2008). *The human-computer interaction handbook: fundamentals, evolving technologies, and emerging applications*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Stahlke, S. ve Babaei, P. M. (2022). *The Game Designer's Playbook: An Introduction to Game Interaction Design*, Oxford Press, New York.

- Stenros, J., Paavilainen, J. ve Mayra, F. (2011). Social interaction in games. *International Journal of Arts and Technology*, 4(3), 342.
- Su, Y. S., Chiang, W. L., James Lee, C. T., ve Chang, H. C. (2016). The effect of flow experience on player loyalty in mobile game application. *Computers in Human Behavior*, 63, 240–248.
- Sweetser, P., ve Wyeth, P. (2005). Game Flow: A model for evaluating player enjoyment in games. *ACM Computers in Entertainment*, 3(3), 1–24.
- Syahriyar, J., Chairy, C., Juwono, I. D., ve Gyulavári, T. (2022). Pay to play in freemium mobile games: a compensatory mechanism. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(1), 117-134.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). The social psychology of intergroup relations. (Ed. W. C. Austin ve S. Worchel). *An integrated theory of intergroup conflict*. 33–47, Brooks / Cole: Monterey
- Voiskounsky, A. E., Mitina, O. V. ve Avetisova, A. A. (2004). Playing Online Games: Flow Experience. *PsychNology Journal*, 2(3), 259-281.
- Wang, L., Gao, Y., Yan, J. ve Qin, J. (2020). From freemium to premium: the roles of consumption values and game affordance. *Information Technology and People*. 34(1), 297-317.
- Weibel, D., Wissmath, B., Habegger, S., Steiner, Y., ve Groner, R. (2008). Playing online games against computer- vs. human-controlled opponents: Effects on presence, flow, and enjoyment. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 2274–2291.
- Wohn D. Y. (2014). Spending real money: purchasing patterns of virtual goods in an online social game. In: *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, 3359–3368.
- Wu, J. H., Wang, S. C. ve Tsai, H. H. (2010). Falling in love with online games: the uses and gratifications perspective. *Computers in Human Behavior*. 26(6), 1862-1871.
- Zajonc, R. B. (1965). Social facilitation. *Science*, 149(3681), 269–274.
- Zhang, G. (2021). Computer Game Interface Design Based on Human-Computer Interaction Analysis. *Journal of Web Systems and Applications*, 3, 22-26.

GÖRME ENGELLİ ÂŞIKLAR VE TABİAT ALGISI**

VISUALLY DISABLED MİNSTRELS AND NATURE PERCEPTION

СЛАБОВИДЯЩИЕ МЕНЕСТРЕЛИ И ВОСПРИЯТИЕ ПРИРОДЫ

Samet DOYKUN*

ÖZ

Âşıklık geleneği içerisinde 16. yüzyıldan beri birçok âşık yetişmiştir. Âşıklar, eserlerinde başta aşk olmak üzere hemen her konuyu ele alıp eserlerinde işlemişlerdir. Bu konulardan biri de dış dünyanın işlendiği tabiat olmuştur. Tabiat, özellikle 19. yüzyıla kadar sanat ve edebiyat eserlerine dâhil edilmemiş ve “çirkin” sayılmıştır. 19. yüzyıldan sonra ise başta İngiltere’de olmak üzere pek çok ülkenin sanat ve edebiyat eserlerine girmeye başlamıştır. Türk edebiyatına gelindiğinde ise başta klasik edebiyat ürünlerinde ele alınan tabiat unsurları, soyut ifadelerle ve genellikle sevgili tasvirleri için kullanılmıştır. Akabinde âşık şiirinde de kullanılmaya başlanan tabiat unsurları söz konusu kullanımdan ziyade somut olarak ele alınmıştır. Âşıklar eserlerinde sevgiliyi anlatırken tabiat unsurlarından yararlanmış ve daha sonra tabiatı doğrudan şiirin konusu yaparak aktarmaya, anlatmaya başlamıştır. Âşıklık geleneği içerisinde geleneğin başladığı yüzyıldan itibaren var olan görme engelli âşıklar da tabiatı eserlerinde işlemişlerdir. Görme engelli âşıklar görme yetilerini hayatlarının bir döneminde kaybetmelerine veya doğuştan görme engelli olmalarına rağmen tabiatla ilgili eser vermeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada görme engelli âşıkların tabiatı nasıl algıladıkları ve görmeden nasıl anlattıkları konusu âşıklardan derlenen şiirler ve yayınlanan eserler üzerinden tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda doğuştan görme yetisi olmayan ve gözlerini sonradan kaybeden âşıkların, tabiatı kendi iç dünyalarında kurdukları tabiat algısıyla ya da gelenekten beslenerek eserlerine yansıttıkları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Âşık, Engelli, Körlük, Tabiat, Doğa.

** Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Meral Ozan danışmanlığında hazırlanan *Cumhuriyet Dönemi Anadolu Sahası Görme Engelli Âşıklar – Naratif Bir İnceleme* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* **ORCID:** [0000-0001-8231-270X](https://orcid.org/0000-0001-8231-270X), Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, sametdoykun@comu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Doykun, S. (2023). GÖRME ENGELLİ ÂŞIKLAR VE TABİAT ALGISI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 16-30. DOI: [10.17498/kdeniz.1339863](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1339863)

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

ABSTRACT

Many minstrels have been trained in the minstrelsy tradition since the 16th century. In their works, minstrels have dealt with almost every subject, especially love, in their works. One of these subjects was nature in which the outside world was treated. Nature, especially until the 19th century, was not included in works of art and literature and was considered "ugly". After the 19th century, it started to be included in the works of art and literature of many countries, especially in England. When it comes to Turkish literature, the elements of nature, which were first dealt with in classical literature, were used in abstract expressions and generally for the depiction of lovers. Subsequently, the elements of nature, which started to be used in minstrel poetry, were handled concretely rather than the aforementioned use. The minstrels utilised the elements of nature while describing the beloved in their works and then started to transfer and describe nature directly by making it the subject of poetry. Visually impaired minstrels, who have existed in the tradition of minstrelsy since the beginning of the tradition, have also dealt with nature in their works. It is quite remarkable that the visually impaired minstrels have given works about nature despite the fact that they have lost their eyesight at some point in their lives or are visually impaired from birth. In this study, it was tried to determine and evaluate how visually impaired minstrels perceive nature and how they describe it without seeing it through the poems compiled from minstrels and published works. As a result of this study, it is concluded that the visually impaired and blind.

Key Words: Minstrel, Disabled, Blindness, Nature.

АННОТАЦИЯ

С XVI века в менестрельной традиции обучалось множество менестрелей. В своих произведениях менестрели затрагивали практически все темы, особенно любовные. Одной из таких тем была природа, в которой трактовался внешний мир. Природа, особенно до XIX века, не включалась в произведения искусства и литературы и считалась "некрасивой". После XIX века она стала включаться в произведения искусства и литературы многих стран, особенно Англии. Если говорить о турецкой литературе, то элементы природы, впервые появившиеся в классической литературе, использовались в абстрактных выражениях и, как правило, для изображения влюбленных. Впоследствии элементы природы, которые стали использоваться в поэзии менестрелей, стали применяться не в вышеупомянутом значении, а в конкретном. Менестрели использовали элементы природы при описании возлюбленных в своих произведениях, а затем стали передавать и описывать природу непосредственно, делая ее предметом поэзии. Слабовидящие менестрели, существующие в традиции менестрелей с самого ее зарождения, также обращались к природе в своих произведениях. Примечательно, что слабовидящие менестрели создавали произведения о природе, несмотря на то, что в какой-то момент своей жизни они потеряли зрение или были слабовидящими от рождения. В данном исследовании была предпринята попытка определить и оценить, как слабовидящие менестрели воспринимают природу и как они описывают ее, не видя, на примере стихотворений, собранных из произведений менестрелей и опубликованных произведений. В результате данного исследования слабовидящие и слепые.

Ключевые слова: менестрели, Инвалид, Слепота, Природа.

GİRİŞ

Tabiat, tarih boyunca farklı şekillerde algılanmıştır. Bu süreçte insanın tabiat ile ilişkisi şekil değiştirmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır. İnsanlık tarihinde insan-çevre ilişkisi ele alındığında avcı-toplayıcı, tarım ve endüstriyel toplum dönemleri dikkat çekmektedir.

Söz konusu dönemler insanın tabiatla ilişkisine şekil vermiştir. Dolayısıyla tabiat-insan ilişkisi tarihin her döneminde vazgeçilmez olmuştur.

İnsan-tabiat ilişkisi, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde tabiatı merkeze alan bir anlayışından ziyade insan merkezîyetçi bir düşünce hâkimdir. Bu yüzden de tabiat unsurları “cansız” birer varlık olarak görülmüştür. Başak A. Dönmez (2012: 277) bu durumun temelinde insanla doğayı bir bütün olarak değerlendirilmemesi ve insanoğlunun doğaya karşı konumlandırılmasının yattığını dile getirmektedir.

Tarihsel süreçte insandaki tabiat algısı değişmeye başlamış ve tabiat unsurları insan düşüncesinde cansız birer varlık olmaktan çıkmıştır. Genellikle dünyada hayatın vuku bulduğu mekân olarak görülen tabiatı yeni anlamlar yüklenmesiyle birlikte tabiat ve tabiat unsurları önem kazanmaya başlamış ve farklı alanlarda da kendini göstermeye başlamıştır.

Genellikle doğa ve fen bilimlerinin konusu olan tabiat zamanla sosyal bilimcilerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Tabiatın kendisi ve tabiat unsurları edebiyat ve sanat eserlerinde özellikle Avrupa’da 19. yüzyılın ilk yıllarında görünür olmaya başlamıştır. Uysal’a (1993: 5) göre Thomson, Coleridge ve Wordsworth gibi İngiliz şairleri tabiatı farklı bir gözle bakmaya başlamıştır. 19. yüzyıla kadar çirkin sayılan ve edebiyata konu olması düşünülemeyen vahşi tabiat artık “tabiatın güzelliği”, “doğal” algısıyla güzel sayılmaya başlanmış, ıssız dağlar, esrarlı ormanlar, nehirler ve göller edebiyat eserlerine konu olmuştur.

Türk edebiyatı içerisinde genellikle klasik edebiyatta kullanılan tabiat ve tabiat unsurları zamanla halk edebiyatında da yer bulmaya başlamıştır. Özellikle âşık edebiyatında aşk, gurbet, özlem, ayrılık, yiğitlik, ölüm, din, zamandan yakınma, savaş, doğal afetler, mizah gibi pek çok bireysel ve toplumsal konunun yanında kırsalda yaşayan âşıklar yaşadıkları çevreyi ve çevrenin doğal güzelliklerini eserlerine yansıtmışlardır. Erman Artun (2009: 160) da insan-tabiat ilişkisi bakımından tabiatın âşık şiirinde önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir. Âşıklar, doğa kavramını ağaçlarla, çiçeklerle, hayvanlarla, dağlarla, tepelerle anlatırlar. Âşık şiirinde işlenen doğa, divan edebiyatında işlenen soyut doğa tasvirlerinden ziyade gerçek doğadır.

Tabiat ve tabiat unsurlarının âşık edebiyatında kullanılmasıyla birlikte âşıklık geleneği içerisinde yer alan görme engelli âşıklar da gerek gelenek içerisinde edindikleri bilgilerden gerek “kendi dünyalarında kodladıkları tabiat”la bu konulara temas etmişlerdir.

GÖRME ENGELLİ ÂŞIKLAR VE TABİAT

İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana kuşkusuz dünyanın hemen her yerinde çeşitli sebeplerden dolayı uzuvlarını kaybeden bireylerin varlığı söz konusudur. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) hazırladığı Dünya Engellilik Raporu’nda¹ 2010 dünya nüfus tahminlerine göre bir milyardan fazla insanın bir başka ifade ile dünya nüfusunun %15’inin herhangi bir engellilik durumu ile yaşadığı tahmin edilmektedir. Ancak günümüzde bu sayıların ve oranların daha fazla olduğu düşünülmektedir. Türkiye’deki engellilik durumuna bakıldığında ise Türkiye Özürlüler Araştırması’nın 2002 yılı verilerine göre Türkiye’de engelli bireylerin toplam nüfusa oranı %12.29’dur.² DSÖ verilerinden daha eski olan Türkiye verileri de güncelendiğinde günümüzdeki engelli birey sayısı ve oranının 2002 verilerinden daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Geçmişte ve günümüzde hemen her meslek grubu içerisinde yer alan engelli bireyler, âşıklık geleneği içerisinde de görülmektedir. Âşıklık geleneği içerisindeki görme engelli âşıkların oranı, DSÖ ve Türkiye Özürlüler Araştırması’nın verilerine benzer nitelik

¹<https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%3BC3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf> (Erişim tarihi: 12.07.2023)

² Bkz. (<https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>) (Erişim tarihi: 13.07.2023)

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

göstermektedir. Görme engelli âşıklar diğer görme engelli bireyler gibi iki şekilde görme yetilerini kaybetmişlerdir. Görme engelli âşıkların bir kısmı doğuştan görme engelli olarak dünyada gelirken bir kısmı da çeşitli hastalıklar, kazalar ve yanlış ya da bilinçsiz tedavi sonucunda görme engelli olmuşlardır. Gözlerini sonradan kaybeden ve görme engelli olan âşıklar çiçek, menenjit ve kızamık gibi çeşitli hastalıklardan, yaşanan üzüntü sonrası, bilinçsiz tedavi, bomba kapsülünün patlaması, silahla yaralanma gibi sebeplerden dolayı görme yetilerini kaybetmişlerdir. Cumhuriyet dönemi Anadolu sahasında yaşayan 48 görme engelli âşık tespit edilmiştir. 48 görme engelli âşıktan on biri (11) doğuştan, otuz yedisi (37) ise sonradan görme yetilerini kaybetmiştir (Doykun, 2022).

Görme engelli âşıkların eserleri incelendiğinde hemen her âşığın eserinde ele aldığı aşk, din, politika, ekonomi, gurbet, milli duygular, ayrılık ve toplumu derinden etkileyen diğer sosyal konular görülmektedir. Görme engelli âşıklar bu konuların dışında her ne kadar içerisinde yaşadıkları tabiatı algılayamasalar da eserlerinde anlatmaya çalışmışlardır.

Âşık şiirinde *bahar* en güzel mevsim olarak kabul edilmektedir. Baharla birlikte doğa canlanır, ağaçlar ve toprak yeşerir, su bollaşır ve bolluk bereket gelir. Bahar, bu özellikleri ile âşık şiirinde en çok kullanılan mevsim olmuştur. Âşık şiirinde önemli bir isim olan Karacaoğlan tabiatı ve baharı eserlerinde yoğun bir şekilde kullanmıştır. Metin Karadağ (1994: 174) Karacaoğlan'ın baharla birlikte dağları, yamaçları, bulanık dereleri, ılgıt ılgıt esen seher yellerini ve burcu burcu kokan gülleri de anlattığını dile getirmektedir. S. Nüzhet Ergun (1960) ise bunlara ek olarak yayla yollarını, çiğdemleri, menekşeleri, nergisleri, keklikleri, kuğuları, kuzuları, kazları, ördekleri vb. bahsetmektedir.

Görme engelli âşıkların tabiatı anlattıkları eserler incelendiğinde at, bahar, bahçe, çadır, çiçek, çimen, çoban, dağlar, duman, gül, kaval, koku, koyun, kurt, kuşu, kuzu, lale, madımak, papatya, sel, sümbül, turna, yaprak, yayla, yel, yeşil gibi ifadelerden yararlandıkları görülmüştür (Doykun, 2022).

Görme engelli âşıklar için dağlar uzaklığı, heybeti, engeli simgelemektedir. Dağların yanı sıra yaylalar da mekân olarak kullanılmıştır. Yaylaların tüm güzellikleri eserlere konu olmuştur. Türk kültüründe geçmişten günümüze değin süre gelen otağ/çadır yaylalardaki barınma yerlerini oluşturmaktadır. Günümüzde genellikle turizm için kullanılan yaylalar, Türk kültüründe hayvansal üretiminin merkezi konumundadır. Dolayısıyla âşıklar hayvanlara da eserlerinde sık sık yer vermişlerdir (Doykun, 2022).

Yapılan görüşmelerde görme engelli âşıkların tabiatı “yaşamın kendisi” olarak değerlendirmektedirler. Özellikle kuş seslerinin, çiçek kokularının, akan suların tabiatın bir parçası olduğunu ifade etmektedirler (KK-1, KK-2, KK-3). Bahramî, doğarken beşiğin; ölürlen de tabutun ağaçtan yapıldığını vurgulayarak tabiatın ve ağaçların önemini anlatmaktadır (KK-4).

Görme engelli âşıklar eserlerinde baharı, yaylaları, hayvanları, suları, dereleri, ırmakları, çiçekleri işlemişlerdir. Mevlüt İhsanî, Mehmet Budak, Fehmi Gür, Ruhanî, Âşık Işık, Vanlı Celalî, Kalender Sezer ve Deryanî'nin tabiat konulu şiirlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

1928 yılında Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlı Kaynak köyünde dünyaya gelen Mevlüt İhsanî, dokuz yaşında savaş döneminden kalma bir bomba kapsülünün patlaması sonucu gözlerini ve sağ elinin üç parmağını kaybeder (Düzgün, 1997: 11). Başta aşk olmak üzere çeşitli konularda eser veren Mevlüt İhsanî eserlerinde tabiat konusuna da yer verir. Dokuz yaşına kadar dış dünyayı tanıyan Mevlüt İhsanî *Bahar* isimli şiirinde bahar mevsiminin tüm güzelliklerini ayrıntılarıyla birlikte anlatmıştır:

Yeşil çiçek giyen dağlar

Karlar erir sular çağlar
Nimete gark olur bağlar
Ne iklimi hoş baharın

Menekşe gül yetişende
Bir hoş hayat olur sende
Neşen olur her bir canda
Öter turna kuş baharın

Yamaçlarda ceylanların
Ova sahra hep onların
Cümle canlı hayvanların
Her bir rengi hoş baharın

Cennet gibi olur yaban
Çiftçi dayı sürer saban
Sür tarlayı topraktan kan
Ne güzeldir iş baharın

Var mıdır baharın dengi
Her yanı çiçek hevengi
Mevlüt İhsan yapar cengi
Gönülle savaş baharın (İhsanî, 1990: 15).

Mevlüt İhsanî, *Bahar* isimli şiirinin ilk dördlüğünde kış aylarının bitmesi ile birlikte baharın gelişini, dağlardaki ağaçların yapraklarının yeşermesini, karların eriyip derelerin dolup taşmasını, bağların eriyen kar sularıyla sulanmasını ve yeşermesini dile getirmektedir. Ayrıca kişileştirmelere de başvuran İhsanî dağların çiçek giydiğini dile getirmektedir. İkinci dördlükte baharla birlikte menekşe ve gülün çiçek açtığını, hayatın hoş olduğunu, tabiatta yaşayan her canlının neşe içerisinde olduğunu ifade eder. Bu anlamda bahar mevsimi insanları mutlu ettiği kadar tabiat ürünlerine de iyi gelmektedir. İhsanî, üçüncü dördlükte dağların ve ovaların hayvanların mekânı olduğunu dile getirmektedir. Meral Ozan (2017: 140) mekân olarak dağların sadece beşerin yaşam alanı olmadığını aynı zamanda hayvanat ve nebatatında varlıklarının idame ettirdiği yer olduğunu vurgulamaktadır. Dördüncü dördlükte ise yaban hayatın cennet gibi olduğunu bahar geldiğinde çiftçilerin tarlaları işlediğini ve bahar aylarında çalışmanın güzelliğinden, bereketinden bahseder. Son dördlükte ise İhsanî, baharın en güzel mevsim olduğunu vurgulamaktadır.

1957 yılında Kahramanmaraş'ın Şahinbey ilçesinde dünyaya gelen Mehmet Budak, 1971 yılında bir kaza sonucu sol elini, 2002 yılında askerdeki oğlunun ölümü üzerine az da olsa gören gözlerini tamamen kaybeder (KK-6). 45 yaşına kadar az derecede görme yetisine sahip olan Mehmet Budak *Gördün Mü* isimli şiirinde çiçeklerle, yaylalarla, koyun-kuzuyla tabiatın güzelliklerini anlatmaktadır:

Sen sevdin mi bir çiçeği bir dağı
Sen gördün mü bir bülbülü bir bağı
Sen yaşadın mı sevdalı deli bir çağı
Sen ömründe maşuka gül verdin mi

İlkbaharda ılık yağmur yağarken
Sen gördün mü gök kuşağı doğarken

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

Meltem esip tüm dünyayı boğarken
Sen ömründe böyle zevki gördün mü

Çıktın mı yaylaya yayla zamanı
Eksilmez dağların karı dumanı
Sen sevdin mi çiçekleri çimeni
Sen yaylada koyun kuzu gördün mü

Ayranı soğuk balı şirindir
Garbi eser yayla her gün serindir
Ah şu yaylaların aşkı derindir
Sen yaylada yara ikrar verdin mi (Budak, 2006: 101).

Mehmet Budak şiirinde görme engelli bir birey olarak doğayı ve doğadaki güzellikleri sorgulamaktadır. Bahar geldiğinde dağlarda yetişen çiçekleri, yağmur yağdığına gökyüzünde oluşan gökkuşağı, yayla vakti dağlarda oluşan sisi, yaylalarda kar sularıyla sulanıp büyüyen çiçekleri ve çimeni, koyunları ve kuzuları ve son olarak yaylalarda yaşanan aşkı anlatmaktadır. Âşık, tabiatı tüm güzellikleriyle ve tüm detaylarıyla anlatmış ancak görme engelli oluşuna da “Sen gördün mü?” ifadeleriyle göndermede bulunmuştur. Âşığın görme eylemini sorgulamasında 45 yaşına kadar görme yetisine sahip olması yatmaktadır. Ancak bu yaştan sonra görme yetisini yitirmesi dış dünyayla olan bağının kopmasına sebep olmuştur.

1914 yılında Malatya'nın Arapgir ilçesinin Bostancık köyünde dünyaya gelen Fehmi Gür, üç yaşında geçirdiği çiçek hastalığından dolayı gözlerini kaybeder (Çiftlikçi, 2000: 13). Fehmi Gür dış dünyayı tanıma hususunda Mehmet Budak kadar şanslı değildir. Çok küçük yaşta gözlerini kaybettiğinden dış dünyayı anlayıp anlatacak kadar görme imkânı bulamamıştır.

Bu mevsim ne hoştur açıldı güller,
Sevilin güzeller yaz bahar oldu.
Bundan sonra zevke gelir bülbüller,
Sevilin güzeller yaz bahar oldu.

Mevlâm kavuşturdu bizi bugüne,
Kokulu çiçekler açıldı yine,
Ben girmişim muhabbetin cengine
Sevilin güzeller yaz bahar oldu.

Dağlarda kar kalmaz sökülür gider,
Suyu kayalardan dökülür gider,
Sürüler yaylaya çekilir gider,
Sevilin güzeller yaz bahar oldu.

Binekler yan yana gelir yarışır,
Koyun, kuzu birbirine karışır,
Kuşlar şimdi yuvasına çalışır,
Sevilin güzeller yaz bahar oldu.

Yeşil don giyindi bahçeler bağlar,
Kışınız gitti mi yelkenli dağlar?

Bir vefasız için Fehmi kan ağlar,
Sevilin güzeller yaz bahar oldu (Çiftlikçi, 2000: 739).

Fehmi Gür, baharın güzelliklerini görüp anlatan birinden ziyade geleneksel bahar algısından beslenerek anlatmaya çalışmıştır. Fehmi Gür, baharın güzelliklerini anlatırken baharın hayvanlar üzerindeki etkilerine değinmiştir. Özellikle karların erimesiyle birlikte hayvanların kapalı alanlardan tabiata, yeşil meralara salınması ve bayram havasının yaşanmasını dile getirmiştir. Şiirde dikkat çeken hususlardan biri “Kuşlar şimdi yuvasına çalışır” dizesidir. Görme engelli bir âşığın kuşların yuvaya gidip gelmesini, yuvaya bir şeyler taşımasını görmesi mümkün değildir. Burada âşık daha önce de dile getirildiği üzere geleneğe beslenmiştir ya da kuş cıvıltılarından etkilenerek böyle bir kaniya varmıştır. Ayrıca görme engelli âşıklar görme yetisine sahip olmadıkları için daha çok sessel imgelerden faydalanmışlardır.

1931 yılında Erzurum’un Tortum ilçesine bağlı Aşağı Sivri köyünde dünyaya gelen Ruhanî, on yaşına geldiğinde bir dinamit kapsülünün patlaması sonucu sol gözü ile sağ elinin üç parmağının uç kısımlarını, iki sene sonra da sağ gözünü kaybeder. Ruhanî, *Söküldü Seller* isimli şiirinde Erzurum’da yaşanan bahar mevsimini detaylı bir şekilde anlatmaktadır:

Yine geldi bizim elin baharı
Oynadı sunalar çalkandı göller
Eridi kalmadı dağların karı
Yeşerdi ovalar söküldü seller

Şahlandı dereler bir zaman çağlar
Sarı çiçeğinen sarardı dağlar
Yeşil yaprağınan bezendi bağlar
Göğerti ağaçlar açıldı güller

Bahçenin gülünden kır çiçeğinden
Yeşil yamaçların mor çiçeğinden
Karşıkı dağların kar çiçeğinden
Deste deste devşiriyor güzeller

Yol üstünde madımaklar allandı
Boz tepede hubup kuşu dillendi
Mor yamaçlar yeşil giydi tüllendi
Buharlandı sular buğlandı yollar

Der Ruhani doyum olmaz dünyaya
Sıvırcıklar çöp taşıyor yuvaya
Osman Çavuş tohum ekti tarlaya
Altı başta iki sigara teller (Temel, 2007: 225).

Ruhanî, baharın gelişini göllerin kar suları ile dolmasıyla, Erzurum ve civarında göl ördeği olarak bilinen “Suna”ların gölde süzülerek hareket etmesiyle anlatmaktadır. Dağlarda sarı çiçeklerin yani papatyaların karların yerini alması, bağların yeşil yapraklarla ağaçların yapraklarının yeşermesi ve güllerin açılması baharın gelişini anlatmaktadır. Şiirin de başlığı olan “söküldü seller” ifadesiyle aslında bahar ayının geliş zamanı anlatılmaktadır. Bahar geldiğinde kışın yağın ve toprağı kaplayan karlar havaların ısınmasıyla birlikte eriyip sellere dönüşür.

Ruhanî, baharda açan çiçekleri ayrı ayrı anlatmaktadır. Bahçedeki güller, kır çiçekleri, yeşil yamaçlarda yetişen mor menekşeleri ve kar çiçeklerini sanki görüyormuş gibi

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

anlatmaktadır. Çiçekler doğrudan ya da benzetmeler aracılığı ile edebiyat eserlerine konu olmuştur. Türk edebiyatında çiçeklerden ilk kez *Divânü Lügati't-Türk*'te bahsedilmiştir. Beşir Ayvazoğlu (1997: 23) söz konusu eserde bahsi geçen çiçeklerin tıpkı âşık şiirine konu olan çiçekler gibi kır çiçekleri olduğunu dile getirmektedir. Ayvazoğlu bu durumda göçebe yaşam tarzının etkili olduğunu da vurgulamaktadır.

Üçüncü dörtlükte ise “*Boz tepede hubup kuşu dillendi*” dizesiyle İbibik ya da Hüthüt kuşu olarak da bilinen kuşun ötüşünü anlatmıştır. Âşığın burada Fehmi Gür gibi sessel imgelerden faydalandığı görülmektedir. Âşık son dörtlükte de “*Sıvırcıklar çöp taşıyor yuvaya*” dizesinde yine başka bir kuş türü olan Sığırcık kuşunun yuva yapmasını anlatmıştır. Yukarıda dış dünyayı algılayamadan gözlerini kaybeden Fehmi Gür'ün şiirinde “*Kuşlar şimdi yuvasına çalışır*” dizesi zamansal olarak bahar ayında gerçekleştirilen durumu anlatırken Ruhanî söz konusu dizede belli bir yaşa kadar gördüğü olayı anlatmaktadır. Dolayısıyla buradaki algı birbirinden farklıdır.

Tabiatın anlatıldığı şiirlerde işlenen konulardan biri de *yaylalardır*. Yaylalar Türk kültüründe özellikle de üretim faaliyetlerinin yapılması noktasında önem arz etmektedir. Yayla ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır ancak en kapsamlı tanım şu şekilde verilmiştir:

Ülkemizdeki yayla yerleşmeleri, davar (koyun-keçi) ve sığır sürü sahiplerinin, sürülerini taze ve kendini yenileyen otlaklarda kolayca besleyebilmeleri için genellikle ilkbaharda çıktıkları, yaz boyunca kalarak, bazı hayvansal ürünleri, sonbaharda alçak yörelere (köylere) göçtükleri; sıra dağlar ve yer ver de küme dağların orman örtüleri üst sınırları üzerinde kalan Alpin çayırılık alanlar ve buralarda kurulmuş konut toplulukları ile temsil edilen geçici yerleşmeler olarak tanımlanırlar (Doğanay, Coşkun 2013: 3).

Bahaeddin Ögel (1978: 1) ise yayla hayatının Türk milleti için bir tutku ve önüne geçilemez bir alışkanlık olduğunu dile getirmektedir. Bu tutku ve alışkanlık günümüzde de devam etmekle birlikte eski amacını ve anlamını zamanla kaybetmeye başlamıştır. Ali Çelik (2015: 59) ise yaylalara asıl kimliği kazandıran şeyin fiziksel özelliklerin olmadığı onun sosyal hayat içerisindeki konumunun yani beşerî yanının olduğunu dile getirir. Ayrıca yaylaların tüm güzelliklerin kaynağı olduğunu vurgulayan Çelik yaylaların motifleriyle, renkleriyle, manzarasıyla insanoğlunun asla hakkıyla resmedemeyeceği muhteşem bir tablo olduğunu, bu tablonun fotoğrafını çekebilir, rüzgârının sesi dâhil, bütün özelliklerini filme kaydedebileceğimizi; ama yaylanın kokusunun eksik kalacağını dile getirir. Görme engelli âşıkların tabiat ile ilgili şiirlerinde de yaylalar ve bahar tasvirleri her şeyi ile anlatılmaktadır. Ancak Çelik'in de ifade ettiği gibi yaylaların ve tabiatı yetişen çiçeklerin kokusu eksik kalmaktadır.

1910 yılında Kayseri'nin Karaözü kasabasında dünyaya gelen ve küçük yaşta görme yetisini kaybeden Âşık Işık *Bizim Yaylalar* isimli eserde hayatını geçirdiği Kayseri yaylalarının güzelliklerini anlatmaktadır:

Yolum düştü ben de geldim yaylaya
Âşık olan maşuk için ağlaya
Mecnun deli oldu yandı Leyla'ya
Yine dumanlandı dağı yaylanın

Yaz geldi yaylanın karı eridi
Yaylacılar yaylasına yürüdü
Yayla dağlarını duman бүrүdü
Yine dumanlandı dağı yaylanın

Yaylanın evleri ağaçtan taştan

Ormanı görünmez obadan göçten
Yaylanın her yanı borandan kıştan
Yine dumanlandı dağı yaylanın

Yayla dağlarının soğuktur yüzü
Yayılır koyunlar meleşir kuzu
Yaylasın yaylıyor gelini kızı
Yine dumanlandı dağı yaylanın

Yayla dağı yeşillenir allanır
Sarı çamlar boz meşeler sallanır
Kaymakları şekerlenir ballanır
Yine dumanlandı dağı yaylanın

Yaylasın yayladık getirdik güzü
Karadır kaşları eladır gözü
Sefil Âşık söyleyip çalıyor sazı
Yine dumanlandı dağı yaylanın (Özerdem, 1998: 84).

Âşık Işık / Sefil Âşık her dörtlükte “*Yine dumanlandı dağı yaylanın*” dizesine yer vermiştir. Görme engelli âşıkların en yaygın kullandığı ifadelerden biri de dumandır. Duman, görme yetisine de gönderme yapmaktadır. Âşıklarla yapılan görüşmelerde âşıkların bir kısmı “dumanlı” gördüğünü dile getirmişlerdir. Duman ve sis görme engelli âşıkların şiirlerinde hüznün simgesi olarak da kullanılmıştır (Doykun, 2022).

Görme engelli âşıkların tabiatı anlattıkları şiirlerde dağlar da yaygın olarak kullanılmıştır. Dağlar gerek coğrafi yapılarıyla gerekse de yaşamda ve anlatılardaki kültürel dokularıyla önem arz etmektedir. Dağlar farklı özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Meral Ozan (2017: 137-143) dağların “tanrı mekânı”, “tören merkezi ve dilek makamı”, “yaşam merkezi ve güven makamı”, “sınır/hat”, “düzen merkezi”, ve “ölçü birimi” gibi çeşitli özelliklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu özelliklerden bazıları görme engelli âşıkların şiirlerinde de görülmektedir.

1952 yılında Van’ın merkez ilçesine bağlı Kasımoğlu köyünde on çocuklu bir ailenin yedinci çocuğu olarak dünyaya gelen Celal Yenitürk yakalandığı bir göz hastalığından dolayı 4 yaşında gözlerini kaybeder (Yenitürk, 1993: 5). Eserlerinde özellikle memleketi Van’ı ve çevresini anlatan Vanlı Celali *Dağlar* isimli şiirinde dağları çeşitli özellikleriyle anlatmıştır:

Kış gelende bürünüyor karlara,
Sabırla bahara eriyor dağlar,
Sabah güneş doğuyor ufuklara,
Kırmızı renklere giriyor dağlar.

Bahar oldu hemen karlar eriyor,
Dereelerde su olup da yürüyor,
Koç yiğitler ziyarete varıyor,
Yiğitlerle dostluk kuruyor dağlar.

İlkbaharda bayram dağın her anı,
Birçok canlı varlık olur hayranı,
Avcılara mekândır dört bir yanı,

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

Avları avcıdan koruyor dağlar.

Dağın bereketi kar ve yağışlar,
Topraktan yeşillik çıkmaya başlar,
Otların içinde süs olur taşlar,
Etrafını çiçek bürüyor dağlar.

Geyikler dağlara yaslar özünü,
Koyun, kuzu otlar yayla düzünü,
Bir gören der bin de görsem yüzünü,
Hiç kocamaz hep genç duruyor dağlar.

Abı hayat gibi pınarlar akar,
Misk ü amber gibi gülleri kokar,
Güzeller dağlara seyrana çıkar,
Güzeli terletip yoruyor dağlar.

Oluyor kurt kuşun ana, babası,
Yamacında turnaların yuvası,
Üzerinden gelir keklik sedası,
Zevk ile sefayı sürüyor dağlar.

Âşık Celali'yi saldı efkâra,
Gölgesi düşüyor düz ovalara,
Şu yüce dağlarda çoktur manzara,
Âşıklara ilham veriyor dağlar (Yenitürk, 2015: 354).

Âşık, kışın dağlarda biriken karların bahar geldiğinde güneşin de etkisiyle eridiğini, dağların toprak rengi olan kırmızıya büründüğünü, derelerin kar sularıyla dolduğunu dile getirmektedir. Celali, bahar mevsiminin bayram havası oluşturduğunu, avcılarının ava çıktığını ancak dağların avları avcılardan koruduğunu ifade etmektedir. Ozan'ın (2017) dağların özelliklerinde bahsettiği “yaşam merkezi ve güven makamı” özelliği burada karşımıza çıkmaktadır. Dağın bereketi kış boyunca yağın karlar ve yağmurlardır. Baharla birlikte topraktan otlar yeşermeye başlar. Taşları da otların süsü olarak görür. Yabani ve evcil hayvanlar da yaylaların nimetlerinden faydalanır. Dağlardan akan suları ab-ı hayata benzetir. Güller ise misk-ü amberdir. Önceki dörtlüklerde de bahsedildiği gibi dağlar hayvanların yaşam mekânıdır. Son dörtlükte ise dağların âşıklara ilham verdiğini dile getirmektedir.

Görme engelli âşıklar tabiatı anlatırken dağlardan yararlandığı gibi ormanlardan da yararlanmışlardır. Özellikle ağaçlar, onların tabiatı anlatmalarına yardımcı olmuştur.

1972 yılında Malatya'nın Akçadağ ilçesinde doğan ve görme engelli olarak dünyaya gelen Kalender Sezer *Orman* isimli şiirini 1993 lise son sınıfta eğitim gördüğü sırada kaleme alır. Sezer, yarışmaya katılma serüvenini şu şekilde anlatır: Bir sabah tören sırasında okul müdürü “Orman” konulu bir şiir yarışmasının olduğunu ve sürenin akşam biteceğini söyledi. Ben yazmaya karar verdim. Arkadaşlarım dalga geçti. Boş bir derste oturup bir arkadaşımın da yazma konusunda yardım alarak şiiri tamamladım. Yazdığım *Orman* isimli şiir ile Gaziantep'te birinci oldum” (KK-5). Âşığa birincilik ödülü olarak bir saat hediye edilir. Âşık için bu hediye unutulmaz bir hediye olmuştur:

Orman tabiatın yeşil örtüsü,
Açan çiçekleri dünyanın süsü.
Ne hoş gelir orda kuşların sesi,

Ormanın faydası sonsuzdur dostum,
Ağaca kıyana büyüktür kastım.

Kurt, kuş orda yuva yapar barınır,
Kirli hava ormanlarla arınır.
Kış gelince beyaz kara bürünür,
Ormanın faydası sonsuzdur dostum,
Ağaca kıyana büyüktür kastım.

Orman bu hayatın taşı temeli,
Önler erozyonu, depremi, seli.
Ağaca kıyanın kırılınsın eli,
Ormanın faydası sonsuzdur dostum,
Ağaca kıyana büyüktür kastım.

Hastalar ormanda şifasın bulur,
Kâğıt, sıra, kalem ormandan gelir.
Beşik olur, tabut olur, ev olur,
Ormanın faydası sonsuzdur dostum,
Ağaca kıyana büyüktür kastım.

Kalender der sahip çıkın ormana,
Arı balı nerden taşır kovana?
Lanet olsun tek ağaca kıyana,
Ormanın faydası sonsuzdur dostum,
Ağaca kıyana büyüktür kastım.

Kalender Sezer *Orman* isimli şiirinde çiçeklerin dünyanın süsü olduğunu, kuşların sesinin hoş geldiği, hayvanlar için bir barınma mekânı olduğunu, ormanların kirli havayı temizlediğini, doğal afetleri önlediğini ve hayatın başından sonu kadar ormanda yetişen ağaçların kullanıldığını ifade etmektedir. Bu yüzden de ormanların faydasının büyük olduğuna dikkat çeker.

Doğuştan görme engelli olan Kalender Sezer, tabiatı, hayatının bir döneminde gören âşıklar gibi anlatamaz. Âşık, *Orman* isimli şiirinde tabiatı daha çok insana faydaları ile anlatmaya çalışmıştır.

Görme engelli âşıklar her ne kadar görmeseler de lale, sümbül, papatya, gül, menekşe gibi pek çok *çiçeği* eserlerinde işlemişlerdir. Görme engelli âşıklar, çiçekleri, doğayı daha doğrusu görme ile tanınabilecek nesnelere iki şekilde algılayıp işleyebilmektedir. Birincisi âşık şiirinde en çok kullanılan nesnelere, bitkileri gelenek içerisinde öğrenip aktarmaktadırlar. İkincisi ise dokunabildikleri nesnelere / bitkileri anlatmaktadırlar. Dokunmanın yanı sıra zihinlerinde bir çiçek figürü oluşturup onu anlatmaktadırlar.

Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Banaz köyünde 1942 yılında dünyaya gelen Deryanî 30 yaşında gözlerini kaybeden Deryanî *Menekşe* isimli şiirinde diğer görme engelli âşıklar gibi çiçeklerin güzelliklerini anlatmıştır. Ancak hayatının ilk 30 yılı gözleri gördüğünden çiçekleri doğuştan ve küçük yaşta görme engelli olan âşıklardan daha detaylı bir şekilde eserinde işlemiştir:

Bahçelerde biten kırmızı güldür
Gül için şakıyıp öten bülbüldür
Bizim yaylaların baharı boldur

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

Kokusu cihanı tutar menekşe

Kokusundan dağı taşı eritir
Bir engel var, tez ömrünü çürütür
Dertsiz değil, bitişinden bellidir
Bakın boynun eğri tutar menekşe

O da muradın ermeden solmuş
Bir zalim uğramış, görpeyken yolmuş
Zehir içenler de aşık mı olmuş
Rengine mavilik katar menekşe

Derdi olmayanlar boynunu bükmez
Menekşe nazlıdır her yerde bitmez
Kıymetini bilen burnundan çekmez
Seni bilmeyenler atar menekşe

Yaylalarda menekşeyi ararsan
Gülü bahçede incitmeden derersen
Sevdiğin aşkına tezden solarsan
Deryanî sen gibi soldu menekşe (Bektaş, 2014: 231).

Deryanî şiirin başında gül-bülbül ilişkisine değinir. Gül klasik Türk şiirinde ve âşık şiirinde yaygın kullanılan çiçeklerdendir. Gölün şairlerce kabul görmesinin nedenlerinden biri gül-bülbül ilişkisi içinde ve âşığın göstereni bülbüle karşılık sevgilinin göstereni olarak kullanılmasıdır (Açıl, 2015: 12). Şiirlerde en çok işlenen çiçeklerden biri de menekşedir. Âşık *Menekşe* isimli şiirinde kendi hayatını menekşe çiçeği üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Menekşeler boynunun eğik ve ömrünün az olmasıyla acı çeken âşığa benzetilir. Âşık sevgiliden çektiği çileyi “Bir zalim uğramış, görpeyken yolmuş” dizesiyle dile getirmektedir. Âşık son dörtlükte ise menekşenin yaylalarda yetiştiğini yani doğada yetişen bir çiçek olduğunu, gülün ise bahçede ve doğal ortamda kendiliğinden yetişmeyen bir çiçek olduğunu dile getirmektedir.

Türk kültüründe *hayvancılık* da büyük önem arz etmektedir. Yüzyıllar boyunca göçebe hayat süren Türkler hayvanlardan her daim faydalanmışlardır. Dolayısıyla da başta ekonomide, tarımda ve mutfakta olmak üzere sanatta, edebiyatta ve hayatın hemen her yerinde hayvanlar vazgeçilmez olmuştur. Âşıklık geleneğinde olduğu gibi görme engelli âşıklar da şiirlerinde hayvanları ve onların bakıcısı olan çobanları eserlerinde işlemişlerdir.

1910 yılında Kayseri'nin Karaözü kasabasında dünyaya gelen ve küçük yaşta gözlerini kaybeden Âşık Işık'ın hayatı açlık, yokluk ve yoksullukla geçer. Daha çok çobanlık yaparak karnını doyurabilir (Özdem, 1998: XI- XIII). Âşık Işık çobanlık yaptığı yıllarda hayvanlar için de şiirler okur. *Kara Keçi* isimli şiir de bunlardan biridir:

Sabahınan tuzu verdim koyuna
Vakit geldi indim ögle suyuna
İşlerimiz ters gidiyor boyna
Kara keçi şu işine ne dersin

Ağa duymuş binmiş hemen atına
Emreylemiş çabuk Kenzi Hatun'a
Beraber geldiler davar katına
Bana bakıp gülüşüne ne dersin

Attan inip torba taktı doruya
Dikkat edip iyi baktı sürüye
Keçi için beni çekti sorguya
Birer birer deyişime ne dersin

Aldırma; davarı götür yay dedi
Akşam sabah davarımı say dedi
Kara keçi canavara pay dedi
Zaman zaman yayışıma ne dersin

Yaydım davarları ayım yetirdim
İçinden bir tane keçi yitirdim
Kalanı bir tamam eve getirdim
Sağ selamet gelişime ne dersin

Çobanın ağa ile vardır bir işi
Değnek atar alır ağa bahşişi
Halktan fazla verir beş on kuruşu
Fazla fazla alışımaya ne dersin

Yaz gelince çayır çimen bitmez mi
Bir sürüden kara keçi yitmez mi
Âşık Işık destanımız yetmez mi
Bu destanı deyişime ne dersin (Özerdem, 1998: 96-97).

Âşık Işık, *Kara Keçi* şiirinde çobanlık yaptığı sırada yaşadıklarını anlatmaktadır. Âşık sabah ağıldan çıkardığı koyunların iştahı artsın ve süt verimi yükselsin diye tuz verir. Tuz verme işlemi genellikle ağılın yakınlarında bulunan yatay taşların üzerine serpilip koyunların/keçilerin tuzları yalamasıyla gerçekleşir. Daha sonra da otlamaya başlarlar. Âşık, tuzun da etkisiyle ögle vaktine kadar otlayan koyunları dereye/çaya su içirmeye götürür.

Âşık işlerin ters gittiğinden şikâyetçidir. Çünkü keçiye canavara (kurda) kaptırmıştır. Sürünün sahibi atına binip eşiyle birlikte sürünün yanına gelir ve keçiye ne olduğunu sorar. Durumumu anladıktan sonra öğütler verir. Âşık akşam olduğunda tüm sürüyü sapasağlam ağıla getirmeyi başarır ve ağadan bahşişini alır.

Âşık Işık, çobanlık yaptığı bir günü tüm ayrıntıları ile şiirine yansıtmıştır. Burada çoban için bir keçinin bile ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır.

1931 yılında Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı Aşağı Sivri köyünde dünyaya gelen, 1941 yılının mayıs ayında eline geçirdiği bir dinamit kapsülü ile oynarken kapsülün patlaması sonucu sol gözü ile sağ elinin üç parmağının uç kısımlarını kaybeden Âşık Ruhani (Temel, 2007) de *Gidiyor* isimli şiirinde bir çobanın çaresizliğinden bahsetmektedir:

Koskoca yaylada bir yaşlı çoban
Kovgun olmuş duramamış gidiyor
Yarını bugünden telaşlı çoban
Nedenini soramamış gidiyor

Ayak basmış doksanına yüzüne
Bakamamış bir çorbanın tuzuna
Gaflet sürmesini çekmiş gözüne
Gerçekleri görememiş gidiyor

Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı

Keçeden yorganı hasırdan sedir
Dert adamı sayır bayır söyletir
Yamacına ocak düzüne çadır
Mesken tutup kuramamış gidiyor

Kırık kavalını saklamış kına
Ne bayrama gitmiş nede düğüne
Koskoca yaylanın ince sırrına
Hiçbir türlü erememiş gidiyor

Âşık Ruhanî'yim bendeki amaç
Hiç kimse dermana olmasın muhtaç
Yapraklardan sargı çiçekten ilaç
Yarasını saramamış gidiyor (Temel, 2007: 101).

Ruhanî, yaşlı bir çobanın derdinden duramayıp yayladan ayrıldığını, bir asırlık ömründe doğru düzgün yemek yiyemeden, gerçekleri göremeden gittiğini anlatmaktadır. Çobanların kullandığı ve keçeden yapılan “kepenek” ile hasırdan bir sediri olduğunu ve ısınmak için bir ocağı olduğunu dile getirmektedir. Çobanların ağılların yanı başında bulunan ve genellikle bir çatısı olmayan “yatak” yerleri anlatılmaktadır. Hayatının hiçbir döneminde özellikle çobanlığın doğası gereği her zaman hayvanların yanında durduğu için eğlenip gülemeyen çobanın tüm güzellikleri ile anlatılan yaylaların sırrına eremeyişi ve derman bulamayışı anlatılmaktadır.

Yukarıdaki şiir örneklerinde de görüldüğü üzere Mevlüt İhsanî, Mehmet Budak, Fehmi Gür, Ruhanî, Âşık Işık, Vanlı Celalî, Kalender Sezer ve Deryanî tabiatı eserlerine farklı boyutlarıyla işlemişlerdir.

SONUÇ

Görme engelli âşıkların tabiat konulu şiirleri incelendiğinde tabiatın hemen her noktasına temas ettikleri görülmektedir. Görme engelli âşıklar özellikle “koyunların melemesi”, “suların şırl şırl akması” gibi sessel imgelerden faydalanmışlar ve bu sesleri eserlerine yansıtmışlardır. Görme engelli âşıkların, tabiatı, tüm güzellikleriyle anlatmalarında tabiatla iç içe bir hayattan gelmeleri de etkili olmuştur.

Görme engelli âşıklar yaşadıkları çevredeki mevsimleri, çiçekleri, hayvanları, yaylaları, çobanları, ağaçları ve ormanları eserlerine işleyip tabiatı ve tabiatın güzelliklerini anlatmışlardır. Görme engelli âşıkların, tabiatı, anlama ve aktarma konusunda iki farklı durum ortaya çıkmıştır. Kalender Sezer gibi doğuştan görme engelli ya da Fehmi Gür gibi dış dünyayı algılayamayacak kadar küçük yaşta görme engelli olan âşıklar hayal dünyasındaki ve gelenek içerisinde öğrendikleri tabiatı anlatırken Mehmet Budak, Deryanî gibi sonradan görme engelli olan âşıklar daha önceden gördüklerini ve zihinlerine kodladıkları tabiatı anlatmışlardır. Bir diğer husus ise hayatının bir döneminde gören âşıklar tabiatı ve tabiat unsurlarını en ufak ayrıntısına kadar eserlerine işlerken Kalender Sezer gibi doğuştan görme engelli âşıklar daha genel ifadelerle ve daha tabiatın daha somut özelliklerini kullanarak tabiatı anlatmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Açıl, B. (2015). “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler” Berat Açıl *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*.
Artun, E. (2009). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Âşık Mevlüt İhsanî (1990). *Çağlayan Dere*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1997). *Güller Kitabı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bektaş, N. (2014). *Pir Sultan'ın İzinde Banazlı Bir Âşık Âşık Deryanı Haytı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yazıt Yayınları.
- Budak, M. (2006). *Bizim Kavgamız*. Kahramanmaraş: Ad Ofset Matbaacılık.
- Çelik, A. (2014). “Türk Kültüründe Yaylak Kışlak Geleneği ve Bunun Doğu Karadeniz Bölgesindeki Yansımaları” *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu*, 6-7 Kasım 2014 Bilecik.
- Çiftlikçi, R. (2000). *Arapgirli Halk Şairleri Fehmi Gür Hayatı-Sanatı-Bütün Şiirleri-I*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Doğanay, H., Coşkun, O. (2013). “Türkiye Yaylacılığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sonuçları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (30).
- Doykun, S. (2022). *Cumhuriyet Dönemi Anadolu Sahasında Görme Engelli Âşıklar – Naratif Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Dönmez, B. A. (2012). “Ekoeleştirme ve Hayvan Çalışmaları: Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika'ya Kaçış Filmlerinde Doğa ve Hayvan Temsilleri”. *Ekoeleştirme Çevre ve Edebiyat*. (Ed. Serpil Oppermann). Ankara: Phoneix Yayınları.
- Düzgün, D. (1997). *Âşık Mevlüt İhsanî*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ergun, S. N. (1960). *Karacaoğlan Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- Karadağ, M. (1994). *Türk Halkbilimi İncelemeleri*. Balıkesir: Alem Basın Yayın.
- KK-1: Yakup Temel, 1958 doğumlu, Erzurum, ilkokul mezunu, âşık.
- KK-2: İrfan Gezer, 1965 doğumlu, Silifke, ilkokul mezunu, âşık.
- KK-3: Burhan Demir, 1958 doğumlu, Erzurum, ilkokul mezunu, âşık.
- KK-4: Behram Aktemur, 1956 doğumlu, Ardahan, okuma yazma bilmiyor, âşık.
- KK-5: Kalender Sezer, 1972 doğumlu, Malatya, üniversite mezunu (öğretmen) âşık.
- KK-6: Mehmet Budak, 1957 doğumlu, Kahramanmaraş, lise mezunu, âşık.
- Meral, O. (2017). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”. *Türk Mitolojisine Giriş*. (Ed. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özerdem, A. (1998). *Aşık Işık Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: İstanbul Karaözü Dayanışma Derneği Kültür Yayınları.
- Temel, H. Y. (2007). *Bir Ses Var*. Erzurum: Zafer Form Ofset Matbaacılık.
- URL-1:<https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf> (Erişim tarihi: 12.07.2023)
- URL-2: <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf> (Erişim tarihi: 13.07.2023)
- Uysal, A. E. (1993). “Edebiyat ve Tabiat”. *Türk Edebiyatında Tabiat*. (Ed. Şükrü Elçin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yenitürk, C. (2015). *Gönül Gözü Sözü Özü*. Ankara: Berikan Yayınevi.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TİCARİ İLİŞKİLERİN ETKİSİ, TİCARİ DİPLOMASİNİN, İÇERİDEKİ ONTOLOJİK GÜVENLİK KAYGILARINI GİDERMEDEKİ ROLÜ: KUZEY İRAK VAKASI

THE IMPACT OF TRADE DIPLOMACY IN TURKISH POLITICS ON THE REMOVAL OF INTERNAL ONTOLOGICAL SECURITY CONCERNS: NORTHERN IRAQ CASE

ВЛИЯНИЕ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ТУРЕЦКУЮ ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ, РОЛЬ ТОРГОВОЙ ДИПЛОМАТИИ В РАЗРЕШЕНИИ ОНТОЛОГИЧЕСКИХ ОБЕСПОКОЕННОСТЕЙ НА ВНУТРЕННЕМ УРОВНЕ: СЛУЧАЙ СЕВЕРНОГО ИРАКА

Ufuk NECAT TAŞCI*

ÖZ

Bu çalışmada son dönemde alanda üzerine yapılan çalışmaların giderek arttığı ontolojik güvenlik-dış politika ilişkisi ve ontolojik güvenlik merkezli kaygıların ortadan kaldırılmasında ticari diplomasinin rolü sorgulanmaktadır. Türkiye gibi, son yıllarda ticareti dış politika önceliklerinin başına yerleştiren bölgesel bir gücün, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile olan ilişkileri PKK terör örgütünün oluşturduğu güvenlik tehdidi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Dış politikada kısa, orta ve uzun vadeli pek çok ikili krizi ticari diplomasiyi de kullanarak ortadan kaldıran Türkiye, ontolojik güvenlik kaygısının yoğun hissedildiği Kuzey Irak bölgesinde PKK terör örgütünün varlığı doğrultusunda belirli güvenlik hassasiyetlerinden taviz vermekten geri durmuştur. İkili ilişkilerindeki sorunların çözümünde ticari ilişkileri de önemli bir yere koyan Türk dış politikasında yaşananların ele alındığı bu çalışma, ticari diplomasinin dahi bazen ontolojik güvenlik kaygılarını gidermede yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren reformist, proaktif bir dönüşüm geçiren Türk dış politikasında dahi, beka söz konusu olduğunda realizmin hem Türkiye hem de diğer ülkeler adına son sözü söylediği gözlemlenmiştir. Fiziksel güvenliğin devletin temel aktör olduğu durumlarda ontolojik güvenlik kaygıları tetiklenmiş, ticari çıkarlar dahi ‘kaygı’ söz konusu olduğunda ikinci planda kalmıştır. Bu kaygının giderilmesi adına, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini kullanarak fiziksel güvenlik endişelerini ortadan kaldırmaya çalışma stratejisi, fiziksel güvenliğe realist anlamda tehdit olarak telakki edilen terörizm gibi hususlarda geçersiz kalmıştır.

* ORCID: [0000-0001-9580-608X](https://orcid.org/0000-0001-9580-608X), Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, TRT World Editör ve Prodüktörü. nutasci@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Taşcı, U. N. (2023). TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TİCARİ İLİŞKİLERİN ETKİSİ, TİCARİ DİPLOMASİNİN, İÇERİDEKİ ONTOLOJİK GÜVENLİK KAYGILARINI GİDERMEDEKİ ROLÜ: KUZEY İRAK VAKASI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 31-40. DOI: [10.17498/kdeniz.1344286](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1344286)

Türk Dış Politikasında Ticari İlişkilerin Etkisi, Ticari Diplomasinin, İçerideki...

Anahtar Kavramlar: Ontolojik Güvenlik, Dış Politika, Türk Dış Politikası, Ticaret Diplomasisi

ABSTRACT

In this study, the role of commercial diplomacy in eliminating ontological security and ontological security-based concerns, which recent studies have further increased, is questioned. Turkey, a regional power that has placed trade at the top of its foreign policy priorities in recent years, has tried to address its relations with the Northern Iraqi Regional Government within the framework of the security threat posed by the PKK terrorist organization. Having eliminated many short-, medium- and long-term bilateral crises in foreign policy by using commercial diplomacy, Turkey has stopped short of making concessions on certain security sensitivities in line with the presence of the PKK terrorist organization in the Northern Iraqi region, where ontological security concerns are felt intensely. This study, which deals with the events in Turkish foreign policy, which also places commercial relations in an important place in solving the problems in bilateral relations, aims to reveal that even commercial diplomacy is sometimes insufficient to address ontological security concerns. Especially in Turkish foreign policy, which has undergone a reformist, proactive transformation since the beginning of the 2000s, it has been observed that realism has the last word on behalf of Turkey and other countries regarding survival. Ontological security concerns have been triggered in cases where physical security is the main actor of the state, and even commercial interests have remained in the second place when it comes to 'anxiety'. To eliminate this concern, the strategy of trying to stop physical security concerns by using interdependent relationships has been invalidated in such issues as terrorism, which is realistically considered a threat to physical security.

Keywords: Ontological Security, Foreign Policy, Turkish Foreign Policy, Commercial Diplomacy

АННОТАЦИЯ

В данном исследовании рассматривается вопрос о взаимосвязи между онтологической безопасностью и внешней политикой, которая недавно стала предметом все более усиленных исследований в этой области, и роль коммерческой дипломатии в устранении обеспокоенностей, связанных с онтологической безопасностью. В данном исследовании анализируются отношения региональной державы, такой как Турция, которая в последние годы придает торговле первостепенное значение в своих внешнеполитических приоритетах, с Региональным правительством Северного Ирака в контексте угрозы безопасности, создаваемой террористической организацией PKK. Турция, устраняя множество двусторонних кризисов в коротком, среднем и долгосрочном периодах с помощью коммерческой дипломатии, не колебалась компромиссировать определенные безопасностные чувства из-за присутствия террористической организации PKK в регионе Северного Ирака, где интенсивно ощущаются онтологические обеспокоенности. Это исследование, которое рассматривает события в турецкой внешней политике, акцентируя коммерческие отношения в решении двусторонних проблем, направлено на то, чтобы раскрыть факт того, что даже коммерческая дипломатия иногда недостаточна для устранения онтологических обеспокоенностей. Особенно начиная с начала 2000-х годов в турецкой внешней политике, претерпевшей реформистские и активные трансформации, реализм имеет последнее слово как для Турции, так и для других стран, когда речь идет о вопросе выживания. Онтологические обеспокоенности были спровоцированы в случаях, когда физическая безопасность является основным

актором государства, и даже коммерческие интересы уступают второстепенное значение, когда в дело вступает 'обеспокоенность'. В целях устранения этих обеспокоенностей стратегия использования взаимозависимых отношений для устранения обеспокоенностей физической безопасности стала неэффективной в таких вопросах, как терроризм, который воспринимается как угроза в реалистическом смысле для физической безопасности.

Ключевые слова: Онтологическая Безопасность, Внешняя Политика, Турецкая Внешняя Политика, Коммерческая Дипломатия

1. GİRİŞ

Ana hatları itibarıyla dış politikanın tanımı için; bir ülkenin diğer ülkeler ve dünya ile ekonomik, kültürel ve her türlü ilişkilerin yönetimi denilebilir (Iskit, 2019). Bu ilişkilerin yönetimi, bir ülkenin varlığını idame ettirme hususundaki en temel unsur konumuna gelmiştir. Dolayısıyla ülkeler; varlıklarını idame ettirebilmek ve ortaya çıkan sorunları çözebilmek adına, dış politikada çeşitli diplomatik araçları geliştirmek durumunda kalmış, bunları çoğu kez ontolojik güvenlik¹ ve güvensizlik hususlarının/kaygısının etkisiyle gerçekleştirmiştir. Zira Rumelili'nin alandaki ilk çalışmalarında (2013) devletlerden, kimlikleri olan sosyal aktörler olarak bahsedilmektedir.

Bu makale, bahse konu aktörlerin, diplomasi araçları içerisinde 'Ticari Diplomasiyi' nasıl konumlandığını, ticari çıkarların, ihtilaflar, fiziksel güvensizlik ve ontolojik güvenliğin bir arada bulunduğu durumlarda, kaygı gidermede ne denli etkin olduğunu, Türkiye dış politikası ve Kuzey Irak özelinde araştırmayı hedeflemektedir. Aynı şekilde, ticari diplomasi ve ticari çıkarların, ülkelerin ve farklı sosyolojiden grupların ontolojik tehdit hissettikleri noktalarda fazlasıyla etkin olduğunu ileri sürmektedir.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle başlayan eleştirel güvenlik çalışmalarının yeni açılımlarından olan 'ontolojik güvenlik', uluslararası ilişkiler disiplini için yeni sayılabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu güvenlik çalışması, devletlerin süreklilik ve bekasının, fiziksel olarak kendilerini güvene almalarından geçtiğine inanmaktadır. Yani geleneksel/fiziksel güvenlik yaklaşımı, beka, sınırların korunması, askeri güvenlikle uğraşır. Ontolojik güvenliğin, bahse konu çalışmalardan ayrıldığı nokta ise tam olarak bu kısımdır. Zira ontolojik güvenlik, devletlerin bekası yerine, aktörlerin davranışlarının altında yatan biyografik anlatılar, rutinler ve rutin davranışları bozan "kaygı" gibi duygulara dair varlık güvenliğiyle ilgilenir. Fiziksel güvenlik bir nesneye, olguya karşı korkuyu doğururken, ontolojik güvenlikte ise kaygı durumu ortaya çıkar. Devletler bu tarz kaygı duydukları durumlarda ise ontolojik kaygılarını kontrol edebilme namına, bu kaygıları fiziksel korkulara

---

¹ 2000'li yılların başından itibaren popülerleşmeye başlayan ontolojik güvenlik teorisi, devletlerin dış politika ve güvenlik davranışlarını anlamak için ortaya koyduğu alternatif yaklaşımla, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplini içinde kendine önemli bir yer edindi. Geleneksel güvenlik yaklaşımları, devlet davranışlarını fiziksel güvenlik ve beka kavramı üzerinden açıklamaya çalışırken, ontolojik güvenlik çalışmaları fiziksel güvenliğin aktör davranışlarını anlamada yeterli olmadığını, çünkü aktörlerin karar alırken kimliksel güvenliklerini de göz önünde bulunduklarını öne sürmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre aktörler, fiziksel güvenlikleriyle çelişse dahi, kendi kimliklerine uygun davranışları benimseyeceklerdir.

Bknz:

https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2020/10/OntolojikGuvencilik_GokceBalaban_v.2.pdf

Türk Dış Politikasında Ticari İlişkilerin Etkisi, Ticari Diplomasinin, İçerideki...

dönüştürürler. Rumelili aktörler arası ihtilafları; istikrarlı ihtilaflar, istikrarsız ihtilaflar, dönüşme sürecindeki ihtilaflar gibi sınıflandırır. İstikrarlı ihtilaflarda, fiziksel güvensizlik ve ontolojik güvenlik bir arada bulunur ve bu ihtilafların çözümü için ontolojik güvensizlik yaratılmasına, tehdit algılarının ve çatışmacı kimliklerin yeniden üretilmesine zemin hazırlanmalıdır (Okumuş, 2013). Uluslararası ilişkilere inşacı bir perspektif ile başlayan ve sonrasında inşacılık ile ontolojik güvenliği birbirinden atıran Rumelili, psikolojide Laing ve sosyolojide Giddens formülasyonu'na dayanır, kaygı; araştırmasında temel kavramdır ve ontolojik güven(siz)lik ile kaygı arasındaki teorik bağı geliştirme çabasıdır. Kaygının, çatışmanın dönüşümü ve çözümlenmesi sürecindeki etkilerini teorileştirerek, örnekler sunmakta, bu bağlamda bir başlangıç sunmaktadır.

Bu makale, bilhassa son yıllarda Türkiye adına ontolojik kaygı içeren bazı vakaları açıklayacak, bu süreçte Türk dış politikasında literatüre giren ve uygulanmaya konan uluslararası ve yerel diplomatik araçlara değinecek, vakalar içerisinde Kuzey Irak politikası – çözüm süreci ilişkisinin, dış politikada ticari diplomasinin temelinde nasıl evirildiğini inceleyecektir. Aynı şekilde bu makale, çözüm süreci boyunca Türkiye'de bireylerin ve devletin ontolojik olarak kaygı yaşadığı dönemlerde ticareti, ilişkilerin gelişmesiyle/zayıflamasıyla, çatışma dönüşümü ve çözümlenmesi aşamalarında nereye konumlandığını irdeleyecektir.

2. DİŞ POLİTİKADA DİPLOMASİ VE ONTOLOJİK GÜVENLİK

Diplomasinin, genel tabirle devletlerin uluslararası arenadaki ilişkilerini diplomatik araçlarla ve mekanizmalarla müzakere ettikleri, temsil, iletişim, uzlaşma, aracı sanattır (Ekşi, 2014). Günümüz dünyasında, bilhassa küreselleşme süreciyle beraber, devletler arasındaki ilişkiler çok daha rahat kurulmaktadır. Bu ilişkilerin kurulduğu sürecin ana aracı ise diplomasidir. Krizlerin diplomasinin çözülmediği noktalarda ise savaşların ve çatışmaların ortaya çıkışına şahit olunmaktadır (Avar, 2016). Kissinger diplomasini yeni dünya düzeni olarak açıklar ve modern diplomasinin çıkış noktasının, savaş ve barış güçleri arasındaki güç dengesinde yaşanan deneyim – çabalardan neşet ettiğini ileri sürer (Berridge ve arkadaşları, 2001). Diplomasinin yaklaşımının birbirinden ayrıldığı en radikal vaka ise Birinci Dünya Savaşı olarak görülmektedir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın asli sebebi olarak görülen gizli diplomasinin yerine, yeni diplomasinin kültüründe açık diplomasinin tercih edilmesidir. Bu yeni diplomasinin belirgin özellikleri ise sosyal ve ekonomik sorunların öneminin kavranması, bu doğrultuda politikacıların eliyle yürütülmesi, basının aktif rolü ve diplomasinin aynı zamanda bir propaganda aracına dönüşmesidir.

Nitekim, günümüzde diplomasinin, sadece devlet temsilcileri ile değil, hükümetler arası ve dışı örgütler, çok uluslu şirketlerce müdahil olunan bir düzenle bambaşka bir hal almıştır. Eskiden savaş sonraları ve barış amacıyla yapılan diplomasinin, günümüzde yerini sadece barış odaklı olmayan, savaş sonrası dönemde devletlerin ilişkilerini artırmayı amaçlayan, savaş ve çatışma önleyici etkisi bulunan, sosyal ve ekonomik ilişkilerin geliştirmede aktif olarak kullanılan diplomatik faaliyetlere bırakmıştır (Avar, 2016). Bugün geldiği nokta itibarıyla küreselleşme mefhumu, bu ilişkileri bir yandan kolaylaştırırken, diğer taraftan bu ilişkilerin ülke ekonomileri üzerindeki etkisini artırmaktadır. Siyasal ilişkilerde yaşanması muhtemel bir gerginliğin, ülkeler arası ekonomik ilişkilerde de olumsuz yansımaları görülebilmektedir. Çünkü günümüzde, dış politika ve dış ekonomik ilişkiler iç içedir. Bununla beraber, ekonomik ilişkilerin dış politikadaki ağırlığı, ilgili ülkenin dünyadaki yeri, tarihsel gelişimi, ekonomik yapısı, dış ekonomik koşullara bağımlılık nisbeti ve hatta siyasi rejimi gibi çeşitli unsurlara göre değişmektedir. Dolayısıyla dış ekonomik ve ticari ilişkiler, dış politika enstrümanı olarak başka devletler üzerinde yönlendirici ve etkileyici bir kimliğe sahip olabilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi ise ağırlıkla, ekonomik

ve ticari ilişkilerin karşılıklı bağımlılık içermesine tabidir. Bu hususun, yani karşılıklı bağımlılığın artışı, ticari diplomatik ilişkilerin etken gücünü de misliyle artırmaktadır (Arı, 2017). Ayrıca uluslararası vakalarda, çatışma ve barış nedenleri araştırılırken, ekonomik faktörleri bu olayların dışında tutmak mümkün değildir. Gerek küresel ekonomik refahtaki artış gerek devletlerin kendi ekonomilerindeki iyileşmeler, uluslararası ilişkiler literatüründe de hakim olduğu üzere barışa yol açabilmektedir. Güvenliklerini sağlamak amacıyla, güç uğruna veya başka nedenlerle önce yakın komşuları olmak üzere, öncesinde rahatça savaş seçeneğine başvuran devletler, uluslararası ticaret ve mali ilişkilerin içinde bulunduğu gelişmeler ve etkinlikleri hasebiyle artık eskisi kadar savaş seçeneğini kullanmamakta, öncelikli olarak diplomasiye başvurmaktadır (Arı, 2017B). Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı bazı örnekler, bahse konu bu hususlara örnek teşkil etmektedir.

3. TÜRKİYE'NİN SON YILLARDA DIŞ POLİTİKASI VE KULLANDIĞI DİPLOMATİK ARAÇLAR

Akademik literatürde, daha evvel vurgulanan ve istikrar hususunda Türk dış politikasının olmazsa olmazı olduğu iddia edilen çoğu yapısal faktör, son yıllarda yerini bambaşka bir konjonktür, ekonomik gelişmeler dizisi ve coğrafi risklere bırakmıştır (Aydın, 1999). Daha evvel güvenlik endişesi, Türkiye namına 1945-1950 yılları arasında Sovyetler'e karşı savaş konjonktürüne ayak uydurmak iken, bugün çok çeşitli etken ve faktörler, Türk dış politikasında ve Türkiye nezdinde tehdit unsuru olarak görülebilmektedir (Ülman ve Sander, 1972). Bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde ivme kazanan ekonomik entegrasyon gibi hususlar, 2008 yılında ABD ve Avrupa piyasalarından dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz sonrasında, yeni ve yapısal aksiyonlar alınmasının kapılarını açmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler sonrası, 2002 yılı itibarıyla ciddi bir ekonomik ivme kazanan Türkiye, yumuşak güç unsurlarını önceleyen dış politikalara yönelerek daha proaktif bir tavır alma ilkesini benimsemiştir. Bu gelişmeyle birlikte değişen politik rota, benimsenen bu politikanın genetiğinde dış politika ve ekonomi/ticaret arasındaki ilişki ayrı bir araştırma hususu olarak görülmeye başlanmıştır. Küreselleşmenin etkisini her geçen gün artırdığı bu güncel durumda ise, proaktif dış politikalar ve ticari diplomasi arasındaki bağ, Türkiye'nin yıllar içerisinde artan ticari kapasitesi, bilhassa ihracat rakamları ile giderek kuvvetlenmiştir (Usul, 2013). Nitekim, dış politika adımlarında, Türkiye namına dış ekonomik ilişkiler önemli yere sahiptir. Zira, dış politikada atılan her adım, ticari veya ekonomik bir çıkar unsuru gözetilerek atılmakta, ekonomik uluslararası faaliyetlerde de dış siyaseti destekleme eğilimi ve bu süreçleri uyum içerisinde götürme çabası göze çarpmaktadır. Her ne kadar ekonomik-ticari diplomasi tarzı Türk dış politikasında diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomik çıkarın baskın oluşuna atıf yapılırsa da ülkenin siyasi ve güvenlik çıkarları mutlak önceliktir (İskit, 2019).

Son yıllarda Türkiye'de literatür ve uygulama bakımından oldukça aktif hale gelen komşularla sıfır sorun politikası da ticaret devleti politikasının bir tezahürü olarak algılanabilir. İhracat odaklı kalkınma planlarının, Türk dış politikasında politik eliti ne denli etkilediğine, komşularıyla başlatmış olduğu politikalara, bölgede ticari bağımlılığı ve karşılıklı ticari çıkarları artırarak çatışma önleyici barış politikalarına, bu eksende inşa süreçleri gözlemlenerek de şahitlik edilebilir (Kirişçi, 2009). Türk dış politikasındaki dönüşüm ve Türkiye'nin bölgesel/ikili ilişkilerindeki pratikler incelendiğinde, çatışma çözümü perspektifi ile olan yaklaşımı ve bu bağlamda kullandığı araçlar göze çarpmaktadır. Hatta kimi araştırmacılar, Türk dış politikasının, kısmi bir gecikmeyle de olsa, Soğuk Savaş dönemine ait geleneksel realist yaklaşımlardan ayrışarak, uluslararası dış politika literatürüne yeni bir kimlik kazandırdığını iddia etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin son yıllarda dış politikada öne çıkan rolleri ve prensipleri; barış inşa edici süreçlere aktif katkıda bulunan, ritmik diplomasi ile ara buluşturucu rol benimseyen, bölgesel güven inşasına önem veren,

Türk Dış Politikasında Ticari İlişkilerin Etkisi, Ticari Diplomasinin, İçerideki...

ortak tarih ve kültürü öne çıkaran herkes için güvenlik mottosunu ve herkes için özgürlük mottosunu benimseyen, bunlara ek olarak ise ekonomik konuları dış politikada öncelleyen tutumlarıyla açıklanabilir (Köse, 2010). Proaktif, ticareti, sivil toplum faaliyetlerini, eğitim ve kültürü ön plana çıkaran, bölgesel barış ve istikrar adına çatışma çözümleri ile uyumlu vazifeler üstlenen Türk dış politikasının belirlenmesinde, bahse konu bu unsurları gözetan aktörler güçlenmiştir. Örneğin Kuzey Irak ile siyaset alanında dönemsel olarak yaşanan gerilimli günlere rağmen, Türk iş adamları bölgede yatırımlara devam etmiş, ticari ilişkiler kesilmemiştir (Köse, 2010B).

4. ONTOLOJİK GÜVENLİK VE TÜRKİYE KUZEY IRAK BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER

Ulusal güvenlik; korkudan uzak olunan, sahip olunan değerlerin güvende olduğu, değerlerin ve kimliğin de güvende olduğu durumu ifade etmektedir. Bireyin ya da devletin güvende olması, sadece fiziksel açıdan iyi olmak anlamına gelmez, gerçek bir güvenlik hissine erişmek için, sahip olunan kimliğin ve değerler sisteminin de güvende olması gerekir. Zira devletler – uluslar, sahip oldukları kimlik ile ve kendileri olabildikleri değerleri sürdürdükleri değerler sistemi içerisinde, bu değerleri koruyarak yaşayabiliyorlarsa tam olarak kendilerini güvende hissedebilirler (Ertem, 2012). Bu makale ile, sahip olunan değerler sistemi ve kimlik güvenliği, ‘Ontolojik Güvenlik’ kavramı doğrultusunda ele alınarak, dış politikada kullanılan diplomatik araçlar içerisinde, ticari diplomasinin etkisi, Türkiye- Kuzey Irak vakası özelinde, kimliğe ve ilişkilere dair ciddi boyutlara ulaşmıştır iddiasında bulunmaktadır. Zira ontolojik güvenliğe ulaşmadaki en önemli etkenlerden birisi karşı tarafa duyulan güvendir. Jennifer Mitzen (2006), tıpkı bireyler gibi, devletlerin de ontolojik güvenliğe ulaşma çabasında olduklarını iddia eder. Bu çabadaki devletler ise, üzerlerine kuruldukları değerlerden vazgeçmeden, içeride ve dışarıda benlik anlatisında istikrar edinmenin, ontolojik güvenlik hususunda bir zemin teşkil ettiğine inanır. Bu bağlamda, yeri geldiğinde ontolojik güvenliği sağlayabilmek adına, gerekirse çatışmalardan dahi beslenilebilir. Keza, David Cambell realistlerin aksi yöndeki iddialarına rağmen, “Sovyetler Birliği”, “Uluslararası Terörizm” ve bu minvaldeki söylemlerin, Amerikan ulusal güvenlik söyleminin yarattığı tehditler olduğunu öne sürer (Ertem, 2012B). Yani ABD, Sovyetler’i kendi benlik anlatisını güçlendirebilmek için kullanmış, bu bağlamda Sovyetler’i ‘öteki’ olarak konumlandırmıştır.

Son yıllarda Türkiye’nin de kendi ben idraki hususunu inşa ederken karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi, sonradan sebep olduğu bölgesel istikrarsızlık sebebiyle “Arap Baharı” süreci olmuştur. 2000’li yıllarda, Türk dış politikası göreceli olarak Kuzey Irak’ta olumlu sonuçlar elde etmiştir. Türk dış politikasında yeni pro-aktif politikaların en somut haliyle Kuzey Irak’ta da pratiğe döküldüğü söylenebilir. Arap Baharı ile sarsılan bölgede, böylesine kritik bir dönemde, enerji ve PKK terör örgütü ile ortak mücadele odaklı gerçekleşen bu iki aktör arasındaki yakınlık, Türkiye’nin bölgesel nüfuz çabalarında kıymetli bir yer tutmasına karşın, pek çok risk de içermekteydi. Bilhassa, küresel güçlerden bağımsız şekilde bir dış politika uygulaması konusunda sorun yaşayan ve bu ülkelerin rekabetinden olumsuz etkilenme kaygısındaki Türkiye için, Kuzey Irak ile ilişkiler çok ciddi bir özen gerektirmiştir (Oktav ve Ertem, 2015). Türkiye’nin 2003-2005 arası politik yoğunluğu düşük olan döneminde, Irak’ta sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bilhassa ABD’nin Türkiye üzerinden 2003 yılında Irak’a girişini sağlayacak tezkerenin engellenmesi, Türkiye’yi Irak’ta ABD’nin planlarının ana unsuru olmaktan çıkarmıştır.

Saddam Hüseyin’in devrilmesi sonrası Sünni grupların siyasette tekrar aktif hale gelmesiyle, Türkiye bölgede etkinleşmeye başlamıştır. 2005-2009 arası dönemde PKK Terör Örgütü’nün eylemleri ve Irak’ın Kuzey’inin bu saldırılarda bir üs mefhumu taşıması,

IKYB'nin Türkiye ile ters düşen tutumları sonrası, Türkiye, Irak merkezi hükümetiyle yakınlaşmaya başlamıştır. 2009 yılında yüksek düzeyli stratejik iş birliği konseyi ve sonrasında imzalanan muhtıralar ise ilişkileri zirveye taşımıştır. Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan grupların 2010 yılında bir araya gelerek seçimlerde birinci parti olması, Nuri El Maliki'yi rahatsız etmiştir. Böylece Irak merkezi hükümeti ve Türkiye arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başladı. İbadi'nin 2014'te seçilmesi ve hükümeti kurmasıyla yeşeren umutlar, DAESH terör örgütünün ortaya çıkmasıyla, Başika krizinin de etkisiyle zirveye çıkmıştır. Suriye özelindeki Rusya-İran-Türkiye iş birliği ve İran ile nispeten yumuşayan ilişkiler, Türkiye Irak ilişkilerinde de yumuşamanın ilk somut göstergesi olmuştur. Bunun hemen sonrasında IKYB'de yapılan referandum, Türkiye'nin Irak merkezi hükümetiyle hemen iş birliğine gitmesine, hatta bir askeri tatbikat düzenlemesine kadar evrilen bir sürece dönüşmüştür. 2014-2016 yılları arasında düşüşe geçen ticari hacim, 2017 yılında tekrar 10 milyar dolar seviyelerini geçmiştir (Duman, 2019).

Bütün bu süreçler göz önüne alınarak IKYB süreci özelinde bir değerlendirme yapılacak olursa, Kuzey Irak'ın ABD'nin Irak işgali sonrası geldiği nokta, hem ontolojik güvenlik hususlarına ilişkin olarak, hem de Kuzey Irak'ın ticaretten enerjiye devasa bir pazara dönmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye artan PKK terörü tehdidi ve yukarıda bahse konu hususlara istinaden, Kuzey Irak ile hemen ilişkileri geliştirme girişiminde bulunmuştur. Aynı zamanda kendisini söylem ve tutum olarak Kuzey Irak yönetiminden hiyerarşide üstün gördüğünü satır aralarında da olsa belirten Türkiye, 2008'deki MGK toplantısında Irak'taki bütün unsurlarla temas kurulacağına dair güçlü bir mesaj vermiştir (MGK, 2008). Nitekim, 2009 yılında IKYB lideri Barzani ile bir araya gelen dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Ankara-Erbil arası ortak güvenlik anlayışı ve ekonomik entegrasyon hususlarına atıfta bulunmuştur (Oktav ve Ertem, 2015). Takip eden süreçte, 2011 yılında Erdoğan'ın Erbil ziyareti, Türkiye ve Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerde yeni fırsatlar sunmuştur. Bu ziyaret esnasında iki taraf arası ekonomik potansiyelin bilhassa vurgulanmıştır. Konuşma metninde ise Barzani ile ilgili samimi ifadeler olduğu kadar, Türkiye ve Irak hakim söylemle, Türkiye tarafından Irak'ın toprak bütünlüğünün de bir alt metin mesajı olarak verildiği bir görüşme olmuştur. Bunun bir devamı olarak 2013'te Türkiye'de başlayan Kürt açılımı ve sorunun çözümüne dair olumlu mesajlar, 2014'te Ahmet Davutoğlu'nun Kuzey Irak'taki Süleymaniye forumunda, "Kürtler bizim için tehdit değildir" minvalindeki açıklamasıyla devam etmiştir (Oktav ve Ertem, 2015B). Nitekim, realist perspektifle bakılacak olursa da Türkiye'nin 21. Yüzyılda yükselen ticaret devleti olma hayali doğrultusunda attığı bu adımlar, hem Türk dış politikasında yumuşak güç ve pro-aktif aktivitelerin yaygın olarak yer almasını, hem de ticaretin dış politika belirleyiciliği hususunda ciddi argümanlar sunmaktadır. Türkiye'nin yıllardır tehdit tanımı içinde olan PKK, YPG gibi terörist oluşumlar "Kürt" kimliğinden ayırılmıştır. Dolayısıyla aslında tehdit kavramının açılımı yapılarak, TR biyografik anlatısındaki "tehdit" unsurunu tanımlamış ve süreci fiziksel güvenlik unsurlarından biri olan ekonomik açılımla başka bir yere taşımaya çalışmıştır. Kürtlerin geneline yönelik bu 'tehdit' tanımında Kürtler genel anlamda azade tutulmuştur. PKK, YPG gibi terör örgütleri asıl tehditler olarak tanımlanmıştır ve bu girişimde ülke benliğindeki kaygıyı gidermeye çalışmıştır.

Nitekim, bahse konu süreçlerin devamında, Türk iş adamları, sermaye ve ticari çıkar odaklı düşüncelerinin tezahürü olarak devletten, halihazırdaki sorunların da hemen çözülmesi talebinde bulunmuştur. 2019 yılında dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Irak ziyareti (Duman, 2019) esnasında, Irak Türkmen Cephesi ile bir araya gelmesi ve resmi olarak muhatap alması, hem Irak hem de IKYB'ye yeni bir muhatap olarak Irak Türkmen Cephesi'ni işaret etmesine kadar olan süreç ve bu güncel olay arası korelasyon, bu ticari

Türk Dış Politikasında Ticari İlişkilerin Etkisi, Ticari Diplomasinin, İçerideki...

gerçekliğin zaman içerisinde Türkiye'ye sağladığı avantajlarla açıklanabilir. Uluslararası İlişkiler literatüründe, milli bekanın teminat altına alınmasını geleneksel olarak en temel motivasyon kabul eden realizm ile (fiziksel güvenlik), bahse konu vakanın ontolojik güvenlik sağlayıcı motivasyonuna dair ayrımı, şüphesiz başka bir araştırmayı gerektirmektedir. Tarihler 20 Ocak 2018'i gösterdiğinde, Türk Silahlı Kuvvetleri, Halep'in Afrin mıntıkasında terör örgütlerine yönelik operasyon başlattığını duyurdu. Türkiye'nin fiziki güvenliği, PKK terör örgütünün Suriye sınırında yakalaması muhtemel alan hakimiyeti hasebiyle bu operasyonun başlatıldığına dair bilgi notu ise Başbakanlık tarafından paylaşıldı (Erkuş, 2018). Zira fiziksel güvenlik de ontolojik güvenliği direkt olarak etkilemektedir. PKK terör örgütünün yaptığı saldırılar Türk toplumunda ve iç siyasetinde kaygıyı artırmaktadır. Bazı coğrafyalarda devletler, o coğrafyadaki bölgeleri kendi 'ben' idrakinin devamı olarak algılar ve ülke içine bu bölgelerle alakalı sorunlar, dış politika tehdidi olarak yansıyabilir. Bu bağlamda, doğrudan devletin fiziki güvenliğini tehdit etmese de kimlik temelli çıkabilecek sorunlar itibarıyla bu gelişmeler önleyici şiddete yol açabilmektedir (Tetik, 2019). Nitekim, Kuzey Irak vakasında da Türkiye'nin yaşadığı, PKK terör örgütünün mevcudiyeti itibarıyla Zeytin Dalı Operasyonu'nu gerçekleştirmeye Türkiye'yi iten nedenlerle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla fiziksel güvenliğin en temel ihtiyaç olarak gözetildiği devlet aktörü katmanında, ontolojik güvenlik kaygıları da kendisine yer bulmuş, ticari çıkarlar 'kaygı' durumu söz konusu olduğunda arka plana atılmıştır.

5. SONUÇ

Uluslararası İlişkiler disiplininin, 21. yüzyılda diplomasi ve çatışma çözümlerine ontolojik kaygılar ekseninde yaklaştığı vakalarda, çoğu yumuşak güç unsuru, bilhassa ticaret bu çağın aktif diplomatik enstrümanlarından biri haline gelmiştir. Devletlerin eski dönemlerin aksine, dış politikada savaşı veya askeri müdahaleleri değil, diplomatik kanalları öncelediği gerçeği artık oldukça aşikardır. Bu makalede de inceleme konusu yapılan vakadan anlaşılabilceği üzere Türkiye, eski zamanlarında dış politikada hâkim, militarist üslup ve diplomasi kanalları yerine, son yıllarda daha pro-aktif, uzlaşmacı, uzlaştırmacı ve ticaret devleti kimliğiyle ilişkilerini şekillendirmiştir.

Bunun ispatı olarak ise, bu makaleye konu edinilen Türkiye- Kuzey Irak ilişkileri vakası göz önüne alınabilir. Uluslararası İlişkiler literatüründe, milli bekanın teminat altına alınmasını geleneksel olarak en temel motivasyon kabul eden realizm ile, bahse konu vakanın ontolojik güvenlik sağlayıcı motivasyonuna dair ayrımı noktasındaki çatışma dikkat çekmektedir. Zira, Türkiye – Kuzey Irak ilişkileri örneğinde görüleceği üzere, Türkiye Kuzey Irak'ta ticaret konusunda dönemin şartlarına uygun olarak yaklaşmış fakat pro-aktif politikası gereğince diplomatik kanalları her anlamda diri tutmuştur. Bunlardan aldığı bütün pozitif sonuçlara rağmen, PKK terör örgütünün, Türkiye'nin oldukça realist addedilebileceği beka perspektifinden yeterince çekilmemiş oluşu, ontolojik anlamda Türkiye'yi ilk başlarda kısmen taviz verme noktasında özgür bıraksa da günün sonunda askeri seçenekler de dahil olmak üzere uygulama noktasında çekinceye düşürmemiştir. Fiziksel güvenliğin doğurduğu kaygı doğrudandır. Bu iki kavram arasındaki ilişki yine değişmemiş, birbirini direkt etkilemiştir.

Bu makalede de bahsi geçtiği üzere, sivil toplumun ve diplomatik çeşitli unsurların direkt müdahil olduğu yeni diplomatik süreçlerde, çözüm süreci ve Kuzey Irak ticari ilişkileriyle halk ve şirketler dahi ontolojik anlamda kaygılarını bir kenara bırakabilirken, Türkiye bunca reformist dönüşümü geçirdiği son yıllara rağmen, beka noktasında realist yanından kopmamaktadır. Ticari olarak sorun yaşamasına ve diplomatik olarak problemlerle yüzleşme durumunu ise, Kuzey Irak'taki muhataplarını konjonktürel olarak

değiştirerek diplomatik kanalları da ticaret boyutunda aktif, ontolojik boyutta ise teröre karşı sert tutumlarla ele alan bir politikayla sürdürmektedir.

Kuzey Irak vakasından bağımsız olarak gelişen diğer süreçlerde yaşananlar ise Türkiye'nin terör ve PKK terör örgütü dışında, ontolojik kaygıların söz konusu olmadığı durumlarda ticareti çok daha aktif bir diplomasi unsuru olarak kullandığını gösterir niteliktedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle fiziksel güvenlik endişesini ortadan kaldırmaya çalışan Ankara'nın özellikle 2020'ye kadar ilişkilerinin gergin seyrettiği Körfez ülkeleriyle yaşadığı güncel yakınlaşma sürecinde, tekrar sağlanan ikili temasların öncelikli gündeminde ikili ticaret de kendisine yer bulmuştur. Türkiye ontolojik güvensizliği de bu bağlamda bitirmek adına ticareti kullanmıştır. Terör riskini içerisinde barındırmayan bölgelere yönelik stratejilerde ticaret temel diplomatik unsurların başını çekerken, terör kaynaklı ontolojik kaygı oluşturan vakalarda Türk dış politikası realist politikalarının gereğini yapmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- Arı, T. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 11th ed. Bursa: Bursa Alfa Akademi, ss.385-472.
- Arı, T.(2017B). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 11th ed. Bursa: Bursa Alfa Akademi, ss.379-381.
- Avar, Y. (2016). *Devletler Arası İlişkilerin Gelişimi ve Diplomasi Tarihi - TUIÇ Akademi..*
- Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), ss.152-186.
- Berridge, G., Keens-Soper, M., & Otte, T. (2001). *Diplomatic theory from Machiavelli to Kissinger*. Springer.
- Duman, B. (2019). *Türkiye – Irak İlişkileri İvme Kazanıyor - Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*.
- Ekşi, M., Ankara, (2014), Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası s.49-50.
- Erkuş, S. (2018). *12 maddede Türkiye'nin Afrin hedefi*. Hurriyet.com.tr. Available at: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12-maddede-turkiyenin-afrin-hedefi-40717627>.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği." *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), ss.214-220.
- İskit, T. (2019). *Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi*. DIŞ politika ve DIŞ Ekonomik ilişkilerin Yönetimi / T.C. dışişleri bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa>
- Kirişçi, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, 40, ss.29-56.
- Köse, T. (2010). *Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi*. Earsiv.sehir.edu.tr. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/274/2011-TKöse01.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, pp 634-635.
- Köse, T. (2010B). *Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi*, s 636.
- MGK (2008). *MGK Genel Sekreterliği*. Mkg.gov.tr. <https://www.mgk.gov.tr/index.php/24-nisan-2008-tarihli-toplantı>.
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), ss.341-370.

Türk Dış Politikasında Ticari İlişkilerin Etkisi, Ticari Diplomasinin, İçerideki...

- Oktav, Ö. Z., and Ertem, H. S. (2015). *2000'li yıllarda Türk dış politikası*. Ankara: Nobel Yayınları, ss.293-325.
- Okumuş, M. (2013). Rumelili *Değerlendirme*. Bisav.org.tr. Bknz: https://www.bisav.org.tr/Bulten/202/1220/uluslararası_iliskilerde_kimlik_ve_ontolojik_guvenlik
- Rumelili, B. (2013). Uluslararası İlişkilerde Kimlik ve Ontolojik Güvenlik. *BSV Bülten*, 25(83), 1-116.
- Tetik, M. (2019). Zeytin Dalı Operasyonu ve Ontolojik Güvenlik. *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye*, ss.105-117.
- Usul, A. R. (2013). *Batı - Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası*. [online] Musiad.org.tr.
- Ülman, H. ve Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yöne Veren Hareketler (1923 - 1968) II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1), s.1.

AVM ZİYARET SEBEBİ, DENEYİMİ VE SADAKATI: RİZE ÖRNEĞİ

MALL VISIT REASONS, EXPERIENCE, AND LOYALTY: THE CASE OF RIZE

ПРИЧИНЫ ПОСЕЩЕНИЯ ТОРГОВОГО ЦЕНТРА, ОПЫТ И ЛОЯЛЬНОСТЬ:
СЛУЧАЙ ИЗ РИЗЕ

Gülçin BİLGİN TURNA*

ÖZ

Perakende pazarında rekabet düzeyi oldukça yüksektir ve alışveriş merkezlerinin (AVM) uygun şekilde yönetilmesi ve ziyaretçi çekebilmesi için, tüketici ziyaretlerinin ana nedenlerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, AVM ziyaret motivasyonlarının analiz edilmesi, demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Ahmed ve diğerlerinin (2007) Malezyalı tüketiciler için uyguladığı anket ifadelerinin yer aldığı “estetik, kaçış, akış, keşif, kolaylık” boyutları alınmıştır. Arnold ve Reynolds (2003) tarafından geliştirilen hedonik tüketim ölçeğinden “sosyalleşme” boyutu eklenerek, toplam altı boyut bu çalışmaya konu edilmiştir. Google Formlar aracılığıyla hazırlanan çevrimiçi anket formunun linki, 2023 Mart ayında tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi olan kolayda örnekleme ile, Rize Merkez ilçede yaşayan on sekiz yaş üzeri, Rize’deki Şimal AVM’yi en az bir kere ziyaret etmiş kişilerle paylaşılmıştır. 384 katılımcının verdiği cevaplar neticesinde elde edilen sonuçlara göre, Rize’de yaşayan AVM ziyaretçilerinin ziyaret motivasyonlarının başında “kolaylık” faktörü gelmektedir. Bunu “sosyal, kaçış, keşif, akış ve estetik” faktörleri takip etmektedir. Kadınlar erkeklere, evliler bekarlara, eğitim ve gelir seviyesi yüksek tüketiciler diğer demografik gruplara kıyasla, AVM ziyaret motivasyonlarından “estetik” unsurlardan etkilenmektedir. Bekarlar evlilere, çalışmayanlar çalışanlara ve genç tüketiciler ise diğer demografik gruplara kıyasla, AVM’ye çoğunlukla “sosyalleşmek” amacıyla gitmektedir. Ayrıca, sonuç kısmında yer alan, İngilizceden Türkçeye çevirisi yapıldıktan sonra, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile elde edilen toplam 6 boyut ve 17 ifadeden oluşan “AVM Ziyaret Motivasyonu Ölçeği”, bundan sonraki çalışmalarda Türkiye’deki AVM ziyaretçilerinin motivasyonları ölçmede kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: AVM, AVM Ziyaret Motivasyonu Ölçeği, Rize, Şimal AVM, Türkiye

* **ORCID:** [0000-0003-1684-6548](https://orcid.org/0000-0003-1684-6548), Doktor Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Rize, Türkiye, gulcin.turna@erdogan.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Bilgin Turna, G. (2023). AVM ZİYARET SEBEBİ, DENEYİMİ VE SADAKATI: RİZE ÖRNEĞİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 41-66. DOI: [10.17498/kdeniz.1331710](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1331710)

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

ABSTRACT

The level of competition in the retail market is quite high, and in order to manage shopping malls effectively and attract visitors, it is essential to understand the main reasons for consumer visits. The aim of this study is to analyze the motivations behind mall visits and determine if they vary according to demographic characteristics. The dimensions “aesthetics, escape, flow, discovery, and convenience,” which were used in the questionnaire applied by Ahmed et al. (2007) for Malaysian consumers, were included. Additionally, the “socialization” dimension from the hedonic consumption scale developed by Arnold and Reynolds (2003) was added, making a total of six dimensions subject to this study. The link to the online survey form, prepared via Google Forms, was shared with individuals aged 18 and above living in the Central District of Rize, who had visited the Şimal Mall in Rize at least once, using non-random convenience sampling in March 2023. Based on the responses of 384 participants, the results revealed that the primary motivation behind Mall visits for residents of Rize is the “convenience” factor. Following this, the “social, escape, discovery, flow, and aesthetic” factors are observed as secondary motivations. Women are more influenced by “aesthetic” elements compared to men, while married individuals and consumers with higher education and income levels are more influenced by these factors compared to singles and other demographic groups, respectively. Singles are more likely to visit the mall for “socialization” purposes compared to married individuals, non-working individuals compared to working ones, and young consumers compared to other demographic groups. Furthermore, after the translation from English to Turkish and the validity and reliability analyses, the “Mall Visit Motivation Scale,” consisting of 6 dimensions and 17 statements, can be effectively used in future studies to measure the motivations of mall visitors in Türkiye.

Keywords: Shopping Mall, Mall Visit Motivation Scale, Rize, Şimal Mall, Türkiye

АННОТАЦИЯ

Уровень конкуренции на розничном рынке довольно высок, и для эффективного управления торговыми центрами и привлечения посетителей необходимо понимать основные причины посещения потребителями. Цель данного исследования - проанализировать мотивы посещения ТЦ и определить, различаются ли они в зависимости от демографических характеристик. Были включены измерения "эстетика, побег, поток, открытие и удобство", которые использовались в опроснике Ахмеда и соавторов (2007) для малайзийских потребителей. Кроме того, было добавлено измерение "социализация" из шкалы гедонического потребления, разработанной Арнольдом и Рейнольдсом (2003), что образует в общей сложности шесть измерений, рассматриваемых в данном исследовании. Ссылка на онлайн-анкету, подготовленную через Google Forms, была распространена среди лиц старше 18 лет, проживающих в Центральном районе города Ризе и посетивших ТЦ "Шимал" в Ризе хотя бы один раз, с использованием удобной неслучайной выборки в марте 2023 года. На основе ответов 384 участников результаты показали, что основной мотив посещения ТЦ для жителей Ризе - это фактор "удобство". За ним следуют мотивы "социализация, побег, открытие, поток и эстетика". Женщины более подвержены влиянию "эстетических" элементов по сравнению с мужчинами, тогда как женатые лица и потребители с более высоким уровнем образования и дохода более подвержены влиянию этих факторов по сравнению с одиночными и другими демографическими группами соответственно. Лица без семейного статуса чаще посещают ТЦ с целью "социализации" по сравнению с женатыми, не работающими лицами - по сравнению с работающими и молодыми потребителями - по сравнению с другими

демографическими группами. Кроме того, после перевода с английского на турецкий и анализа на допустимость и надежность, "Шкала мотивации посещения ТЦ", состоящая из 6 измерений и 17 утверждений, может быть успешно использована в будущих исследованиях для измерения мотивации посетителей ТЦ в Турции.

Ключевые слова: Торговый центр, Шкала мотивации посещения торгового центра, Ризе, Торговый центр Шимал, Турция

1. GİRİŞ

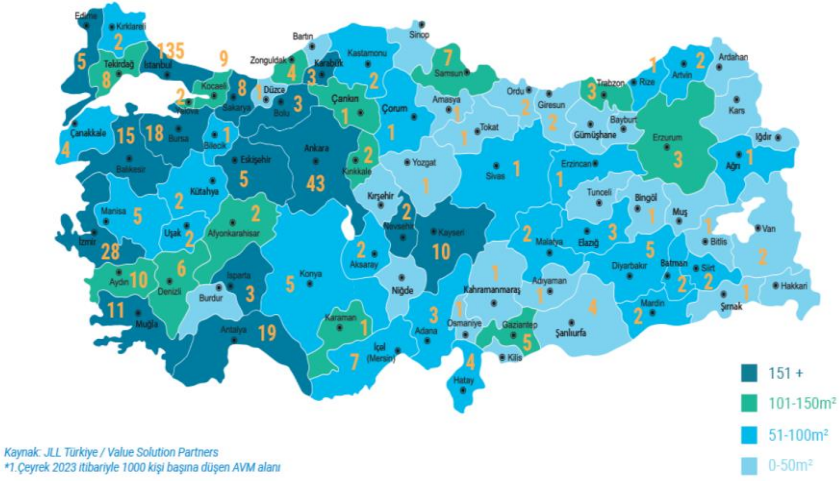
Çevrimiçi alışverişin hızla arttığı günümüzde, alışveriş merkezleri (AVM) gibi fiziksel alışveriş mekanları hem işlevsel hem de deneyimsel ihtiyaçlara hizmet ederek tüketicinin satın alma deneyiminde önemli bir rol oynamaya hala devam etmektedir. AVMLer, çeşitli perakende seçenekleri ile boş zaman etkinliklerinin benzersiz bir birleşimini sunarak birçok tüketici için tek duraklı bir çözüm sunmaktadır. Bireyleri bu fiziksel alanları ziyaret etmeye iten motivasyonlar çok yönlüdür ve ayrıntılı bir araştırma gerektirmektedir.

2023 yılı itibariyle, İstanbul ve Ankara'da yoğunluk göstermek üzere, Türkiye'de toplam 453 adet AVM bulunmaktadır (GYODER, 2023). Bu AVMLer, perakende, eğlence ve sosyal merkezler olarak hizmet veren, çok katlı komplekslerdir. Farklı tüketici ihtiyaç ve tercihlerine hitap eden eğlence seçenekleri, restoranlar ve sosyal alanların yanı sıra çok çeşitli yerli ve yabancı markaları bir arada sunmaktadır. Türkiye'deki AVMLer perakendeciliğe yönelik küresel eğilimlerle uyumlu olarak sosyalleşme ve eğlence için popüler destinasyonlardır. Ancak COVID-19 salgınının ardından, çevrimiçi alışveriş trendi daha da yükselmiştir ve AVMLer değişen tüketici davranışlarına ve beklentilerine uyum sağlama konusunda zorluklar yaşamaya başlamışlardır.

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan ve yağışlı gün sayısı fazla olan Rize, şehirde türünün tek örneği olan Şimal Alışveriş Merkezi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Rize'yi AVM ile tanıştıran Şimal AVM, 19 Kasım 2021'den bu yana bölge halkına alışveriş, eğlence ve sosyal olanakları bir arada sunmaktadır (Şimal AVM, 2023). Resim 1'de Türkiye'deki AVM sayıları gösterilmektedir. Şehirdeki bu benzersiz durum, alışveriş merkezi ziyaretlerinin ardındaki motivasyonları keşfetmeyi ilginç bir durum haline getirmektedir. Literatürde AVM konusuyla ilgili çalışmalar bulunsa da Rize'de yerel halkın Şimal Alışveriş Merkezi'ni ziyaret etme motivasyonları inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın, müşteri davranışına ilişkin değerli içgörüler ve AVM ile perakende kiracıları için stratejik planlama konusunda bilgi sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışma, Rize'de yaşayan yerel halkın Şimal AVM'yi ziyaret etme motivasyonlarını araştıran ilk çalışmadır.

Resim 1: Türkiye'de 2023 yılı itibariyle yer alan AVMLer

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Kaynak: <https://gyodergosterge.com/detay/avm>

Tüketicilerin alışveriş merkezlerini ziyaret ederken aradıkları yararlar hakkında bilgi sahibi olmak, alışveriş merkezi yönetimine ve perakende pazarlamacılarına, hedeflenen tüketicilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan alışveriş ortamları geliştirmelerinde yardımcı olabilecektir. Böylece onların memnuniyetini, tekrar ziyaretlerini ve olumlu ağızdan ağıza iletişimini artırmak mümkün olacaktır. Bu çalışmada öncelikle, alışveriş merkezi ziyaret motivasyonları ile ilgili literatür incelenerek, ilgili ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri tespit edilmiştir. Ardından bu motivasyonlar Rize bağlamında analiz edilerek, demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği tespit edilerek, bulgular ve pazarlama önerileri sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Patel ve Sharma (2009), Hindistan'daki tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonunu belirlerken, üç adet faydacı, altı adet hedonik motivasyon tespit etmiştir. Farrag ve diğerleri (2010) Mısırlı tüketiciler için yedi ana alışveriş güdüsü belirlemiştir: üç işlevsel güdü (güvenlik, pazarlık avcılığı, rahatlık) ve dört hedonik güdü (eğlence, özgürlük, modernlik, öz kimlik). Martin ve Turley (2004), Y kuşağı tüketicilerinin tüketmek için sosyal olarak motive olmaktan ziyade nesnel olarak motive olma olasılığının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Tüketmeye yönelik sosyal motivasyonlar, bir alışveriş merkezinin ambiyansına, tasarımına, çeşitliliğine ve heyecanına ilişkin algıların yanı sıra, tüketicinin alışveriş merkezinde kalma isteği ve alışveriş merkezine geri dönme niyetini de etkilemektedir. Kim ve diğerlerinin (2005) Amerika'da ellibeş yaş ve üzeri tüketicilerle yaptığı çalışmada, AVM-alışveriş motivasyonunu iki boyut altında incelemiştir: tüketim odaklı (hizmet tüketimi, değer tüketimi ve yemek yeme) ve deneysel (eğlence ve estetik beğeni). AVM harcamaları üzerinde sosyal etkileşim, yalnızlık ve alışveriş merkezi motivasyonlarının önemli etkilerini ortaya koymuşlardır. El-Adly'ye (2007) göre, bir alışveriş merkezinin çekiciliği altı faktöre bağlıdır: konfor, eğlence, çeşitlilik, alışveriş merkezi özü, rahatlık ve lüks.

Arnold ve Reynolds (2003: 80-82), hedonik alışveriş nedenlerini 6 grupta açıklanmıştır: macera için, rahatlamak için, sosyalleşmek için, başkalarını mutlu etmek için, değer elde etmek için, sosyalleşmek için ve fikir edinmek için. Dahari (2020) Avustralya'daki tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonu ile ilgili olarak beş boyuttan bahsetmişlerdir: estetik,

kaçış, keşif, rol ve kolaylık. Ahmed ve diğerleri (2007) ise Malezya'daki tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonu ile ilgili olarak yedi boyuttan bahsetmişlerdir: estetik, kaçış, akış, keşif, rol, sosyal ve kolaylık. Aşağıda bu çalışmada kullanılacak olan kavramlara kısaca yer verilmiştir:

Estetik Motivasyonu: Bir mal veya hizmetin görsel, işitsel ve duygusal çekiciliği anlamına gelmektedir. Estetik deneyimler, tüketicilerin memnuniyetini ve markaya bağlılığı etkileyebilmektedir. AVMLer estetik ve mimari açıdan ziyaretçilerine avantaj sunarak, gürlü ve trafikten nispeten arınmış bir ortamda hizmet vermektedir. Tasarım özellikleri (yüksek tavanlar, mimari, iç çevre düzenlemesi, mağaza düzeni gibi) ve fiziksel tesislerin (asansörler, klima ve tuvaletler gibi) tümü tüketici deneyimlerinde önem arz etmektedir. Tüketiciler genel olarak alışveriş merkezlerini müzik, renkler, kokular ve aydınlatma gibi "atmosferik" unsurları açısından değerlendirmektedir (Ahmed vd., 2007). Michon ve diğerleri (2005), ortam kokularının, alışveriş yapanların algılarını yalnızca orta perakende yoğunluğu koşulunda olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Turley ve Milliman (2000) alışveriş atmosferi ve bunun alışveriş davranışları üzerindeki etkisini ele aldığı çalışmada estetik kavramının önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. Chebat ve diğerleri (2009), alışveriş merkezi atmosferinin, özellikle de hoş koku, ışıklandırma ve diğer estetik faktörlerin farklı yaş gruplarındaki tüketiciler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre, tüketicilerin hoş ortam kokusunun olduğu AVMde önemli ölçüde daha fazla para harcadıklarını, ancak bu sonucun yalnızca daha genç tüketiciler için geçerli olduğunu göstermektedir.

Kaçış Motivasyonu: Ahmed ve diğerleri (2007), AVM'nin tüketicilerin yoğun rutininin bir mola vermek, yeni deneyimlere erişim sağlamak ve sıkılmaktan kurtulmak anlamına geldiğini rahatlatma teklifi olarak görülen alışveriş merkezinin atmosferine çekildiğini belirtmektedir. İnsanların sadece alışveriş etkinliklerinde bulunmak için değil, aynı zamanda bir film izlemek ve yemek yemek için toplandığı bir yer olduğunu belirtmiştir.

Akış Motivasyonu: Asakawa (2004: 124) akış deneyimini, "kişinin bilişsel olarak verimliliğini ve motivasyonunu yüksek hissettiği, derinden etkilenmiş bir biçimde, yüksek düzeyde yaşadığı ideal zihin durumu" olarak ifade etmiştir. Akış, zamanın izini kaybetmeyle ilişkilendirilen haz verici bir kendini toplama durumu olarak da tanımlanabilmektedir. Bloch ve diğerleri (1994), akış özelliğini, ziyaretçilerin AVM'de kapalı ortamda oldukları için ve mevcut atmosfer ne kadar yeterliyse, zamanın nasıl geçtiğini anlayamamalarına sebep olabileceğini tespit etmiştir.

Keşif Motivasyonu: Alışveriş aynı zamanda bir keşfetme eylemidir (Tosun vd., 2007). Tauber (1972), AVM'nin keşif motivasyonunu, "yeni trendleri, teknolojiyi, stili ve modayı öğrenmek" şeklinde tanımlamıştır. Keşfe değer deneyimler arttıkça, tüm alışverişin performansı da artmaktadır (Kaufman, 1996). Tüketiciler çoğunlukla yeni bir şeyler keşfetmeye istekli ve eğlenceli etkinlik arayışı içinde olurlar. Alışveriş merkezlerinin alternatif bir perakende seçeneği olarak sunulması, alışveriş yapanlara yeni ürünler arama veya başkalarının yaşam tarzını öğrenme fırsatıdır (Idoko vd., 2017).

Sosyalleşme motivasyonu: Alışveriş, bireye arkadaşlarıyla veya ailesiyle buluşarak sosyalleşme imkanı sağlamaktadır (Wakefield ve Baker, 1998). AVMLer, merkezi konumları ve geniş olanakları nedeniyle sosyalleşmek için ideal yerlerden biridir. Yemek yemek, kahve içmek, ya da sadece sohbet etmek, sinemaya veya spora gitmek mümkün olabilmektedir. Alışveriş genellikle sosyal bir aktivitedir ve birçok kişi mağazalara göz atmadan, ürünleri karşılaştırmaktan ve başkalarıyla satın aldıkları şeyleri tartışmaktan hoşlanır. Bu durum, arkadaşların birbirlerine tavsiye veya geri bildirimde bulunabileceği moda gibi alışveriş kategorileri için geçerli olabilir.

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Kolaylık motivasyonu: Perakende lokasyon teorisi (Brown, 2006), tüketicilerin eve mümkün olduğunca yakın alışveriş yapmayı tercih ettiğini öne sürmektedir. Ulaşım olanaklarının varlığı da tüketicilerin AVM'ye gidebilmeleri için kolaylık sunmaktadır. AVM müşterileri, tüm temel alışveriş ve ilgili işlemlerin tek bir noktada yapabilmelerini sağlayan merkezleri tercih etme eğilimindedir (Kaufman, 1996). İnsanlar, bir AVM'ye gittiklerinde park yeri bulmak için zaman harcamaktan ve bir alışveriş merkezinin bir ucundan diğerine kadar yürümekten hoşlanmazlar (Loudon ve Bitta, 1993).

3. METODOLOJİ

Araştırma evreni, Rize'nin Merkez ilçesinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri, Şimal AVM'ye en az bir kere gitmiş bireylerden oluşmaktadır. Bu evrene ulaşmak mümkün olmadığından, hazırlanan çevrimiçi anket formunun linki, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Çevrimiçi anket, 2023 Mart ayında Google formlar üzerinden uygulanmıştır. Rize ili Merkez ilçesinde yaşayan yaklaşık 150 bin kişi vardır. Evreni temsil bakımından örneklem sayısı hesabı için aşağıdaki örnekleme formülü kullanılmıştır (Serper ve Aytaç, 2000: 48):

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Denklemdede;

$d=0.05$ (Hata payı, göze alınan sapma oranı, güven aralığı %5)

$p=q=0.50$ (Bir olayın görülme olasılığı p , görülmemeye olasılığı $1-p=q$)

$t_{(0.05, \infty)} = 1.96$ ($\alpha=0.05$ (%95 Güven Düzeyi) ve $N>120$ için t tablo değeri)

N =Evrendeki birey sayısı

n = Gerekli minimum örneklem sayısı

Hesaplamaya göre evreni temsil edebilecek minimum örneklemin 383 olması gerekmektedir. Toplam 398 örneklemden veri toplanmıştır. Z-skor değerleri ile yapılan tekli uç değer incelemesinde tekli uç değer olmadığı görülmüştür. Çoklu uç değer incelemesinde ise 14 adet gözlem için Mahalanobis uzaklığına göre %5 anlamlılık düzeyinde çoklu uç değer olduğu görülmüştür. Uç değerler Ki-Kare testleri ile demografik ve tanımlayıcı özellikler bakımından kıyaslanmış ve söz konusu uç değerlerin herhangi bir demografik ve tanımlayıcı gruba ait tepkisel cevaplar olmadığı görülmüştür. Demografik ve tanımlayıcı özelliklere göre homojen dağılım gösteren uç değerler manipülasyon kuşkusuz olmaksızın, toplanan 398 anketten, 14 adet anket veri dışı bırakılarak, 384 adet anket verisi ile analizlere geçilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 73-77).

Ankette, katılımcılara cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim seviyesi, mesleği ve gelir seviyesi sorulmuştur. AVM ziyaret motivasyonlarından “estetik, kaçış, akış, keşif, kolaylık” boyutları Ahmed ve diğerlerinin (2007); “sosyal” boyutu ise Arnold ve Reynolds'ın (2003) çalışmasından aşağıdaki gibi 6 boyut, toplam 26 madde olmak üzere alınmıştır. “Hiç katılmıyorum”dan “tamamen katılıyorum”a kadar olmak üzere 5li Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılardan, Rize'deki Şimal AVM'yi düşünerek soruları yanıtlamaları istenmiştir.

Ankette Kullanılan AVM Ziyaret Motivasyonu Ölçeği Boyutları ve İfadeleri:
Estetik

1. AVM'nin iç tasarımı genellikle dikkatimi çeker.
2. AVM'nin iç mekanının rengini fark ederim.
3. AVM'nin iç mekanının dokusunu fark ederim.
4. AVM'nin ortam (aydınlatma ve dekorasyon gibi) dikkatimi çeker.
5. AVM'deyken genellikle iyi bir ruh halinde olurum.

Kaçış

1. Sıkıldığım zamanlarda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
2. Yalnız olduğumda ve yapacak bir şeye ihtiyacım olduğunda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
3. Stresli olduğumda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
4. AVM'yi ziyaretim sırasında kendimi rahat hissediyorum.
5. Kötü hava koşullarından kaçınmak için AVM'yi ziyaret ederim.
6. Trafik sıkışıklığından kaçınmak için AVM'yi ziyaret ederim.
7. Günlük rutin hayattan uzaklaşmak için AVM'yi ziyaret ederim.

Akış

1. AVM'deyken, başka bir dünyadaymışım gibi hissediyorum.
2. AVM'nin içindeyken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum.
3. Bazen AVM'den ayrılırken, dışarısının karanlık olduğunu görünce şaşırıyorum.

Keşif

1. AVM, yeni şeyler bulmak için iyi bir yerdir.
2. AVM'deki bazı mağazaları ziyaret etmek eğlencelidir, çünkü ilgimi çeken ürünler satarlar.
3. AVM'yi ziyaret etmeyi bir öğrenme deneyimi olarak görüyorum.
4. AVM'deki ürünleri incelemeyi ve denemeyi severim.

Sosyal

1. AVM'de sosyalleşmek için arkadaşlarımla veya ailemle alışverişe gidiyorum.
2. AVM'de alışveriş yaparken başkalarıyla sosyalleşmeyi seviyorum.
3. AVM'de alışveriş yapmak bir bağ kurma deneyimidir.

Kolaylık

1. Evim/okulum/çalıştığım yer açısından elverişli bir konumda olduğu için AVM'ye giderim.
2. AVM'yi ziyaret ediyorum çünkü park yeri bulmak daha kolaydır.
3. AVM'nin mağaza açılış kapanış saatleri uygundur.
4. AVM, tüm alışveriş ihtiyaçlarımı karşılayabileceğim bir yerdir.

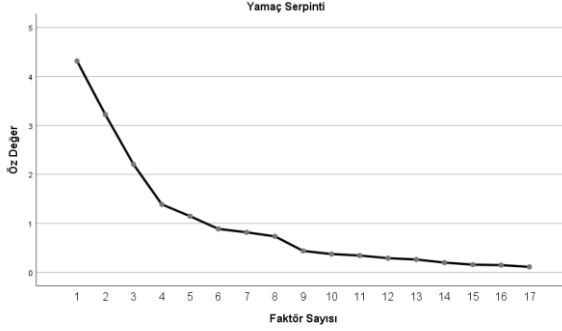
İngilizce kaynaklardan alınan ölçek ifadeleri, yazar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İfadelerin doğruluğunu kontrol etmek için, tercüme alanında uzman başka bir kişiden (bu kişi orijinal ölçek maddelerini görmeden), Türkçeye yazar tarafından tercüme edilmiş ifadeleri İngilizceye çeviri yapması istenmiştir (ters çeviri). Ardından yazar tarafından çeviri ve orijinal ölçek arasında kültürel farklılıklar olup olmadığı incelenmiştir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla, 32 kişilik bir örnekleme pilot anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan AVM ziyaret motivasyonu ölçeği için yapısal geçerlilik incelemesi amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi, güvenilirlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ise Cronbach's Alpha güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeğe Varimax rotasyonu ve serbest faktör sayısı ile uygulanan ilk açıklayıcı faktör analizinde ölçeğin 8 adet faktör çıkardığı görülmüştür. İdeal faktör sayısının belirlenmesi amacıyla Yamaç Serpinti Grafiği aşağıdaki gibidir.

Grafik 1: Yamaç Serpinti Grafiği

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Grafik 1 incelendiğinde, 4 ile 5 faktör sayısına kadar olan öz değer düşüşlerinin oldukça büyük olduğu, düşüş hızının 5 ile 6 faktörden sonra yavaşladığı ve 1'in altına düştüğü görülmektedir. Bu durumda ölçek için ideal faktör sayısının 5 ve üzeri olduğu söylenebilmektedir (DeVellis, 2012: 127-132). 6 faktör ile yapılan Varimax rotasyonlarında bazı ölçek maddelerinin kendi faktörleri dışındaki faktörlerde yer aldığı görülmüştür. Söz konusu maddeler (Estetik5, Kaçış5, Kaçış7, Sosyal2, Akış1, Kolaylık2, Kolaylık4, Keşif1 ve Keşif2) ölçek dışında bırakılarak faktör analizleri tekrar edilmiştir. Gerek madde faktör eşleşmesi, gerek açıklanan varyans, gerekse güvenilirlik istatistikleri eş zamanları olarak kontrol edilerek ulaşılan ideal ölçek yapısına ait faktör analizi ve güvenilirlik analizi bulguları Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Açıklayıcı Faktör Analizi ve Cronbach's Alpha Güvenirlik Analizi Bulguları

Madde	Faktör						Açıklanan Varyans	Kümülatif Varyans	r
	1	2	3	4	5	6			
Estetik1	0.906								
Estetik4	0.895						%23.052	%23.052	0.922
Estetik2	0.891								
Estetik3	0.845								
Kaçış2		0.852							
Kaçış3		0.798							
Kaçış1		0.763					% 16.479	%39.531	0.801
Kaçış4		0.667							
Kaçış6		0.561							
Sosyal1			0.901				% 14.243	%53.774	0.851
Sosyal3			0.854						
Akış3				0.879			%8.793	%62.567	0.737
Akış2				0.646					
Kolaylık1					0.791		%8.191	%70.758	0.649
Kolaylık3					0.520				
Keşif4						0.890	%6.612	%77.370	0.652
Keşif3						0.560			
Tamsal Testler									
Kaiser Meyer Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçütü							KMO=0.719		

Madde	Faktör						Açıklanan Varyans	Kümülatif Varyans	r
	1	2	3	4	5	6			
Bartlett Küresellik Testi							$\chi^2(136)\approx 3723.693^*$	[0.000]	
Ölçek Cronbach's Alpha							$r=0.727$		

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgeler, r: Cronbach's Alpha Güvenilirlik katsayısı, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık (p) değerlerini içerir.] $\approx$ Değerin yaklaşık olduğunu ifade eder.

Faktör analizi öncesi Kaiser Meyer Olkin Örnekleme yeterliliği ölçütü incelendiğinde ölçeğin yüksek derecede örnekleme yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir (KMO>0.7). Bartlett küresellik testi bulguları ise ölçek maddelerinin üst olguları açıklamak üzere %5 anlamlılık düzeyinde yeterli ilişki düzeyinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2(136)\approx 3723.693$, $p<0.05$) (Özdamar, 2016: 150-151). Ölçekte yer alan ölçek maddelerine ait faktör yükleri incelendiğinde tamamının 0.5'in üzerine olduğu ve tüm maddelerin kendi faktörlerinde yer aldıkları görülmektedir. Faktörler tarafından açıklanabilen varyans oranları incelendiğinde ise 6 faktörün kümülatif olarak toplam varyansın %77.370'ini açıklayabildiği görülmektedir. Söz konusu bulgular ölçeğin ölçme gücü bakımından oldukça olumlu bulgular olarak yorumlanmaktadır (Özdamar, 2016: 142).

Güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde, Estetik faktörünün mükemmel ($r>0.90$), Kaçış faktörünün çok iyi ($0.80<r<0.90$), Sosyal faktörünün çok iyi ($0.80<r<0.90$), Akış faktörünün iyi ($0.70<r<0.80$), Kolaylık ve Keşif faktörlerinin ise kabul edilebilir ($0.60<r<0.70$) düzeyde güvenilir ölçme araçları oldukları görülmektedir (Özdamar, 2016: 114). Geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bulguları doğrultusunda ölçeğin 6 faktör ve 17 adet madde ile yapısal olarak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı yapısında olduğu görülmektedir. Araştırmada ölçek alt boyutlarının düzeylerine dair çıkarımlar da yapılmakta olup, bu kısımda yalnızca hipotez testleri aracılığıyla cevaplanması gereken hipotezler belirtilmiştir. Tüm hipotezler faktörler bazında incelenmiş olup sadelik prensibi gereği hipotezler kısmında ölçek isimlendirmesi ile ifade edilmiştir.

H₁: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları cinsiyete göre değişmektedir.

H₂: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları yaş gruplarına göre değişmektedir.

H₃: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları medeni durumlarına göre değişmektedir.

H₄: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları eğitim seviyelerine göre değişmektedir.

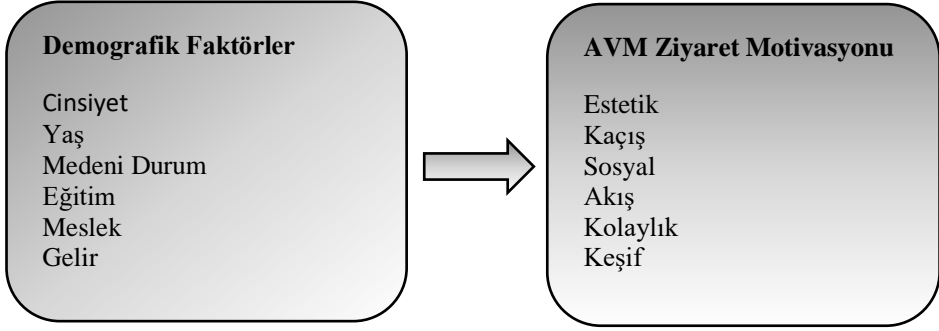
H₅: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları mesleki durumlarına göre değişmektedir.

H₆: Tüketicilerin AVM ziyaret motivasyonları gelir düzeylerine göre değişmektedir.

İstatistiksel tarama modelinde gerçekleştirilen araştırma için araştırma amaçları ve araştırma hipotezleri göz önünde bulundurulduğunda, araştırma modeli Şekil 1'deki gibi görselleştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Araştırma kapsamında çevrimiçi ortamda toplanan anket verileri Microsoft Excel programına indirilerek gerekli sayısal kodlamalar yapılmış ve ardından IBM SPSS 25.0 versiyonuna aktarılarak gerekli tüm istatistiksel analizler söz konusu paket program yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, katılımcılara ait demografik ve tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. İkinci kısımda ölçek faktörlerine ait betimsel istatistikler ve normal dağılım testleri yer alırken, üçüncü kısımda hipotez testleri bulunmaktadır.

Ölçek faktörlerine ait betimsel istatistiklerin kolay ve anlaşılabilir bir şekilde karşılaştırılabilmesi amacıyla faktörlere ait maddelerin toplamları faktörlere ait madde sayısına bölünerek 1 ile 5 aralığında standartlaştırılmıştır. Bu sayede faktörler için hesaplanan istatistikler madde sayısından bağımsız olarak değerlendirilebilirler. İki grup arasındaki farkların incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla grup arasındaki farkların incelenmesi amacıyla ise tek yönlü Anova analizinden yararlanılmıştır.

Bağımsız örneklem T-testi için sıfır ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \mu_1 = \mu_2$ (İki grubun ortalamaları arasında istatistiksel olarak önemli bir fark yoktur.)

$H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ (İki grubun ortalamaları arasında istatistiksel olarak önemli bir fark vardır.)

Bağımsız örneklem T-testi için varyans homojenliği ve heterojenliği durumları için farklı istatistikler hesaplanmaktadır. Bu sebeple hangi test istatistiğinin dikkate alınacağına karar vermek amacıyla Levene F varyans homojenliği testi sonuçları dikkate alınmalıdır. Eğer Levene F testi istatistiği anlamlılık değeri $\text{Sig.} > 0.05$ ise varyans eşitliği durumu için hesaplanan t-testi istatistiği, aksi durum için varyans eşitsizliği durumu için hesaplanan t-testi istatistiği dikkate alınmalıdır.

Varyans homojenliğine uygun olan durum için hesaplanan t-testi istatistiği (t) anlamlılık değeri (Sig.) seçilen anlamlılık düzeyleri (%5) ile karşılaştırıldığında $\text{Sig.} > 0.05$ durumunda H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilirken, aksi durumda H_0 hipotezinin kabul edilmesi gerekir. Test sonucunda istatistiksel olarak önemli bir fark tespit edilmesi durumunda grup ortalamaları karşılaştırılarak hangi grup düzeyinin daha yüksek olduğuna karar verilebilir (Karagöz, 2016: 383-391).

Anova testi için sıfır ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_m$ (m adet grup ortalaması arasında istatistiksel olarak önemli bir fark yoktur.)

$H_1: \mu_1 \neq \mu_2 \neq \mu_3 \neq \mu_m$ (m adet grup ortalamasından en az biri diğerlerinden istatistiksel olarak önemli bir şekilde farklıdır.)

Bağımsız örneklem t-testi ile benzer şekilde hesaplanan Anova testi istatistiği (F) anlamlılık değeri (Sig.) seçilen anlamlılık düzeyi (%5) ile karşılaştırıldığında $\text{Sig.} > 0.05$ durumunda H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilirken, aksi durumda H_0 hipotezinin kabul edilmesi gerekmektedir (Karagöz, 2016: 419).

4. BULGULAR

Araştırmaya dahil edilen örnekleme ait demografik ve tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Demografik ve Tanımlayıcı İstatistikler

Özellik	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	208	54.2%
	Erkek	176	45.8%
	Toplam	384	100.0%
Yaş	18-24 Yaş	169	44.0%
	25-31 Yaş	12	3.1%
	32-38 Yaş	21	5.5%
	39-45 Yaş	111	28.9%
	46 + Yaş	71	18.5%
	Toplam	384	100.0%
Medeni Hal	Bekar	217	56.5%
	Evli	167	43.5%
	Toplam	384	100.0%
Eğitim Seviyesi	İlkokul	0	0.0%
	Lise	21	5.5%
	Üniversite Öğrenci	191	49.7%
	Üniversite Mezun	84	21.9%
	Lisans Üzeri Mezun	88	22.9%
	Toplam	384	100.0%
Meslek	Çalışmıyor	158	41.1%
	Kamu Çalışanı	101	26.3%
	Özel Sektör Çalışanı	125	32.6%
	Toplam	384	100.0%
Gelir	10,000 TL Altı	87	22.7%
	10,001-20,000 TL Arası	80	20.8%
	20,001-30,000 TL Arası	47	12.2%
	30,001-40,000 TL Arası	98	25.5%
	40,001 TL Üzeri	72	18.8%
	Toplam	384	100.0%

Araştırmanın ölçme aracı olan AVM Ziyaret Motivasyonu ölçeği faktörleri için hesaplanan betimsel istatistikler Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Betimsel İstatistikler

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Estetik	384	2.000	5.000	3.232	0.895
Kaçış	384	2.200	5.000	3.584	0.581
Akış	384	1.500	4.500	3.365	0.749
Keşif	384	2.500	4.500	3.466	0.434
Sosyal	384	2.000	5.000	3.786	0.810
Kolaylık	384	2.500	5.000	3.848	0.603

Estetik faktörü minimum 2.000 ile maksimum 5.000 arasında 3.232 ortalama etrafında 0.895 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Kaçış faktörü minimum 2.200 ile maksimum 5.000 arasında 3.584 ortalama etrafında 0.581 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Akış faktörü minimum 1.500 ile maksimum 4.500 arasında 3.365 ortalama etrafında 0.749 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Keşif faktörü minimum 2.500 ile maksimum 4.500 arasında 3.466 ortalama etrafında 0.434 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Sosyal faktörü minimum 2.000 ile maksimum 5.000 arasında 3.786 ortalama etrafında 0.810 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Kolaylık faktörü minimum 2.500 ile maksimum 5.000 arasında 3.848 ortalama etrafında 0.603 standart sapma değeri ile dağılmaktadır. Değişkenler için ortalamalar karşılaştırıldığında, AVM ziyaret motivasyonu konusunda tüm örneklem için en baskın motivasyon kaynağının “kolaylık” olduğu ve söz konusu etkeni “sosyal, kaçış, keşif, akış ve estetik” faktörlerinin takip ettiği görülmektedir. AVM Ziyaret Motivasyonu ölçeği faktörleri için hesaplanan normal dağılım istatistikleri Tablo 4’teki gibidir.

Tablo 4: Normal Dağılım İstatistikleri

Değişken	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		S	K
	W(384)	p	D(384)	p		
Estetik	0.119*	[0.000]	0.937*	[0.000]	0.396	-0.869
Kaçış	0.168*	[0.000]	0.919*	[0.000]	0.235	1.020
Akış	0.239*	[0.000]	0.871*	[0.000]	-0.682	-0.615
Keşif	0.210*	[0.000]	0.866*	[0.000]	0.107	-0.826
Sosyal	0.182*	[0.000]	0.923*	[0.000]	-0.382	-0.273
Kolaylık	0.221*	[0.000]	0.886*	[0.000]	0.397	-0.420

*(%5) anlamlılık düzeyinde anlamlılığı simgeler, W: Kolmogorov-Smirnov Normal Dağılım Test İstatistiği, D: Shapiro-Wilk Normal Dağılım Test İstatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecesini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerini içerir.]

Tablo 4’te görüldüğü üzere tüm değişkenler için hesaplanan normal dağılım test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre değişkenler normal dağılıma uymamaktadır ($p < 0.05$). Sosyal bilimler için ölçekler yardımıyla toplanan veriler ile yapılan normal dağılım testleri ile normal dağılım görülmesinin ender görülen ideal bir durum olduğu bilinmektedir. Literatürde bu tarz veriler için çarpıklık katsayılarının incelenmesini ve manidar bir çarpıklık olmaması durumunda normal dağılım varsayımının sağlandığını düşünmenin doğru olacağını

önerilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Araştırmada yer alan değişkenler çarpıklık katsayıları bakımından incelendiğinde tamamının mutlak değerce 1.0'den küçük olduğu görüldüğünden değişkenlerin manidar bir çarpıklığa sahip olmadığına karar verilmiştir $|S| < 1.0$ (Hair, 2013). Söz konusu manidar çarpıklık olmama durumu fark analizleri için yapılacak analizler için parametrik testlerin kullanımını güvenilir yapmaktadır (Karagöz, 2016). İdeal normal dağılım için basıklığın 0, çarpıklığın 3 olduğu bilinmektedir. IBM SPSS 22.0 programı ise her iki değeri de 0'da standartlaştırarak hesaplamaktadır.

Araştırmanın bu kısmında AVM ziyaret motivasyonu ölçeği faktörlerinin demografik ve tanımlayıcı özellikler bakımından farklılaşp farklılaşmadığını incelemek üzere Bağımsız Örneklem T-Testi ve Anova Testleri ile gerekli hipotezler sınanmıştır. Cinsiyete göre farkları sınavan Bağımsız Örneklem T-Testi Bulguları Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: Cinsiyet Bakımından Farkları Sınavan Bağımsız Örneklem T-Testi Bulguları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	T-Test
Estetik	Kadın	208	3.338	0.986	F(1, 382)=19.196*	t(378)=2.594*
	Erkek	176	3.107	0.759	[0.000]	[0.010]
Kaçış	Kadın	208	3.537	0.506	F(1, 382)=4.581*	t(326)=-1.722
	Erkek	176	3.641	0.656	[0.033]	[0.086]
Akış	Kadın	208	3.430	0.691	F(1, 382)=7.330*	t(346)=1.850
	Erkek	176	3.287	0.808	[0.007]	[0.065]
Keşif	Kadın	208	3.522	0.443	F(1, 382)=0.895	t(382)=2.748*
	Erkek	176	3.401	0.414	[0.345]	[0.006]
Sosyal	Kadın	208	3.856	0.837	F(1, 382)=0.319	t(382)=1.830
	Erkek	176	3.705	0.770	[0.573]	[0.068]
Kolaylık	Kadın	208	3.911	0.630	F(1, 382)=1.363	t(382)=2.251*
	Erkek	176	3.773	0.563	[0.244]	[0.025]

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, t: T-Test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], T-Test istatistiği Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir.

AVM ziyaretlerinde estetik faktörü motivasyonu bakımından kadın (3.338±0.986) ve erkek (3.107±0.759) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır (t(378)=2.594, p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde kadın tüketicilerin estetik faktörü motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından kadın (3.537±0.506) ve erkek (3.641±0.656) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(326)=-1.722, p>0.05). Akış faktörü motivasyonu bakımından kadın (3.43±0.691) ve erkek (3.287±0.808) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(346)=1.850, p>0.05). Keşif faktörü motivasyonu bakımından kadın (3.522±0.443) ve erkek (3.401±0.414) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır (t(382)=2.748, p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde kadın tüketicilerin keşif faktörü motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Sosyal faktörü motivasyonu bakımından kadın (3.856±0.837) ve erkek (3.705±0.77) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(382)=1.830, p>0.05). Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından kadın

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

(3.911±0.630) ve erkek (3.773±0.563) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır ($t(382)=2.251$, $p<0.05$). Ortalamalar incelendiğinde kadın tüketicilerin kolaylık faktörü motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre farkları sınavan Anova testi bulguları Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Yaş Grupları Bakımından Farkları Sınavan Anova Testi Bulguları

Değişken	Yaş Grubu	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Estetik	1)18-24 Yaş	16 9	2.638	0.626	F(3, 380)=6.549* [0.000]	F(3, 380)=67.782* [0.000]	1<2, 3 ve 4
	2)25-38 Yaş	33	3.788	0.938			
	3)39-45 Yaş	11 1	3.658	0.785			
	4)46+ Yaş	71	3.722	0.739			
Kaçış	1)18-24 Yaş	16 9	3.547	0.529	F(3, 380)=39.629* [0.000]	F(3, 380)=2.109 [0.086]	-
	2)25-38 Yaş	33	3.721	0.353			
	3)39-45 Yaş	11 1	3.683	0.329			
	4)46+ Yaş	71	3.456	0.951			
Akış	1)18-24 Yaş	16 9	3.645	0.513	F(3, 380)=39.352* [0.000]	F(3, 380)=38.192* [0.000]	4< 1, 2 ve 3
	2)25-38 Yaş	33	3.682	0.411			
	3)39-45 Yaş	11 1	3.275	0.884			
	4)46+ Yaş	71	2.690	0.651			
Keşif	1)18-24 Yaş	16 9	3.346	0.358	F(3, 380)=2.642* [0.049]	F(3, 380)=11.628* [0.000]	1 ve 4< 2
	2)25-38 Yaş	33	3.697	0.467			
	3)39-45 Yaş	11 1	3.595	0.470			
	4)46+ Yaş	71	3.444	0.435			
Sosyal	1)18-24 Yaş	16 9	4.038	1.044	F(3, 380)=39.751* [0.000]	F(3, 380)=13.059* [0.000]	3 ve 4<1
	2)25-38 Yaş	33	3.697	0.706			
	3)39-45 Yaş	11 1	3.685	0.350			
	4)46+ Yaş	71	3.387	0.464			
Kolaylık	1)18-24 Yaş	16 9	3.796	0.417	F(3, 380)=42.032* [0.000]	F(3, 380)=43.105* [0.000]	4< 1, 2 ve 3
	2)25-38 Yaş	33	4.030	0.529			
	3)39-45 Yaş	11 1	4.207	0.721			
	4)46+ Yaş	71	3.324	0.349			

*(%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], Post Hoc Testleri Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir. Heterojenlik durumunda Tamhane's T2, homojenlik

durumunda Tukey's testi kullanılmıştır. – Anova testinde fark saptanmayan değişkenler için Post Hoc testlerine ihtiyaç duyulmamıştır.

AVM ziyaretlerindeki estetik faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (2.638±0.626), 25 ile 38 yaş arasındaki (3.788±0.938), 39 ile 45 yaş arasındaki (3.658±0.785), 46 yaş ve üzerindeki (3.722±0.739) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark veya farklar saptanmıştır (F(3, 380)=67.782, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 18 ile 24 yaş arasındaki tüketicilerin estetik motivasyonu en düşük düzeyde iken diğer yaş grupları arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (3.547±0.529), 25 ile 38 yaş arasındaki (3.721±0.353), 39 ile 45 yaş arasındaki (3.683±0.329), 46 yaş ve üzerindeki (3.456±0.951) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır (F(3, 380)=2.109, p>0.05).

Akış faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (3.645±0.513), 25 ile 38 yaş arasındaki (3.682±0.411), 39 ile 45 yaş arasındaki (3.275±0.884), 46 yaş ve üzerindeki (2.69±0.651) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark veya farklar saptanmıştır (F(3, 380)=38.192, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tukey's / Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 46 yaş ve üzeri tüketicilerin akış faktörü motivasyonu en düşük düzeyde iken diğer yaş grupları arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır.

Keşif faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (3.346±0.358), 25 ile 38 yaş arasındaki (3.697±0.467), 39 ile 45 yaş arasındaki (3.595±0.47), 46 yaş ve üzerindeki (3.444±0.435) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark veya farklar saptanmıştır (F(3, 380)=11.628*, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 18 ile 24 yaş arasındaki ve 46 yaş ve üzeri tüketicilerin Keşif faktörü motivasyonları 25 ile 38 yaş arasındaki tüketicilerden daha düşük düzeyde iken diğer yaş gruplarındaki tüketiciler arasında bu bakımdan istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Sosyal faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (4.038±1.044), 25 ile 38 yaş arasındaki (3.697±0.706), 39 ile 45 yaş arasındaki (3.685±0.35), 46 yaş ve üzerindeki (3.387±0.464) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark veya farklar saptanmıştır (F(3, 380)=13.059, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 39 ile 45 yaş arasındaki tüketiciler ile 46 yaş ve üzerindeki tüketicilerin sosyal faktör motivasyonu 18 ile 24 yaş arasındaki tüketicilerden daha düşük düzeyde iken diğer tüketiciler arasında bu bakımdan istatistiksel bir fark bulunmamaktadır.

Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından 18 ile 24 yaş arasındaki (3.796±0.417), 25 ile 38 yaş arasındaki (4.03±0.529), 39 ile 45 yaş arasındaki (4.207±0.721), 46 yaş ve üzerindeki (3.324±0.349) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark veya farklar saptanmıştır (F(3, 380)=43.105, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 46 yaş ve üzerindeki tüketicilerin kolaylık faktörü motivasyonu diğer tüm tüketicilerden düşük düzeyde iken diğer tüketiciler arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır. Medeni durum bakımından farkları sınavan Bağımsız Örneklem T-Testi bulguları Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: Medeni Durum Bakımından Farkları Sınavan Bağımsız Örneklem T-Testi Bulguları

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Değişken	Medeni Hal	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	T-Test
Estetik	Bekar	217	2.870	0.787	F(1, 382)=0.020	t(382)=-10.163*
	Evli	167	3.702	0.806	[0.888]	[0.000]
Kaçış	Bekar	217	3.609	0.523	F(1, 382)=16.900*	t(313)=0.929
	Evli	167	3.552	0.649	[0.000]	[0.354]
Akış	Bekar	217	3.620	0.544	F(1, 382)=65.815*	t(267)=7.815*
	Evli	167	3.033	0.845	[0.000]	[0.000]
Keşif	Bekar	217	3.433	0.442	F(1, 382)=2.500	t(382)=-1.702
	Evli	167	3.509	0.420	[0.115]	[0.090]
Sosyal	Bekar	217	3.965	0.949	F(1, 382)=39.982*	t(340)=5.494*
	Evli	167	3.554	0.494	[0.000]	[0.000]
Kolaylık	Bekar	217	3.859	0.479	F(1, 382)=59.816*	t(269)=0.436
	Evli	167	3.832	0.736	[0.000]	[0.663]

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, t: T-Test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], T-Test istatistiği Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir.

AVM ziyaretlerinde estetik faktörü motivasyonu bakımından bekar (2.870±0.787) ve evli (3.702±0.806) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır (t(382)=-10.163, p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde evli tüketicilerin estetik faktörü motivasyonunun bekar tüketicilere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından bekar (3.609±0.523) ve evli (3.552±0.649) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(313)=0.929, p>0.05). Akış faktörü motivasyonu bakımından bekar (3.620±0.544) ve evli (3.033±0.845) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır (t(267)=7.815, p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde bekar tüketicilerin akış faktörü motivasyonunun evli tüketicilere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Keşif faktörü motivasyonu bakımından bekar (3.433±0.442) ve evli (3.509±0.42) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(382)=-1.702, p>0.05). Sosyal faktörü motivasyonu bakımından bekar (3.965±0.949) ve evli (3.554±0.494) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır (t(340)=5.494, p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde bekar tüketicilerin sosyal motivasyonunun evli tüketicilere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından bekar (3.859±0.479) ve evli (3.832±0.736) tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmamıştır (t(269)=0.436, p>0.05). Eğitim seviyesi bakımından farkları sınavan Anova Testi bulguları Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8: Eğitim Seviyesi Bakımından Farkları Sınavan Anova Testi Bulguları

Değişken	Eğitim	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Estetik	1)Lise	21	2.821	0.709	F(2, 381)=21.499*	F(2, 381)=71.934*	1<3<2
	2)Üniversite	84					
	3)Lisans Üzeri	88	3.585	0.668			

Değişken	Eğitim	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Kaçış	1)Lise	21	3.533	0.485	F(2,	F(2,	1 ve 2<3
	2)Üniversite	84	3.460	0.785	381)=35.700*	381)=10.999*	
	3)Lisans Üzeri	88	3.827	0.498	[0.000]	[0.000]	
Akış	1)Lise	21	3.667	0.512	F(2,	F(2,	2<3<1
	2)Üniversite	84	2.690	0.681	381)=29.362*	381)=70.847*	
	3)Lisans Üzeri	88	3.278	0.850	[0.000]	[0.000]	
Keşif	1)Lise	21	3.382	0.351	F(2,	F(2,	1 ve 3 <2
	2)Üniversite	84	3.655	0.521	381)=14.822*	381)=12.783*	
	3)Lisans Üzeri	88	3.489	0.467	[0.000]	[0.000]	
Sosyal	1)Lise	21	3.969	0.980	F(2,	F(2,	2<3<1
	2)Üniversite	84	3.440	0.449	381)=34.714*	381)=14.908*	
	3)Lisans Üzeri	88	3.676	0.394	[0.000]	[0.000]	
Kolaylık	1)Lise	21	3.880	0.523	F(2,	F(2,	-
	2)Üniversite	84	3.839	0.833	381)=39.190*	381)=0.887	
	3)Lisans Üzeri	88	3.778	0.519	[0.000]	[0.413]	

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], Post Hoc Testleri Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir. Heterojenlik durumunda Tamhane's T2, homojenlik durumunda Tukey's testi kullanılmıştır. – Anova testinde fark saptanmayan değişkenler için Post Hoc testlerine ihtiyaç duyulmamıştır.

AVM ziyaretlerindeki estetik faktörü motivasyonu bakımından lise (2.821±0.709), üniversite (3.899±0.970), lisans üzeri (3.585±0.668) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=71.934, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; üniversite eğitime sahip tüketicilerin estetik faktörü motivasyonu lisans üzeri eğitime sahip tüketicilerden yüksek düzeyde iken lisans üzeri eğitime sahip tüketicilerin estetik faktörü motivasyonu da lise seviyesinde eğitime sahip tüketicilerden yüksek düzeydedir. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından lise (3.533±0.485), üniversite (3.460±0.785), lisans üzeri (3.827±0.498) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=10.999, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; lise ve üniversite seviyesinde eğitime sahip tüketicilerin kaçış faktörü motivasyonu lisans üzeri eğitime sahip tüketicilerden daha yüksek düzeyde iken diğer tüketiciler arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır.

Akış faktörü motivasyonu bakımından lise (3.667±0.512), üniversite (2.69±0.681), lisans üzeri (3.278±0.85) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=70.847, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

şu şekildedir; üniversite mezunu tüketicilerin akış faktörü motivasyonu lisans üzeri mezunu tüketicilerden, lisans üzeri tüketicilerin akış faktörü motivasyonu ise lise mezunu tüketicilerden düşük düzeydedir.

Keşif faktörü motivasyonu bakımından lise (3.382±0.351), üniversite (3.655±0.521), lisans üzeri (3.489±0.467) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=12.783, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; lise ve lisans üzeri eğitime sahip tüketicilerin keşif faktörü motivasyonları üniversite mezunu tüketicilerden daha düşük düzeydedir.

Sosyal faktörü motivasyonu bakımından lise (3.969±0.98), üniversite (3.44±0.449), lisans üzeri (3.676±0.394) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=14.908, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; üniversite mezunu tüketicilerin sosyal faktörü motivasyonu lisans üzeri mezunu tüketicilerden, lisans üzeri tüketicilerin sosyal faktörü motivasyonu ise lise mezunu tüketicilerden düşük düzeydedir. Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından lise (3.880±0.523), üniversite (3.839±0.833), lisans üzeri (3.778±0.519) mezunu olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmamaktadır (F(2, 381)=0.887, p>0.05). Meslek durumu bakımından farkları sınavan Anova Testi bulguları Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9: Meslek Durumu Bakımından Farkları Sınavan Anova Testi Bulguları

Değişken	Meslek	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Estetik	1)Çalışmıyor	158	2.734	0.656	F(2, 381)=10.2 57*	F(2, 381)=56.0 63*	1<2 ve 3
	2)Kamu Çalışanı	101	3.715	0.801			
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	3.470	0.923			
Kaçış	1)Çalışmıyor	158	3.532	0.461	F(2, 381)=9.09 4*	F(2, 381)=20.4 31*	1 ve 3 <2
	2)Kamu Çalışanı	101	3.875	0.592			
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	3.416	0.625			
Akış	1)Çalışmıyor	158	3.646	0.503	F(2, 381)=44.5 22*	F(2, 381)=20.8 84*	2 ve 3<1
	2)Kamu Çalışanı	101	3.183	0.871			
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	3.156	0.794			
Keşif	1)Çalışmıyor	158	3.402	0.393	F(2, 381)=3.58 6*	F(2, 381)=8.63 9*	1 ve 2<3
	2)Kamu Çalışanı	101	3.406	0.468			
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	3.596	0.429			
Sosyal	1)Çalışmıyor	158	3.981	0.990	F(2, 381)=23.9 28*	F(2, 381)=8.04 8*	2 ve 3<1
	2)Kamu Çalışanı	101	3.658	0.418			

Değişken	Meslek	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	3.644	0.748	[0.000]	[0.000]	
Kolaylık	1)Çalışmıyor	158	3.829	0.471	F(2, 381)=8.79	F(2, 381)=11.4	3<2<1
	2)Kamu Çalışanı	101	3.653	0.582	4*	94*	
	3)Özel Sektör Çalışanı	125	4.028	0.711	[0.000]	[0.000]	

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], Post Hoc Testleri Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir. Heterojenlik durumunda Tamhane's T2, homojenlik durumunda Tukey's testi kullanılmıştır. – Anova testinde fark saptanmayan değişkenler için Post Hoc testlerine ihtiyaç duyulmamıştır.

AVM ziyaretlerindeki estetik faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (2.734±0.656), kamu çalışanı (3.715±0.801), özel sektör çalışanı (3.470±0.923) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=56.063, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; çalışmayan tüketicilerin estetik faktörü motivasyonları diğer tüm tüketicilerden düşük düzeydedir. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (3.532±0.461), kamu çalışanı (3.875±0.592), özel sektör çalışanı (3.416±0.625) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=20.431, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; çalışmayan ve özel sektör çalışanı olan tüketicilerin estetik faktörü motivasyonları kamu çalışanı tüketicilerden daha düşük düzeydedir.

Akış faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (3.646±0.503), kamu çalışanı (3.183±0.871), özel sektör çalışanı (3.156±0.794) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=20.884, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; kamu ve özel sektör çalışanı tüketicilerin akış faktörü motivasyonları çalışmayan tüketicilerden daha düşük düzeydedir. Keşif faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (3.402±0.393), kamu çalışanı (3.406±0.468), özel sektör çalışanı (3.596±0.429) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=8.639, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; çalışmayan ve kamu çalışanı tüketicilerin keşif faktörü motivasyonları özel sektör çalışanı tüketicilerden daha düşük düzeydedir.

Sosyal faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (3.981±0.99), kamu çalışanı (3.658±0.418), özel sektör çalışanı (3.644±0.748) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=8.048, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; kamu ve özel sektör çalışanı tüketicilerin sosyal faktörü motivasyonları çalışmayan tüketicilerden daha düşük düzeydedir. Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından çalışmayan (3.829±0.471), kamu çalışanı (3.653±0.582), özel sektör çalışanı (4.028±0.711) olan tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(2, 381)=11.494, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; özel sektör çalışanı tüketicilerin kolaylık faktörü kamu çalışanı tüketicilerden, kamu çalışanı

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

tüketicilerin kolaylık faktörü motivasyonları ise çalışmayan tüketicilerden daha düşük düzeydedir. Gelir düzeyi bakımından farkları sınavan Anova Testi bulguları Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 10: Gelir Düzeyi Bakımından Farkları Sınavan Anova Testi Bulguları

Değişken	Gelir	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Estetik	1)10,000 TL Altı	87	2.592	0.625	F(4, 379)=5.095* [0.001]	F(4, 379)=47.856* [0.000]	1 ve 2<3,4 ve 5
	2)10,001-20,000 TL	80	2.741	0.646			
	3)20,001-30,000 TL	47	3.346	0.689			
	4)30,001-40,000 TL	98	3.796	0.817			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.708	0.848			
Kaçış	1)10,000 TL Altı	87	3.572	0.538	F(4, 379)=11.598* [0.000]	F(4, 379)=2.188 [0.114]	-
	2)10,001-20,000 TL	80	3.518	0.520			
	3)20,001-30,000 TL	47	3.562	0.537			
	4)30,001-40,000 TL	98	3.751	0.451			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.461	0.804			
Akış	1)10,000 TL Altı	87	3.569	0.512	F(4, 379)=19.412* [0.000]	F(4, 379)=12.496* [0.000]	4 ve 5<1 ve 2
	2)10,001-20,000 TL	80	3.719	0.515			
	3)20,001-30,000 TL	47	3.298	0.742			
	4)30,001-40,000 TL	98	3.148	0.856			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.063	0.839			
Keşif	1)10,000 TL Altı	87	3.322	0.365	F(4, 379)=3.893* [0.004]	F(4, 379)=13.367* [0.004]	1, 2, 5<3 ve 4
	2)10,001-20,000 TL	80	3.375	0.342			
	3)20,001-30,000 TL	47	3.755	0.465			
	4)30,001-40,000 TL	98	3.602	0.431			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.368	0.452			
Sosyal	1)10,000 TL Altı	87	4.046	1.061		F(4, 379)=7.694*	

Değişken	Gelir	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
	2)10,001-20,000 TL	80	3.888	1.034	F(4, 379)=24.2 65*	[0.000]	[0.000]
	3)20,001-30,000 TL	47	3.947	0.686			
	4)30,001-40,000 TL	98	3.663	0.398			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.424	0.441			
Kolaylık	1)10,000 TL Altı	87	3.816	0.374	F(4, 379)=14.8 84*	F(4, 379)=23.187*	5<1, 2, 3 ve 4
	2)10,001-20,000 TL	80	3.788	0.514			
	3)20,001-30,000 TL	47	4.043	0.633			
	4)30,001-40,000 TL	98	4.168	0.707			
	5)40,001 TL Üzeri	72	3.389	0.413			
					[0.000]	[0.000]	

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, $\bar{X}$: Ortalama, S.S: Standart sapma, F: F-test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir], Post Hoc Testleri Levene heterojenlik testi doğrultusunda seçilmiştir. Heterojenlik durumunda Tamhane's T2, homojenlik durumunda Tukey's testi kullanılmıştır. – Anova testinde fark saptanmayan değişkenler için Post Hoc testlerine ihtiyaç duyulmamıştır.

AVM ziyaretlerindeki estetik faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (2.592±0.625), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (2.741±0.646), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (3.346±0.689), 30,001 ile 40,000 TL arasında (3.796±0.817), 40,001 TL üzeri (3.708±0.848) gelire sahip tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(4, 379)=47.856, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 10,000 TL ve altı gelire sahip ve 10,001 ile 20,000 TL arası gelire sahip tüketicilerin estetik faktörü motivasyonu diğer tüm tüketicilerden düşük düzeyde iken diğer tüketiciler arasında bu bakımdan istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Kaçış faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (3.572±0.538), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (3.518±0.52), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (3.562±0.537), 30,001 ile 40,000 TL arasında (3.751±0.451), 40,001 TL üzeri (3.461±0.804) gelire sahip tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır (F(4, 379)=2.188, p>0.05).

Akış faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (3.569±0.512), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (3.719±0.515), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (3.298±0.742), 30,001 ile 40,000 TL arasında (3.148±0.856), 40,001 TL üzeri (3.063±0.839) gelire sahip tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır (F(4, 379)=12.496, p<0.05). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tukey's / Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 30,001 TL ile 40,000 TL arasında gelire sahip tüketiciler ve 40,001 TL ve üzeri gelire sahip tüketicilerin akış faktörü motivasyonları 10,000 TL altı ve 10,001 ile 20,000 TL arasında gelire sahip tüketicilerden daha düşük düzeyde iken diğer tüketiciler arasında bu bakımdan bir fark saptanmamıştır.

Keşif faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (3.322±0.365), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (3.375±0.342), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (3.755±0.465), 30,001 ile 40,000 TL arasında (3.602±0.431), 40,001 TL üzeri (3.368±0.452) gelire sahip tüketiciler

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır ($F(4, 379)=13.367, p<0.05$). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 10,000 TL altı, 10,001 ile 20,000 TL arası ve 40,001 TL üzeri gelire sahip tüketicilerin keşif faktörü motivasyonları 20,001 TL ile 30,000 TL arasında gelire sahip ve 30,000 TL ile 40,000 TL arası gelire sahip tüketicilerden daha düşük düzeyde iken diğer tüketici grupları arasında bu bakımdan önemli bir fark bulunmamaktadır. Sosyal faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (4.046 ± 1.061), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (3.888 ± 1.034), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (3.947 ± 0.686), 30,001 ile 40,000 TL arasında (3.663 ± 0.398), 40,001 TL üzeri (3.424 ± 0.441) gelire sahip tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır ($F(4, 379)=7.694, p<0.05$). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 30,001 TL ile 40,000 TL arasında ve 40,001 TL üzeri gelire sahip tüketicilerin sosyal faktör motivasyonları diğer tüm tüketicilerden düşük düzeyde iken diğer tüketici grupları arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır.

Kolaylık faktörü motivasyonu bakımından 10,000 TL altı (3.816 ± 0.374), 10,001 TL ile 20,000 TL arası (3.788 ± 0.514), 20,001 TL ile 30,000 TL arasında (4.043 ± 0.633), 30,001 ile 40,000 TL arasında (4.168 ± 0.707), 40,001 TL üzeri (3.389 ± 0.413) gelire sahip tüketiciler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli fark veya farklar bulunmaktadır ($F(4, 379)=23.187, p<0.05$). Farkın kaynağı olan grup veya grupların tespiti için yapılan Tukey's / Tamhane's T2 testi bulguları ise şu şekildedir; 40,001 TL ve üzeri gelire sahip tüketicilerin kolaylık faktörü motivasyonu diğer tüm tüketicilerden düşük düzeyde iken diğer tüketici grupları arasında bu bakımdan istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmamaktadır.

5. SONUÇ

Rize'de bulunan Şimal AVM'yi ziyaret etme motivasyonunun ana kaynağının "kolaylık" olduğunu göstermektedir. Anket katılımcıları, AVM'nin konumunu elverişli bulmakta ve açılış kapanış saatlerinin uygun olmasından (çoğunlukla AVM saat 10.00-22.00 arasında açıktır) dolayı AVM'ye gitmeyi tercih etmektedir. Sonuçlar ayrıca, "kolaylık" motivasyonunu "sosyal", "kaçış", "keşif", "akış" ve "estetik" motivasyonlarının izlediğini göstermektedir. Bu faktörlerin her biri, AVM'yi ziyaret etme motivasyonunu belirlemede farklı düzeylerde rol oynamakta ve kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmektedir.

Fark analizleri sonuçlarına göre, AVM ziyaretinde, kadınların "estetiğe" daha çok önem verdiği, "keşif ve kolaylık" motivasyonlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, estetik olarak hoş bir çevre, kadınların AVM'yi ziyaret etme motivasyonunu artırabilir. Bu bulgular, AVMLerin ve perakendecilerin, kadın müşterilerini çekmek ve memnun etmek için stratejilerini nasıl geliştirebilecekleri konusunda önemli bilgiler sağlayabilir. Örneğin, mağazaların estetik tasarımına, yeni ve ilginç ürünlerin tanıtımına ve alışveriş deneyiminin genel kolaylığına odaklanabilirler. Göz alıcı vitrin düzenlemeleri, iç mekan dekorasyonunda kullanılan renk ve ışık seçimleri müşteri deneyimini olumlu yönde etkileyecektir.

Yaş durumuna göre anlamlı farklılıklara bakıldığında ise, 18-24 yaş grubunun "estetik" motivasyonu düşük, "sosyalleşme" motivasyonu ise en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu yaş grubu genellikle üniversite öğrencilerini veya yeni mezunları içerdiği için, bu kişiler sosyal etkinliklere daha çok zaman ayırabilmekte ve yeni insanlarla tanışmaktan, arkadaşlarıyla vakit geçirmekten hoşlanmaktadırlar. Bu nedenle, AVMLerin sosyal buluşma noktası olarak kullanılması bu yaş grubu için özellikle çekici olabilir. AVMLer, gençlerin bir araya gelebileceği konserler, gösteriler, sergiler veya özel etkinlikler gibi gençleri çekecek faaliyetler düzenleyebilir. Bu tür etkinlikler, gençler arasında sosyal etkileşimi artırır ve

AVM'yi daha cazip bir buluşma noktası yapar. 25-38 yaş grubunun “keşfetme” motivasyonu yüksektir. Bu yaş grubu, genellikle kendini geliştirme, yeni deneyimler arama ve farklı ürünler veya hizmetlerle tanışma konusunda istekli olan yetişkinlerden oluşmaktadır. Seminerler gibi eğitici etkinlikler, bu demografik grup için çekici olabilir. Mağazalar, müşterilere ürünleri denemeleri için fırsatlar sunabilir. Örneğin, bir kozmetik mağazası, müşterilerin yeni makyaj stillerini denemelerini sağlayabilir. 46 yaş ve üzeri demografik grubun, AVM ziyareti sırasında “kolaylık” faktörüne diğer faktörlere kıyasla daha az değer verdiğini göstermektedir. Bu yaş grubunun, alışveriş deneyiminden daha fazla keyif alabileceği, daha yavaş tempolu ve daha kişisel bir deneyim arayışında olabileceği düşünülebilir. Çalışanların bu müşterilere adlarını kullanarak hitap etmesi veya daha kişiselleştirilmiş bir hizmet sunması önemli olabilir. Alışveriş deneyimini acele etmeden keyifli hale getirecek etkinlikler düzenlenebilir.

Medeni hal değişkenine göre anlamlı farklılıklara bakıldığında, evli tüketicilerin AVM “estetiğine” bekarlara göre daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir. Evliler çocuklarıyla birlikte alışverişe çıktıklarında, çocuklar için oyun alanları veya aile dostu restoranlar gibi hizmetler onların ilgisini çekecektir. Bekar kişiler için “sosyalleşme ve akış” motivasyonun yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bekarlar genellikle AVMLeri sosyal bir buluşma yeri olarak kullanabilir ve bu mekanlarda zaman geçirmenin tadını çıkarabilirler. Ayrıca, bekarlar daha esnek zamanlara sahip olabilirler ve bu da onların AVM’de daha uzun süre kalma ve “akış” deneyimi yaşama eğiliminde olmalarını açıklayabilir.

Eğitim değişkenine göre, eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin “estetik” motivasyonu yüksek tespit edilmiştir. Bu kişiler, daha yüksek bir gelire sahip olabilir ve bu nedenle alışveriş deneyimlerinden daha fazla estetik memnuniyet arayabilirler. Ayrıca, yüksek eğitilmiş bireyler genellikle daha geniş bir deneyim ve bilgi birikimine sahip olabilir ve bu da onların estetik değerlere daha fazla önem vermesine neden olabilir. Eğitim seviyesi yüksek olan kişiler, bilgiye değer verir ve kaliteli ürünler ve hizmetler ararlar. AVMLer, bu bilgileri sağlamak için bilgilendirme panoları, dijital ekranlar ve broşürler gibi araçlar kullanabilir. AVMLerin prestijli markaları barındırması, profesyonel, nazik personel, hızlı ve verimli hizmet ve ayrıca kişiye özel hizmetler gibi unsurlar, bu müşteri segmentini daha çok çekebilir. Üniversite öğrencilerinin “kaçış” motivasyonu yüksek tespit edilmiştir. Üniversite öğrencileri genellikle yoğun akademik ve sosyal streslere maruz kalırlar, dolayısıyla AVMLer onlar için bir kaçış noktası olabilir. Öğrenciler, derslerden ve diğer sorumluluklardan geçici bir mola vermek için AVMLeri ziyaret etmektedir. AVMLer öğrencilere yönelik özel etkinlikler, indirimler veya rahatlama alanları sunabilir. Öğrenciler sosyal medyayı aktif olarak kullanırlar ve bu nedenle AVMLerin sunduğu kaçış ve rahatlama olanaklarından haberdar olmaları sağlanmalıdır.

Meslek değişkenine göre, çalışmayan grubun “estetik” motivasyonu düşük, “akış, keşif, sosyalleşme ve kolaylık” motivasyonu yüksek çıkmıştır. Çalışmayan grup, ev hanımları, yeni mezunlardan veya emeklilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin, daha fazla boş zamanı olan ve bu zamanı çeşitli etkinliklerle doldurabilecek kişilerden oluştuğu düşünülebilir. Estetik motivasyonun düşük çıkması, bu demografik grubun alışveriş merkezlerinin estetik değerlerine veya atmosferine çok fazla önem vermediğini, onun yerine, sosyalleşme, eğlence ve günlük aktiviteleri gerçekleştirme (alışveriş yapma ve yemek yeme gibi) için kullanışlı ve uygun bir yer olabilir. Yüksek akış motivasyonu, bu bireylerin alışveriş yaparken, kendilerini zaman ve mekan algısından ayırdığını ve keyif aldıklarını göstermektedir. Yüksek keşif motivasyonu, bu demografik grubun alışveriş merkezlerinde yeni ürünler, mağazalar veya hizmetler keşfetmekten keyif aldığını; yüksek sosyalleşme motivasyonu, alışveriş merkezlerini arkadaşlar ve aile üeleriyle buluşma ve sosyalleşme fırsatı olarak görmektedir.

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Gelir gruplarına bakıldığında, düşük gelir grubunun estetik konusuna daha az önem verdiği tespit edilmiştir. Maliyet konusunda daha hassas olduklarından dolayı estetik özelliklerden ziyade, bu kişiler için fiyat ve değer arasındaki dengenin daha önemli olduğu söylenebilir. Pazarlamacıların düşük gelir grubunu hedefleyen stratejiler geliştirmesi önemlidir. Bu stratejiler, müşterinin parasının karşılığını aldığına dair güvence sunan, uygun fiyatlı, kolay erişilebilir mal ve hizmetler sunmayı içerebilir. Ayrıca, bu müşteri grubu için düşük maliyetli alternatifler veya ödeme planları sunmak da etkili olabilir. Gelir seviyesi 30,000-40,000 TL olan tüketici grubunun “keşif” motivasyonu yüksek tespit edilmiştir. Bu sonuç, bu gelir grubundaki tüketicilerin yeni ürünler, hizmetler ve deneyimler arayışında olduğunu göstermektedir. Bu kişilerin, daha geniş bir bütçeye sahip olmaları nedeniyle, alışveriş sırasında yeni ve ilginç öğeleri keşfetme olasılıkları daha yüksektir. Yeni ürün lansmanları, özel etkinlikler, promosyonlar, yeni trendler hakkında bilgilendirme gibi unsurlar bu demografik grubun keşif ve merak duygusunu teşvik edecektir.

Sonuç olarak, bütün değişkenler için ortalamalar karşılaştırıldığında, AVM ziyaret motivasyonu konusunda Rize örneklemini için en baskın motivasyon kaynağının “kolaylık” olduğu ve söz konusu etkeni “sosyal, kaçış, keşif, akış ve estetik” faktörlerinin takip ettiği görülmektedir. Ancak, her AVM’nin kendine özgü bir atmosferi ve estetik anlayışı olduğunu, bu nedenle sonuçların genelleyici olmadığı unutulmamalıdır. Gelecek çalışmalar, kültürel faktörlerin, sosyal medyanın ve teknolojinin, AVM ziyaret motivasyonları üzerindeki etkisini araştırabilir.

İngilizceden Türkçeye çevirisi yapıldıktan sonra, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile elde edilen toplam 6 boyut ve 17 ifadeden oluşan, aşağıda yer alan “AVM Ziyaret Motivasyon Ölçeği”, bundan sonraki çalışmalarda da Türkiye’deki AVM ziyaretçilerinin motivasyonları ölçmede kullanılabilir.

AVM Ziyaret Nedeni/Motivasyonu İçin Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri Yapılmış Nihai Ölçek Boyutları ve İfadeleri

Estetik

- 1.AVM’nin iç tasarımı genellikle dikkatimi çeker.
- 2.AVM’nin iç mekanının rengini fark ederim.
- 3.AVM’nin iç mekanının dokusunu fark ederim.
- 4.AVM’nin ortam (aydınlatma ve dekorasyon gibi) dikkatimi çeker.

Kaçış

- 1.Sıkıldığım zamanlarda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
- 2.Yalnız olduğumda ve yapacak bir şeye ihtiyacım olduğunda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
- 3.Stresli olduğumda, AVM gitmek için iyi bir yerdir.
- 4.AVM’yi ziyaretim sırasında kendimi rahat hissediyorum.
- 5.Trafik sıkışıklığından kaçınmak için AVM’yi ziyaret ederim.

Akış

- 1.AVM’nin içindeyken zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum.
- 2.Bazen AVM’den ayrılırken, dışarısının karanlık olduğunu görünce şaşırıyorum.

Keşif

- 1.AVM’yi ziyaret etmeyi bir öğrenme deneyimi olarak görüyorum.
- 2.AVM’deki ürünleri incelemeyi ve denemeyi severim.

Sosyal

- 1.AVM’de sosyalleşmek için arkadaşlarımla veya ailemle alışverişe gidiyorum.
- 2.AVM’de alışveriş yapmak bir bağ kurma deneyimidir.

Kolaylık

- 1.Evim/okulum/çalıştığım yer açısından elverişli bir konumda olduğu için AVM’ye giderim.
- 2.AVM’nin mağaza açılış kapanış saatleri uygundur.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Z. U., Ghingold, M., & Dahari, Z. (2007). Malaysian shopping mall behavior: an exploratory study. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 19(4), 331-348.
- Arnold, M.J. & Reynolds, K.E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of Retailing*, 79(2), 77-95.
- Asakawa, K. (2004). Flow experience and autotelic personality in Japanese college students: How do they experience challenges in daily life. *Journal of Happiness Studies*, 5, 123-154.
- Bloch, P.H., Ridgway, N.M., & Dawson, S.A. (1994). The consumer mall as shopping habitat. *Journal of Retailing*, 70(1), 23-42.
- Brown, S. (2006). Retail location theory: evolution and evaluation. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 3, 185-229.
- Chebat, J. C., Morrin, M., & Chebat, D. R. (2009). Does age attenuate the impact of pleasant ambient scent on consumer response? *Environment and Behavior*, 41(2), 258-267.
- Dahari, Z. (2020). Shopping mall motivation: Structural equation modelling (SEM) approach. *Asia-Pacific Journal of Business Review*, 4(2), 1-21.
- DeVellis, R. F. (2012). *Scale Development, Theory and Applications*. New Delhi: Nobel.
- El-Adly, M.I. (2007). Shopping malls' attractiveness: a segmentation approach. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 35(11) 936-50.
- Farrag, D. A., El Sayed, I. M., & Belk, R. W. (2010). Mall shopping motives and activities: a multimethod approach. *Journal of International Consumer Marketing*, 22(2), 95-115.
- GYODER, 2023. <https://gyodergosterge.com/detay/avm>
- Hair, F. (2013). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
- Idoko, E. C., Nkamnebe, D. A., & Okoye, V. I. (2017). Predictors and characterization of mall shoppers in a typical Sub-Saharan African context: Evidence from Nigeria. *Indian Journal of Commerce and Management Studies*, 8(1), 1-15.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel.
- Kaufman, C. F. (1996). A new look at one- stop shopping: A times model approach to matching store hours and shopper schedules. *Journal of Consumer Marketing*, 13(1), 4-52.
- Kim, Y. K., Kang, J., & Kim, M. (2005). The relationships among family and social interaction, loneliness, mall shopping motivation, and mall spending of older consumers. *Psychology & Marketing*, 22(12), 995-1015.
- Kim, Y.H., Lee, M.Y., & Kim, Y.K. (2011). A new shopper typology: Utilitarian and hedonic perspectives. *Journal of Global Academy of Marketing*, 21(2), 102-113.
- Loudon, D.L., & Bitta, A.J.D. (1993). *Consumer Behaviour: Concepts and Applications*, 4th ed., McGraw-Hill, New York, NY.
- Martin, C. A., & Turley, L. W. (2004). Malls and consumption motivation: an exploratory examination of older Generation Y consumers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 32(10), 464-475.
- Michon, R., Chebat, J. C., & Turley, L. W. (2005). Mall atmospherics: the interaction effects of the mall environment on shopping behavior. *Journal of business research*, 58(5), 576-583.
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek ve Test Geliştirme*. Eskişehir: Nisan Yayın Evi.
- Patel, V., & Sharma, M. (2009). Consumers' motivations to shop in shopping malls: A study of Indian shoppers", in *AP - Asia-Pacific Advances in Consumer Research Volume 8*, eds. Sridhar Samu, Rajiv Vaidyanathan, and Dipankar Chakravarti, Duluth, MN : Association for Consumer Research, Pages: 285-290.

Avm Ziyaret Sebebi, Deneyimi ve Sadakati: Rize Örneği

Serper, Ö., & Aytacı, M. (2000). Örnekleme. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şimal AVM, 2023. <https://www.simalavm.com.tr/icerik/Hakkimizda-1.html>

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. California: Pearson.

Tauber, E.M. (1972). Why do people shop? *Journal of Marketing Management*, Fall, 58-70.

Tosun, C., Temizkan, S. P., Timothy, D., & Fyall, A. (2007). Tourist shopping experiences and satisfaction. *International Journal of Tourism Research*, 9, 87-102.

Turley, L. W., & Milliman, R. E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior: A review of the experimental evidence. *Journal of Business Research*, 49(2), 193-211.

Wakefield, K. L., & Baker, J. (1998). Excitement at the mall: determinants and effects on shopping. *Journal of Retailing*, Fall, 515-50.

KİMLİK VE MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İSLAM HACCINDA KADININ STATÜ DEĞERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME

ISLAMIC HAJJ IN TERMS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IDENTITY AND
SPACE A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE STATUS VALUE OF WOMEN

ИСЛАМСКИЙ ХАДЖ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СООТНОШЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ И
ПРОСТРАНСТВА СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТАТУСНОЙ ЦЕННОСТИ
ЖЕНЩИН

Fatma ÇAKMAK*

ÖZ

Kadın kimliğinin tarih öncesi dönemlerde ve modern zamanlardaki temsiline ilişkin yaklaşımlar farklı paradigmaların eşliğinde değerlendirilmiş ve kutsal mekân olgusunun kadının ontolojik statüsüne dair ortaya koyduğu fikirsel çerçeve üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu çalışmada kadın mekân ilişkisi, kutsal mekanlar ekseninde gerçekleşen “insan-mekân etkileşimi” üzerinden temellendirilmiştir. Bu amaçla sembolik anlamlar ve çağrışımlarla birlikte sosyolojik olarak da derin bir anlam alanına sahip olan hac ibadeti İslami kodları ekseninde ele alınmış ve İslam haccının kadının ontolojik varlığı ve toplumsal statüsü konusundaki somut yapısı ve sembolik yönleri farklı boyutlarıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle kavramsal çerçevenin kuşatıcılığı analiz edilmiştir. Diğer taraftan hac mekanları ve ritüelleriyle birlikte ideal bir düşünsel zemine oturtulmuş olan kadın kimliğinin tipolojik görünümüne dair ideal planda öne çıkan yorum biçiminin, zaman içerisindeki anonimleşmesi üzerinde durulmuştur. Çalışma teorik tarama yöntemi ile konu hakkındaki kaynakların birbirini bütünleyecek biçimde ele alınması ile gerçekleştirilmiş; araştırmanın fikirsel bağlamı İslami, filolojik ve sosyolojik kaynakların bir arada kullanıldığı multidisipliner bir literatürden hareketle oluşturulmuştur. Ayrıca bazı kadın düşünür ve yazarların kaleme almış oldukları kişisel hac hatıratlarından yapılan referanslarla konunun teorik arka planı zenginleştirilmiştir. Sonuç olarak lehte vealeyhte olmak üzere kadının toplumsal kimliği ile ilgili İslami kaynak ve göstergelerin ele alınışında İslam’da kulluğun ikmalî olarak tanımlanan kutsal bir yolculuğa denk gelen hac ibadetinin özgün bir düşünce zeminine sahip olduğu dikkati çekmiştir. İslam haccında kurucu bir aktör olarak Hz. Hacer’in görünen kadın kimliği ve bu çerçevede kadının kimlik değerini yücelten sembolik zenginlik

* ORCID: [0000-0003-2875-865X](https://orcid.org/0000-0003-2875-865X), Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, fatmacakmak@harran.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çakmak, F. (2023). KİMLİK VE MEKAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İSLAM HACCINDA KADININ STATÜ DEĞERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 67-84. DOI: [10.17498/kdeniz.1330066](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1330066)

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

derin bir düşünsel repertuar sunması itibarıyla alternatif yorum mekanizmaları arasında yerini almakta gecikmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hac, Kadın, Kimlik, Sembol, Mekân, Sosyoloji.

ABSTRACT

Approaches to the representation of women's identity in prehistoric times and modern times have been evaluated in the presence of different paradigms, and the intellectual framework that the phenomenon of sacred space reveals about the ontological status of women needs to be sufficiently emphasized. In this study, the relationship between woman and space is grounded on the "human-space interaction" on the axis of sacred spaces. For this purpose, the pilgrimage, which has a deep sociological meaning along with symbolic meanings and connotations, has been examined on the axis of Islamic codes, and the concrete structure and symbolic aspects of the Islamic pilgrimage on the ontological existence and social status of women have been analyzed in different dimensions. In this context, first of all, the comprehensiveness of the conceptual framework is analyzed. On the other hand, anonymizing the interpretation style that stands out in the ideal plan regarding the typological appearances of the female identity, which is placed on an ideal intellectual ground with the pilgrimage places and rituals, has been emphasized over time. The study is based on the theoretical survey method and a complementary analysis of the sources on the subject; the intellectual context of the research is based on multidisciplinary literature in which Islamic, philological, and sociological sources are used together. In addition, the theoretical background of the subject was enriched with references to personal pilgrimage memoirs written by some women thinkers and writers. As a result, the discussion of Islamic sources and indicators related to the social identity of women, both pro and con, has drawn attention to the fact that the pilgrimage, which coincides with a sacred journey defined as the fulfillment of servitude in Islam, has a unique ground of thought. The visible female identity of Hagar as a founding actor in the Islamic pilgrimage and the symbolic richness that glorifies the identity value of women within this framework has been delayed to take its place among alternative interpretation mechanisms as it offers a deep intellectual repertoire.

Keywords: Pilgrimage, Woman, Identity, Symbol, Space, Sociology.

АННОТАЦИЯ

Подходы к репрезентации женской идентичности в доисторические времена и в современности оценивались в рамках различных парадигм, а интеллектуальная основа, которую раскрывает феномен сакрального пространства в отношении онтологического статуса женщины, не получила достаточного внимания. В данном исследовании отношения между женщиной и пространством строятся на основе "взаимодействия человека и пространства", которое происходит на оси сакральных пространств. Для этого паломничество, имеющее глубокий социологический смысл, а также символические значения и коннотации, рассматривается на оси исламских кодов, а конкретная структура и символические аспекты исламского паломничества на онтологическое существование и социальный статус женщин анализируются в различных измерениях. В этом контексте, во-первых, была проанализирована полнота концептуальных рамок. С другой стороны, подчеркнута анонимность интерпретации типологических проявлений женской идентичности, которая ставится на идеальную интеллектуальную почву вместе с местами и ритуалами паломничества. Исследование проводилось с использованием метода теоретического опроса и дополнения источников по теме; интеллектуальный контекст исследования формировался на основе междисциплинарной литературы, в которой использовались исламские,

филологические и социологические источники. Кроме того, теоретический фон темы был обогащен ссылками на личные мемуары о паломничестве, написанные некоторыми женщинами-мыслителями и писательницами. В результате при обсуждении исламских источников и показателей, связанных с социальной идентичностью женщин, как "за", так и "против", обращает на себя внимание тот факт, что паломничество, совпадающее со священным путешествием, определяемым в исламе как исполнение рабства, имеет уникальную идейную почву. Видимая женская идентичность Агарь как основополагающего актора исламского паломничества и символическое богатство, превозносящее ценность женской идентичности в этой структуре, не замедлили занять свое место среди альтернативных механизмов интерпретации, поскольку предлагают глубокий интеллектуальный репертуар.

Ключевые слова: Паломничество, женщина, идентичность, символ, пространство, социология.

GİRİŞ

Mekân kavramı, felsefeden antropolojiye, sosyal psikolojiden mimariye oldukça geniş bir yelpazede hem kavramsal hem de metaförük anlamları itibariyle zengin bir çağrışım güzergahına sahiptir. Mekânın felsefedeki ontolojik değeri kadar mimarideki fiziksel yönleri de insanın mekanla kurduğu ilişkisinin çok boyutluluğu üzerine temellenmekte, bu nedenle insan-mekân ilişkisi fizik ve metafizik alanların ortak kuramsal havuzuna açılmaktadır. Mekân ve onun insan ile olan ilişkisini çözümlenmeye yönelik çalışmalar psikolojik, yapısalıcı, sembolik, fenomenolojik, hermeneutik, organizmacı teorilerde ve dönüşümsel, etkileşimsel, davranışsal, kültürel, ampirist/deneyimci, kişi temelli, sosyal grup temelli, antropolojik ve tarihsel bağlamlarda ele alınmaktadır. Nitekim insan-mekân ilişkisinin karşılıklı dinamiği, konunun disiplinlerarası yönü ile birleşmekte ve oldukça geniş bir literatüre karşılık gelmektedir. Sembolik yapısalcılar mekânı sembolik yapının bir parçası olarak görerek onu sembolik dünyanın içerisinde aramakta, psikolojik kuramcılar ise mekân ve özne arasındaki ilişkiden hareketle onun bireysel kimliklerle olan ortaklığına odaklanmaktadır. Mekânın varlıkla ilişkisini ele alan fenomenolojik yaklaşımclar ise mekânın ontolojik boyutunu temellendiren görüşleriyle insan-mekân ilişkisinin çok boyutluluğunu anlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Edward Soja, Michael Foucault, Doreen Massey, Martina Löw gibi isimler son yıllarda mekân sosyolojisi literatürüne yaptıkları katkılarla mekânın sosyal kimliklerle olan ilişkisine yönelik önemli yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Kentsel mekanlar, sosyal mekanlar, kutsal mekanlar gibi yaşamın farklı etaplarında insana ait duygu ve tecrübelerin kuşatıcı alanları olarak öne çıkan mekanlar detaylı yaklaşımlarla analiz edilmeyi gerekli kılan pek çok anlam ve pratik üretmektedir. Özellikle insan hayatını tüm yönleriyle bir biçimde etkileyen kutsallığın, mekansal yönüyle sahip olduğu yoğunluk ve kutsal olanın mekansal tecellilerle fiziksel alanda meydana getirdiği büyüsel etki, mekân ve insan ilişkisinin "varlık" temelini derinleştirmektedir.

Temelde mevcut olduğu tüm inançlarda "kutsal bir yolculuğa" karşılık gelen hac ibadeti, kutsal mekân olgusunun bütün yönleriyle belirginleştiği önemli tecrübelerden biridir. Hac, ait olduğu inancın sembolik ağırlarla örülü yapısını inananları açısından geniş birer anlam eşliğine taşırken, tüm yönleriyle insanın kutsallık arayışına ilişkin kodları kendinde barındıran derin bir ibadet olması bakımından da oldukça önemli bir süreçtir. Haccın, kişiyi ait olduğu kutsalın sembolik dünyası ile en geniş yelpazede buluşturan ritüellerle dolu olması, insan için inanç noktasında bir olgunlaşma çağrışımı içermektedir. Haccın ve hacca benzer kutsal seyahatlerin hem kadim geleneklerde hem de yeni dini hareketlerde görülmesi, geçmişten bugüne insanın kutsalla kurmaya çalıştığı yakınlığın bir göstergesi olmuştur. İnananlar kendi

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

kutsallık anlayışlarıyla, hac maksadıyla ziyaret ettikleri kutsal mekânların/mabetlerin kutsallığı arasında bir irtibat kurmaya çalışmışlar böylece hac, insanın kutsallık anlayışı ile İlahi yüceliğin bulunduğu istisnai bir yolculuğa dönüşmüştür. Haccda tüm süreçlerin mekânın kutsallığında gerçekleşiyor olması insan mekân ilişkisinin fizik ötesi anlamı ve varlık değeri hakkında çeşitli işaretler içermektedir. İslam'da hac, süre itibarıyla bir insanın ibadet hali üzerinde bulunarak geçirebileceği en uzun zaman dilimini kapsayan ibadetlerden biridir. Bu açıdan rutin davranışlarla ibadet ruhunu birleştirip birbirine bağlaması açısından zamana yayılan bu tecrübenin insan üzerinde farklı bir etki oluşturabilme ihtimali de artmaktadır. Kutsalın mekansal tezahürlerinin eşlik ettiği hac ibadeti İslam'da insana bakışın ontolojik değeri hakkında oldukça önemli yaklaşımlar üretmektedir. Toplumsal statü ve hiyerarşilerin Yararı karşısında ve mekânın kutsallığında sıfırlandığı hac ibadeti çeşitli semboller ve mekansal izlekler açısından kendi ontolojik değer alanını şekillendirmektedir. Kadın da bu değer alanındaki dikkat çekici yönü itibarıyla yerleşik algı ve tanımlamaların üstünde, kutsal mekânın bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada; İslam'da hac ibadetinin sahip olduğu sosyolojik anlam ekseninde, kadın-mekân ve varlık ilişkisinin kutsal mekanların ruhunda nasıl anlamlandırıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda mekân ve insan ilişkisinin ontolojik değeri üzerinden hareket edilmekte ve mekânın kuşatıcı bir kutsallıkla anlam kazandığı hac ibadetinde kadının kimlik değerinin ve statüsünün nasıl inşa edildiği ele alınmaktadır. Konu ile ilgili olarak mevcut literatürde yer alan çalışmalar büyük oranda haccın teolojik yönüne odaklanmış, haccdaki sembolizmin sosyal hayata ve gündelik yaşama bakan sosyolojik boyutları üzerinde pek durulmamıştır. Özellikle İslam haccını kutsal mekanların bireysel ve dini kimliklerle ilgili çağrışımları ekseninde odağa alan ve kadın kimliğini hac mekanlarındaki kolektif hafızada tipolojik bir aktör olarak irdeleyen çalışmaların eksikliği araştırma konusunu özgün kılmaktadır. Sadece İslam'daki hac ibadeti ile sınırlı olan çalışma, teorik olarak temellendirilmiştir. Literatür taraması tekniği ile mevcut çalışmalardan hareketle, İslam'da kadının ontolojik anlamına dair çerçevenin, önemli ibadetlerden biri olan haccın mekansal kutsallığında nasıl bir İlahi yansımayla iç içe geçtiği ele alınmıştır. Bazı kadın yazar ve düşünürlerin kendi hac tecrübelerine ilişkin kaleme aldıkları hatıratlardan yapılan alıntılarla da konunun düşünsel çerçevesi bağlam itibarıyla desteklenmiştir. Buradan hareketle çalışmanın, konu ile sosyolojik yaklaşımları gözden geçirerek, ilgili argümanların nasıl işlenebileceğine dair alternatif bir paradigma üretmeyi amaçladığı ifade edilebilir. Nitekim ibadetlerin sosyolojik açılımlarını çözümleme ve kolektif hafızanın bir kimlik değeri üretme konusundaki yaklaşımlarını analiz etmede hac ibadeti oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir.

1. Mekân Kavramının Etimolojik Analizi

Mekân kavramı günümüzde genel olarak mimarlık disiplininin tanımlayıcı ve temel kavramlarından biri olarak nitelendirilse de felsefeden coğrafyaya pek çok disiplininin kullanım alanı içerisinde yer alan zengin çağrışimli bir kavram olma özelliğine sahiptir. "Mekânın neresi olduğu" temel sorusu, mekân kavramını felsefenin problemlerinden biri haline getirirken, kavramın sahip olduğu çağrışım çeşitliliği onu etimolojik bir muğlaklıkla da karşı karşıya bırakmaktadır. Mekânın ontolojik anlamda sorgulanması çalışmanın ilerleyen başlıklarında yapılacağı için burada kavramın daha çok etimolojik güzergahı üzerinde durulacak ve sosyal bilimsel niteliği netleştirilmeye çalışılacaktır. Nitekim mekân olgusu tarih boyunca hem doğa bilimlerinin hem de sosyal bilimlerin temel başlıklarından biri olmuştur. Farklı disiplinlerin kendi epistemolojik yaklaşımları ekseninde yaptıkları mekân analizleri modernizmden post-modernizme kadar uzanan bir yorum farklılığını da beraberinde getirmiştir. "Mekânın belirsizliği" ekseninde yapılan yorumlar, kavramın

epistemolojik ve semantik sınırlarını da genişletmiştir (Malpas, 2004). Mekânın “yer” e yaptığı kavramsal vurgu bu genişlemenin çok boyutluluğunu etkilemiştir. Dolayısıyla mekân kavramı farklı dil sözlüklerinde geniş bir kavramsal yelpazeyi kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır. Mekân, tanımı itibariyle bir biçime sahip olmamasına rağmen, biçimsel elemanlarla birlikte sınırlandırılabilir ve dönüştürülebilir bir niteliğe sahiptir. Bu çok boyutluluk, “mekân” olgusunun mimaride kendini var eden bir zenginliğe evrilmesine yol açmaktadır.

Arapça kökenli bir kelime olan “mekân” kavramı, sözlükte “olmak” anlamındaki kevn (kiyân, keynüne) mastarından türetilmiş ism-i mekândır ve “oluşun meydana geldiği yer” anlamına gelmektedir. Kelime kök itibariyle “saygın bir yere sahip olmak” anlamına gelen “mekâne” mastarıyla da irtibatlandırılmakta bu bağlamda mekân kavramı ile “varlık, statü, itibar, kimlik” gibi sosyolojik olgular arasında etimolojik bir ortaklık oluşmaktadır. Sözlükte “var olmak, vuku bulmak, meydana gelmek” anlamında masdar olan kevn kelimesini süfler ise terim olarak farklı anlamlarda kullanmışlardır. Tasavvufta önemle üzerinde durulan “kün” (ol) emri ve bunun değişik bir ifadesi olan “kâf u nûn” tabiri de kevn kökünden gelmektedir. Kelimenin kavramsallaşma süreci eski Yunan felsefesine kadar gitmektedir. Eski felsefe metinlerinde “yer” (İng. place, space) karşılığı olarak khora, topos ve pou terimleri kullanılmıştır (Kutluer, 2010). Karadağ ve Muhammed (2008)’e göre sözlük anlamı itibariyle “olmak” manasına gelen ve Arapçadaki “kevn” (oluş, oluşum) mastarından türetilen mekân kelimesi “bir şeyin meydana geldiği yer” anlamında kullanılmaktadır. Malpas (2004) da mekân ve yer kavramlarını, ‘chora’ ve ‘topos’ kavramlarıyla ilişkilendirmekte ancak bugün felsefi metinlerde “mekân” ve “yer” ayrımının yapılmadığına işaret etmektedir. Yer ve mekânın iki farklı kavram biçiminde kullanılması Türkçe’de, Avrupa dillerine nazaran daha eskidir. Yer kavramı anlam içeriğinde dinamik bir “deneyim” karşılığını barındırmamakta ancak Arapça “olmak” anlamına gelen “kevn”den türetilmiş olan “mekân” kavramı “var olma”nın dinamik çağrışımlarını kendi anlam alanına taşımaktadır (Schick, 2002). Aristoteles Physic’te mekânı iki odaklı olarak ele almakta ve ilk olarak “ortak mekân” (common place/topos koinos) ile tüm bedenlerin bulunduğu yeri tanımlamaktadır. İkinci aşamada ise “özel mekân” (special place/tapas idios) ile bedenin var olduğu başlangıç yerini, “ilk yeri” tanımlamıştır (Casey, 1998). Kant’a göre ise mekân öznel bir forma sahiptir (Wollan, 2003). Ona göre mekân, bilincin temelinde yatmaktadır zira nesnelerin meydana gelebilmesi için mekânın “a priori” olarak algının özünde yer alması gerekmektedir. Mekân da tıpkı zaman gibi sınırsızdır (Akarsu, 2014).

Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde ise ‘Mekân’ başlığı altında kavramın Güncel Türkçe Sözlük içerisinde 3 madde ile anlamlandırıldığı görülmektedir. İlk olarak “yer, bulunan yer” olarak anlamlandırılan mekân; daha sonra “ev, yurt” anlamları ile kaşlanmakta son olarak da “gök/uzay” sözcükleri ile tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr). Felsefe Sözlüğü’nde mekân kavramına ait müstakil bir başlık bulunmamakla birlikte, mekân kelimesi ‘uzay’ başlığında anlamlandırılmaktadır. Mekân teriminin Arapça kökenli bir kelime olmasından dolayı çoğu disiplindeki modern karşılığı da ‘uzay’ şeklinde geçmektedir. Uzay kavramının mekansal anlamı atıf yapıldığında kimi metinlerde “uzam (ing. extension) şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Oxford İngilizce Sözlüğü’nde mekân kavramı için 19 anlam sıralamakta, yer kavramı ise 27 madde altında anlamlandırılmaktadır (Wollan, 2003). İngilizce (space) ve Fransızca (l’espace) mekân kelimelerinin anlam güzergahı ise Latince spatium ve Yunanca stadion kelimelerine kadar uzanmaktadır. Stadion kelimesi daha çok bir uzunluk standardını tanımlamak için kullanılırken aynı zamanda koşuyolu, yarış alanı, bir amaç için ayrılmış alan gibi anlamlara da karşılık gelmektedir. Her ne kadar İngilizce space (mekân) kelimesinin Yunanca stadion kavramına ve İngilizce place (yer) kelimesinin Yunanca plateia (geniş yol) kavramına kadar uzanan bir anlam ağı olsa da bu dillerde “mekân

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

ve yer” sözcükleri arasında derin bir etimolojik ilişki kurulmadığı görülmektedir (Casey, 1998). Nitekim bu iki kelime arasındaki bağ, çalışmanın sınırlarını aşan Antik Yunan ve Aydınlanma dönemi arasındaki değişim ve modern zamanların etkileri bir arada değerlendirilerek daha geniş etimolojik ve semantik yelpazede ele alınmalıdır. Bu yüzden burada kavramların sözlüksel sınırları ile iktifa edilmiştir.

Mekân kavramının İslam düşüncesindeki yerine tekrar dönülecek olunursa, kavramın ilk İslam filozofları tarafından oldukça derin bir anlam alanına vurguyla kullanıldığı görülmektedir. Nitekim ilk İslam filozofu olan Kindi'nin mekân kavramını “kuşatanla kuşatılan cismin son sınırlarının karşılaşması” olarak ontolojik bir vurguyla tanımladığı dikkati çekmektedir. İbnü'l-Arabî de mekân kelimesinin kökü olan “kevn ve keynünet” kelimelerine “varlık” anlamını vermektedir (Uludağ, 2002). Modern mimari tartışmalarında da 1960'lı yıllara gelindiğinde “mekân” (place) ve “yer” (space) kavramlarının gündelik hayattaki konuşma dillerinde benzer biçimde kullanılmalarına karşın kavramsal olarak karşılıklarının açıklanmasının yetersizliği üzerine çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Bu dönemde Norberg-Schulz tarafından “Genius Loci” (yerin ruhu) ve “Sense of Place” (yer duygusu) gibi kavramlar ortaya konulmuş ve insan mekân ilişkisinde duygusal ve düşünsel bir boyuta işaret eden değerlendirmeler söz konusu olmuştur (Jive'n & Larkham, 2003). Nitekim mimari tasarımda mekâna sadece fiziksel bir oluşum olarak yaklaşamayacağı düşüncesi destek görmekte, insanın “yer”e ait deneyiminin ve hisse dayalı tasarım kaygılarının da mekânın temel noktaları arasında yer alması gerektiği görüşü bugünkü tartışmalarda da sıklıkla kendisine yer bulmaktadır. Mekân kavramının etimolojik güzergahı, onu bireyin “kendî” olma duygusu ile ele almaya imkân sunmaktadır. Nitekim “olmak, oluşun meydana geldiği yer, saygın bir yere sahip olmak” gibi insanın özneleşme sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek olan anlam aksları mekân ve insan varlığının sosyal değeri arasında kurulabilecek semantik bir ilişkinin de ip uçlarını vermektedir. Bu bağlamda bireyin kendini algılama biçimlerinin toplamı olan “kimlik” kavramı da mekândan ve mekânın anlam alanı içerisinde temellenmiş olan değerlerden bağımsız değildir. Aidiyet duygusu, mekânsal aidiyeti de kapsayan tüm mensubiyetlerin bir bütünü olarak bireyin kimlik alanını etkilemektedir. Bu nedenle özellikle bazı inançlarda kutsal mekanların bireyin kök kimlik algısı ile derinden bir ilişkisi olabilmekte ve mekândan kopmak, kökünden kopuşa işaret eden sembolik bir çağrışıma dönüşebilmektedir.

2. Kuşatıcı Bir Varlık Alanı Olarak Kutsal Mekân, Kutsal Zaman ve Hac İbadeti

Mekân kavramı fiziksel bir gerçeklik olmakla birlikte, mekanla kurulan öznel ve ontolojik ilişki açısından ele alındığında mekân ve kendilik duygusu arasında mevcut olandan daha derin bir irtibat dikkati çekmektedir. Nitekim mekansal örüntülerin, simge ve sembollerle çoğalan bir kimliklenme biçimi ürettiği ve bunu gündelik hayata taşıdığı bilinmektedir (Lefebvre, 2014: 109). Mekânın sabit bir yapı (strüktür) olmadığı, aksine insanın orada duygu ve deneyimlerle kendisini bir özne olarak inşa ettiği ve anlamlandırdığı dinamik bir oluşuma denk geldiği olgusu, kavramın felsefi temelinde öne çıkan dikkat çekici yönlerden biridir. Mekânın kendisini bütünleyen elemanlarıyla biçimlenmiş nesnel yapısı kadar bireyin mekanla kurduğu ilişki sonucu oluşan öznel bir gerçekliği de bulunmaktadır (Ching, 2002). Nitekim kutsal mekanlar bu öznel ilişkinin daha yoğun biçimde kurulduğu, anlamın mekânın nesnel organizasyonunun ötesine geçtiği mekanların başında gelmektedir. Din olgusu, insanın fiillerinin özgün muhtevasını, bireyin varlığının bir parçası haline getirerek bu fiillere yeni anlamlar kazandırmaktadır (Geertz, 2010:152). Bu bağlamda kutsal mekanlar ve bu mekanlara gerçekleştirilen seyahatler de dini anlam bütünlüğü içerisinde bireyin kutsallık arayışının veya o kutsallıkla özdeşleşme beklentisinin bir sonucu olarak

farklı dinlerin odağında yer almaktadır. Eliade (1991: 12), kutsal mekanlara yönelik olarak gerçekleştirilen yolculuğu müstakil bir “kutsallık arayışı” olarak nitelendirmektedir (Eliade, 1991:12). Lings’e (2012) göre kutsal seyahatlerde birey, içinde yüzdüğü kutsalın dili ile dönüşmektedir. Bu kutsallık arayışı, geçmiş ve bugün arasında kurulmaya çalışılan kozmik bağın kutsal mekanlar aracılığıyla ve İlahî olanla buluşma beklentisiyle gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Kutsal yer ve mekanlar, zaman zaman mitolojik unsurların da desteğiyle “bu dünyaya ait olmanın dışında bir nitelik”te düşünülme suretiyle merkezileşmekte ve kitlelerin ilgi odağı haline gelmektedir. Bu kutsallık beklentisi ve arayışı her inanç sisteminin kendi semiyotik zenginliği ve semantik derinliği ile birleşerek özgün bir yöneliş ritüeline temel oluşturmaktadır (Jeanrond, 2007:165). Zira Berger (1993:75) “teolojinin ibadette gömülü olduğu” şeklindeki görüşünü desteklerken tüm insanlık tarihi boyunca en fazla görülen tekrarlardan birinin dini tasavvurun kutsal mekân ve pratiklerde kökleşmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda kutsal mekân, sembol ve ritüeller arasında derin bir bağ oluşmaktadır. Sembol dizilerinin her biri, kutsal mekânın büyüyle analojik birer göstergeye dönüşerek yoğun bir anlam zinciri haline gelmektedir (Derrida, 2013:92).

Kutsal mekanlar, nitelikleri itibarıyla belirlenmiş ve sıradan sahalardan ayrılmış yerlerdir. İnanan için yenilenme ideali ile özdeşleşen kutsal mekanlar, hac gibi kutsal yolculuklarla birer “arınma” merkezi haline dönüşmektedir (Güç, 1999). Aslında farklı din ve inançlar açısından kutsal olarak kabul edilen yerler, bir mekan olma niteliği açısından diğer yerlerden farklı değildir. Fakat bu yerlere kutsal mekân özelliği katan durumların söz konusu olması; örneğin burada uluhiyetin tecelli ettiğine inanılması, inanç odaklı bir olayın burada gerçekleşmiş olması veya dini bir kişilikle ilgili mekân arasında kurulan ilişki o mekânı diğer yerlerden ayırtmakta ve oraya kutsallık kazandırmaktadır (Harman, 1997:380). Eliade’a (1991) göre sıradan bir yerin kutsallaşması oranın fiziksel özelliklerinden ziyade derin ve soyut faktörlerle söz konusu olmaktadır. Bireylerin bir mekânın kutsal olduğunun bilincinde olmaları, aslında o kutsallığın tezahürünün bir sonucudur. Eliade burada “hierophany” terimini kullanmakta ve onu “bize kendini gösteren kutsal şey” olarak tanımlamaktadır. Mekânın kutsallığı zamanın kutsallığını da beraberinde getirmektedir. Nitekim kutsal olduğuna inanılan mekanla ilişkili olan zaman dilimi de diğer zamanlardan anlam olarak ayrılmakta ve inanan, kutsal kabul ettiği mekânda, söz konusu kutsallığı sağlayan tüm sembol ve unsurları canlandırarak mekânın kutsallığı ile bütünleşmek adına başka bir zamanın izini sürmektedir. Hac ibadeti, inananlar açısından dinin sembolik ağlarını bireyin kutsallık arayışı ile birleştirmesi bakımından oldukça derin bir zaman-mekân bütünleşmesidir. İnanan, hac ritüelleri aracılığıyla kutsalın sembolik dünyası ile oldukça geniş bir yelpazede buluşma imkânı elde ederken; bu buluşma ile olgunlaşıp dönüşme ümidi de ibadetin etkisini kutsal zamanın ve mekânın ötesine taşımaktadır. Bu bağlamda kutsal mekân, zihinsel ve ruhsal anlamda bir boşluğa karşılık gelmek suretiyle görünmez olanın “görünmez oluşunun” teyidi gibidir. Hac yolculukları veya kutsal sayılan mekanlara yönelik olarak gerçekleştirilen seyahatler kadim dinlerde olduğu gibi yeni dini hareketler de görülebilmektedir. Bu durum, insanlık tarihi boyunca kutsalın çekim alanına girmek isteyen insanın kozmik arayışını temsil etmektedir. İnananlar, sahip oldukları kutsallık anlayışı ekseninde yer/mekân/mabed kutsallığında kendilerine bir alan üretmişler veya ilahi olarak işaret edilen bir alana yönelmişlerdir. Böylece tarih boyunca dinin ürettiği alan içerisinde bir görev üstlenmiş olarak hac seyahatleri gerçekleştirmiş ve insanlar İlahî olanın kutsallığı ile buluşma, bütünleşme ideallerini burada gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

3. İslam’da Sosyolojik Boyutları Güçlü Bir İbadet Olarak Hac

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

Hac ibadeti farklı pek çok inançta mevcut olup, kutsal mekân ve kutsal zaman düşüncesinin sembollerle zenginleştiği ritüellerin bir araya gelmesi ve yoğun bir biçimde bireyleri kuşatması ile gerçekleşmektedir. Zamanın ve mekânın anlamının sembolik ve kozmik çağrışımlarla derinleştiği bu ritüeller, hac tecrübesini öncesi ve sonrasında ayıran ruhsal bir yolculuğa dönüştürmektedir. İslam'ın hac ibadeti konusunda ortaya koymuş olduğu çerçeve zamanın ve mekânın sembolik değerini oldukça derinleştiren metafizik bir tecrübeye denk gelmektedir. Diğer taraftan, İslam haccı zamanı ve mekânı vahiy yolu ile belirlenmiş, yapıma şartları birtakım farzlarla netleştirilmiş, belirli zaman ve mekân olgusuyla kayıtlanarak düzene kavuşturulmuş olması nedeniyle diğer inançlardaki kutsal seyahatlerden ayrılan bir kimliğe sahiptir (Erbaş, 2002:120). Bu niteliği itibarıyla, kutsalın mekansal ve zamansal tasavvurunu bir araya getirerek, hac yapmaya gelmiş olanları kutsalın bir parçasına dönüştüren kuşatıcı bir derinliğe işaret etmektedir. İslam'daki hac uygulaması Hz. İbrahim, daha geçmişe giden bir tarihçe de ise Hz. Adem'e ulaşan bir süreklilik ile çerçevelenmiştir. (Özaydın, 1996:380). Hz.İbrahim zamanında sadece hanifler tarafından gerçekleştirilen hac ibadeti, cahiliye döneminde ise daha çok pagan geleneklere göre yapılan ve İbrahimi nitelikleri ortadan kalkan bir ritüele evrilmiş durumdaydı. (Enfal 35, Bakara 189, Bakara 199, Bakara 158, A'raf 87, Bakara 198.) Mekke'de Huzaa kabilesi döneminde başlayan putperestlik geneleği ve kabile lideri Amr. B. Luhey tarafından Moab'dan getirilerek Kabe'nin içerisine yerleştirilen Hubel putu ile İslam haccının temel niteliği zaafa uğradığı bir hac ritüeli ortaya çıkmıştır. Sonraki süreçte hac mekanlarındaki putların sayısı artırılmıştır. Dolayısıyla İslam'dan önceki dönemlerde ve İslam'ın ilk ortaya çıktığı zamanlarda gerçekleştirilen hac ibadeti, Hz. İbrahim'in kurumsallaştırdığı esasların zayıfladığı ve bu esasların putperest geleneklerle iç içe geçmiş olarak yaygınlaştığı bir ibadete karşılık gelmekteydi (Hamidullah, 1984:130-136).

İslam'da hac kavramı, sözlükte “büyük bir şeyi ziyarete yönelmek” anlamına gelmekte; fıkıh terimi olarak ise “belirlenmiş şartlarla muayyen bir zaman içinde hususi şekli ile Kâbe'yi tavaf etmek” biçiminde tarif edilmektedir (Zebîdî, 1994 :460-464). Kâbe bir yönüyle Allah'ın zaman ve mekândan bağımsız oluşuna dair sonsuz boşluğun bir “strüktür” ile mekansal bir yapıya dönüşmüş halini yansıtmaktadır. İnsanın Kabe'ye bakışını dolduran onun kendi inancının sınırlarıdır. Kaynaklarda Kâbe'nin tarihi ile ilgili olarak birbirinden farklı bilgilere yer verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. İbrahim'in haccından söz edilmek suretiyle haccın tarihçesine ilişkin çeşitli bilgiler verilmektedir. Hz. İbrahim'in, ilahi bir sorumlulukla eşi Hz. Hacer ve oğlu İsmail'i çölde bırakması ve ardından gelen Kâbe'nin inşasına dair emirle haccın tarihi de başlamıştır. Kaynakların sahihliği göz önünde bulundurulduğunda, İslam'da hac ibadetinin somut biçiminin Hz. İbrahim ile başladığını söylemek mümkündür. Nitekim İslami Haccın başlangıcı ve menasikleri ile ilgili ilk tatbik Hz. İbrahim dönemine kadar uzanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) ise aradan geçen zaman içerisinde asli formunu kaybederek, batıl birtakım tatbiklere sahne olan hac ibadetini tekrar tevhidî niteliğine büründürerek bugünkü çerçevesine taşımıştır. Tevhid inancında zamanla meydana gelen bozulmalar, hac ibadetinde de aslına uygun olmayan uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmış, Hz. Peygamber döneminde hac ibadeti bu uygulamaların arındırılmış ayrıca ibadetin müslümanlar tarafından düzenli yapılabilmesini sağlamak amacıyla bizzat Peygamber tarafından “hac emirliği” tesis edilmiştir. Hz. Peygamber veda haccından önce hacılara rehberlik yapması için Hz. Ebubekir'i hac emiri olarak tayin etmiş, bu görevlendirme İslam tarihinde sonraki dönemlerde de devam edecek olan “hac emirliği” uygulamasının başlangıcı olmuştur (Tutar, 2001).

Hac, hicretin dokuzuncu yılında Müslümanlar için bir farzın yerine getirilmesi bilinciyle, belirli bir zamanda (Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları) Kâbe'yi usulüne göre ziyaret etmeleri, Arafat'ta belirli bir süre beklemeleri ve bunların haricinde de başka birtakım

gereklilikleri yerine getirmek suretiyle yaptıkları bir ibadettir. Kur'an -ı Kerim'de hac "gitmeye gücü yetenlerin Kabe'yi ziyaret etmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Al-i İmran, 3/97) şeklinde emredilmekte, hacca ilişkin esasları doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen pek çok ayetle de bu emir desteklenmektedir. Hz. Peygamber'in de hacca İslam'ın beş esası içerisinde sayması ve farklı yönleriyle söz ederek bu ibadeti hadis literatürüne dâhil etmesi ile hac ve hacca ilişkin detaylar İslam geleneği içerisinde sağlam bir zemine oturmuştur. Bu şekilde, fıkhi olarak şartlarını taşıyan her Müslümana ömründe bir kez hac yolculuğuna çıkarak hac yükümlülüklerini yerine getirmesi farz kılınmıştır. İslam'da hac ibadeti, kadın veya erkek herhangi bir cinsiyet farkı gözetilmeden tüm inananlara farz kılınmış olmasıyla diğer dinlerdeki hac ibadetlerinden ayrılmakta ve zaman/mekân kaydı ile sabitlenmiş kutsal bir zeminde gerçekleştirilmektedir. Zaman ve mekân sınırlarının yoğun bir sembolik çağrışım ağıyla desteklenerek önceden tayin edilmiş olması ve vahiyle belirlenmiş olması İslam hacını müstesna bir boyuta taşımaktadır. Sosyolojik etki itibarıyla ele alındığında, İslam'da hac ibadetinin yer yüzünde oldukça fazla sayıda insanı aynı anda ortak bir kutsal amaç ve ibadet uğruna bir araya getirme yönüyle de önemli bir ayrıcalığa sahip olduğu görülmektedir. Nitekim her yıl yaklaşık 2,5 milyon insan hacı olmak amacıyla Kâbe'de bir araya gelmekte ve Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar Müslümanların kutsal tarihinin canlı olduğu mekanlarda bulunarak ortak bir hafızanın parçası haline dönüşmektedir. Bu beynelmilel seyahatin etkisi, öncesi ve sonrası kazanımları ile toplumsal bir yaygınlık kazanarak derinleşmektedir. İslam'da hac ibadeti, yukarıda da belirtildiği üzere şartlarını taşıyan kadın ve erkeğe farzdır. Ancak kadın için erkekten farklı bir anlam daha taşımaktadır. Nitekim Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadise göre hac ibadeti kadın için aynı zamanda kendi Müslüman kimliğini keşfettiği bir cihat yani çaba hükmündedir (İbn Mâce, Menâsik, 8; Beyhakî, V, 535). Temelde bakıldığında vahiy öğretisinde genel itibarıyla her konuda cinsiyetten ziyade insan odaklı bir yaklaşım söz konusu olmaktadır. Kutsal bir misyon olarak yeryüzünün "halifesi" (Bakara, 2/30) olma rolü kadın ve erkek fark etmeksizin bir sorumluluk olarak her iki cinse yüklenmiş ve özgür iradeye atıf yapan bir ağırlıkla tanımlanmıştır. Kadının dünya hayatını tecrübe ederken erkeğin yanında ve onunla aynı görev ve sorumluluklarla inşa olunan kimliği icra kısmında ve hayatın rutin akışında kendi çeşitliliği içerisinde seyreden bir döngüye sahiptir. İbadetler konusundaki yükümlülükte de iki cins arasında bir ayrım olmamakla birlikte "cihat" gibi fiili bir durum için Hz. Peygamber kadınlara "umre ve hacı" işaret etmek suretiyle iradi çabanın bir başka çeşidini işaret etmiştir.

Hac ibadeti zamana yayılan niteliği itibarıyla, inananların ibadet hali içerisinde geçirdikleri uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu yönü ile ele alındığında, gündelik hayatın kısmi rutinlerini ibadetin ruhu ile birleştirip yansıtan bir tecrübe olarak hacılar üzerinde derin bir etki meydana getirme olasılığının arttığını ifade etmek mümkündür. Hac, bir yönüyle Allah'a olan sevgi ve bağlılığı öne çıkarırken bir yönüyle de psikolojik ve sosyal faydaların kişisel alandan çıkıp toplumsal alana taşındığı bir ibadettir. Zira hac ibadetine, ibadet-duygu ve bilinç arasında oluşan çekim derinliğinin yatay ve dikey boyutlarını artırmaktadır. Bu etki, gündelik hayatın rutin etaplarında kadın-erkek farkına bağlı olarak gelişen ayrımcı yaklaşımlar da dahil olmak üzere "insan" olma ortak paydasından bilinç olarak uzaklaşmış pek çok tutum ve tavır açısından onarıcı olabilmektedir. Zaman ve mekân kavramlarının kutsallaştığı bu tecrübeye ontolojik değer, tüm bireysel farklılıkların ve değer ölçülerinin önüne geçmektedir.

4. İslam Haccında Belirleyici Bir Özne Olarak Kadın: Hz. Hacer

Kâbe ve onun etrafında oluşan sembolik zenginlik İslam'da hac ibadetini bol çağrışımlı metafizik bir eksene oturtmuştur. Mekke, Kabe'yi barındıran şehir olarak bu kutsallığına atıfla tarih boyunca pek çok isimle anılmıştır. Ancak yeryüzünde bulunan bütün

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

şehirlerin odak noktası olarak düşünülmesi ve müslümanların kiblesi olan Kabe'ye ev sahipliği yapması nedeniyle Kur'an-ı Kerim'de "ümmülkurâ" yani "şehirlerin annesi" (En'am, 6/92; eş-Şûrâ 42/7) olarak nitelendirilerek yüceltilmiştir. Arapça'da ümm kavramı yaygın anlam yönüyle, "çocuğun kendisinden doğduğu kadın (vâlide), anne" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kullanımın yanı sıra dikkat çekici biçimde, "bir şeyin başlangıcında veya varlığında, yetiştirilmesinde ve iyileştirilmesindeki temel unsur" şeklinde de tanımlanmıştır (İsfahani, 2022:80-83). Kitabı'l Ayn'da da "ümm" kelimesi "herhangi bir konuda daha sonra gelenlerin kendisine bağlı bulunduğu her şey" olarak tanımlanmaktadır (Ferahidi, 1424/2003:1-7). Arapça'da الأضياف أم "misafirlerin annesi, المساكين أم yoksulların annesi, النجوم أم yıldızların anası (galaksi) gibi "ümm" kavramı etrafında şekillenmiş deyimler kullanılmaktadır. Ayrıca eril bir kategori olarak nitelendirilen başkomutan ifadesi için de "ordunun annesi" anlamına gelen أم الجيش deyimini kullanılmıştır (İsfahani, 2022:84). En'am Suresi 92. âyette ise "ümmü'l-kurra" ifadesi şöyle geçmektedir: *Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarmak için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlara buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler.* Kurtubi ve pek çok isme göre üzerinde ittifak edilen anlamıyla Ümmü'l-kura'dan maksat Mekke'dir (Kurtubi, 1964). Mekke, tüm beldelerin merkezi olarak kendisine varılan yer manasında "ümm" kavramının semantik zenginliği ile tanımlanmıştır. Nitekim ümm kelimesinin Kur'an'daki semantiği incelendiğinde dikkat çekiçi biçimde kavramın bazı ayetlerde "varılacak yer, yurt" anlamlarına gelmek suretiyle "makansal" bir bağlama oturduğu görülmektedir. Örneğin Kâria Suresi 9. ayette geçen "kucaklayacak olan" biçiminde verilen ümm kelimesi mecaz anlamda kullanılmış ve "barınak, yer, yurt" anlamına atıfla ayetteki yerini almıştır: *"Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir."* Ümm kavramın iç içe geçmiş yoğunluklar üreten bu etimolojik ve semantik çerçevesi ile bu çerçeve paralelinde Müslümanların kiblesini barındıran Mekke'nin bir "varış yeri, ana eksen, nihai nokta, kök" olarak tanımlanmış ve taltif edilmiş olması önemlidir. Hac merkezi olarak Mekke'ye akın eden müslümanların bir annenin evlatları gibi güven ve emniyet içerisinde yoğunlaştırılmış bir kulluk inşa edebilmek amacıyla orada hac maksadıyla toplanmaları bu anlam güzergahı içerisinde düşünüldüğünde "kevn" in varoluşsal ağının yer yüzündeki mekansal genişlemesi olarak değerlendirilebilir.

Tarih boyunca tüm müslümanlar için kutsallığında birleşilmiş bir şehir olarak Mekke'nin, kuşatıcı bir metafor olarak "annelik" üzerinden tanımlanmış olması önemlidir. Bu tanımlamada etimolojik olduğu kadar semantik bir arka plan da söz konusudur. Nitekim Mısırlı bir cariye olan Hz. Hacer'in Mekke'nin kuruluşunda oynadığı öncü rol ve onun bireysel hikayesinde sabır ve tevekkül sahibi bir kadın olarak sahip olduğu duruş önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Mekke'de yaptıkları bazı işler hakkında bilgi verilmesine rağmen oraya nasıl gittikleri tam olarak belirtilmemiştir (Hamidullah, 1993). Bu nedenle konuyla ilgili kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler okumak mümkündür. Bir rivayette, yüce Allah Hz. İbrahim'e hanımı Hâcer ile oğlu İsmail'i Beytü'l-Harâm'ın bulunduğu yere götürmesini emreder. Zira çocuğu olmayan Sâre'nin Hâcer'i ikinci eş olarak kocasına takdim ettiği ancak Hâcer hamile kalınca Sâre'nin ona karşı tavrının değiştiği ve onu kışkırdığı bildirilmektedir. Hz. İbrahim de Sâre'nin onlara bir kötülük yapmasından endişe etmesine paralel gelen ilahi emre uygun olarak yol koyulur (Mevdudi, 2003:201-208). Bu yolculuk Hz. İbrahim için büyük ve ağır bir imtihana dönüşmüştür. İlahi emirle birlikte karısını ve kundaktaki bebeğini evden uzaklaştırmak mecburiyetinde kalan Hz. İbrahim, onları uzun bir yolculuğun ardından bugünkü Mekke'ye, Kabe'nin bulunduğu yere götürmüş ve zorlu bir ayrılığa katlanmak zorunda kalmıştır.

Kaynakların aktardığı bilgilere göre (Kutup 2012; Elmalılı, 1995); bu zorlu yolculuğun gerçekleştiği sırada kupkuru ve ıssız bir vadiden ibaret olan Mekke'ye vardıklarında Hz Hacer, onları arkasında bırakan Hz. İbrahim'e "Bizi hiçbir ekinin bitmediği ve kimsenin yaşamadığı bu vadiye bırakıp gidecek misin?" diye sormuştur. Ancak daha sonra bu ayrılığın Allah'ın emriyle gerçekleşen bir imtihan olduğunu öğrendiğinde teslimiyet göstermiş ve tevekkülle bu İlahi emre razı olmuştur. Bu çöl bekleyişinde, yanlarına almış olduğu suyun ve erzakın kısa bir süre sonra bitmesi ve bebeğinin susuzluktan kıvrınması üzerine Hz. Hacer bir kadın olarak başına gelen en büyük zorluklardan birini tecrübe etmiş ve çaresizce bebeği için çöl ortasında su aramıştır. Coğrafi olarak bugünkü Safa ve Merve tepeleri arasına denk gelen bölgede çaresizce koştuğu esnada yaşayıp yaşamadığını anlayabilmek için bebeğinin yanına yedinci kez döndüğünde oğlu İsmail'in ayak hizasındaki yerden çağlayan bir su kaynağı olduğunu farketmiş (Görgün, 1996) ve Rabbi'nin bu lütfuna şükürle karşılık vermiştir. Suyun en hayati yaşam ve yerleşim kaynağı olduğu çöl şartlarında ortaya çıkan bu su kaynağı Mekke'nin kuruluşu için de bir vesile olmuş ve sudan faydalanarak orada kalmak isteyen bir grupla Hz. Hacer'in anlaşması üzerine şehrin imarına başlanmıştır.

Kaynakların aktardığı (Erul&Keleş, 2007; Görgün 1996) bu bilgiler Hz. Hacer'in Mekke'nin kuruluşunda önemli bir kurucu aktör olarak öne çıktığını ve orada yaşamak suretiyle bunun devam etmesini sağladığını göstermektedir. Diğer taraftan Hz. İsmail'in kurban edilmesini gerektiren ilahi emir sürecinde de şeytanın yanıltmalarına kapılmayarak durumu tevekkülle karşılaması onun hayatının farklı etaplarında gerçekleşen sınanmalar kaşısında sabır sahibi Mü'min bir kadın olarak örnek duruşunun sürekliliğine işaret etmektedir. Hz. Hacer'in bir kadın olarak yaşadığı sıkıntılı durumlar karşısında sergilediği kararlı tavrı ve Mekke'nin kurucu aktörü olarak öne çıkan yönü İslam tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Kadının sosyal hayattaki görünümü ve karar süreçlerindeki etkinliği konusunda İslam'a yönelik eleştirilere zemin oluşturan çeşitli örnekler karşısında bir statü değeri olarak kadınlığın, müslümanlar açısından bu denli önemli ve kutsal sayılan bir merkezin tarihinde öne çıkan biçimi oldukça dikkat çekicidir. Etnik ve sınıfsal özellikleri nedeniyle içinde yaşadığı toplumda kategorik olarak ayrımcılığa uğrayan bir kadının, Mekke'nin kutsal tarihinde üslendiği misyon ve izlek ilerleyen başlıklarda ele alınacağı üzere somut bir sosyolojik durumu idealize etmektedir.

5. İslam Haccının Sembolik Çağrışımalarında Bir Kimlik Değeri Olarak Kadınlık

İnsan ve mekân arasındaki ilişkinin etkileşimsel bir boyutunun olduğu açıktır. Nitekim insan mekânla girdiği bu karşılıklı etkileşim neticesinde aldığı olumlu/olumsuz geri bildirimlerle hem mekânı düzenleyip dönüştürebilmekte hem de kendi varlığını mekânla özdeşleştirmek suretiyle dönüşebilmektedir. Bu durum özellikle kutsal mekanlar için geçerliliği daha yüksek bir olasılıktır. Kutsal mekanlar bu karşılıklı ilişki içerisinde fiziksel ve algısal özelliklerinin birleşiminde insana, özgün ve öznel bir deneyim fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda mekânlar, sadece fiziksel bir öge olarak ele alınıp insanla kurduğu ilişkilerden ayrı değerlendirildiğinde çoğu zaman anlamlılığını yitirmektedir (Steele, 1981). Kutsal mekanlarda, mekânın çekim alanına giren birey, mekâna dair belleğin oluşması için mekânı tecrübe ile tanımaya başlamakta ve bu deneyimlerden elde ettiği duygusal ve düşünsel birikimi hem algısal hem de zihinsel mekanizmalarla birlikte yorumlayarak kendi hareketlerini, duygularını ve durumlarını düzenleme veya düzeltme eğilimi gösterebilmektedir. Kutsal mekanlarda ritüeller aracılığıyla mekân ve beden iç içe geçmiş olan tecrübesi söz konusudur. Merleau-Ponty, mekânsal var oluşun bedenle irtibatını ortaya koyarken mekânın bedenle birlikte deneyime olanak sağladığını da vurgulamaktadır

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

(Merleau-Ponty, 2014). Zira genel anlamda mekânların yaşamsal varlığı, insanlar tarafından tecrübelerle canlı tutulmasına bağlı olarak gelişmektedir. Kutsal mekanlarda ise mekânın kutsal varlığı insanın tecrübesiyle zenginleşen bir birikime dönüşerek canlı kalmakta ve süreklilik niteliği taşıyan mekansal bir kimliğe bürünmektedir. Kutsal mekanlar, bireylere tecrübelerin gerçekleşmesi için sembolik çağrışımlarla zenginleştirilmiş bir ortam sunarken, ritüellerin eşlik ettiği tecrübeler de inananlara kutsal bir hafızanın izlerini sürme, geçmişin duygusal ve düşünsel bütünlüğünün işaretleriyle buluşma imkânı vermektedir (Seamon, 1980). Kutsal mekanlardaki sembolik yoğunluk, mekânın anlam ve etki alanını genişleterek birey için kabul görmüş gündelik yaşam stratejilerinde öne çıkan aidiyetlerle araya mesafe koyma imkânı sunmaktadır.

İslam'da hac ibadetinin sembolik dilinde yoğun biçimde kendini öne çıkaran temel vurgulardan biri, yaşam içerisinde üretilmiş farklılıkların, Yaratıcı karşısında kulluğun mekansal yansımaları olan varlık ve yüklerden arınarak saflaşması ve sadece “kul” olma statüsünde sıfırlanmasıdır. Irk, kültür, sosyal sınıf, ekonomik statü, cinsiyet farklılığının ürettiği toplumsal kalıp yargılar tavaf başta olmak üzere haccin tüm ritüellerinde erimekte ve belirleyici bir kimlik değeri olmaktan çıkmaktadır. Verili hiyerarşilerin, insan ve kul olma ortak denkleminde geçersiz sayıldığı düşünsel bir mecradan beslenen sembolik dil, bireyin kutsallık arayışındaki olgunlaşma tecrübesinin de önemli bir eşiği olma niteliğine sahiptir. Gündelik hayatın farklı etaplarında kendisini öne çıkaran farklılıkların ayrıştırıcı veya aşağılayıcı bir zeminde çoğalan anlamlarının aksine, farklılığın “çeşitlilik” yönüyle anlamlı olduğu gerçeği hac ibadetinde belirgin bir biçimde vurgulanmaktadır. Bunun dışında iradi olan veya olmayan farklılıkların öteleyici bir tavra kaynaklık etmesinin mümkün olmadığı bilinci de bireyler açısından haccin İlahi bir şerh ile dönüm noktasına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Alman vatandaşı olan Psikolog Mihriban Özelsel hac tecrübesinin kendisinde meydana getirdiği bilinç derinleşmesini vurgularken, kendi kimliği özelinde zaman ve mekân algısının nasıl anlamsız hale geldiğini şöyle aktarmaktadır:

Bu muazzam insan kitlesinin bir parçasıyım, zaman ve mekân duygusunu kaybediyorum. Bilinç değişimi yaratan, kültürler ötesi, çok eski yöntemlerin bu mekânda aynı anda mükemmel bir şekilde işlediğini fark ediyorum (Özelsel, 2007:32).

Kişisel varlığın toplumsal bir özneye dönüşüm sürecindeki tecrübe ve birikimleri olarak nitelendirilebilecek olan “kimlik” olgusu, nesnel planında ise “herhangi bir varlığın tanımlanmasında kullanılan özelliklerin tamamı” olarak kendisini öne çıkarmaktadır. Bireyin kendi öznel kimliğini keşfetmesinde mekansal ve çevresel faktörler önemli birer etken olarak rol oynarken; bir yerin kimliği de oraya yönelmiş olanların mekânı tanımlaması ve mekâna kurdukları ilişki ekseninde zenginleşmektedir. Mekân olgusu iki durumda kimlikle özdeşleşebilmektedir. Bunlardan birincisi bir yerin tanımlanmasında kullanılan niteliklerin tümünün yerin kimliğini oluşturması şeklinde öne çıkarken ikincisi ise “yer kimliği” kavramının, mekânın da kendi başına bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koyuyor olmasıdır (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Kutsal mekanlarda yer kimliği ile mekâna dair bir tecrübeye yönelmiş olan insan kimliği aynı hafıza düzleminde birleşmektedir. Yer kimliğinin sosyolojik olarak oluşmasında bireysel/ toplumsal yaşamın özellikleri büyük oranda etkili olmaktadır. Benzer biçimde bireysel ve sosyal kimliklerin somutlaşmasında da mekânın algı ve davranış üzerindeki etkileri belirleyici olabilmektedir. Bu durum mekân ve insan ilişkisinin kutsal mekanlarda karşılıklı, akışkan ve besleyici bir ilişki olarak canlı kalmasını sağlamaktadır. Hac mekanlarında bu karşılıklı etki büyük oranda belirgin hale gelmekte ve dinsel olanın çekim gücü fizik ötesi bir mekansal algıya dönüşmektedir. Ancak bu

mekanlarda içkin olan kişilerin sosyal hayata dönük kimlikleri söz konusu olduğunda mekânın inanan için manevi olduğu kadar sosyolojik bir dil üreterek hayatın makbul akışına dahil olması söz konusu olabilmektedir. Nitekim Hz. Hacer kadınlık, kölelik, siyah tenli olmak gibi yaşadığı zaman diliminin sosyo-kültürel yapısı içerisinde hatta modern zamanlarda dahi bir tür ötekileştirme mekanizması olarak işletilen farklılıklarıyla birlikte, manevi olarak sınılandığı emirler karşısındaki duruşu nedeniyle “çabanın insan merkezli” değeri ile hac ibadetinde bir hafıza bileşeni olarak konumlandırılmıştır. Haccın önemli ritüellerinden biri olan Sa’y, Hz. Hacer’in susuz kalmış olan bebeği Hz. İsmail’e su arayışını temsil etmektedir. Onun kadınlığının, anneliğinin birleşiminde şekillenen çabasının İlahi anlamda taltif edilmesi, bu çabada içkin olan annelik şefkatinin kutsal bir süreklilik kazanarak sosyolojik bir vurguya dönüşmesi dikkat çekicidir. Bu vurgu her hacı için mekândan bağımsız olmayan ve gündelik yaşam için ideal bir tipolojik bağlama dönüşecek bir örneklik anlamına gelmektedir.

Sa’y yapılırken yavrusuyla birlikte Allah’a emanet edilerek bu beldede bırakılan Hacer validemizin hatırasını hatırlıyorum. Allah’a tevekkülünün yanı sıra sebeplere de sarılarak su arayışlarına giren ve sonunda zemzemle muştulanan bu mübarek kadının imanından, sabrından ve tevekkülünden bizleri de nasiplendirmesini diliyorum Rabbimden. Aklıma çocuklarım geliyor...Rabbim sana emanetler... (Yadigar, 2007: 17).

Diğer taraftan kadın ve erkek farketmeksizin her hacının Sa’y tecrübesi ile cinsiyetler üstü “ortak bir insanlık” hafızasının canlı kılınmasına katkı sunarak bu ideali yaygınlaştırmaya eşlik etmesi de ümmetin düşünsel bütünlüğü açısından oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Hacer, muhatap olduğu İlahi imtihanlar karşısında sabır ve tevekkül içerisinde kalarak “kul” olma niteliği açısından ideal bir tipoloji olarak öne çıkmaktadır. Çöl bekleyişinde ve oğlu İsmail’in kurban edilme ihtimali karşısında bir kadın ve anne olarak sergilediği kabullenici tavır, güçlü bir mü’min olma vasfı ile taçlanmış ve hac tecrübesi içerisine sabitlenmiştir. Sa’y, kendisinde içkin olan çaba ile temelde bir emek verme girişimi olarak Hz. Hacer’i simgelemektedir. Anneliğin fedakarlığını, fiziksel koşulların getirdiği zayıflığın iman ve teslimiyetle kalbi bir güce dönüşmesini ve kozmik bir derinliğe bürünerek genişlemesini ifade eden çarpıcı anlamlara işaret etmektedir. Allah (cc)’ın kendisine samimiyetle yönelmiş bir sesi mutlaka duyacağına olan inancı, Hacer’i fiziksel koşullar bakımından yoksun olduğu derin bir güven duygusuyla buluşturmuş ve yardımın emekle, çabayla geleceğine olan inancını temsilen bir Sa’y haline dönüşmüştür. Burada kadın olmanın, anne olmanın ürettiği kıymet hükümleri onun kişisel bagajında bulunan ve yaşadığı zaman diliminin belirleyici statü kategorileri olarak öne çıkan cariye olma, köle olma, siyah tenli olma gibi verili vasıflarının ötesine geçmek suretiyle İlahi anlamda değer görmüş ve özgürleştirici bir hiyerarside yok olarak müslüman dünyanın kolektif hafızasına sabitlenmiştir. Kul olmanın Sa’y mekanlarına bir hafıza kodu olarak işlendiği ve tüm Mü’minlerin kimliğine eklenilecek miras bir tavır olarak hacda yerini aldığı anlaşılmaktadır.

6. Hacda Öne Çıkan Tevhid Düşüncesinin Bütüncül Çerçevesinde Ayrımcılığın Tasfiyesi

Kavram olarak “birliğe ve bütünlüğe” gönderme yapan tevhid kelimesi, İslam düşünce sisteminin ve medeniyetinin belirleyici temel ilkesidir. Ayrıca İslam’ın kolektif ruhuna işaret eden cemaat boyutunun tasvir ve analizi açısından da önemli bir bilgi mekanizmasıdır. Faruki’ye göre (Faruki, 2006:76), tevhid, insan hayatının erdemlerini ve

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

ideal yönlerini içermek suretiyle yaşamı hakikat ekseninde tanımlamaktadır. İslam'daki tevhid anlayışı, ilk etapta ahlaki bir duruşu temsil etmekte, insan için bireysel ve toplumsal plandaki tavır ve işleyişlerin bütüncül bir çerçeveye dönüşmesini sağlamaktadır. Nasr'a göre tevhidin "birliğe" atf yapan içeriği, insanın düşünce ve davranış açısından da bölünmemesini ve birbiriyle uyumlu bir tavır içerisinde olmasını gerektirmektedir. Nasr, yürüme tarzından yeme içme biçimine kadar kendi içerisinde kalbi ve ruhi bir bütünlüğe işaret eden bu duruşu tevhid anlayışının sağladığı "manevi bir norm" olarak nitelendirmektedir. Tevhidin sosyolojik gücü ise; birbirinden uzaklaşmış, dağılmış olan Müslüman toplumu "tek" ve "bir" "oldukları gerçeği üzerinde mutabık kılan bir etkiye işaret etmektedir. Toplumsal açıdan bütünleşme düşüncesini teyid eden tevhid, başka bir yönü itibariyle de müslüman toplumu "ümme" kavramının odakta olduğu bir kitle olarak anlamlandırmaktadır (Nasr, 2009: 33). İlk planda bireysel ve sosyolojik bir "aynılaşma" gibi görünse de tevhid düşüncesinin öne çıkardığı birlik vurgusu, ümme olarak farklılıkların ortaklığında bütünleşmeyi, ortak değer ve ilkeler etrafında düşünsel ve pratik bir tutarlılığı yansıtmaktadır.

Hac ibadeti, tevhid düşüncesinin mekansal ve pratik boyutlarını içeren ritüelleri ve sembolik çağrışımları itibariyle tek bir merkeze yönelmiş olmanın bütün formlarını içermektedir. Kutsal bir merkez olarak Kâbe, müslümanlar açısından "tek" olan etrafında sosyo-kültürel farklılıkları ortadan kaldıran, etnik ayrımları izale eden, cinsiyetler üstü bir tavrı öne çıkaran, ekonomik hiyerarşileri geçersiz kılan "takva" idealini temel esas ölçü kabul eden İlahi söylemin bir yansıması olarak tevhidin cisimleşmiş hali niteliğindedir. Ümit Meriç'in bu konudaki kutsal süreklilik dizgesini dile getirdiği tespitleri dikkat çekicidir:

Hac, insanın tarihte ve coğrafyada, en uzak ufuklara taşındıktan sonra zaman ve mekân sıfırlaması demek. Ben Kabe'de, bin yılların farkını geri çevirdim. Hz. Adem'in, Kabe'yi bizler için inşa etmiş olan ilk babamızın ellerini öptüm. Hacda benim için tarih harekete geçti ve geçmiş zaman, şimdiki an oldu. Ben Kabe'yi tavaf ederken kendimi en az 1400 yalında hissettim. Bütün ashapla beraberdim. Burası, tarih ve coğrafyanın, beşer tarihi ile aile tarihinin harmanlandığı yer. İlk dedemle son torunun kucaklaştığı vaha. Burası varlığımızın sıfır noktası, burası varlığımızın sonsuza doğru döne döne yok olduğu yani yok olurken ebedileştiği merkez (Ümit Meriç'ten Akt. Yüksel, 2007: 88).

Kutsal mekanlarda yer aidiyeti, duygusal deneyimlerle eş zamanlı olarak gerçekleşen kozmik bir çağrışım halini almaktadır. Duygusal deneyim için ön şart ise o yer ile fiziksel etkileşimde bulunabilmektir. İnanan birey güçlü yer aidiyeti kurduğu mekânı diğer mekânlar için zihinsel bir ölçü gibi düşünerek, farklı etkileşimler kurduğu yeni mekânlarla dair geliştireceği duygusal aidiyetlerinde de buraları önceki mekânlarla benzerliklerine ve beklentilerine göre değerlendirebilir (Najafi & Shariff, 2011). Bu bağlamda hac mekanları tevhidi zincirin yerle olan simgesel bağının taşıyıcıları niteliğindedir.

Tıpkı Mekke'nin dünyanın dört bir yanında namaza duran mü'minlerin odak noktası olması gibi. İşte hac; sınıf, ırk ayrımı olmaksızın Tek Allah'a ibadet eden herkesi bir araya toplamak suretiyle her hacıya devasa bir topluluğun bir parçasını oluşturduğu, bu birleşik vücudun hücrelerinden birini meydana getirdiği, bütün kardeşleriyle birlikte zaman üstü ve tarih üstü bir buluşmaya geldiği bilincine erdirir (Meyerovitch, 2011:41).

Hacının bu kutsal yönelişindeki temel ideal, cinsiyet farklılıklarını da aynı kutsal formasyonun içerisine dahil ederek dünyevi kategorizasyonlardan ayırmaktadır. Nitekim iki farklı cinsiyet alanı olan kadın ve erkek olma statüsü hacda ontolojik bir üst kimlik alanı olan “kulluk”ta eşitlenmektedir. Haccın fihki hükümleri ile ilgili olarak zaman zaman kadınlar aleyhine olmak üzere tartışmalı hale gelmiş olan “kadının mahremsiz sefere çıkması veya hacca gitmesi” meselesinde de aslında tarihi süreçte hacca gitmeyi kolaylaştırıcı bir yaklaşımın yorum boyutunda da öne çıktığı dikkati çekmektedir. Nitekim konu ile ilgili olarak Hanefi ve Hanbelîler haricindeki mezhepler, bir kadının kafile halindeki kadınlarla birlikte hacca gidebileceğine dair fetva vermişlerdir. Ahmed İbn Hanbel’in farz hacca ilgili mahremsiz gidilebileceğine dair görüşüyle, Hanefilerde de mahremsiz gidilmesi halinde haccın “maalkerahe” geçerli olacağına dair fetva birlikte ele alındığında bunun kadın için haccı kolaylaştırıcı bir yaklaşım olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır (Karagöz&Keskin&Altuntaş, 2008). Konu ile ilgili olarak bir kadının tek başına yolculuk yapmasının üç gün veya daha fazlasında “güvenlik” açısından ilgili dönemde mahzurlu sayıldığı hakkında çeşitli hadisler bulunmaktadır (Bkz.Canan, 1993). Bununla birlikte, güvenlik risklerinin ortadan kalktığı bir zamanın geleceği ve bir kadının da tek başına hacca gidip bütün görevlerini yapabileceğine dair şu hadis de mevcuttur: “Çok yakın gelecekte bir kadın tek başına beraberinde kimse olmadan Hîre’den çıkacak (hiçbir zarar görmeksizin) gidip Kâbe’yi tavaf edecektir” (Bkz. Keleş, 2007). Dolayısıyla hem kadının tek başına yolculuk edememesi ile ilgili hadisten hem de bunun güvenlik sorunu ortadan kalktığında mümkün olabileceğini ifade hadisten anlaşıldığı üzere geçmiş dönemlerde kadınların tek başına hacca gidememesi konusu güvenlikle ilgilidir. Ve konu ile ilgili dini yaklaşım kadının itibarını korumaya yönelik olarak gözetilen bir hassasiyetin gereği olarak biçimlenmiştir.

Uygulamada kadın ve erkek arasında dikkat çekici durum farklarından biri de “ihram” konusunda ortaya çıkmakta, kadınlar için özel bir ihram giysisi yerine normal kıyafetlerle tavafın mümkün olacağı belirtilmektedir. Ancak kadınların ihram kıyafetleri konusundaki ölçüde dikkat çeken bir husus “yüzün açık olması” şartıdır (Bkz. Ebu Davud, Menasik,33.II. 412) Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ihrama girdiklerinde kadınları, eldiven kullanmaktan ve yüzlerini örtmekten men eden hadisleri mevcuttur (Bkz. Canan, 1993). Tesettür konusundaki farklılık, kadınlar için yüzün hacda “açık” bırakılması suretiyle Yaratıcı karşısında erkekle aynı fiziksel tanınma ve bilinme kodları ile kulluk statüsünde denkleştirmenin sembolik göstergelerinden biri olarak dikkat çekicidir. İlahi huzurda tanınmak için böyle bir fiziksel zarurete gerek olmamasına rağmen sembolik olarak bu şartın koşulmuş olması haccın düşünsel derinliği açısından önemlidir. Burada toplumsal kodlarının kadınlık ve erkeklik üzerine geliştirdiği kanıksanmış rollerin düşünsel olarak arka planda kaldığı, kadınlığın da erkekliğin de hacının manevi kimliğiyle bütünleşmiş bir çerçeve içerisinde sadece insanlık ve kulluk denkleminde anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Safa ve Merve tepeleri arasında hızlı adımlarla arıyorum. Bir şeyler arıyorum. Hem hızlıyım hem de Hacer annemizin sabrını ve tevekkülünü anlamaya çalışıyorum ...Neyin peşinde olduğumu onun kadar net bilebiliyor muyum acaba. Eşi tarafından oğlu İsmail ile birlikte terk edilmişken, ona verecek su dahi bulamazken, iki tepe arasında rızkını bulmaya çalışan bir annenin sabrı nasıl olabilirdi (İpekçi, 2013: 54).

Hac ibadetinde İslam’daki tevhid anlayışının bir yansıması olarak cinsiyetler konusunda bütünleştirici tasavvurunun somut bir sosyolojik ideal olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim hac esnasında kul ve insan olmaya ilişkin aidiyetlerin kadın ve erkek olmaya ilişkin aidiyetleri kapsayarak geride bırakması, kadın hacıların ihram kıyafetlerindeki ölçü gibi pek

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

çok unsuru ibadetin özüne uygun biçimde belirlemiştir. Tevhid düşüncesinin bütüncül ve dengeleyici yapısı konu ile ilgili karmaşıklığa karşı dikkatli bir arka plan unsuru geliştirme konusunda yönlendirici özelliğe sahiptir. Özellikle tevhidin kolektif bir temsili olarak hac, kadın-erkek varlığının dini kimlik bileşenleri içerisindeki konumlanışını kadınlığın kolektif bir temsil olarak haca öne çıkan tipolojik özelliklerini açıkça yansıtan pek çok sembolik çağrışımı içermektedir. Din telakkisinin hac ritüellerinde bir davranış güzelliğine dönüşmesine ilişkin yaklaşım, İslam dünyasında farklı tartışma başlıklarının öznesi olmaktan kurtulamamış olan kadınlığın “insani ve temsili” varlığını ele almak açısından derin bir bilgi alanı sunmaktadır.

SONUÇ

Tarihi başlangıcından bu yana artarak devam eden bir ilgiyle hacca yönelik, İslam düşünce sisteminin bütüncül bir yansıması olması açısından büyük önem taşımaktadır. Her yıl yüz binlerce müslümanın, tevhidin çok yönlü içerimleri arasında dahil olarak olgunlaşmak ve Kâbe'nin kuşatıcı ikliminde içkin olan derinliğe ulaşmak amacıyla yola çıktığı hac yolculuğu İslam'ın kolektif bütünlüğü olan ümmetin gerçekleştirdiği önemli toplumsal buluşmalardan biridir. Hac ibadeti ile dinin çeşitlilik gösteren kültürel olgunluğu ve derinliği, bir davranış biçimi olarak hacıların haline yansıtmakta ve böylece İslam'ın kuşatıcı bütünlüğü pratik bir görünüme bürünerek günlük hayatın bir parçası haline dönüşmektedir. Bu nedenle haccın felsefi ve sosyolojik anlamda nasıl bir dini kök üzerine temellendirildiği büyük anlam ifade etmektedir. Farklı dil, ırk, renk ve kültürel özelliklere sahip geniş bir kitlenin tüm bu farklılıklarını “aynı”lıkta eriterek değil, bir bütünün parçaları olarak özgün renkler olarak sergiledikleri hac ibadeti İslam dünyasının sosyolojik varlığının önemli bir temsil mekanizmasıdır. İslam'da hac ibadetinin ortaya koyduğu kök anlayış ve sembolik sermaye, kendi zamanının sosyal dokusu içerisinde ayrımcılığa uğramış bir kadın olan Hz. Hacer'i tipolojik bir aktöre dönüştürmüş ve bir statü temsili olarak haccın tarihsel belleğine sabitlemiştir. Hacda Safa ve Merve tepeleri arasında kadın veya erkek her hacı adayı tarafından yedi kez gidip gelmek suretiyle gerçekleştirilen Sa'y, Hz. Hacer'in tipolojik temsilinde, cinsiyetler üstü bir eşikte ve İlahi planda ortaya konulmuş bir saygınlık pratiği olarak oldukça dikkat çekicidir.

Mekânsal düzlemde Mekke'nin kuruluşunda ve Kabe'nin inşa edilerek korunması süreçlerinde Hz. Hacer'in kadın bir aktör olarak öncü rol oynaması İslam'ın cinsiyetler konusundaki düşünce haritasında pratik anlamlar taşımakta; geçmişin bir ütopyadan ibaret olmadığını somut göstergesi olarak ortada durmaktadır. Nitekim tarihin kültürel gelişiminde yaşanan kırılmaları, dinin dinamik bileşenlerinde meydana getirdiği muhtemel hasarlar ekseninde ele almak ve kadın-erkek olma konusundaki bütüncül kavrayışı sekteye uğratan epistemolojik kopuşu doğru irdeleyebilmek önemlidir. Hac ibadetinin farz oluşunu ifade eden sorumluluğun cinsiyet odaklı değil “güç yetirmeye” dayalı olarak tanımlanmış olması; Hz. Peygamber tarafından haccın, kadının kul olarak kendini bulduğu bir çabaya, Mü'min olarak sorumluluklarını inşa ettiği bir cihada denk gelecek biçimde tanımlanmış olması mekânsal sembollerin öne çıktığı bir ibadet olarak hac ve kadın ilişkisini daha zarif ve manidar bir çerçeveye oturtmaktadır. Güç yetirmenin varoluşsal bir ayrıma değil, aksine yaşamın sosyal kültürel, ruhsal ve fiziksel çeşitliliğinde içkin olan pratik bir formasyona gönderme yapan yönü dinin hayatın içerisinde genişleyen yelpazesindeki derinliği açığa çıkarmaktadır. Hac uygulamalarında tavaf için kadının yüzünün açıkta olması gerekliliği metaforik olarak kadının yüzünü mekânın kimliğiyle bütünleştirerek bir beyana dönüştürmektedir. Bu ayrıntı, kutsal yolculuğa bir kadın olarak çıkmış fakat son kertede insan olmanın kuşatıcılığı ve kulluğun belirleyiciliği ile buluşmak suretiyle verili statülerin,

ontolojik kimliklerin kutsal mekanlarda tüm herkes için olduğu gibi kadın için de geride kaldığı bir anlam derinliğine işaret etmektedir. Bu düşünce ve duygu yoğunluğunu hacın mekansal temsilleri ve sembolik çağrışımları eşliğinde tecrübe eden her hacının İslam'ın kök düşüncesini pratik bir güncel kimlik ve tavır olarak gündelik yaşamına taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda bir temsil ve itibar bileşeni olarak kadının aktörleştiği İslam hacının felsefi derinliği ve sosyolojik dinamiği, din dilinin değer ve fayda geriliminden arınarak ele alması gereken önemli bir paradigmat birikim olarak yeniden ele alınmalı ve ilkesel bir duruş olarak analiz edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (2014). "Kant'ta Mekân ve Zaman Kavramları". *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arşivi Dergisi*, 14, 108-122.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği* (Ali Coşkun, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî.(2003). *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*. (thk. 'Abdul'alî 'Abdulhumejd Hâmid.) 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Canan,İ. (1993). *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, ty. c. 4,s. 2. İstanbul: Akçağ Yayınevi.
- Casey, E. S. (1998). *The Fate of Place a Philosophical History*. University of California Press: Londra.
- Ching, F. D.K. (2002). *Mimarlık, Biçim, Mekân ve Düzen*. (Sevgi Lökçe, Çev.). İstanbul: YEM.
- Derrida, J. (2013). *Önemsizin Arkeolojisi*, 2. Baskı (Ali Utku-Mukadder Erkan, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (M. Nur Çetin, Taha Parlar, Hz.). Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*, 1.Baskı (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara:Gece Yayınları.
- Erbaş, A. (2002). "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, C.4, S.5, s.97-122.
- Erul, Bünyamin & Keleş, Ekrem, *Hacçı Anlamak*, 5.baskı, Ankara, DİB Yayınları, 2007.
- Farukî, İ. R. (2006). *Tevhid*, 4. Baskı (Dilaver Yardım-Latif Boyacı, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Daru'l kutubu'l ilmiyye, 1424/2003.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması* (Hakan Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Güç, A. (1999). *Dinlerde Mabet ve İbadet*, İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi.
- Görgün, T. (1996). "Hacın Hikmeti", TDV İslam Ansiklopedisi, C.14.s. 320-326.
- Hamidullah, M. (1414/ 1993). *İslâm Peygamberi* (Salih Tuğ, Çev.). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Harman, Ö. F. (1997). "Hac", TDV İslam Ansiklopedisi, C.1-27. s.382-386.
- İsfahânî, Rağîb. Hüseyin b. Muhammed. (2022). *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'an*. (Mustafa Yıldız, Çev.). İstanbul: Çıra Yayınları.
- İpekçi, L. (2013). *Şehrim Aşk*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Jeanrond, W. G. (2007). *Teolojik Hernenötik* (Emir Kuşçu, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Jive'n, G. & Larkham, P. J. (2003). "Sense of Place, Authenticity, and Character: A Commentary". *Journal of Urban Design*, Vol. 8, No. 1, 67-81. (Erişim Tarihi 12 Mart 2023). <https://doi.org/10.1080/1357480032000064773>
- Karagöz, İ., Keskin M., Altuntaş H. (2008). *Hac İlmihali*, Ankara.
- Keleş, E. (2007). Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu, *Hacda Kadınların Durumu*, Ankara, s. 204 .
- Kutluer, İ. (2010)"Mekan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28. s. 550-558.

Kimlik ve Mekân İlişkisi Bağlamında İslam Haccında Kadının Statü Değeri Üzerine...

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ķur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. (Tahk. Ahmed el-Bardûni- İbrâhîm Atfeş.) Kahire: Dârü'l-Kutubi'l Mısriyye, 1384 /1964.
- Kutup, Seyyid, *Fi Zilal-il Kur'an*. (Bekir Karlığa, Hakkı Şengüler vd.,Çev.). İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 2012.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Işık Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık: Ankara.
- Lings, M. (2012). *Öze Dönüş* (Zeynep Kot, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Malpas, J. E. (2004). *Place & Experience: A Philosophical Topography*, Cambridge University Press.
- Merleau-Ponty, M. (2014). *Algılanan Dünya* (Ömer Aygün, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Mevdûdî, Ebu'l Âlâ, *Tefhimu'l Kur'an*, (ed. Muhittin Okumuşlar), Konya, Yediveren Yayınları, 2003.
- Meyerovitch, E. De V. (2011). *Mekke: İslam'ın Kutsal Şehri*, 3. Baskı, İstanbul: Şule Yay.
- Muhammed, K. & Karadaş, C. (2008). Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Allah ve Mekân, T.C. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 17, s.1, 245- 262.
- Najafî, M. & Shariff, M. (2011). “The Concept Of Place And Sense Of Place In Architectural Studies”. *International Journal of Human and Social Sciences*, 6(3), 187- 193.
- Nasr, S. H. (2009). *İslam/İdealler Gerçekler* (Ahmet Özel, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özaydın, A. (1996). “İslam'da Hac”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, s. 386-389.
- Özsel, M. (2007). *Kalbe Yolculuk: Psikolog Dervişenin Hac Günlüğü ve Bir Manevi Uyanışın Hikâyesi*, 3. Baskı (Seda Çiftçi, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Seamon, D. (1980). “Body-Subject, Time-Space Routines, And Place-Ballets”. *The Human Experience of Space and Place*, (65) pp. 140-148. New York: Routledge.
- Schick, I. C. (2002). *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*. (Savaş Kılıç-Gamze Sarı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Steele, F. (1981). *The Sense of Place*. CBI Publishing: Boston.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2023).
- Tutar, Â. (2001). İslam Tarihinde Hac İbadetini Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elâzığ. S.6, s.72–83.
- Twigger-R & Clare L. & Uzzell, D.L. (1996). “Place and Identity Processes”. *Journal of Environmental Psychology*, 16(3), 205-220. (Erişim Tarihi: 8 Mart 2023). <https://doi.org/10.1006/jevp.1996.0017>
- Uludağ, S. (2002). “Kevn”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25.s. 310-338.
- Yadigar, A. (2007). *Hac Günlüğü*, İstanbul: Zafer Yayınları.
- Yüksel, M. (2007). “Ümit Meriç Hanımefendi ile Hac İzlenimleri”, *Din ve Hayat Dergisi Hac Özel Sayısı*. (Kasım), S.6, s.87–88.
- Zebîdî, (1994). Tâcü'l-Arûs, (thk.) Ali eş-Şiri, Beyrut: Dârü'l-Fikr, VI, 562.
- Wollan, G. (2003). “Heidegger's Philosophy of Space and Place”. *Norsk Geografisk Tidsskrift -Norwegian Journal of Geography*. Volume 57, Issue 1.(Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023). <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00291950310000802?needAccess=true>

ANKARA SAVAŞI SONRASI DARP EDİLEN SIKKELER ÇERÇEVESİNDE ANADOLU'DA SİYASİ HAKİMİYET MÜCADELESİ: İKİNCİ VASALLIK DÖNEMİ**

THE STRUGGLE FOR POLITICAL DOMINATION IN ANATOLIA WITHIN THE
FRAMEWORK OF COINS MINTED AFTER THE ANKARA WAR: THE SECOND
VASALIC PERIOD

БОРЬБА ЗА ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДОМИНИРОВАНИЕ В АНАТОЛИИ В РАМКАХ
МОНЕТ ПОСЛЕ ВОЙНЫ В АНКАРЕ: ВТОРОЙ ВАСАЛИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Sıddık ÇALIK*

ÖZ

Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları çok sayıda beylik arasında paylaşılmıştı. Timur, Osmanlı topraklarını Yıldırım'ın oğulları arasında paylaştığı gibi, Türkmen beyliklerine de Osmanlı'nın elinden aldığı topraklarını, iade ederek saltanatlarına devam etmelerine izin vermiştir. Diğer bir ifadeyle Timur, Osmanlı coğrafyasında güçlü bir siyasi yapı yerine, parçalanmış ama kendisine tabi beyliklerin hüküm sürebileceği bir düzen kurup, Anadolu'da on bir ay kaldıktan sonra ana vatanı Türkistan'a dönmüştür. Böylelikle Timur, kendi menfaatine uygun bir siyasi yapıyı teşkil ederken, Hanlığının doğu sınırlarına da güvence altına almış bulunuyordu.

Bu çalışmada, Ankara Savaşı'nın ardından meydana gelen siyasi ortamın üzerinde durmaktan ziyade, bu süreçte Anadolu'da darp edilen sikkeler ele alınarak, dönemin siyasi güçleri arasındaki ilişkilere farklı bir açıdan bakılmaya çalışılacaktır. Ankara Savaşı sonrası Timur'a bağlılığın ifadesi olan Anadolu'daki devlet ve beyliklerin darp ettiği sikkeler üzerinde kısaca durulsa da bu araştırmanın esasını teşkil etmeyecektir.

Ankara Savaşı sonrası, Çelebi Mehmet'in Osmanlı Devleti'ni yeniden kurduğu süreçte, Anadolu'daki beylikleri hakimiyeti altına alma siyaseti, çoğu kez askeri hareketler sonucu olsa da birdenbire gerçekleşmemiştir. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Timur rüzgârının henüz dinmediği bu dönemde, söz konusu beylikler 1410 tarihinden itibaren, önce vasallık bağlarla

**Sultan Yıldırım Bayezid ve Emir Timur Uluslararası Sempozyumu (Semerkant- Bursa-Ankara, 17-26 Ekim 2022)'unda (yayınlanmamış) bildiri olarak sunulan bu makale, genişletilerek yayın haline getirilmiştir.

* **ORCID:** [0000-00030348-8489](https://orcid.org/0000-00030348-8489), Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi. siddikcalik@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çalık, S. (2023). ANKARA SAVAŞI SONRASI DARBEDİLEN SIKKELER ÇERÇEVESİNDE ANADOLU'DA SİYASİ HAKİMİYET MÜCADELESİ: İkinci Vasaliet Dönemi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 85-101. DOI: [10.17498/kdeniz.1345871](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1345871)

Osmanlıya tabi hale gelirlerken, 1428'den sonra doğrudan merkezi idareye bağlanmıştır. Bu siyasi olgular, darp edilen sikkelerle de belgelendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ankara Savaşı, Anadolu Beylikleri, Çelebi Mehmet, 2. Murat, Sikke

ABSTRACT

After the Battle of Ankara, the Anatolian lands of the Ottoman Empire were shared among many principalities. Timur not only divided the Ottoman lands among Yıldırım's sons, but also allowed the Turkmen principalities to continue their reign by returning the lands they had taken from the Ottomans. In other words, Timur, instead of a strong political structure in the Ottoman geography, set up a disintegrated but subordinate principality to rule, and after staying in Anatolia for eleven months, he returned to his homeland, Turkistan. Thus, while Timur formed a political structure suitable for his own benefit, he also secured the eastern borders of his Khanate.

In this study, rather than focusing on the political environment that took place after the Ankara War, it is aimed to examine the relations between the political forces of the period from a different perspective by considering the coins minted in Anatolia in this process. Although the coins minted by the states and principalities in Anatolia, which is a sign of loyalty to Timur after the Ankara War, are briefly emphasized, it will not constitute the basis of this research. After the Ankara War, in the process that Çelebi Mehmet re-established the Ottoman Empire, the policy of dominating the principalities in Anatolia did not emerge suddenly, although it was mostly the result of military actions. In the first quarter of the 15th century, in this period when the Timurid winds had not yet subsided, these principalities were first subject to the Ottoman Empire with vassal ties as of 1410, and after 1428 they were directly subordinated to the central administration. These political facts were intended to be documented with minted coins.

Keywords: Battle of Ankara, Anatolian Principalities, Çelebi Mehmet, Murat II, Coin

АННОТАЦИЯ

После Анкарской войны анатолийские земли Османской империи были разделены между многими княжествами. Тимур не только разделил османские земли между сыновьями Йылдырыма, но и позволил туркменским княжествам продолжить свое правление, вернув земли, отнятые ими у османов. Другими словами, Тимур вместо сильной политической структуры в османской географии поставил под управление распавшиеся, но подчиненные княжества и, пробыв в Анатолии одиннадцать месяцев, вернулся на свою родину, в Туркестан. Таким образом, хотя Тимур сформировал политическую структуру, подходящую для его собственной выгоды, он также обеспечил безопасность восточных границ своего ханства.

В этом исследовании вместо того, чтобы останавливаться на политической среде, которая имела место после войны в Анкаре, мы попытаемся взглянуть на отношения между политическими силами того периода с другой точки зрения, рассмотрев монеты, отчеканенные в Анатолии в этом процессе. Хотя кратко подчеркнуты монеты, отчеканенные государствами и княжествами в Анатолии, являющиеся выражением лояльности Тимуру после войны в Анкаре, они не составят основу данного исследования.

После войны в Анкаре, в процессе восстановления Османской империи Челеби Мехметом, политика доминирования над княжествами в Анатолии не возникла внезапно, хотя в основном она была результатом военных действий. В первой четверти XV в., в этот период, когда тимуридские ветры еще не утихли, эти княжества сначала были подчинены Османской империи с вассальными связями с 1410 г., а после 1428 г.

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

подчинялись непосредственно центральной администрации. Эти политические факты пытались задокументировать с помощью чеканенных монет.

Ключевые слова: Битва при Анкаре, Анатолийские княжества, Челеби Мехмет, Мюрат II, Монета

1. GİRİŞ

Sikke darbı, devlet idaresinde hakimiyet alâmetlerinden kabul edilegelen bir anlayıştır. Sikkeler aynı zamanda bir siyasi teşekkülün; iktisadi gücünü, idari anlayışını, inanç, kültür ve sanat tarzını da yansıtmaktadır.

Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi vaziyeti, tam anlamıyla Anadolu'da önceki asırlarda yaşanmış *tevâf-i müllük* (Özdemir, 2020, s. 552-555) devrine benzetilebilir. Timur, Osmanlı topraklarını Yıldırım'ın oğulları arasında paylaştığı gibi, Türkmen beyliklerine de Osmanlı'nın elinden aldığı topraklarını, iade ederek saltanatlarına devam etmelerine izin vermiştir. Diğer bir ifadeyle Timur, Osmanlı coğrafyasında güçlü bir siyasi yapı yerine, parçalanmış ama kendisine tabi beyliklerin hüküm sürebileceği bir düzen kurup, Anadolu'da 11 ay kaldıktan sonra Türkistan'a dönmüştür. Böylelikle Timur, kendi menfaatine uygun bir siyasi yapıyı teşkil ederken, Hanlığının doğu sınırlarına da güvence altına almış bulunuyordu. (Uzunçarşılı, 1961, 316-319)

Bu çalışmada, Ankara Savaşı'nın ardından meydana gelen siyasi ortamın üzerinde durmaktan ziyade, bu süreçte Anadolu'da darp edilen sikkeler ele alınarak, dönemin siyasi güçleri arasındaki ilişkilere farklı bir açıdan bakılmaya çalışılacaktır. Ankara Savaşı sonrası Timur'a bağlılığın ifadesi olan Anadolu'daki devlet ve beyliklerin darp ettiği sikkeler üzerinde kısaca durulsa da bu araştırmanın esasını teşkil etmeyecektir. (Uğurluer, 2014, s. 91-101), (Kalkan, 2016, s. 615-644), (Damalı, 2009, s. 181-185), (Pere, 1968, s. 64, 65), (Artuk İ ve Artuk C., 1974, s. 459-462), (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 4, 1995, s. 28) (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3, 1995, s. 52, 53, 96), (Tire M. ve Merhub O, 2017, s. 42).

Tam olarak ortaya konulmaya çalışılan tarihi süreç, şehzadeler arası mücadelede Çelebi Mehmet'in büyük güç kazandığı 1410'dan başlayıp, özellikle idareyi tek başına ele aldığı Fetret Devri'nin bitimi olan 1413'ten itibaren, 2. Murat'ın ilk saltanat yılları olan 1420'lerin sonlarına kadar olan yaklaşık 20 yıllık dönemdir. (Emecen, 2001, s. 50, 51). Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin Anadolu beylikleri ile gerçekleşen siyasi, askeri ve idari ilişkilerinde *ikinci vasallık dönem* olarak da adlandırılabilir.

2. ANKARA SAVAŞI SONRASI TİMUR ADINA DARP EDİLEN SİKKELER

Ankara Savaşı sonrası Osmanlı toprakları üzerinde yeniden ihya edilen Batı Anadolu beylikleri ve Anadolu'nun doğusunda hüküm süren diğer Türkmen beylikleri Timur'a olan tabiiyetlerini birçok yolla bildirmişlerdir. O günkü diplomatik usullerde; mektupla, elçiyle, karşılama, hutbe yoluyla ve sikke darbıyla bağlılığın ifade edildiği bilinmektedir. (Daş 2014, s. 523-542), (Arayancan, 2014, s. 563-570). Timur'a yapılan bağlılık usulleri, dönemin kaynakları ve daha sonraki süreçte kaleme alınan eserlerde dile getirilirken, bunlar arasında somut olarak günümüze ulaşan en önemli tarihi materyaller, kuşkusuz sikkelerdir.

Anadolu'da Timur adına basılan sikkeler genel itibariyle iki ana kısma ayrılabilir. Birinci kısım teşkil edenler; Osmanlı şehzadelerinden Emir Süleyman, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Mustafa Çelebi'nin, Anadolu beyliklerinden; Germiyanlı, Karamanoğulları, Candaroğulları, Mentеше, Aydınogulları Hamidoğulları'nın Timur adına veya müşterek darp edilen sikkelerdir. Diğer kısım ise, Mutahharten, Mardin Artukluları, Hasankeyf Eyyubileri ve Akkoyunlu Beyliğinin darp ettikleri sikkelerdir (Kalkan, 2016, s. 622-424), (Uğurluer, 2014, s. 91, 92).

H. 806-808/1404-1406 tarihli sikke 1.17 gr.
806/1402-1404 tarihli sikke, 1.33 gr.

H. 804-

*Timur Han
Küregen
Muhammed ibn
Bayezid
Halledallahu*

*Lailahe
İllalah
Muhammedun
Rasulu'llah
Bursa*

*Emir-i Azam
Timur Küregen
Halledallahu
Mülkehu Darebe
Engüriyye*

*Lailahe İllalah
Muhammedun
Rasulu'llah
Ebubekir, Ömer,
Osman, Ali*

Söz konusu sikkeler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğu zaman şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun batısındaki beyliklerin sikkelerin tarzı ve tasarımı, önceki dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Timur için, "Han" ve "Sultan" unvanı kullanılırken, Gürkan/Küregen unvanı çok az kullanılmıştır. Yine bu sikkelerin hemen hemen hepsinde sadece Timur'un adı geçerken, beylerin isimleri kullanılmamıştır. Sadece Çelebi Mehmet bir sikke darbında, Timur'la birlikte kendi adını sikkeye darp ettirmiştir. Anadolu'nun doğusundaki beyliklerin darp ettiklerinde ise, Timurî sikkelerle, hem tasarım hem de kullanılan dil açısından büyük benzerlikleri vardır. Timur'un unvanları arasında Emir ve Gürkan varken, Han veya Sultan unvanları kullanılmamıştır. (Kalkan, 2016, s. 625-639), (Uğurluer, 2014, s. 92-97).

*lailahe ill'allah
Muhammedun
Resul'ullah
Ebubekir, Ömer,
Osman, Ali*

*Sultan Mahmud Han
Timur Gürkan
darebe Erzincan
(Zeno.51211)*

*Lailahe ill'allah
Muhammedun
Resul'ullah
Ömer, Ebubekir,
Osman, Ali*

*Sultan Mahmud Han
Timur Gürkan
darebe Çemişgezek
(Olcaş, 2009, s.2)*

3. İKİNCİ VASALLIK DÖNEMİ

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

Anakara Savaşı'ndan sonra, Batı Anadolu beyliklerinin müstakil hareketleri bir müddet devam etse de Osmanlı şehzadelerinin bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabaları 1406'dan itibaren artmaya başlamıştır. Hatta, bu faaliyetlere bir müddet sonra Karamanlılar da dahil olmuştur (Witteck, 1944, s. 96).

Orta ve Batı Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı himayesine girme süreci, 1410 yılında Süleyman Çelebi'nin ortadan kaldırılmasından sonra başlatılabilir. Bu tarihte, darp edilmiş müşterek sikkelerden hareketle bu iddia ortaya koyulabilir. Bununla birlikte, Çelebi Mehmet ve Musa Çelebi arasındaki mücadelede, beylikler nispeten serbest kalsalar da Musa Çelebi'nin bertaraf edilmesinden sonra, (Temmuz 1413) bu beyliklerin Osmanlı hâkimiyetine girdiğini söylemek mümkündür (Merçil, 2004, s.153).

İkinci vasallık dönemini, yukarıda ifade edildiği üzere, Çelebi Mehmet'in fetret dönemini sonlandırıp, Osmanlı idaresini tam anlamıyla eline aldığı 1413 tarihinde başlatmak gerekiyor. Bu dönem, 1420'lerin sonlarına doğru, Batı Anadolu beylikleri üzerinde, Osmanlı'nın tam hâkimiyetiyle neticelenirken, Karaman ve Candaroğullarının Osmanlı idaresine tam olarak geçişi Fatih döneminde gerçekleşecektir. (Emecen, 2001, s. 50, 51).

Osmanlı Devleti ile Anadolu beyliklerinin yaşadığı tabilik-metbuluk ilişkileri darp edilen sikkeler üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır. Bu dönem anlatan çalışmalarda, söz konusu siyasi güçler arasındaki ilişkiler, sikkelerin ifade ettiği somut anlamlar bağlamında ele alınmamıştır. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'ni yeniden kuran Çelebi Mehmet'in, Timur Devleti vesayetinin azalmaya başladığı süreçten itibaren, Anadolu'daki beylikleri egemenliğine alma siyaseti, babası Yıldırım Bayezit gibi doğrudan merkezi idareye bağlamadan ziyade, tedrici olarak, önce vassal bağlarla Osmanlıya tabi hale getirip, daha sonra doğrudan Osmanlı idaresi altına almak olmuştur. Hatta bu sürecin, tam anlamıyla 2.Murat'ın saltanatını ilk yıllarında gerçekleştirildiğini de söylemek mümkündür. (Emecen, 2001, s. 48, 51).

3.1. Germiyanogulları Beyliğiyle müşterek sikkeler

Osmanlı Devleti'nin en yoğun ilişki içerisinde olduğu beyliklerden biri Germiyanlı beyliğidir. Çelebi Mehmet'in Anadolu'da Osmanlı birliğini sağladıktan sonra, vasallık bağıyla kendisine tâbi kıldığı ilk beylik Germiyanogullarıdır. Cüneyt Bey hadisesinden sonra, Germiyan beyi II. Yakub Bey, 1410 tarihinden itibaren Osmanlılara meyil etmeye başlamıştır. Bu tarihte Karamanoğulları'nın, Germiyanlı Beyliği üzerinde büyük baskı kurduğu bilinmektedir. Hatta Karamanoğulları, beyliğin merkezi Kütahya'yı da işgal etmiştir. (Varlık, 1974, s. 75, 76), (Varlık, 1996, s. 34) (Uzunçarşılı, 1932, s. 82) Bu dönemde Germiyanlı Beyliği, Osmanlılarla müşterek sikkeler darp etmiştir. Karamanoğulları Beyliği, 1417'de tekrar Kütahya'yı işgal etse de Çelebi Mehmet başarılı bir askeri hareket sonunda şehri teslim alıp, ikinci kez Yakup Bey'e teslim etmiştir. (Varlık, 1974, s. 75, 76), (Varlık, 1996, s. 34)

Bunlardan ilki Çelebi Mehmet adına Kütahya'da darp edilen H.813/M.1410 tarihli akçe, 0.58 gr, 15 mm ölçeklidir. (Damalı, 2009, s. 202).

Ön yüz
Sultan Mehmed 813

Arka yüz
Yakub İbn-i Süleyman
durube Germiyan

Germiyanlıların Osmanlılara bağlılığı 2. Murat döneminde de devam etmiştir. Murat tahta geçtiği zaman, Şehzade Mustafa'yı (2. Mustafa) Karamanoğullarıyla birlikte isyana teşvik eden 2. Yakup, onun yanında yer almıştır. Ancak Şehzade Mustafa'nın İznik'i işgal etmesi üzerine, Osmanlıdan çekinerek Karamanoğullarıyla birlikte askerlerini geri çeken Yakup Bey, Osmanlı Devleti ile yeniden ittifak yapmak zorunda kaldı. (Tekindağ, 1997, s. 689), (Varlık, 1974, s. 76-78), (Varlık, 1996, s. 34), (Emecen, 2001, s. 50)

Bu bağlılığın ifadesi olarak Germiyan'da (Kütahya'da) 2. Murat adına sikke darp ettirmiştir. Bu sikkede her ne kadar 2. Yakup Bey'in adı geçmese de bu tarihte Osmanlıya tabi olduğu bilinmektedir. Yakup Bey'in 1422 tarihli orijinal vakfiyesinde, kendi adının sağ tarafında 2. Murat'ın tuğrasının var olması, Osmanlıya bağlılığını göstermektedir. (Uzluk, 1969, s. 71-86) Keza, Yakup Bey'in zürriyeti olmadığı için beyliğinin Osmanlıya katılmasını vasiyet ettiği bilinmektedir. Bu vasiyetin 1428'de gerçekleştiği kabul edilmektedir ki, bu beyliğin Osmanlıya bağlılığı 1428 tarihine kadar sürdüğü rahatlıkla ifade etmek mümkündür. (Varlık, 1974, s. 76-78), (Varlık, 1996, s. 34), (Uzunçarşılı, 1961, s. 46, 47) (Uzunçarşılı, 1932, s. 88)

İkinci Murat adına darp edilmiş sikke, H.825/M.1422 tarihli, 0.88 gr, 14 mm ölçөгindedir. (Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 4, 1995, s. 37), (Pere, 1968, s. 84)

Ön yüz
825
Murad bin Mehmed Han

Arka yüz
Hallede mülkehu
duribe Germiyan

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

Germiyanlı Beyliğin Osmanlıya tabiiyetini kesin olarak gösteren 1428 tarihli bir sikke mevcuttur. (Damalı, 2009, s. 202) Atom Damalı bu akçeyi her ne kadar tarihsiz olduğunu ifade etse de H.828/M.1425 olduğu görülmektedir.

2. Murat ve 2.Yakup'un 1425 tarihli müşterek akçesi, 0.63 gr, 1.6 mm ölçeklidir. (Damalı, 2009, s. 202)

Ön yüzü
Murad ibn-i Mehmed

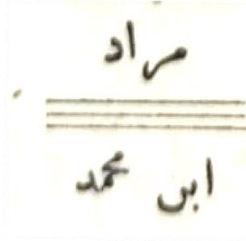

Arka yüzü
Yakub ibn-i Süleyman
828

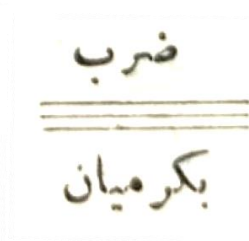
İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Germiyanolu Yakup Bey'in 2. Murat adına darp ettiği tarihsiz bir mangır bulunmaktadır. Bu mangır muhtemelen vasallık dönemine ait olmalıdır.

İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk katalogunda bu sikkenin çizimini yapılmıştır. (Artuk İ ve Artuk, C. 2, 1971, s. 468) Bunların haricinde bu müzede bir sikke daha mevcutsa da teşhirde veya kataloglarda olmadığı için hakkında bilgi verilememiştir (Varlık, 1974, s. 142)

2. Murat adına Kütahya'da darp edilmiş tarihsiz akçe. (Artuk İ ve Artuk C, C. 2, 1971, s. 468.

Ön yüzü
Murad bin Mehmed

Arka yüzü
Durube Germiyan

3.2.Aydınöğulları Beyliğıyle müşterek sikkeler

Aydınöğullarının Osmanlıyla müşterek sikkeleri tarihsizdir. Müze ve kataloglarda mevcut olan bu sikkelerin tamamı Cüneyt Bey'e aittir. Osmanlıyı uzunca bir süre uğraştıran Cüneyt

Bey, bu sikkeleri hangi tarihlerde darp ettiğini tespit etmek oldukça güçtür. Aydınoğullarının Osmanlı sultanları adına darp ettiği sikkeler şöyle sıralanabilir:

Çelebi Mehmet ve Cüneyt Bey'in müşterek akçesi, 15 mm, 0.70 ölçeklidir.
(Damalı, 2009, 2004)

Ön yüzü
*Mehmed bin Bayezid,
Cüneyd halledede mülkehû*

Arka yüzü
*Lailahe illallah
Muhammedun Resulu'llah
Ehubekir. Ömer. Osman. Ali*

Çelebi Mehmet ve Cüneyt Bey'in müşterek Mangırı, 15 mm, 1.44 gr ölçeklidir.
(Damalı, 2009, 2004)

Ön yüz
*Mehmed bin Bayezid,
Cüneyd halledede mülkehû*

Arka yüz
*el-mülk-ü l'illah duribe
Balad*

Çelebi Mehmet'in Cüneyt Beyle müşterek akçesi, 15 mm, 0.70 ölçeklidir.
(İzmirli, 2005, s. 164)

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

Ön yüz
Mehmed bin Bayezid
Cüneyd Gazi

Arka yüz
Lailahe illallah
Muhammedün Resulu'llah
Ömer, Ebubekir, Osman, Ali

Çelebi Mehmet'in Cüneyt Beyle müşterek akçesi, 12 mm, 0.76 gr ölçeklidir.
(İzmirli, 2005, s. 164)

Ön yüzü,
Mehmed bin
Bayezid Cüneyd

Arka yüz
Lailahe illallah
Muhammedün Resulu'llah
Ömer, Ebubekir, Osman, Ali

Yukarıda bilgileri verilen sikkeler tarihsiz olsa da üzerinde iki beyin isminin var olması, Aydınoğullarıyla Osmanlı'nın müşterek sikkeleri olduğunu göstermektedir. Ancak hangi tarihlerde darp edilebileceğine dair fikir yürütmek için, iki devletin arasındaki siyasi ilişkileri tahlil ederek, sikkelerin darp edildiği dönemi ortaya koymak gerekir.

Musa Çelebi'nin bertaraf edilmesinden sonra, (Temmuz 1413) Aydınoğlu Cüneyt Bey, diğer beyleri de etkisi altına alarak Osmanlıya karşı bir cephe oluşturdu. Bunun üzerine İzmir'i kuşatan Çelebi Mehmet, Cüneyt Bey'i itaat altına alarak diğer beyliklerle birlikte bölge üzerinde vasallık sürecini tam olarak başlatmış oldu. Beyliği elinden alınan Cüneyt Bey, 1415 yılında Niğbolu'ya sancak beyi olarak tayin edilir. (Uzunçarşılı, 1961, s. 350-352), (Emecen, 2001, s. 49), (Emecen, 1993, C. 8, s. 122).

Rumeli’de Şehzade Mustafa’nın (Düzmece) 1419’daki isyanında yanında yer alan Cüneyt Bey, Çelebi Mehmet’e karşı birçok siyasi faaliyetlerde bulundu. Cüneyt Bey, 2. Murat 1421 yılında tahta çıktığı zaman da Düzmece Mustafa’yla ittifakını sürdürmüş ancak bu şehzadenin İznik’te bulunduğu sırada, Osmanlı askerleri tarafından kuşatılması üzerine, Şehzade Mustafa’yı terk etmiştir. 1422 yılının başlarında kendisini 2. Murat’a affettiren Cüneyt Bey, beyliğini tekrar elde etmiştir. (Uzunçarşılı, 1961, s. 350-352), (Emecen, 1993, C. 8, s. 122).

Cüneyt Bey, İzmir’e döndükten sonra Aydınoğlu Mustafa Bey ile mücadeleye başladı, Mustafa Bey’in idari merkezi Ayasuluk’u ele geçirerek beyliğin tek başına hâkimi oldu. Akabinde Osmanlıya karşı yeni cephe oluşturarak Venedik’le iş birliğine girmesi üzerine, 2. Murat’a ait güçlerinin takibi sonucu, Cüneyt Bey ve ahfadı tamamen ortadan kaldırıldı (1426). (Emecen, 1993, C. 8, s. 122).

Cüneyt Bey’in Osmanlıyla olan siyasi ve askeri ilişkilerine kronolojik açıdan bakıldığında, müşterek darp edilen sikkelerin hangi dönemlerde gerçekleştiğini belirlemek bir hayli zordur. Bu sikkeleri, tarihleri belli olan emsalleri ile; kaligrafi, tasarım, ağırlık ve çaplarıyla karşılaştırılarak yaklaşık olarak belirlemek mümkündür. (Teoman, 2018, s. 123) Ancak, Osmanlı da dâhil Anadolu beyliklerinin sikke darp tekniğinin, 14. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başladığı görülmüştür. Bu dönemde özellikle gümüş sikkelerin çapları küçülürken kalınlıkları artmıştır, ağırlıklarında ise pek fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Dolayısıyla sikkelerin özelliklerine bakarak, tarihlendirme yapmak çok zordur. (İzmirlier, 2005, s. 35), İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki Anadolu beylikleri sikkeleri incelendiğinde, sikkelerin özellikleri ile ilgili İzmirlier’in verilerini doğrulamaktadır. (Artuk İ ve Artuk, C., 1971, s. 433-451)

Tarihsiz sikkelerin tarihini belirlemede baş vurulacak başka yöntem, söz konusu iki beyliğin, tâbilik-metbuluk ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı dönemde, sikke darbının gerçekleşebileceğini düşünmektir. Bu çerçeveden bakıldığında, Cüneyt Bey’in Osmanlı’ya bağlılığını gösterdiği en uygun dönem, Cüneyt Bey’in müttefiki Düzmece Mustafa’yı İznik’te terk edip 2. Murat’a tabi olduğu süreçtir. Diğer bir ifadeyle, Cüneyt Bey, yeni bir isyana teşebbüs etmeden önce, 1422 yılı içerisinde, muhtemelen bir yıllık dönemde, Osmanlıyla müşterek sikke darp etmesi en uygun zaman dilimidir. Bu sikkeler üç ayrı tipte olduğu için, üç farklı zamanda basıldığı anlaşılmaktadır ki bu da kısa süreli olmayıp, muhtemelen bir yıl içerisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Cüneyt Bey, beyliğini kazanıp İzmir’e geldikten sonra Umur Bey Oğlu Mustafa Bey’le mücadeleye başlarken 2. Murat’ın desteğini almış vaziyetteydi. Buna karşılık Mustafa Bey ise Karaman ve Germiyanogullarının desteğini almıştı. Hatta Mustafa Bey’in H. 824 tarihinde Karamanlı Mehmet adına müşterek sikke darp ettiği görülmektedir. (İzmirlioğlu, 2005, s. 35, 169.) Bu süreçte Cüneyt Bey’in, Osmanlıyla müşterek sikke darp etmesi ve onların desteğini alması makul görülebilir. Ancak, mevcut sikkeler, Çelebi Mehmet adına darp edilmiş görülüyor. Sikkelerin Çelebi Mehmet adına darp edildiğini düşünmek, sikke basım usulüne uygun görülmesi de özellikle Batı Anadolu beyliklerinin sikkelerinde bu tür karışıklıklar görüldüğü gibi, 2. Murat’ın babasının hatırı da göz önünde bulundurulmuş olabilir. Cüneyt Bey, bu dönemde 2. Murad adına sikke darp ettirmiş, henüz ele geçmemiş de olabilir.

Cüneyt Bey’in Çelebi Mehmet’le müşterek sikke darp ettiği dönemlerden biri de 1413-14 tarihlerinde olması ihtimal dâhilindedir. Musa Çelebi’nin ortadan kaldırılmasından sonra, (1413) Çelebi Mehmet’in Batı Anadolu beyliklerini itaat altına alma sürecinde İzmir’e girerek Cüneyt Bey’i kendine tabi kılmıştı. (Uzunçarşılı, 1961, s. 350,351), (Emecen, 1993, s.122) Bir müddet sonra Cüneyt Bey’in Rumeli’ye sancak beyi olarak gönderildiği yukarıda

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

ifade edilmişti. İşte bu göreve başlamadan evvel Osmanlı'ya vasallık bağlarıyla tâbi olduğu dönemde müşterek sikke darp etmiş olabilir.

Netice itibariyle, Aydınöğularının Osmanlı Devleti ile mevcut müşterek sikkelerin tarihleri olmasa da bu sikkelerin neredeyse tamamının Cüneyt Bey'e ait olduğu bilinmektedir. Söz konusu iki devlet, tabilik-metbuluk bağlamında ele alındığı zaman, darp edilen sikkelerin 1410'dan 2. Murat'ın tahta geçtiği 1422'ye kadar devam ettiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Aydınöğulları Beyliğinin, 1410-1422 tarihleri arasında vasallık bağlarıyla Osmanlı Devleti'ne tabi olduğu muhakkaktır.

3.3 Mentешеöğulları Beyliğiyle müşterek sikkeler

Menteşe Beyliği'nin siyasi ve idari gelişim çizgisi ve akıbeti Aydınöğullarıyla oldukça benzerdir. İki komşu beylik, özellikle Aydınöğlü/İzmiroğlü Cüneyt Bey döneminde bu birlikteliği yaşamışlardır. Bu iki beylik, aralarında sürekli mücadele halinde oldukları için birbirlerine tabi oldukları dönemler de olmuştur.

Menteşe beyi İsa Bey'in, 1410-1413 yılları arasında, Çelebi Mehmet ile mücadele eden Musa Çelebi'nin yanında yer alması ihtimal dâhilindedir. (Witteck, 1944, s. 96) Çelebi Mehmet'in Anadolu'da birliği sağlayıp tek başına Osmanlı tahtının sahibi olduktan sonra, Batı Anadolu beyliklerini itaat altına almak için başlattığı askeri hareketlerden, komşuları gibi Mentеше Beyliği de etkilenmiştir. (Merçil, 2004, s.153) Çelebi Mehmet'in, 1415'te Batı Anadolu beylikleri ittifakını yenip, İzmir'i aldıktan sonra, Mentеше Beyliği de diğer beyliklerle birlikte, Osmanlı idaresine vassal olarak bağlanmıştır. (Witteck, 1971, s. 96,97).

Menteşe beyi İlyas Bey, bu bağlılığın ifadesi olarak, Çelebi Mehmet'le müşterek sikke darp etmiştir. Atom Damalı'nın kataloğunda dört tip halinde tasnif edilen bu sikkelerden ikisi H. 818/M.1415 tarihli iken, diğer iki tanesi de tarihsizdir. Muhtemelen bunlar da aynı tarihlerde darp edilmiştir. (Witteck, 1971, s. 97), (Damalı, 2009, s. 205, 206)

Çelebi Mehmet ile İlyas Bey'in 1415 tarihli müşterek sikkesi 0.70 gr 15 mm ölçeklidir. (Damalı, 2009, s. 205)

Ön yüz
*Mehmed bin Bayezid,
hallede mülkehü 818*

Arka yüz
*İlyas bin Mehmed zide
ömrühü*

Çelebi Mehmet ile İlyas Bey'in 1415 tarihli müşterek sikkesi 0.37 gr 10 mm ölçeklidir. (Damalı, 2009, s. 206)

Ön yüz
*Mehmed bin Bayezid,
halled e mülkehü 818*

Arka yüz
*İlyas bin Mehmed zîde
ömrühü*

Çelebi Mehmet ile İlyas Bey'in 1415 tarihli müşterek sikkesi, 0.76 gr 12 mm ölçülerindedir. (Damalı, 2009, s. 206)

Ön yüz
Mehmed bin Bayezid

Arka yüz
İlyas bin Mehmed zîde

Çelebi Mehmet ile İlyas Bey'in tarihsiz müşterek akçesi 0.78 gr 15 mm ölçülerindedir. (Damalı, 2009, s. 205)

Öyüzü
Sultan Mehmed bin
Bayezid Han

Arka yüz
Resulu’llah
İlyas bin Mehmed

İlyas Bey, 1421 yılında ölünce, beyliğin toprakları Leys (Üveys) ve Ahmet adlı iki oğlu arasında paylaştırılmıştır. Her ikisi de Çelebi Mehmet ve 2. Murat’la birlikte müşterek sikke darp etmişlerdir.

Söz konusu akçe, British Museum’da olup, Ahmet Tevhit ve Paul Wittek hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ön yüzünde “Leys bin İlyas bin Muhammed 824” arka yüzünde “halledede mülkehu, 824” yazılıdır. (Tevhid, 1321, s. 390), (Wittek, 1944, s. 157)

Yine aynı müzede bulunan, İlyas Bey’in diğer oğlu Ahmed’e ait bir sikke tarihsiz de olsa, kardeşi Leys ile aynı dönemde olmalıdır. Ön yüzü “Ahmed bin İlyas”, arka yüzü (halledede) mülkehû” yazılıdır. (Wittek, 1944, s. 157)

Müşterek sikkelerin tarih ve muhtevalarından anlaşıldığına göre, Menteş Beyliği, 1415-1421 tarihleri arasında Osmanlı Devleti’ne vasallık bağı ile tabi görülmektedir. Ancak, bu durum mevcut sikkeler bağlamında değerlendirilecek bir husustur. Bu beyliğin siyasi kaderi büyük ölçüde Aydın ve Saruhan oğullarıyla aynı olduğu için, vassallık dönemini diğerleriyle aynı tarihlerde yaşadığı düşünülmelidir.

3.4. Karamanoğullarıyla darp edilen müşterek sikkeler

Karamanoğulları, Osmanlıya en güçlü beyliklerden biridir. Ankara Savaşı’ndan sonra Timur, Karamanoğlu Beyliği’nin topraklarını geniş tutarak, Osmanlının aleyhine bir denge oluşturacak biçimde, bu beyliği yeniden ihya etmiştir. (Uzunçarşılı, 1961, s. 461), (Ünal, 1986, s. 197)

Karamanoğulları, Osmanlı şehzadelerinin taht mücadelelerinde, özellikle Mehmet Bey döneminde sınırlarını genişletmeye başlamıştır. 1402-1410 yılları arasında Hamitoğullarının topraklarını ilhak eden Mehmet Bey, daha sonra Tarsus ve Karahisar dâhil geniş bir coğrafyayı topraklarına katarak, Anadolu’da güçlü bir siyasi yapı teşkil etmiştir. 1413’te Bursa’yi kuşattıysa da şehri alamamıştır (Sümer, 2001, s. 458), (Ünal, 1986, s. 197)

Çelebi Mehmet’in devletin siyasi birliğini sağlamasından sonra, Bursa kuşatmasına karşılık Karamanoğulları üzerine asker sevk edince, 2. Mehmet, topraklarının bir kısmını Osmanlılara vererek anlaşma yapmak zorunda kaldığı gibi ve vasallık bağıyla Osmanlı’ya tabi hale gelmiştir. H.817/M.1414 (Sümer, 2001, s. 458), (Ünal, 1986, s. 198, 199), (Emecen, 2001, s. 49)

Karamanoğullarının toprakları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlı ve Memlükler, Karaman Beyliği’nde taht kavgalarına yol açınca, bu beyliğin güç kaybına

uğramasına neden olmuştur. 2. Mehmet Bey'in oğullarından İbrahim Bey, Memlük taraftarı amcası Ali Bey'e karşı Çelebi Mehmet'ten yardım isteyince, beyliğin Osmanlı ile ilişkileri güçlenmiştir. (Sümer, 2001, s. 458), (Ünal, 1986, s. 198, 200-201) Bu süreçte İbrahim Bey'in, Çelebi Mehmet'in vefatından hemen önce müşterek sikke darp ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, tarihi bilgilerin yanı sıra Karamanoğullarının Osmanlıya vasallık bağıyla tabi olduğunu gösteren önemli bir delildir.

İbrahim Bey'in Çelebi Mehmet ile darp ettiği 1421 tarihli akçe, 1.9 gr 24 mm'dir. (Damalı, 2009, s. 207)

Ön yüzü
*Eyyam-ı devletü 'z-zaman
Mehmed bin Bayezid Ebu
Bekir, Ömer, Osman, Ali*

Arka yüz
*el minnet ü li'llah
İbrahim bin Mehmed bin
Karaman duribe Konya-
824*

Karamanoğullarının Osmanlıya tabiiyeti, 2. Murat'ın tahta çıktığı 1421 yılından sonra iki devlet arasındaki ilişkiler kopmaya başlamıştır. Düzmece Mustafa isyanını fırsat bilen Karamanlılar, Osmanlı topraklarına saldırınca, bu bağlılık nihayete ermiştir denilebilir.

3.5. Candaroğulları Beyliğiyle müşterek sikkeler

Ankara Savaşı'ndan sonra beyliğini yeniden ihya eden Candaroğulları, Osmanlı Devleti ile Orta Karadeniz ve Orta Anadolu'da mücadele içinde olduğu bilinmektedir. Özellikle İsfendiyar döneminde bu ilişkiler yoğun bir şekilde artarak, çoğu kez tabilik-metbuluk çerçevesinde gelişmiştir. (Yücel, 1991, s. 88-99).

Çelebi Mehmet'in Karamanoğulları Beyliği'ne karşı başlattığı 1415 tarihli askeri harekette, Osmanlı'nın yanında yer alan İsfendiyar Bey, bu sefere oğlu Kasım Bey'i görevlendirerek Osmanlıya bağlılığını göstermişti. Çelebi Mehmet'in 1416 yılında Eflak'a yaptığı sefere de asker gönderme mecburiyetinde kalan İsfendiyar Bey, bu sefer sonrasında Kasım Bey'i yanına çeken Çelebi Mehmet, Candaroğullarına ait Tosya, Çankırı ve Kalecik'i kendisine verilmesine aracılık etti. Bu şekilde Candaroğlu Kasım Bey'i himayesine alan Çelebi Mehmet, babasını da kontrol altında tutmuş oluyordu. (Yücel, 1991, 91-92) (Uzunçarşılı, 1961, s. 394)

İkinci Murat'ın tahta çıkmasından sonra, taht mücadelelerini fırsat bilerek Osmanlı ile bağlarını tekrar koparan İsfendiyar Bey, Kasım Bey'in topraklarını elinden aldı. Bunun üzerine Candaroğulları üzerine 1421 kışında bir sefer düzenleyen 2. Murat, İsfendiyar Beyliği'ni itaat altına alarak, Kasım Bey'e ait olan toprakları tekrar kendisine iade ettirdi. Tekrar Osmanlı sultanının affına mazhar olan İsfendiyar Bey, 2. Küçük Mustafa isyanında tarafsız kalsa da 20 Şubat 1423'de 2. Murat'ın İsfendiyar Bey'i Taraklıborlu'da ağır bir yenilgiye uğratması sonunda Sinop'a sığındı. Bu sefer sonunda barış antlaşması imzalanarak,

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

İsfendiyar Bey yine affedildi ve Osmanlıya bağlılığını teyit etmiş oldu. (Yücel, 1995-97) (Uzunçarşılı, 1961, s. 394)

Bu tarihten sonra Candaroğullarıyla Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler sulh zemininde devam etti. Evlilikler yoluyla bu durum daha da pekişme sürecine girdi. Kasım Bey'in toprakları merkezi idareye dahil edilirken, kendisine de sancak beyliği tevdi edilmiştir. Fatih döneminde ise, Candaroğullarının toprakları tamamen Osmanlı topraklarına katıldı.

Candaroğullarının Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini ortaya koyan, Çelebi Mehmet dönemine ait müşterek sikke darp edilmiş olması ihtimal dâhilinde ise de henüz böyle bir para ele geçmemiştir. Yine de mevcut kataloglarda iki sikkenin varlığı, iki devletin arasındaki vassallık bağımlı teyit edecek niteliktedir. Bu sikkelerin ikisi de 2. Murat döneminde darp edilmiştir. Ancak, darp edenin ismi yoktur, acaba Kasım Bey'e mi yoksa İsfendiyar Bey'e mi ait olduğunu, darp yeri ve tarihi ip ucu vermektedir.

İlk sikke, Karamanoğullarının 2. Murat adına darp ettiği akçe, 14 mm 0.81 ölçülerindedir. Atom Damalı gerekçe göstermeden, bu sikkenin darp tarihi H.825 değil 827 olması gerektiğinin ifade etse de 2. Murat'ın tahta çıktığı tarihlerde İsfendiyar Bey'in Osmanlıya itaati tamdı. (Damalı, 2009, s. 254)

Ön yüzü
825
Tuğra (2. Murat)

Arka yüz
halled mülkehu
duribe Kastamonu

Karamanoğullarının 2. Murat adına darp ettiği mangır, 1.17 gr, 17.5 mm ölçeklidir. (Damalı, 2009, s. 255)

Ön yüz
Tuğra (2. Murat)

Arka yüz
halled mülkehu
38 duribe Ladik

Bu mangırın darp tarihinden hareketle İsfendiyar Bey'e ait olduğu söylenebilir. Bu dönemde Kasım Bey artık Osmanlı ümera sınıfına dâhil olduğu için sikke darp ettirmesi söz konusu olamazdı.

SONUÇ

Bu çalışmada, Ankara Savaşı sonrası Anadolu'da meydana gelen siyasi düzen hakkında, sikkeler üzerinden bazı tespitlerde bulunuldu. Çelebi Mehmet'in Osmanlı Devleti'ni yeniden kurduğu süreçte, Anadolu'daki beylikleri hakimiyeti altına alma siyaseti, çoğu kez askeri hareketler sonucu olsa da birdenbire gerçekleşmemiştir. 15. yüz yılın ilk çeyreğinde Timur rüzgârının henüz dinmediği bu dönemde, söz konusu beylikler 1410 tarihinden itibaren, önce vasallık statüsü Osmanlıya tabi hale gelirken, 1428'den sonra doğrudan merkezi idareye bağlanmıştı. Bu siyasi olgular, darp edilen sikkelerle de tevsik edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Artuk-İ ve Artuk C. (1974). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1974.
- Damalı, A. (2009). *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, C. 1, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul 2009.
- İzmirlier, Y. (2005). *Aydınöğulları Beyliği Sikkeleri*, İstanbul 2005.
- Pere, N. (1968). *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968,
- Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 4, (1995) *Sultan'ın İki Yüzü, Yazı ve Tuğra*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul 1995.
- Tire, M ve Merhub, O. (2017). *Osmanlıdan Cumhuriyete Sikkeler Oğuz Tatış Koleksiyonu*, Haz. Mete Tire, Onur Merhub, C. 1, Vol. 1, İzmir 2017.
- Tevhid, A. (1321), *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Katalogu*, kısım-ı râbi, Konstantine 1321.
- Uzunçarşılı, H. İ. (1961). *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. TTK Yay. Ankara 1961.
- Ünal,T. (1986). *Karamanoğulları Tarihi*, Konya 1986:
- Varlık, M.Ç, (2001) *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974.
- Aka, İ. (1986) “Timur’un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi”, *TTK Belgeler*, s. 15 (1986), s. 5-22.
- Arayancan, A. A. (2014). “Ankara Savaşı Öncesi Diplomatik Görüşmeler”, *1420 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı* Ankara, 9-12 Ekim 2012, Edt. Doç. Dr. Mustafa Alkan, TTK Yay. Ankara 2014, s. 563-570.
- Daş, A. (2012). “Ankara Savaşının Sebepleri Açısından Münşeât Mecmualarında Geçen Mektupların Tarihi Değeri”, *1420 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı* Ankara, 9-12 Ekim 2012, Edt. Doç. Dr. Mustafa Alkan, TTK Yay., Ankara 2014, s.523-542.
- Emecen, M. F. (2001). “Osmanlılar ve Türkmen Beylikleri”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yay. İstanbul 2001.
- Emecen, M. F. (1993), “Cünet Bey” *TDV İA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 122.
- Kalkan, M, (2016). “Ankara Savaşı Öncesi-Sonrasında Emir Timur’dan Geriye Kalan Nümizmatik Materyaller”, *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu* 9-10 Ekim 2015 Çubuk, Ankara 2015, Editörler, Prof. Dr. Hüseyin Çınar, Dr. Tekin Önal, Ankara 2016, s. 615-644.
- Merçil, E. (2004). “Menteşeoğulları”, *TDV İA*, 24, s.152-153.
- Sümer, F. (2001), “Karamanoğulları”, *TDV İA*, 29, s. 454-460.

Ankara Savaşı Sonrası Darp Edilen Sikkeler Çerçevesinde Anadolu'da Siyasi...

Tekindağ, Ş, “2. Mustafa Çelebi” İslam Ansiklopedisi, MEB yay., s. 689.

Teoman, B. (2108). “Aydınöğulları Beyliğı Darphanelerinde Basılan Sikkeler”, *Abad/Jabs*, 2108, s. 119-138.

Özdemir, M. “Mülükü't-tevaif”, 31, s. 552-555.

Uğurluer, M. (2014). “Ankara Savaşı'nın Ardından Osmanlılar ve Anadolu Beylikleri Tarafından Timur Adına Bastırılan Sikkeler”, *1420 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı* Ankara, 9-12 Ekim 2012, Edt. Doç. Dr. Mustafa Alkan, TTK Yay. 2014 Ankara, s. 91-101;

Yinanç, M. Halil, “Bayezid I”, *TDV İA*, II, 380-386.;

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=51211>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=122374>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=122380>

[http:// www. izmirnumismatik.org/makaleler/4%20Adet%20Nadir%20Sikke.pdf](http://www.izmirnumismatik.org/makaleler/4%20Adet%20Nadir%20Sikke.pdf). Erol Olcaş, Gültekin Teoman, Dört Adet Nadir Sikke, 19.01. 2009, s. 2.

FRANSA İŞGALİ ÖNCESİ CEZAYİR'İN DURUMU (1792-1830)

THE STATUS OF ALGERIA BEFORE THE INVASION OF FRANCE (1792-1830)

СТАТУС АЛЖИРА ДО ВТОРЖЕНИЯ ФРАНЦИИ (1792-1830)

Gökçen KALKAN*

ÖZ

Cezayir'in Osmanlı hâkimiyeti altındaki dönemi, Cezayir tarihinde derin izler bırakan önemli bir dönemdir. Cezayir, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde birbirinden bağımsız birkaç krallık ve emirliğin olduğu siyaseten parçalı bir coğrafi yapıya sahipken, Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte kendi coğrafi ve siyasi birliğini sağlayabilmiştir. Osmanlı öncesi Cezayir'de var olan emirlikler ve çeşitli siyasi oluşumlar, Batı Akdeniz'de etkilerini ortaya koyan güçlü bölgesel devletler olarak ortaya çıkmamışlardır. Ancak Osmanlı döneminde Cezayir'in siyasi ve coğrafi birliğinin sağlanmasıyla bu durum değişiklik göstermeye başlamıştır. İstikrarlı durum, 17. yy'ın ortalarına kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Cezayir'de yaşanmış olan iç anlaşmazlıklar, Cezayir'deki Osmanlı yönetiminin yozlaşması, bölgedeki isyan ve itaatsizliklerin çoğalması ve batıl inançlara dayanan bir din anlayışı benimseyen tasavvufi bir geleneğin ortaya çıkması gibi sebepler, Cezayir'in Akdeniz'deki gücünü git gide kaybetmesine yol açmıştır.

Cezayir'in kendi içinde yaşadığı ve çeşitli alanlara yansıyan çöküşü, eyaletin Fransa tarafından işgal edilmesini kolaylaştıran tüm temel koşulların oluşmasını sağlamıştır. Cezayir'de özellikle otorite alanında ortaya çıkan acziyet, Fransa'nın uyguladığı ve uzun süre devam ettirdiği deniz kuşatmasını kıramamasına sebep olmuştur. Ardından Fransa'nın başlattığı işgal harekâtı başarılı olmuş ve Cezayir'de yaklaşık üç yüz yıl hüküm süren Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Asırlar boyunca Cezayir'e yönelik bütün saldırı ve işgal girişimlerini boşa çıkaran güçlü Osmanlı donanması ve deniz birlikleri, bu işgali engellemeye dönük ciddi bir direniş gösterememiştir.

Bu araştırmada, Cezayir'de Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ve 1830'da Fransız işgaline uğramasını kolaylaştıran iç meseleler, değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hâkimiyeti, Cezayir, Fransa, Cezayir Donanması, İsyân.

* **ORCID:** [0000-0003-1395-2396](https://orcid.org/0000-0003-1395-2396), Dr. Türk İşbirliği & Koordinasyon Ajansı Cezayir Koordinatörü. gokcenkalkan@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kalkan, G. (2023). FRANSA İŞGALİ ÖNCESİ CEZAYİR'İN DURUMU (1792-1830). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 102-111. DOI: [10.17498/kdeniz.1347731](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1347731)

ABSTRACT

Algeria the Ottoman period shaped the Algerian history. The Algeria had multiple distinct kingdoms and emirates before the Ottoman conquest, but the Ottomans united its geographical and political framework. The emirates and political forms of pre-Ottoman Algeria prevented it from becoming a major regional state in the Western Mediterranean. The Ottoman period's governmental and geographical unification of Algeria changed this. This stable arrangement lasted until the mid-17th century. Algeria's power in the Mediterranean increased due to internal conflicts in Algeria during the last period of the Ottoman Empire, the corruption of the Ottoman administration, the proliferation of rebellions and disobedience, and the rise of a superstitious Sufi tradition caused his loss.

The fall of Algeria in numerous locations created all the conditions for France to occupy the province. Algeria was unable to overcome France's long-running naval blockade due to its authority weaknesses. After a victorious French invasion, the Ottoman rule in Algeria ended after nearly three centuries. The formidable Ottoman navy and naval units, which had failed all Algerian invasions for ages, could not stop this invasion.

In this research, the internal factors that contributed to the collapse of Ottoman rule in Algeria and France's invasion in 1830 are evaluated.

Keywords: Ottoman domination, Algeria, France, Algerian navy, Rebellion.

АННОТАЦИЯ

Период нахождения Алжира под властью Османской империи, важный период, оставивший глубокий след в истории Алжира. Хотя Алжир имел политически фрагментированную географическую структуру, в которой до османского владычества образовалось несколько независимых королевств и эмиратов, он смог обеспечить свое географическое и политическое единство с османским владычеством. Эмираты и различные политические образования, существовавшие в доосманском Алжире, не могли возникнуть как мощные региональные государства, оказывавшие влияние в Западном Средиземноморье. Однако с политическим и географическим единством Алжира в османский период эта ситуация стала меняться. Стабильное положение сохранялось до середины 17 века. Такие причины, как внутренние конфликты, имевшие место в Алжире в последний период существования Османской империи, коррумпированность османской администрации в Алжире, распространение восстаний и неповиновения в регионе, появление суфийской традиции, принявшей Суеверное понимание религии привело к постепенной утрате власти Алжира в Средиземноморье.

Распад Алжира сам по себе и отразившийся на различных территориях обеспечил все основные условия, облегчившие оккупацию провинции Францией. Слабость, возникшая в Алжире, особенно в сфере власти, привела к тому, что Франция смогла прорвать морскую осаду, осуществленную и поддерживаемую в течение длительного времени. Затем операция вторжения, инициированная Францией, увенчалась успехом, и османскому владычеству, длившемуся почти триста лет, в Алжире пришел конец. Мощный османский флот и военно-морские части, веками терпевшие поражение во всех нападениях и попытках вторжения в Алжир, не могли оказать серьезного сопротивления, чтобы предотвратить это вторжение.

В этом исследовании оценивались конец османского владычества в Алжире и внутренние проблемы, которые способствовали французской оккупации в 1830 году.

Ключевые слова: Османское господство, Алжир, Франция, алжирский флот, восстание.

Fransa İşgali Öncesi Cezayir'in Durumu (1792-1830)

GİRİŞ

İncelediğimiz bu dönemde, Cezayir'in devlet düzeni içerisinde hem siyasi hem de askeri yapı dâhilinde istikrarın hüküm sürmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eyaletin farklı bölgelerinde güvenlik ihlallerinin de vuku bulduğu görülmektedir. Cezayir'de yaşanan istikrarsızlığın boyutunu vurgulamak için 1790-1830 tarihleri arasında toplam sekiz defa Cezayir Dayısının değiştirildiğinin zikredilmesinde fayda vardır (Khodja, 2005, s. 113-116). Bu dönemde bazı dayılar, suikasta kurban gitmiş öldürülemeyen dayılar ise, sadece birkaç aylığına buldukları pozisyonları koruyabilmişlerdir (Saidouni ve Boubudli, 1984/4, s. 41). Şüphesiz yönetimin en üst düzeyinde sürekli yaşanan değişimler-nedenleri ve koşulları her ne olursa olsun- o dönem Cezayir'indeki yöneticiler arasında yaşanan idari ve siyasi uyumsuzluğun derinliğine işaret etmektedir.

Dayıların sürekli değişmesi, Cezayir'deki siyasi istikrarsızlığın tek nedeni değildir. Yaşanan bu değişiklikler, Beylik düzeyindeki yöneticileri, merkezi ve yerel idareyi de kapsamaktaydı (al Madani, 1974, s. 162-163). Yeni Bey tayin edildiğinde görevinden alınan Bey ile onun emri altında çalışanların da aynı şekilde görevlerinden azledilme vakalarında artış olmuştur. Beyliğin başına yeni bey atandığında, çalışmalarında kendisine yardımcı olabilecek yeni kıdemli yardımcı ekip tayin ettiği, kendisinden önceki dönemde yerel yönetimin başında olan ve eski Bey'e hizmet veren bütün yetkililerin görevlerini de sonlandırdığı görülmektedir (Şvitam, 2011, s. 30). Şüphesiz bu değişikliklerin pek çok farklı nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları eski beye tabii olan kişilerden kurtulmak, diğerleri ise yeni beyin atanmasını destekleyen ve bu görevi alabilmesinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde katkısı olan kişileri ödüllendirmek içindi. Ancak bu durum, yeni atanan bazı beylerin beylik işlerinin idaresinde kendileriyle uyumlu bir şekilde çalışacak ve bahsi geçen alanlarda gerekli beceriye sahip olan kişileri görevlendirmeye çalıştıkları gerçeğini değiştirmemekteydi. Dolayısıyla, bu dönemde yaşanan gerçekleri basite indirgeyerek, beylerin beyliklerden topladıkları vergilere veya asi kabilelere kestikleri para cezasından elde ettikleri mali gelirlere el koyma arzularının olduğu şeklinde sınırlamanın uygun olmayacağı görülmektedir. Alınan bu önemlerin arkasındaki sebepler ne olursa olsun; idari, askeri ve güvenlik yapılarındaki değişiklikler, günün şartlarıyla sınırlı olduğu takdirde kabul edilebilir. Ancak bu değişiklikler, her yeni Bey atandığında sürekli tekrar eden bir davranış haline dönüştüğü için, şüphesiz eyaletteki siyasi istikrarın önemli ölçüde zarar görmesine ve ciddi güvenlik sorunlarının vuku bulmasına neden olmuştur.

1. CEZAYİR'DE OSMANLI YÖNETİMİNE KARŞI İSYANLAR

1.1. Osmanlı İdaresine Karşı İsyanlar

İşgal öncesi Cezayir'deki Osmanlı'nın idari yönetimi içinde bulunan aksaklıklar ve zaman zaman yönetime ehil olmayan kişilerin atanması, hassas bir denge üzerindeki Cezayir'in sosyal ve siyasi ortamını olumsuz yönde etkilemekteydi. Eyaletteki içtimai ve siyasi bozulma durumu, Cezayir'in farklı bölgelerinde birkaç isyanın patlak vermesiyle ivme kazanmıştır. Eyalette yaşanan isyan hareketlerinin bazılarının Sufi şahsiyetlerin önderliğinde yürütülmesi sebebiyle dini boyut kazanmıştır. Bazı isyanlar ise, imtiyaz kazanmak veya mevcut imtiyazlarını kaybetmemek için bilinen kabileler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kabile isyanlarında kabilenin önde gelenleri, çoğu kez ödemeleri gereken vergileri ödemeyi reddetmişler veya bağlı oldukları beylik tarafından kendilerine tahsis edilen yerel yetki sınırlarını aşarak hareket etmişlerdir. Bu durum, beyliğin genel güvenliğini ve istikrarını tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Cezayir'deki Osmanlı yönetimi zaman zaman bu kabilelere boyun eğdirmek için baskıcı ve cezai önlemler almak ve onlara karşı kabile işlerini yerel yönetimin belirlediği temel ilkelere bağlı kalarak sürdürmelerini sağlamak için güç kullanmak zorunda kalmıştır.

İncelenen dönem içerisinde bazı etkili mutasavvıf din adamlarının önderliğinde yürütülen isyan hareketleri de görülmüştür. Dini motivasyonlu isyan hareketlerinin hedeflerinin her ne kadar yerel olduğu görülse de söz konusu isyanların bir kısmının Tunus Beyi'nin ve Fas Sultanı'nın emriyle vuku bulmuş olduğu bilinmektedir. Bu hakikatten hareketle, bazı isyanların yerel saiklerle başlatılmadığı ifade edilebilir. Aynı dönemde vuku bulan Ticianiye İsyanı gibi Sufi isyanları ise beylik merkezlerine uzak bölgelerdeki etkili bazı Sufi liderlerin, iktidarın kontrolüne dair duydukları yakınmaların bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bazılarının devrim olarak adlandırdığı bu tür isyanlara yol açan sebepler, her ne olursa olsun ve ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, bölgede bulunan Osmanlı yönetiminin sivil ve askeri olarak yorulmasına ve zayıflamasına büyük oranda sebep olmuştur. Olayların patlak verdiği bölgelerde yıllarca süren isyan ateşini söndürmek, sarsılan istikrarı ve güvenliği tekrar kazanmak ve eski haline getirmek için çok para ve çaba harcanmıştır. Cezayir'in bu dönemde tanık olduğu isyan hareketlerinin önemli kabul edilenleri aşağıda kısaca sıralanmıştır:

1.1.1. İbnu'l Ahraş İsyanı (1219 H/ 1804 M)

1798 yılında hac vazifesini yerine getiren İbnu'l Ahraş¹, Hicaz'dan dönüşü yolunda Mısır'a gitmiştir (al Antari, 1974, s. 29; al Mazari, 1990/1, s. 299-300). Fransızlar tarafından Mısır'a yönelik olarak başlatılan işgal hareketine şahitlik etmiş ve Mısır ordusunun saflarında Fas ve Cezayir'li gönüllülerden oluşan bir grupla birlikte Fransız ordusuna karşı yürütülen direnişe katılmıştır (Bin Emir Abdulkadir, 1903, s. 77; al Zahhar, 2016, s. 85). Bir süre Fransızlara karşı savaştıktan sonra, Cezayir'e dönüş yolunda Tunus'a uğrayan İbnu'l Ahraş Tunus Beyi Hammuda Paşa ile tanışmıştır. Hammuda Paşa İbnu'l Ahraş'a Cezayir'deki Türk yönetimini kötülemiş ve Türklere karşı savaşması için teşvik edip cesaretlendirmiştir. Ayrıca kendisine Türklere karşı vereceği savaşta ihtiyaç duyabileceği her türlü desteği sağlama sözünü de vermiştir (al Zahhar, 2016, s. 85). Hammuda Paşa, İbnu'l Ahraş'ın Cezayir'deki durum hakkında hoşnutsuzluğunu ve isyan çıkarma hususundaki eğilimini fark etmiş, o'nu isyan çıkarması için motive etmiş ve böylece Cezayir yöneticilerinin bu isyanla meşgul olmasını sağlayarak Tunus'u kontrol altına alma arzusundan uzaklaştırmak istemiş olması muhtemeldir.

Görünüşe göre Hammuda Paşa'nın isyan konusundaki telkinleri etkili olmuş ve İbnu'l Ahraş tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu telkinler İbnu'l Ahraş'da zaten var olan Cezayir'deki Osmanlı yönetimini sonlandırıp enkazından yeni bir devlet oluşturacak olan bir harekete öncülük etme hevesini artırmıştır. Bu düşünceyle Tunus'tan ayrılarak Konstantin'e doğru yola koyulan İbnu'l Ahraş oradan Jijel'e giderek, kendisinin beklenen Mehdi olduğunu, mucizeler sahibi olduğunu ve düşman kurşununun ne kendisine ne de tebaasına isabet edemeyeceğini dile getirerek kendisine inananları etrafında toplamaya başlamıştır (al Antari, 1974, s. 85).

İbnu'l Ahraş'ın yürüttüğü bu aktif propaganda faaliyeti sayesinde, fikirleri müritlerinin ve halkın nezdinde hızlıca yayılarak, kendisine çok sayıda taraftar kazandırmıştır (al Antari, 1974, s. 29-30). Müritlerinin sayısı binlere ulaşınca taraftarlarını toplayarak Doğu Beyliğinin merkezi olan Konstantin şehri üzerine yürüdü ve bir gün boyunca şehri kuşatma

---

¹İbnu'l Ahraş ismiyle bilinmektedir. Soyu bilinmemekle beraber, bazı kaynaklarda Faslı olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Peygamber Efendimizin soyundan geldiğini ve beklenen Mehdi olduğunu iddia etmiştir. İnsanları etkilemek için sihirli kullanmıştır. Bu da halkın etrafında toplanıp ona tabi olmalarına neden olmuştur.

Fransa İşgali Öncesi Cezayir'in Durumu (1792-1830)

altında tuttu. Yerli halkın kısa sürede toparlanarak kuşatmaya karşı koyması üzerine İbnü'l Ahraş'ın gücü yerle bir oldu (al Mazari, 1990/1, s. 20; Saidouni, 2000, s. 264).

Ardından 1804 yılında Konstantin Beyi Osman Paşa, İbnü'l Ahraş'ı tamamen yok etmek için kapsamlı bir harekât başlatmış, ancak İbnü'l Ahraş Cezayir'in doğusunda yer alan al Koul şehrinin al Zuhur Vadisi'ne kaçarak kurtulmayı başarmıştır. Osman Paşa, İbnü'l Ahraş'ı yakalamak için takip etmiş ve kendisine eşlik eden arkadaşlarıyla birlikte İbnü'l Ahraş'ın kurmuş olduğu pusuda hayatlarını kaybetmişlerdir (al Zahhar, 2016, s. 86). Osman Paşa'nın vefatından sonra, Dayı Mustafa Paşa (1798-1805)², Abdullah Bin İsmail'i³ Konstantin Beyi olarak tayin etmiş ve ona İbnü'l Ahraş'ın ortadan kaldırma emrini vermiştir (Bin Emir Abdulkadir, 1903, s. 77; Saidouni, 2000, s. 276-277; al Zahhar, 2016, s. 71-90). Yeni Konstantin Beyi İbnü'l Ahraş'ın yakalanması için çok sayıda harekât düzenlemiştir. Ağır yenilgiye uğrayan İbnü'l Ahraş, Cezayir'in doğusunu terk ederek, Osmanlı yönetimine karşı isyanını ilan eden Şeyh Abdulkadir Şerif'e katılmıştır (Bin Emir Abdulkadir, 1903, s. 77; Saidouni, 2000, s. 277-278).

1.1.2. Darkavi İsyanı (1802-1816)

19. yüzyılın başlarında Cezayir'deki Osmanlı yönetimine karşı başlayan Darkavi İsyanı, kurucusu ve komutanı İbn Darkavi⁴ ismiyle bilinen Şeyh Abdulkadir el Şerif ile başlamıştır (al Nasiri, 1997, s. 109-110; al Mazari, 1990/1, s. 302-303; al Ziyani, 2013, s. 272; Makidache, 2017/25, s. 129-141).⁵ Bu isyan, İbn Darkavi'nin Fas'tan dönüşünden sonra Cezayir'de Osmanlı yönetimine karşı başlattığı en büyük isyanlardan biridir. İsyanında "emr-i bi'l maaruf ve nehyi ani'l münker" (iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak) için Türklerin Cezayir'de yaydığı fesada karşı bir duruş sergilediğini dile getirmiştir (al Zahhar, 2016, s. 85). al Zahhar bunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Türklere karşı isyan etme hususunda Arapların şeriri ortaya çıktı ve isyan zamanın geldiğini iddia etti, Araplar ve bazı kabileler de onun peşinden gitti.*" (al Ziyani, 2013, s. 272-273; al Zahhar, 2016, s. 84). İbn Darkavi, 1802 yılında Osmanlı otoritesine karşı isyanını ilan etmiş ve Cezayir'in batısında bulunan al Haşme, al Zimala ve al Davavir gibi kabileler de İbn Darkavi'yi desteklemiştir (al

²Dayı Mustafa Paşa: Hasan Paşa'nın vefatından sonra Cezayir'e dayı olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı savaşının desteklenmesinde katkıları olmuştur. Hüküm sürdüğü sürece, Cezayir, Avrupa ve Amerika seferlerine maruz kalmasıyla tarihe damga vurmuştur. İngiltere'nin Cezayir'e karşı düzenlediği sefer, Cezayir deniz kuvvetlerinin Amerika deniz kuvvetleriyle çatışması gibi örnekler verilebilir. Bunun yanı sıra Fransa'nın Mısır'a karşı seferi ve Cezayir'in farklı bölgelerinde patlak veren isyanlar onun dönemindeydi.

³Abdullah Bin İsmail Bey: Dar el Sultan'ın doğusunda bulunan el Haşna'nın komutanıdır. Dayı Mustafa Paşa, Osman Paşa'nın katledilmesinden sonra kendisini Doğu Beyliğinin Bey'i olarak tayin etmiştir. İbnü'l Ahraş'ın isyanını durdurabilmiştir. Bu da halkın kendisine tepki göstermesini neden olmuştur. Bundan ötürü Cezayir'in batısında bulunan el Şerif el Kardavi'nin birliğine katılmak zorunda kalmıştır.

⁴Şeyh Abdulkadir Ben Şerif: İbn Darkavi ismiyle bilinmektedir. Kendisi din âlimidir. Muaskar yakınlarında bulunan el Kaytana Zaviyesi'nde büyüyüp dini eğitimini almıştır. Daha sonra Fas'a taşınarak Fas'ta tarikat lideri Mevla Abdullah Ben Muhammed Darkavi ile iletişime geçmiş ve kendisinden tarikatın liderliğini devralmıştır. Daha sonra doğduğu yere geri dönerek, Osmanlı'ya karşı başlatılan isyanın liderliğini yapmıştır.

⁵Darkavi Tarikatı: Şazeli Sünni Sufi tarikatlarından biridir. Ali Ben Abdullah el Fasi adıyla bilinen el Şerif İdris'in kurmuş olduğu bir tarikatıdır. Kendisinin vefatından sonra tarikatın liderliği öğrencisi olan Muhammed el Arbi el Darkavi'ye geçmiştir. Darkavi'nin ismi, el Sous el Aksa'da ve el Sous el Adna'da bulunan Darka kabilesinden gelmiştir. Daha sonra Cezayir, Tunus ve Libya'nın çeşitli medreselerinde yayılmıştır.

Ğarbi, 1986, s. 172). Bunun üzerine Mustafa el Acemi Bey⁶ isyanı bastırmak için İbn Darkavi'nin üzerine Beylik merkezinden bir askeri birlik göndermiş, ancak bu birlik ağır bir yenilgiye uğramıştır (al Vahrani, 1974, s. 73; al Mazari, 1990/1, s. 301; al Mazari, 1990/1, s. 305). Bu bağlamda, Darkavi'nin yönetime karşı elde ettiği başarı neticesinde, isyanı bütün batı Beyliğine yayma cesaretini kazandığı görülmüştür. Nitekim aşiret liderlerine birer mektup göndererek kendisini desteklemelerini talep etti ve kendisini Cezayir'in hâkimi olarak ilan etti. Mektupta aşiretlerin reislerine, onları Türklerin zalimliklerinden kurtardığını ve Beyliğe ödemeleri gereken vergi cezalarını kaldırdığını bildirdi. Bu haberden etkilenen halkın bir kısmı, peşinden gitmiştir (al Vahrani, 1974, s. 74). İbn Darkavi, Beyliğin eski başkenti olan Muaskar (Maskara) şehrini ele geçirdikten sonra Batı Beyliğinin çoğunu işgal etmiş, isyanı Milyana şehrinden Tilimsen şehrine kadar yaymıştır (Bin Emir Abdulkadir, 1903, s. 76). Ziyyani'nin anlattığına göre daha sonra Oran şehrine yönelmiş ve civardaki kabileleri kendisini desteklemeye zorlamış ve tehdit etmiştir. Bunun üzerine İbn Darkavi'nin kendilerine saldırmasından korkan birçok aşiret de peşinden gitmeye başlamıştır (Buaziz, 1985, s. 114; al Mazari, 1990/1, s. 306-309; al Ziyani, 2013, s. 274). İbn Darkavi, Batı Beyliğini ele geçirdikten sonra Oran şehrini birkaç ay süren şiddetli bir kuşatma altına almıştır (Buaziz, 1985, s. 306-309; al Ziyani, 2013, s. 275). Ancak askeri ekipman eksikliğinden dolayı Oran'ı eline geçiremeyen İbn Darkavi'yi, etrafındaki aşiretler de teker teker terk etmiş ve dolayısıyla ağır yenilgiler yaşamıştır. İyice yalnızlaşınca Fas sınırlarında bulunan Beni Yaznasen aşiretine sığınmış ve bir süre sonra oradan Fas'a kaçarak canını kurtarmayı başarmıştır. 1809 yılında vefatıyla birlikte isyan da son bulmuştur.

1.1.3. Ticaniye İsyanı 1826

Ticaniye tarikatının lideri olan Şeyh Muhammed İbn Ahmed İbn Muhtar el Ticani⁷, Cezayir'in batısında Osmanlı yönetimine karşı "emri bil maaruf ve nehyi anil münker" sloganı ile bir isyan başlattı (Saida, 2014, s. 72-87). Arapların önde gelen kabileleri de kendisini desteklemesiyle ciddi sayılacak bir güç kazandı (al Mazari, 1990/1, s. 54; al Zahhar, 2016, s. 159). 1827 yılında topladığı güçlerle birlikte Muaskar şehrine doğru harekete geçmiştir. Hasan Bey, isyanı bastırmak için büyük bir askeri güçle harekete geçince Ticani'yi destekleyen kabilelerin çoğu geri çekilerek Ticani'yi yalnız bırakmışlar ve kendisini destekleyen sadece 300 kişi kalmıştır (al Zahhar, 2016, s. 160). Savaş sırasında Şeyh Ticani öldürülerek kafası kesilmiş ve Cezayir'e gönderilmiştir. Ele geçirilen kılıcı ise Sultan II Mahmud'a verilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir (al Mazari, 1990/1, s. 360; al Zahhar, 2016, s. 150).

1.1.4. Halk Ayaklanmaları

Bu dönemde Cezayir'in güvenliğine yönelik tehditler, sadece farklı tarikat liderlerinin başlattığı isyanlar ile sınırlı değildir. Bazı aşiretlerin ayaklanmaları ve Cezayir Valiliğine ödemeleri gereken vergileri ödememeleri veya yerel aşiret sorunlarını gerekçe göstererek civardaki diğer aşiretlere yapılan saldırılar da bölgenin güvenliğini sarsmaktaydı. Netice olarak Osmanlı yönetimi bu aşiretleri kendisine boyun eğdirmek, mali yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak, civardaki aşiretlere düzenlenen saldırıları

⁶Mustafa İbn Abdullah el Manzali el Acemi Bey (1800-1805): Batı Beyliğin yönetimini 1801 yılında ele almıştır. Yönetimi sırasında Darkavi İsyanı patlak vermiştir. İsyanı bastırma konusunda başarısız olduğundan dolayı Cezayir Dayısı kendisini azletmiştir.

⁷ Muhammed İbn Ahmed İbn al Muhtar el Ticani (1737-1815): Ticani Tarikatının kurucusudur. Ain el Madi'de tefsir ve hadis müderrisliğini yapmıştır. Cezayir, Tunus, Fas, Mısır ve Hicaz'da din eğitimi almıştır.

Fransa İşgali Öncesi Cezayir'in Durumu (1792-1830)

engellemek ve saldırıya uğramış olan aşiretlere vermiş oldukları zararları tazmin etmeye zorlamak için askeri güç kullanmaya mecbur kalmıştır. Devlet otoritesine boyun eğmek zorunda kalan bu aşiretler, kamu güvenliğini ihlal edip, yerel yönetime karşı isyan ettikleri için para cezasına çarptırılmışlardır. Bu tarz ayaklanmaların yaşandığı bölgeler arasında 1804, 1810, 1823'te Curcura, 1818,1823'te Al Namamşa ve Al Avras ayaklanmaları zikredilebilir (Hilali, 2006, s. 189-204).

2. CEZAYİR DENİZCİLİĞİNİN DURUMU

2.1. Cezayir'e Karşı Avrupa Ülkeleri Tarafından Düzenlenen Askeri Seferler

Cezayir'deki Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında eyalette yaşanan siyasi istikrarsızlık ve kötüleşen güvenlik şartlarına ilaveten, bu dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinin Cezayir'e yönelik saldırılar gerçekleştirmeye başladıkları da görülecektir. Her ne kadar Cezayir, Osmanlı Devleti'ne tabi olduğundan beri Avrupa ülkeleri tarafından askeri saldırılara maruz bırakılsa da, bu dönemde olduğu kadar sık ve güçlü saldırılar olmamıştır (Chouder, 2015, s. 166-327).⁸ Bahsi geçen dönemlerde, Avrupa ülkeleri tarafından deniz saldırısı sayılarının artmasının birkaç temel nedeni bulunmaktadır.

Avrupa ülkeleri tarafından Cezayir'e karşı düzenlenen bu saldırılar başarısızlıkla sonuçlansa da, her seferin sonunda Cezayir'e, yapılan seferlerin masraflarını tazmin etmek ve esirlerin serbest bırakılmasını öngören bir barış anlaşması dayatılmaktaydı. Çoğu zaman bu seferler, Cezayir'deki siyasi durumun daha da kötüleşmesine ve bölgede yaşanan gerginliğin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak bazı Dayılar ve Bakanlar ya suikasta uğramış ya da görevlerinden azledilmişlerdir Doğal olarak bu tip olaylar eyaletteki ve bölgedeki siyasi durumun kötüleşmesine ve eyalette kaos ve kargaşa çıkmasına neden olmaktadır (Bouchnafi, 2005, s. 97-108).

3. CEZAYİR DONANMASININ DURUMUNUN KÖTÜLEŞMESİ VE CEZAYİR'DEKİ DURUMA ETKİSİ

Avrupa ülkelerinin deniz saldırıları karşısında inanılmaz bir güce sahip olmasıyla bilinen Cezayir donanması, 16. ve 17. yy'da gücünün zirvesindeyken, 18. yy'ın sonlarında bu gücü kaybettiği görülmektedir. Cezayir'in sahip olduğu deniz birliklerinin sayısı yıldan yıla azalmaya yüz tutmuş ve 1799 yılında askeri birliklerinin sayısı sadece 17 veya 22'ye düşmüştür (Grammont, 1887, s. 240; Saidouni, 2000, s. 136). 19. yy'ın başlarına kadar donanmanın durumu sürekli olarak kötüye gitmiş, ancak geçici olarak 1815 yılına kadar süren kısa dönemli bir iyileşme yaşamıştır. Muhtemelen bu iyileşmenin sebebi, Cezayir'in İsveç, Danimarka, Portekiz ve İspanya gibi bazı Avrupa ülkeleriyle barış anlaşmaları imzalaması ve Avrupa'nın o dönemde Napolyon'un savaşlarıyla meşgul olmasıdır (Obeidi ve Dahmani, 2017, 125-148).

Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde, Cezayir donanmasının zayıflamasına ve çökmesine neden olan birçok sebebin bulunduğu söylenebilir. Bunlardan en önemlisi, 1799 yılında Dayı Mustafa Paşa'nın "Bejaya ile el Koul" arasında bulunan ormanların işletilmesini "Bakri ve Buşnak" Yahudilerine vermesi ve bu karar nedeniyle gemi endüstrisinin bozulmasıdır (Şvitam, 2011, s. 51). O dönemde, Cezayir donanması tarafından kullanılan çeşitli savaş gemilerinin yapımında bu ormanlardan kesilen kerestenin kullanıldığı bilinmektedir. Yönetimin vermiş olduğu bu tekelleştirme kararı sonucunda, halk hazırlanmış oldukları keresteleri sadece bu iki Yahudi'ye eskisinden çok daha düşük fiyatlara satmak

⁸ Bahsettiğimiz deniz seferleri arasında, 1775'te düzenlenen Le Cant Oreill Seferi, 1783-1784'te düzenlenen Don Antonio Barcelo Seferi, 1815'te Amerika'nın Cezayir'e karşı düzenlediği sefer, 1816'da İngiliz-Hollanda Seferlerini sayabiliriz.

zorunda kalmışlardır. Bu durum zamanla halkın ağaç kesmeyi ve satmayı bırakmasına yol açmış ve bunun sonucunda gemi atölyeleri, gemi tadilatı ve yeni gemi inşaatı için gerekli olan ahşap malzeme bulanamaz olmuştur (Şvitam, 2011, s. 52).

Bu dönemde gemi inşaatının gerilemesinin yanı sıra, Cezayir donanmasının zayıflamasına neden olan başka faktörler de sayılabilir. Bunlar arasında Avrupa ve Amerika'nın güçlü donanmalarıyla birçok savaşa girmesi sonucu Cezayir uğradığı maddi ve beşeri kayıpları bir türlü telafi edememiştir. 1815'te yaşanan Cezayir-Amerika ve Cezayir-İngiltere savaşları bu kabilden değerlendirilebilir (Saidouni, 2000, s. 142).

4. ASKERİ GÜCÜN ZAYIFLAMASI VE CEZAYİR'İN SİYASİ DURUMUNA ETKİSİ

İncelemekte olduğumuz dönemde Cezayir deniz ve kara kuvvetleri arasında sürmekte olan nüfuz ve güç rekabeti, Cezayir'in askeri gücünün zayıflamasında büyük rol oynamıştır. Zira Cezayir donanmasının denizde veya düşman Avrupa ülkelerinin kıyılarında yürüttüğü seferlerden elde ettiği büyük mali gelirler, Cezayir hazinesinin servetle dolmasına, deniz reislerinin zenginleşmesine ve güçlerinin artmasına katkı sağlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak, reisler gücü ellerinde tutmuştur. Bu gibi durumlarda Yeniçeri liderlerinin de güç rekabetine girmeleri şaşırtıcı değildir. Ta ki dayılar döneminde gücün dizginlerini kendi ellerine geçirmeyi başarmışlardır (al Zahhar, 2016, s. 95). Ancak hem donanmanın hem de Yeniçerilerin zayıflamasından sonra ortaya çıkan maddi sıkıntılar sonucu, gelirler devletin mali harcamalarını karşılamak için bile yetersiz olmaya başlamıştır. Dolayısıyla devlet, askerlerin maaşlarını ödemekte geç kalmaya başlamış ve bu da Yeniçerilerin isyan etmelerine ve kaos ortamı çıkarmasına neden olmuştur (al Zahhar, 2016, s. 134-137).

Öte yandan Yeniçeri askerlerinin başlangıçta tam zamanlı askerlik dışında bir uğraşları bulunmamaktaydı. Askerlik hizmeti dışında evlenmelerine veya herhangi askerlik dışında bir faaliyette bulunmalarına izin verilmezdi. Kuşkusuz bu kurallar Yeniçerilerin gücünü, disiplinini ve katı askeri kişiliklerini korumalarını sağlamıştır. Ancak Osmanlı Cezayir tarihinin son döneminde yeniçerilerin kışla dışında yaşamalarına ve evlenmelerine izin verilmiştir. Sonuç olarak, bu askerler ailelerine çok fazla bağlanmışlar ve kışla dışında çok fazla zaman geçirmeye başlamışlardır. Ayrıca dinlenme dönemlerinde veya kışlarına katılmalarını gerektiren askeri harekâtların olmadığı zamanlarda çeşitli meslekleri icra etmelerine ve dükkân açmalarına izin verilmiştir. Doğal olarak bu askerler, ailevi sorumluluklarla uğraşırken askerlik mesleğinden uzaklaşmışlardır (Şvitam, 2011, s. 53-54).

SONUÇ

Cezayir'in İspanyol işgalinden kurtarılmasıyla başlayan ve bölgede yaklaşık 300 yıl devam eden Osmanlı hâkimiyeti dönemi, bölgede uzun yıllardan beri devam etmekte olan siyasi anlaşmazlıkları sonlandırarak Cezayir'i Kuzey Afrika'nın en müreffeh eyaleti haline getirmiştir. Osmanlı hâkimiyetinin sürdüğü yıllar boyunca, bölgeye yönelik olarak Avrupa ülkelerinin saldırıları ve tehditleri devam etmiştir. Çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen bu deniz saldırılarına karşı koymak amacıyla, Osmanlı Devleti, Cezayir'de sürekli olarak güçlü bir donanma bulundurmıştır. Hatta Osmanlı Devleti asırlar boyunca bu donanmayla Akdeniz'in büyük bir bölümünün kontrolünü sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girip yıldan yıla güç kaybetmesinin etkileri, Cezayir'de de hissedilmiş ve vilayetdeki Beylikler hem kendi aralarında siyasi çekişmelere girmişler hem de halktan uzaklaşarak güçlerini kaybetmeye başlamışlardır.

Fransa İşgali Öncesi Cezayir'in Durumu (1792-1830)

Cezayir'deki eyalet yönetiminin ihmalleri sonucu, donanma yıldan yıla eski gücünü kaybetmiştir. Ayrıca yerel otoritenin zayıflaması ve halka karşı bir takım kötü uygulamaları, eyalet içerisindeki çeşitli kesimlerin öncülük ettiği isyanların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin genel durumunu ve eyaletteki gelişmeleri izleyen ve bu durumu bir fırsat olarak gören çeşitli Avrupa ülkelerinin, bölgeye yönelik deniz saldırıları artmaya başlamıştır. Bütün bu faktörler, uzun süreden beri Cezayir'i işgal etmek için fırsat kollayan Fransızların Cezayir'e yönelik güçlü bir saldırı başlatılmasının zeminini hazırlayarak, eyaletin uzun sayılmayacak bir süre içerisinde Osmanlı Devletinin hâkimiyetinden çıkmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- al ĞARBÎ, al Ğali. (1986). *al Hayat Siyasiya fi Niyabet al Cezayir İban Asr al Dayat, Servet İbn Şerif Adarkaoui Zid al Atrak fi Matla' al Karn 19*. Macalla al Buhus al Tarihiyya, 23-24, 164-178.
- al ANTARÎ, Muhammed Salih. (1974). *Sinin al Kuht ve al Masgaba ev Macaat Kosntina*. al Şerike al Vataniyya Lin-Naşr vet- Tavzi', Cezayir.
- al MADANÎ, Ahmed Tevfik. (1974). *Muzakkirat al Hacc Ahmed al Şerif al Zahhar, Nakib al Aşraf al Cezair*. al Şerike al Vataniyya Lin-Naşr vet- Tavzi', Cezayir.
- al MAZARÎ, Ağa bin Avde. (1990). *Tulu' Saad al Suud fi dhbar Oran ve al Cezayir ve İspanya ve Firansa ila avahir al Karn Al Tasi' Aşar*. Dar al-Gharb al-Islami. Cezayir
- al NASİRÎ, Abu al Abbas Ahmed. (1997). *al İstiksa li Ahval Dour al Magrib al Aksa*. Dar al Kitab, Darul' Beyda.
- al VAHRANÎ, Mouslim Bin Abdulkadir (1974). *Enis al Garib ve al Musafir*. al Şerike al Vataniyya Lin-Naşr vet-Tavzi', Cezayir.
- al ZAHHAR, AC. (2016). *Mouzakkirat Ahmed al Şarif Ahmed al Zahhar*. Al-Shrika Al-Vataniya Lin-Nashr Vat-Tauzi, Cezayir.
- al ZİYANÎ, Muhammed Bin Yusuf. (2013). *Delil al Hayran ve Enis al Sahran fi Ahbar Madinat Oran*. Alim al Maarifa, Cezayir.
- BİN EMİR ABDULKADİR, Muhammed. (1903). *Touhfatu'l Zair*. al Matbaa al Ticariyya al İskenderiyye, İskenderiye.
- BOUCHNAFÎ, Muhammed. (2005). *al Dey Hüseyin ve Sukut Eyalet Al Cezayir 1818-1830*. al Usur, 6-7, 97-108.
- BUAZİZ, Yahya. (1985). *Mudun Tarihiyya "Oran"*. al Muessese al Vataniyya Lil-funun, Cezayir.
- GRAMMONT, Henri-Delmas De. (1887). *Histoire d'Alger sous la domination turque 1515 – 1830*. E. Le roux, Paris.
- ŞVİTAM, Ezargi. (2011). *Nihayet al Hukm al Osmani ve Avamil İnhiyarihi 1800-1830*. Dar al Kitab al Arabi, Cezayir.
- HİLAILÎ, Hanifi. (2006). *al Savarat al Şabiya fi al Cezayir Avahir al Ahd al Osmani Karad fi'l ala' Siyaset al Tahmiş*. Macalla Camia al Emir Abdulkadir lil-Ulum al İslamiyye, 10(21), 189-204.
- KHODJA, Hamdan Bin Osman. (2005). *el-Merâat*. eş-Şeriketü'l Vataniyyetü li'n-Neşr ve't- Tevzi'el-Cezâir, Cezayir.
- MAKİDACHE, Aljiya. (2017). *Tarika Darkaouia fi'l Cezayr, Mafhumihâ & Mevakifihâ mina'l İhtilal el Ecnebi, 1786-1914*. al Turas, 25, 129-141.

- Mubarak CHOUDER, (2015). Hamalat al Uruppiya Ala'a İyalet al Cezayir ve İnikasatiha Fima Beyin 1671-1830 fi'l Arşif al Vatani. Cilali Alyabis Üniversitesi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sidi Belabbas.
- OBEİDİ, Sabah Nouri Hadi ve DAHMANİ, Toufik. (2017). *Eyalet al Cezayir al Osmaniye Beyn Mavarid al Bahr ve al Zaraib*. Macalla al-Malawiya lid-Dirasad al Asariyya vet-Tarihiyya, 4, 125-148.
- SAİDA, Zizah. (2014). *al Tarika Ticaniya al Naşa' ve al Tatavur*. Macalla al Ulum al İctimaiyya, 9, 72-87.
- SAİDOUNİ, Nasruddin ve al BOUBUDLİ, al Mahdi. (1984). *al Cezayir fi'l Âhd al Osmani*. Mektebe al Cezairiyye lid-Dirasati al Tarihiyye, Cezayir.
- SAİDOUNİ, Nasruddin, (2000). *Varakat Cezayiria Dirasad ve Abhas fi Tarih al Cezayir, al Ahd al Osmani*. Ğarb al İslami, Beyrut.

İRAN'DAKİ SİYASİ AYAKLANMALARIN COĞRAFİ YÖNLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

ANALYSIS OF POLITICAL UPRISINGS IN IRAN IN THE CONTEXT OF GEOGRAPHICAL ASPECTS

АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВОЗМУЩЕНИЙ В ИРАНЕ С УЧЕТОМ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ

Ghadir GOLKARIAN*
Zohreh HEIDARIBENI**

ÖZ

İnsan davranışları üzerinde bazı faktörlerin etkisi kaçınılmazdır. Bu bağlamda coğrafi faktörlerin etkisi de çok eskilerden beri düşünürler ve Sosyo- kültürel ve Sosyo- psikolog araştırmacıların araştırma alanı olmuştur. Yaşam koşulları, çevre, doğa ve diğer unsurlar insani eylemlerine etki bıraktığı gibi birçok eğilimlerin de ana kaynağı haline gelmiştir. Konu itibarıyla, iklimsel koşulların ve doğal çevredeki farklılıkların insan üzerinde olan etkileri ve insanın davranışını belirli reaksiyonlar olarak ortaya koymasına neden olabilmektedir. Herodot ve Aristoteles'ten İbn Sina, Montesquieu ve İbn Haldun'a kadar düşünürler, filozoflar, politikacılar, büyük liderler ve sosyal bilimciler bile, iklim ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve üzerinde kanaatlerini ileri sürmüşlerdir. Hipokrat ve onun takipçileri, MÖ 5. yüzyılda, iklimin ve coğrafi koşulların insan alışkanlıkları, ahlaki ve fizyolojisi üzerindeki etkisini öne sürmüşlerdir. İran, dört mevsimli bir ülke olarak aynı zamanda çok etnikten oluşan bir ülkedir. Dolayısıyla İran'da yaklaşık 2 asırdan beri siyasi alanda kendini göstermiş olan politik olaylar, devrimsel eğilimler ve protestoların gerçekleşmesinde işte iklimin ve coğrafi faktörlerin etki oranı dikkat çekicidir. İklimin insanla bağlı olarak davranış özellikleri üzerindeki etkisi ile elverişli ve motive edici coğrafi temellerin varlığı da hareketlerin ve isyanların oluşmasında rol oynamıştır. İran'ın coğrafi yapısına bakılınca, tam bir kavşak niteliğine sahiptir. Bundan dolayı saldırıların, askeri savaşların ve kültürel karşılaşmaların merkezi haline gelmiş ve yıllarca

* **ORCID:** 0000-0003-3801-7089, Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lofkoşa- KKTC, ghadir.golkarian@neu.edu.tr

****ORCID:** 0000-0002-6429-8614, Dr. Payame Noor University, Political Sciences Faculty, Geopolitic Dep., Tehran- IRAN, being4me2331@yahoo.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Golkarian, G. & Heidaribeni, Z. (2023). İRAN'DAKİ SİYASİ AYAKLANMALARIN COĞRAFİ YÖNLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 112-133. DOI: 10.17498/kdeniz.1354719

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

birçok dış etkenlerin etkisine maruz kalarak gerek etniksel gerekse de dinsel değişimleri tecrübe etmiştir ve etmektedir. Bu yüzden İran'ın demografisi farklı ve çok milletlerden oluşan bir ülke sayılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal çeşitliliğe neden olan biyolojik ve coğrafi çeşitlilik, farklı coğrafi bölgelerdeki topluluklara özel ve benzersiz bir kimlik kazandırmıştır. Böyle bir durumda meşru hareketin ana aktörleri, diğer coğrafi bölgelerin ve etnik grupların İran'ın statüsünü iyileştirme ve iktidara katılma motivasyonunu oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: İran'daki devrimler, mekânsal davranışın coğrafyası, iklim, siyasi eylemler

ABSTRACT

The influence of some factors on human behavior is inevitable. In this context, the effect of geographical factors has been the research area of thinkers, sociocultural and socio-psychological researchers since ancient times. Living conditions, environment, nature, and other factors have influenced human actions and become the main source of many trends.

In the 5th century BC, Hippocrates and his followers postulated the influence of duality and geographical conditions on human habits, morals, and physiology. Iran, where four seasons are experienced, is also a multi-ethnic country. Therefore, the impact of climatic and geographical factors on the realization of political events, revolutionary tendencies and protests that have manifested themselves in Iran's political arena for about 2 centuries is remarkable.

Considering its geographical structure, Iran is a complete crossroads. For this reason, it has become the center of attacks, military wars, and cultural encounters, has undergone both ethnic and religious changes over the years, and has been exposed to many external influences. Therefore, Iran is considered a multi-ethnic country with different demographics. Thus, the biological and geographical diversity that gave rise to social diversity gave different and unique identities to the communities in different geographical regions.

Keywords: Revolutions in Iran, geography of spatial behavior, climate, political actions

АННОТАЦИЯ

Влияние различных факторов на человеческое поведение неизбежно. В этом контексте воздействие географических факторов давно является объектом исследования философами, социокультурными и социальными психологами. Условия жизни, окружающая среда, природа и другие элементы не только влияют на человеческие действия, но и лежат в основе многих тенденций. В данном контексте климатические условия и различия в природной среде могут влиять на поведение человека и вызывать определенные реакции. Начиная с древних времен, философы, мыслители, политики и социальные ученые, такие как Геродот и Аристотель, а также более поздние ученые, такие как Ибн Сина, Монтескье и Ибн Хальдун, исследовали связь между климатом и человеческим поведением и выражали свои мнения на этот счет.

Гиппократ и его последователи в V веке до н. э. подчеркивали влияние климатических и географических условий на привычки, мораль и физиологию человека. Иран, являющийся страной с четырьмя сезонами и населенный множеством этнических групп, заслуживает особого внимания. В течение примерно двух веков политические события, революционные тенденции и протесты, происходившие в Иране, привлекли внимание к важности климата и географических факторов. Воздействие климата на человеческое поведение, в сочетании с наличием благоприятных и мотивирующих географических основ, играет важную роль в возникновении движений и восстаний.

Географическая структура Ирана делает его перекрестком. Поэтому Иран стал центром атак, военных конфликтов и культурных встреч, и многие годы подвергался воздействию различных внешних факторов, что привело к этническим и религиозным изменениям. Из-за этого Иран считается страной с разнообразным населением, состоящим из множества национальностей. Следовательно, биологическое и географическое разнообразие, которое вызывает социокультурное разнообразие, придают различным общинам в различных географических регионах уникальную и индивидуальную идентичность. В такой ситуации ведущими актерами легитимных движений стали представители различных географических регионов и этнических групп, мотивированные улучшением статуса Ирана и участием в политических процессах.

Ключевые слова: Революции в Иране, география пространственного поведения, климат, политические действия.

GİRİŞ

İnsan ile çevresindeki fiziksel çevre arasındaki yakın ilişki, arka planın insan davranışının ve kişiliğinin oluşumunda temel bir eksen olarak belirleyici rol oynamasına neden olmuştur. Böylelikle bizzat çevre, insan etiğinin gelişmesinde ve evriminde temel faktör olabilir. Bu arada natüralist ekollerin uzmanları da insan davranışı ve kişiliğindeki farklılıkları ve bunların çeşitli iklimsel ve doğal bağlamlardan nasıl etkilendiğini açıklamaya çalışıyor.

Öte yandan mekânsal davranış coğrafyası uzmanları, hava durumu, iklim koşulları, yiyecek kaynakları ve diğer maddi olanaklarla birlikte fiziksel çevrenin, onlarla bağlantılı bir şekilde insanların kişiliğini etkileyebileceğine inanıyor.

İran'ın farklı iklimlere sahip bir ülke olduğu kritik konuyu göz önünde bulundurarak, bu coğrafi çeşitliliğin bu toprakların insanların davranışlarında nasıl oluştuğunu düşünelim. Bu ülkenin tarihine, kültürüne, kaderine, siyasetine ne kadar etki etti diye sorulmalı. Elbette bu sorunlarla nasıl başa çıktığımızı dikkate alarak, konunun bir fırsata mı yoksa bir tehdide mi dönüştüğünü açıkça ortaya koyuyor. İran'daki iklim çeşitliliği meselesi de bu konulardan biri; bununla nasıl yüzleşeceğimiz konusu ise meseleye dair algımıza bağlıdır.

İşte konuyla ilgili gerekli argümantasyon bağlamında İran'ın siyasi geçmişine en kısa dönem olarak 100 yıla aşkın süreci ele almak doğru olur. Bu süreç için İran arazisi içinde yer almış olan Azerbaycan, Küdistan, Beluçistan, Gilan, Tabaristan, Horasan, Huzistan gibi vilayetlerde gerçekleşmiş olan isyanlar, milli şüura bağlı olan ayaklanmaların hepsinde coğrafi etkenlerin daha bariz şekilde etki olduğunu tespit etmek mümkündür.

Molla Mustafa Barzani, Hiyabani, Kuçek Han-i Cengeli, Şeyh Hazal, Simitgo ve bunun gibilerinin liderliğinde gerçekleşmiş olan uyanış ve ayaklanmaların kabuğu altında coğrafi etkenler (merkezden uzaklık, medeni haklarda eşitsizlik, sınır ülkelerden etkileşim, dağlık veya sert iklimi olan zor yaşam koşulları vs.) bulunmaktadır.

Kritik nokta, uzak illerde -sınırlara yakın bölgeler- yaşanan huzursuzluk, protestolar ve isyan olaylarının yeni olmadığını göz ardı etmemektir. Kürtler, Azeriler, Türkmenler ve Beluçlar da Araplar gibi bazen itirazlarını gösteriyorlar. Bu kritik konu bizi bu araştırmada İran halkının siyasi tepkileri üzerinde coğrafi ortamın etkisini ifade etmeye yöneltmiştir.

Konu itibarıyla, İran'daki geçmiş isyanların tanımı bağlamında yapılan bu araştırma işte yeni bir analiz ve detaylı inceleme olanağını sağlamaktadır.

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

Problem analizi ve araştırma temelleri

İklimsel çeşitlilik bir ülkenin siyaseti için hem fırsat hem de tehdit olabilir. Sorunu fırsata ya da tehlikeye dönüştürmek, o toprakların insanların ortaya çıkan sorunlarla nasıl baş ettiğini netleştirecektir. İran'ın çeşitli iklimlerden oluşan bir ülke olması ve bu farklılıkların göz ardı edilmesi, ayrıca potansiyelin olumlu yönde kullanılmasına yönelik kapsamlı bir plana sahip olunmaması, etnik azınlıkların kendilerini ayrımcılığa maruz görmelerine neden olmuştur. Ayrımcılığa uğradıkları ve kamu tesislerine sahip olma konusunda başta merkezler olmak üzere diğer bölge insanlarıyla büyük bir farka sahip oldukları duygusu, halk ayaklanmalarına ve protestolara neden olmuştur.

İran'daki meşrutiyet devriminden sonra, Rıza Şah Pehlevi'nin hükümdarlığı ve Rıza Şah'ın politikalarının uygulanması sırasında, İran'ın diğer bölgelerindeki çoğu insan kendilerini diğerlerinden daha zayıf ve daha mahrum görüyordu. Aynı durum farklı coğrafi bölgelerdeki potansiyelin merkezi hükümete yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmesine neden oldu.

1979 devrimi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin iktidara gelmesinden sonra yerel özerkliğe ulaşma yönünde hareketler ortaya çıktı. Azerbaycan, Kürdistan, Huzistan, Sistan ve Belucistan, Türkmen Sahra gibi bölgelerde pek çok siyasi-toplumsal çalkantıya sahne olan açık örneklerdir.

Sözlü ve ifadesel şikâyetler, muhalif parti ve grupların kurulması, yayın ve dergilerin yayınlanması ve muhalif yazıların yazılması, komşu ülkelere yönelme, isyanlar, ayaklanmalar, terör ve ordu ve hükümet güçleriyle karşı karşıya gelme, bombalamalar ve intihar saldırıları, özerkliğin çeşitli biçimleri, bölücülük vb. bu protestoların işaretleridir ve bir şekilde kendilerini göstermişlerdir.

Araştırma yöntemleri

Bu çalışmada araştırma yöntemi analitik-betimsel araştırma yöntemi olup, sorunların analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İran'daki hareketin kavramları ve coğrafi arka planın bu kavramlardaki rolü ve ilişkisine dayalı tanımlar, araştırmalar ve teoriler kitaplardan ve bilimsel kaynaklardan çıkarılıp analiz edilmiştir. Yanı sıra, tarihsel yönden sağlam ve kesin örnekler ve ispatlanmış siyasi, sosyal, ekonomik konular da ele alınmıştır.

Araştırma soruları ve hipotezler

A) İran'ın komşu ülkelerle olan iklimsel, kültürel ve dini ortaklıkları siyasi harekete neden oldu mu?

b) İran'ın siyasi hareketlerinin temelinde coğrafi ve iklimsel farklılıklar mı var?

Hipotez A: Komşularla olan etnik, dinsel, dilsel vb. ortaklıkların İran'daki ayrılıkçı hareketlerin nedeni olduğu görülmektedir.

Hipotez B: İran halkları arasındaki coğrafi ve iklimsel farklılıkların memnuniyetsizliğe, çatışmalara, merkezi hükümetle çatışmalara, kurtuluş hareketlerine, ilhak hareketlerine, özerkliğe, bağımsızlığa vb. yol açtığı görülüyor.

Teorik temeller

İnsan, çevreden kolayca etkilenen bir yaratıktır. Aslında insanoğlunun yaşadıkları ortamda kişiliği oluşur. Eğitim bilimcileri insan yaşam ortamını iki türe ayırmışlardır: A- Sosyal çevre, B- Coğrafi (doğal) çevre.

Bu konu o kadar hayati önem taşıyor ki, diğer bilgilerin yanında yeni "ekoloji" bilgisi de ortaya çıkıverdi. Dolayısıyla "insan ekolojisi" insanın çevreye olan etkisini ve çevrenin insan üzerindeki etkisini araştıran bir araştırmadır.

Ekoloji uzman olan Roger, çevre, yalnızca insan dünyasının maddi olanaklarını ve atmosferini değil, aynı zamanda maddi olmayan nesnelere (kültür) de içermektedir. (Rogers, 1977, s. 299)

Coğrafi çevreye dikkat etmek sadece jeopolitiğin çalışma alanına özgü değildir; bunun yerine Herodot ve Aristoteles'ten İbn Sina, Montesquieu ve İbn Haldun'a kadar düşünürler, filozoflar, politikacılar, eski liderler, sosyal bilimciler bile iklim ile insan davranışı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

MÖ 5. yüzyılda Hipokrat okulunun takipçileri, hava durumu ve coğrafi koşulların insan alışkanlıkları, ahlakı ve fizyolojisi üzerindeki etkisini öne sürmüşlerdi. Düşünürler ve bilim adamları, yaşam, hava ve coğrafi koşulların insan yaşamı üzerine ve kişilik oluşumuna önemli ölçüde etkili bıraktığına inanmaktadırlar. Örneğin Aristoteles insan ve çevrenin birbirinden ayrılamaz olduğuna inanıyordu. Ona göre insan coğrafi faktörlerden (doğal çevre) ve siyasi kurumlardan etkilenir. (Sina, 1991, s. 213) Alternatif olarak Watson gibi insanlar, çevrenin insan davranışını şekillendirdiğine ve insan davranışının çevreyi kontrol ederek değiştirilebileceğine inanıyorlardı.

Coğrafi teori

Coğrafya ve iklimin insan davranışını nasıl etkilediğini önemseyen milletlerin ve insan uygarlığının siyaseti ilk aşamalardan başlamış ve giderek bilimsel araştırmalara dayalı olarak önemli bir büyüme noktasına ulaşmıştır. Esas olarak bilim ve disiplinlerde uzun bir geçmişi vardır. (Mir Heidar D. , 1977, s. 8)

MÖ 5. yüzyılda Hipokrat "hava, su ve yerler" üzerine bir inceleme yaptı ve Herodot bunu tarihinde kullandı. "Aristoteles" "Siyasi Coğrafya" adlı yedinci kitabında iklim ve özgürlük arasındaki ilişkiye dair bir teori geliştirdi. (Duverge, 1988, s. 36) Platon, Ütopyanın denize kıyısı olan bir yer olmadığına, yabancıların buraya girip yeni alışkanlıkları yayarak vatandaşların manevi birliğini bozarak tehlike yaratabileceğine inanır.

Siyasi Coğrafya adlı kitapta en çok dikkat çeken nokta, büyüklük ve coğrafi konum olmak üzere iki faktöre yer verildiği önemseniyor. Elbette başlangıçta coğrafi faktörlerin etkisinin cebirsel bir form olduğu düşünülüyordu. Ancak çevrenin ulusların siyasi gücü üzerindeki etkilerini sistematik olarak sınıflandırmayı ve incelemeyi başaranlar "Reitzel" ve onun halefleri oldu. Reitzel'in Nazi liderleri, doğa yasalarına göre Almanya'nın büyüdüğünü ve komşu ülkelere saldırdığını iddia ediyordu ve işte bu konu Reitzel teorisine dayanıyordu. (Mir Heidar H. , 1977, s. 13)

Artık çağdaş ve günümüz çalışmalarda ise coğrafyanın çeşitli bilim ve disiplin türleri üzerindeki etkisi ile iklim ve coğrafyanın etkisi dolaylı olarak incelenmiş ve etki boyutlarının çeşitli politik ve entelektüel kategorilerini oluşturmuştur. (Duverge, Political Sociology, 1988, s. 37)

Karl Haushofer'e göre jeopolitik, coğrafya ve siyaset arasındaki ilişkinin incelenmesidir ve coğrafi konumun siyaseti nasıl belirlediğini göstermelidir. (Qavam, 2007, s. 90)

İklim determinizmi ekolünün fanatik öncülerinden Amerikalı coğrafyacı, meteorolog ve kâşif Ellsworth Huntington (1876-1947), bu doğa olayını düzensizliklerin, tarihsel olayların ve insan eylemlerinin biçimlerinde açık ve belirleyici bir faktör olarak görüyor. Hatta medeniyetlerin doğuşunda ya da yok oluşunda ritmik bir faktörün olduğunu iddia ediyor. Dolayısıyla Huntington bu hipotezle birçok tarihsel olguyu haklı çıkarabileceğini iddia etmiştir. (Golkarian, Iran's Strategy and Perspectives in Lobbying, 2019, pp. 383-399)

Ona göre Yahudilerin göçü, Tevrat'ta belirtildiği gibi, yaşadıkları yerdeki nem değişikliği ve kuraklıktan kaynaklanmakla birlikte, diğer toplumların da işgalci haline geldiğini düşündürmektedir. Ona göre Moğolların ve Barbarların Batı Avrupa'yı istila etmesi,

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

onların asıl topraklarının kurumasına neden olmuştur. Tüm toprak genişletme çabalarının ve işgal gibi savaşların temel sebebini bu olaylara bağlıyor. Ayrıca Doğu-Kuzey-Batı topraklarının giderek kuruduğunu iddia ediyor. Bu nedenle uygarlık merkezlerinin Mısır, Babil ve Yunanistan'dan hareketini; Yunanistan'dan Roma'ya, Roma'dan Fransa'ya; Fransa'dan İngiltere'ye, İngiltere'den Amerika'ya ulaşımını bu rota üzerinden haklı gösterilebiliyor. (Kaviani Rad, 2007, s. 25-39)

Montesquieu “Kanunların Ruhı” kitabında sıcak havanın gevşekliliğe yol açtığından bahsetmiştir. Soğuk havalarda o yerlerin sakinlerini az çok yoğun hale getiren bir etkidir. Bu konu farklı ülke ve ülkeler karşılaştırılarak kanıtlanmakta ve bir ülkenin sıcak ve soğuk bölgeleri karşılaştırıldığında belirtilen sonuç elde edilmektedir. Çin'in kuzey uluslarının cesareti ve çalışkanlıkları, o ülkenin güney uluslarından daha fazladır ve hatta gezegenin kuzeyinde yaşayanların hareketi, güneyinde yaşayanlardan daha fazladır. Geniş bir ılıman bölgenin bulunmaması ve iki ılıman ve tropik bölgenin varlığı nedeniyle Asya ülkeleri galip ve mağlup olmak üzere iki ana bölgeye bölünmüştür. (Montesquieu, 1991, s. 449)

Aristoteles, herhangi bir ülkede arzu edilen ilk tanımlayıcının, o ülkedeki insanların sayısı ve niteliği olduğuna inanır. Ülkenin kapsamı ve tanımlayıcıları ikinci tanımlayıcılar olarak kabul edilir. Ona göre bir ülke, sınırlı ve dengeli bir nüfusa sahip olan, büyüklük sahibi diğer ülkelerden daha güzel ve mükemmel sayılabilir. Bir ülkenin büyüklüğünün bitki, hayvan ve insan sayısı gibi sınırları vardır. Arazi mümkün olduğu kadar halkının ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlarla sahip olmalıdır. Genişliği herkesin mutlu, yüksek fikirli ve ölçülü bir hayat yaşamasına olanak sağlamalıdır. (Aristotle, 1985, s. 292)

İran'daki siyasi ayaklanma ve hareketler

Konuyu anlamak için İran'ın siyasi hareketlerini araştırmak ve bunlarda coğrafya etkisinin (kapsam, rota, konum) izlerini bulmak gerekiyor. Modern devletin ve iktidar tekelinin ortaya çıkışından sonra günümüz İran'daki katılım krizinin başlangıcı gerçekleşmiştir. Her zaman iş birliği içinde olan ve ülkenin çeşitli işlerine karşın gruplar artık siyasete katılmaktan kaçınıyor. İşte bu yaklaşım sonuç olarak ulusal bir eşitsizlik duygusunun tezahürüdür. Çünkü ülke düzeyinde uygulanan politikalar çifte standart yaratarak ayrımcılığın önünü açıyor. Hükümetin uyguladığı prosedürler İran'ın etnik grupları, sınırlara yakın şehirleri ve coğrafi geçmişleri dikkate alınmaksızın uygulanıyor. Asimilasyon politikaları dil, din, etnik köken ayrımı yapılmaksızın uygulanıyor. Bu, merkezi bir siyasi sistemin yaratılmasıyla orta çıkan sınıf ve grup için eşitsiz fırsatlar sağlıyor. Bu tür adaletsizlik ve eşitsizliğin her zaman, farklı düzeylerde çözülmemiş şikâyetler de dahil olmak üzere sonuçları oluşturmuştur.

İran'daki ayaklanmalardan ve devrimci hareketlerden biri de meşrutiyet devrimidir. İran ile Avrupa arasındaki ilişkilerin genişlemesi sonucunda toplumsal yapı çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Dolayısıyla İran'ın entelektüel ve kültürel sisteminde bir dönüşüme neden olmuştur. Bu hareketin kritik sonuçlarından biri de Nasrettin Şah Kaçar döneminde yeni fikirlerin ortaya çıkması ve modernite aydınlar, Batı hukukunu, özgürlüğünü, adaletini vb. çekinerek ya da akılsızca savundular ve kendi kavramlarına büyük önem vererek asıl konuyu saptırmış oldular. Sonuç olarak İran toplumu da bu değişimden etkilendi. Ülkenin kültürel yapısının dönüştürülmesinde önemli rol oynayan Naseri döneminde, entelektüel çabalara paralel olarak gazete ve kitap yayınlamak, yeni okulların açılması gibi yeni kurum ve kültürel olgular yaygınlaştı. Bir başka ifadeyle Meşrutiyet Devrimi'nin fikri-kültürel temelleri entegrasyon dürtü sonucu, Kaçar döneminin siyasi-ekonomik gelişmelerinden, modernizmden, reformist düşüncenin ortaya çıkışından, yeni fikri ve kültürel kurum ve

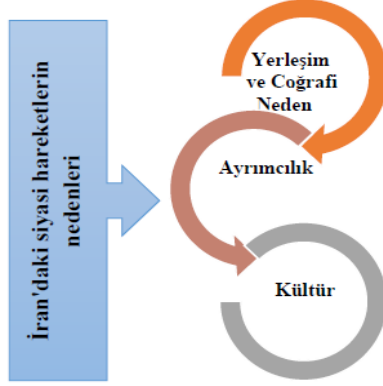
olguların oluşmasından ve son olarak ülke çapındaki birleşmeden etkilenmiştir. (Khodrizadeh, 2007, s. 83-94)

Sayı	Parti ve Grup adı	Siyasi isyanın lideri	Protesto niteliği	Yıl
1	Meşrutiyet	Sattar Han ve Bakır Han	Muhammed Ali Şah'ı protesto ediyorlar. Tebriz'de 10 ay direniş sürüyor.	1908
2	Demokratik Mezhep Ayaklanması	Şeyh Muhd Hatani	1919 anlaşmasına aykırı olarak Azerbaycan'ın adının Azadistan olarak değiştirilmesi ve özerkliği	1920
3	Sağ Fraksiyon	Şeyh Hazal	Huzistan bölgesi ayaklanması	1920
4	Türkmen aşiret isyanı	Osman Ahund	Bağımsızlık bildirgesi talebi	1925
5	Kaşkayı, Hamsa, Baharlı, aşiretleri isyanı	Savlet et-dovley-i Kaşkayı	Rıza Şah'ın yerleşim eylemlerine karşı gelme ve Tahta Kapu ve İngiliz istilasına karşı çıkan göçebeler	1922
6	Sağ Fraksiyon	Simko (Simitqo)	Kürt Bağımsızlığı isteniyor	1920
7	Sağ eğilimli Ulusal Demokrat Parti	Dost Muhammed Han	Rıza Şah Pehlevi'ye karşı isyan	1918
8	Sol eğilimli Ulusal Demokrat Parti	Mirza Kuçek Han	Gilan bölgesinde Gilaki Milliyetçi Hareketi	1920
9	Azerbaycan Demokratik Parti	Muhammed Cafer Pişeveri	Azerbaycan'ın Özerk Hükümetinin Kuruluşu	1920-45

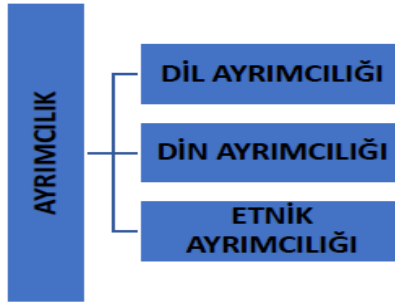
Şekil 1: 1900'den 1980'e İran'ın önemli hareketleri
Araştırma bulguları (Hareketlerin ortaya çıkmasını etkileyen faktörler)

İran iç politikası ve çok etnik ülke olmasına rağmen hiçbir zaman barışçıl bir ülke olamadı. Bu topraklarda pek çok gerilim ve hareket ortaya çıkmış ve bütün hareketler bir nehrin kolları gibi birbirini bularak kendi yollarını izlemiştir. Belki de ülkenin dört mevsim iklimiyle ilgili bu gerilim ve hareketlerin nedenlerini dikkate alıp araştırmak ya da isyanların neden- sonuç konusunu çevresel determinizmi sebep olarak görmek gerekiyor. Bazıları çeşitli siyasi hareketlere dahil olan etnik grupların çeşitliliğini göz önünde bulunduruyor. Elbette İran'ın çeşitli etnik grupların ve dinlerin bulunduğu bir ülke olduğunu da söylemek gerekir. Bu arada bir kısım araştırmacılar isyanların ortaya çıkmasında başka nedenlerin de etkili olduğunu düşünebilirler. Araştırma tartışmasının konusu coğrafi bağlam perspektifinden olduğundan diğer faktörlere de hızlıca göz atılarak konu ele alınacaktır.

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

Grafik 1: İran'daki Siyasi Hareketle

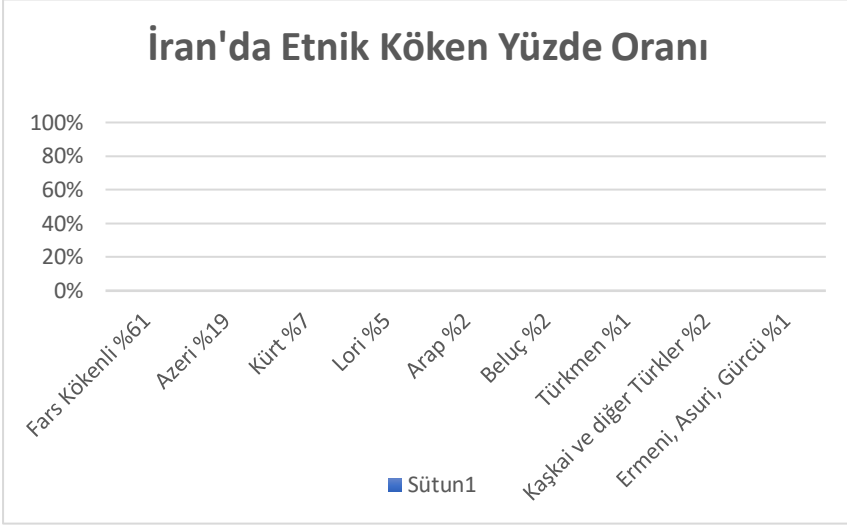
Grafik 2: İran'da Ayrımcılık Türleri

Ayrımcılık

Ayrımcılık, bir grubun üyelerinin veya a bir ulusun yurttaşların arasında eşitsizlik uygulama ve de başkalarına sağlanan fırsatlardan yararlanma hakkının reddedilmesi anlamına gelir. (Giddens, 2010, s. 263)

Başkalarına karşı önyargı ve üstünlük duygusu her zaman memnuniyetsizliğe neden olur ve farklılığın temelini oluşturur. Bazen bu ayrımcılık dilsel, etnik ve hatta dinsel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Din veya etnik köken çoğunlukla tesislere daha fazla erişime sahiptir ve esas olarak politikada yer almaktadır.

Grafik 3: İran'da etnik köken yüzdesi

Etnik ayrımcılık

İran'da ve dünyanın diğer bölgelerindeki etnik-kültürel çeşitliliğin nedenleri insan doğasında aranmalıdır. İran'ın tarih boyunca sahip olduğu jeopolitik durumu, bu ülkeyi göçebe ve işgalci güçler ve milletler için çekici hale getirmiş ve İran'ın kültürü ve sosyal yapısı üzerinde önemli ve derin bir etki bırakmıştır. Geçtiğimiz üç bin yıl boyunca bu topraklarda her zaman çeşitli etnik grupların varlığı ve yerleşimi gerçek bulmuştur. İran'ın nüfusu dil, giyim, din ve hatta fiziksel özellikleri açısından çok çeşitli bir yapıya sahip olduğundan etnik çeşitliliğe de fazlasıyla sahiptir. Pek çok bilim adamı ve araştırmacı, İran'ın nüfus yapısını etnik grupların birleşimi olarak tanımlamaktadır.

Etnik ayrımcılık, bir topraktaki bir aşiret veya kavim üyelerinin başkalarına sağlanan fırsatlardan yararlanma hakkını göz ardı eden davranışlardır. Ayrımcılık, önyargının ötesine geçerek, ayrımcı duygu ve düşüncelerin eylem ve davranış düzeyine dönüşmesini ifade eder. (Aein Dost, 2012, s. 57)

Dilsel ayrımcılık

Elbette her ülkenin resmi ve idari iletişim için resmi bir dili vardır. İran'da Farsça resmi dil olarak tanınmakta ve kültürel, tarihi ve kamusal dil olarak kabul edilmektedir. İran'daki eğitim sisteminde çok sayıda etnik kökene ve ulusal-yerel dillere rağmen Farsça dili hâlâ zorunludur. (Bates, 1996, s. 419-426)

Fars dili, İran topraklarının adı ve kültürüyle derinden bağlantılıdır. Bu dil sadece konuşma dili değil, aynı zamanda diğer dil ve lehçelerle de akraba olan tüm İranlıların ve Farsça konuşanların tasavvuf, tarih, şiir ve kültür dilidir.

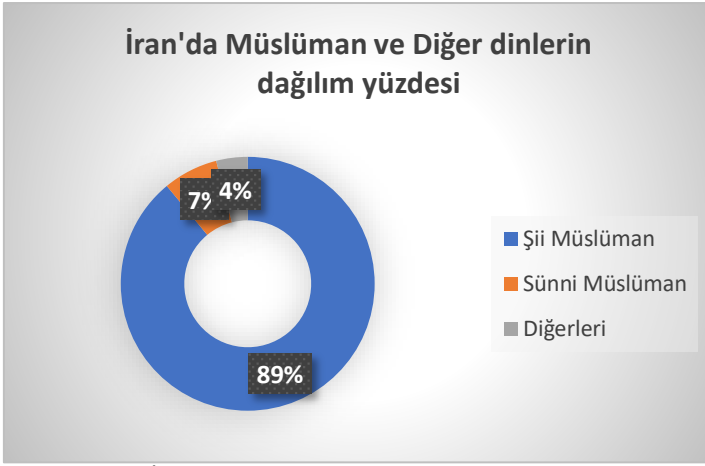
Etnik gruplar arasındaki dilsel ve kültürel farklılıklara rağmen Farsça tüm azınlıkların birinci dilidir ve yasal ve resmi dil olarak kabul edilmektedir. Ancak Fars dilinin

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

resmi dil olarak idari ve eğitimsel kullanıma hâkim olması, diğer etnik ve yerli dillerin ciddi ayrımcılığa uğramasına neden olmuştur. (Güldiken, 1998, s. 27-35)

Dini ayrımcılık

İslam dini, İran'daki tüm etnik grupların mutlak çoğunluğunun dini sayılarak, en fazla Şii mezhebi yaygındır. Ancak ülke anayasasında İslam'ın yanı sıra Hıristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük gibi diğer dinler de resmi dinler olarak listeleniyor. İran'daki Müslümanların çoğunluğu göz önüne alındığında İran'daki kimlik unsuru ile sosyal ve siyasi bütünleşme faktörünün dini ortaklıklar olduğu söylenebilir. Ancak bu olayda bir çelişki bulunmaktadır. Örneğin bir Müslüman başka bir dinden biriyle evlenmek isterse onun evliliği onaylanmaz, bu da dini ayrımcılık sayılır. Dini konularda ve dini kimliğe ilişkin yeni düşünceleri İslam'dan Hıristiyanlığa veya diğer dinlere dönüştürmek de suç sayılıyor.

Grafik 4: İran'da Müslümanların ve diğer dinlerin yüzdesi

Bu arada İran'da bazı insanlar tarafından resmi olmayan dinler de benimseniyor. Bunlar arasında, Bahai dini olarak adlandırılabilen dinin mensupları, din ve inançlarını yaydıkları için ülke çapında suçlu sayılıyor ve vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Bu nedenle Bahai dininin pek çok mensubu ülkeyi terk etmek zorunda kalmaktadır.

Kültür

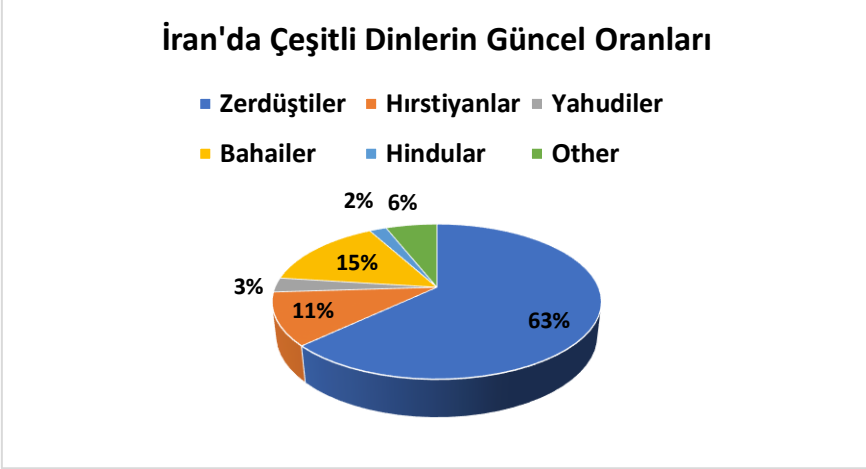
İran kültürel açıdan oldukça çeşitli kültüre sahip bir ülke sayılıyor. Dolayısıyla ülke genelinde yaklaşık 140.000 yaşanabilir nokta bulunmaktadır. Dil ve lehçe göstergelerine göre İran'da 20 ile 60 arasında dil ve 70.000'den fazla lehçenin bulunması, bu topraklardaki kültürel çeşitliliğin göstergesidir. Genç ülkelerdeki kültürel çeşitlilik esas olarak diğer ülkelerden gelen göçmenler tarafından gerçekleştirilmektedir.

ABD bir örnektir. Ancak İran'daki kültürel çeşitlilik son zamanlardaki göçlerden kaynaklanmıyor. Tarihi kaynaklara bakılarak bugünkü İran topraklarının asıl yerleşenleri Medler ve Aryanlardır. İran Kültürel açıdan adeta bir rengârenk yelpzeyi oluşturuyor ancak Farslardan sonra en çok etnik ise Kürtler ve Azerilerdir.

İşte bu etnik gruplar 3.500 yıldan fazla bir süredir İran topraklarında yaşıyorlar. Objektif bir gerçeklik olan bu topraklarda herkes kendisini İranlı olarak görüyor. İran

tarihinde Avrupa milleti kavramı ve modeli Rıza Şah döneminde bu topraklara girmiştir. Artık ulusal kimlik bir bütün olarak oluşturulmuş ve kabul edilmiştir.

Bu nedenle İran'da etik artık kendisini tek ülkeye, tek bayrağa ve tek dile tabi görmek zorunda kalmaktadır. Elbette bu model belirli oranda kültürel çeşitliliğin zayıflamasına yol açmıştır. Başka bir deyişle, resmi ulusal kimlik güçlense de birçok etnik köken ve kültür seyreltilmiş durumda kalmıştır. Böyle bir durumda ırk ayrımcılığı başlamış ve İranlı etnik gruplar arasındaki ayrımcılığın nedeni, İran'da son yüz yıldır kültürel çeşitliliğin kötü yönetilmesidir.

Grafik 5: İran'da diğer dinlere mensup olanların sayısı

Coğrafi faktörler

1906-1921 yılları arasında İran'ın Kürdistan, Azerbaycan, Beluçistan ve Huzistan gibi bölgelerinde farklı nitelikte birçok akım ve hareket meydana geldi. Buradan hareketle, farklı ve ayrılıkçı hareketlerin ve ayaklanmaların oluşumunda coğrafi faktörlerin etkisi, araştırmanın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Coğrafi konum, bir ülkenin siyaseti için hem fırsat hem de tehdit olarak iki şekilde ortaya çıkabilir. O coğrafyanın insanların bu sorunlarla baş etme biçimi, sorunun bir fırsata mı yoksa bir tehdiye mi dönüştüğünü açıkça ortaya koyuyor.

İran tarihinde kaydedilen yerel özerkliğe ve hatta anayasal devrime ulaşmayı amaçlayan hareketlerin kökleri coğrafi bağlamdan kaynaklanmaktadır. İran çok büyük bir ülke ve farklı bölgelerin geçmişinden ve konumundan kaynaklanan farklılıkları göz ardı etmek, mevcut potansiyelleri kullanmak ve olumlu yönde yönlendirmek için kapsamlı bir plana sahip olmamak, ülke için bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Bunlarla birlikte dil, din, etnik ayrımcılık da uygulanırsa, kuşkusuz tüm fırsatlar tehdiye dönüşecektir. İncelenen alanlar, ülke sınırlarına yakın alanların ve coğrafi konumlarının finansal kaynaklara erişim ve dünyanın diğer bölgeleriyle iletişim sağladığını göstermektedir.

Gilan bölgesinin coğrafyası

Gilan ili, Hazar Denizi'nin güneybatısında ve Alburz Sıradağlarının kuzey yamaçlarında yer almaktadır. Bu il 13952 kilometrekarelik bir alana sahiptir, dolayısıyla güney Alborz Sıradağları ve Taliş dağları ilin batı kenarını kaplamaktadır. Hazar Denizi seviyesinin altında yer alan Gilan Ovası, ilin kuzeybatı ve doğusunda dar bir kıyı şeridi oluşturur. Bu geniş duvar, kıyı ovalarını İran'ın orta platosundan ayırıyor. Ancak Sefidroud Nehri bu dağ barajını

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

böler. İran'ın merkez platosu ile Gilan eyaletindeki Hazar Denizi kıyıları arasındaki tek bağlantı olan Mencil Vadisi'ni oluşturur. (Tahbaz & Jalilian, 2013, s. 26-52)

Türk bölgelerinin coğrafyası

Azerbaycan Türkleri İran halkı arasında yüksek bir sosyal konuma sahiptir. Azerbaycan Türkleri gerek siyasi, entelektüel, dini gerekse bilimsel ve kültürel elitleri olarak tanımlanmaktadır. İran'da yaşayan Azeri Türkleri ulusal ve yerel düzeyde önemli sosyal çalışmalara sahiptirler.

İran'ın ulusal bileşiminde, İran'ın kuzeybatı kesiminde, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Gilan'ın batısında, Kazvin vilayetlerinde Farslardan sonra en büyük etnik grup olup, devamı Hamdan vilayetine kadar uzanmaktadır. Ayrıca Tahran, Kum ve Arak şehirlerinde de pek çok kişi sosyal entegrasyona dahil ediliyor. (Yagoubi Fazl, 2007)

Doğu Azerbaycan eyaleti 46934,5 kilometrekarelik bir alana sahip olup ülkenin kuzeybatısında yer almaktadır. Bölgenin yüksekliği deniz seviyesinden yaklaşık 1380 metre yükseklikte ve en yüksek noktası Sahand Zirvesidir. Araz Nehri, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri ile kuzey sınırını oluşturur. (Zendehtel, Tarakemeh, & Masoumi, 1997, s. 27)

Bahtiyarı göçebe ve aşiret Coğrafyası

Genel olarak ülkenin güneybatısındaki Bahtiyarı aşiretinin yerleşim alanı, Çaharmahal ve Bahtiyarı ile Lorestan'ın kuzey ve doğusundaki iki dağlık ve yüksek arazi ile Huzestan'ın batı ve güneyi Boyer- Ahmet ve Kohgiluyeh'in tropik ovaları arasında yer almaktadır. Daha sonra batıya ve güneye doğru Huzistan'ın alçak ve alüvyonlu ovasına doğru devam eder. (Manouchehr & Moshiri, 1997, s. 148)

Genel olarak Bahtiyarı etliğinin yerleşim alanı farklı bölgelere bölünmüştür: kuzeyden Necefabad, Daran ve Aliguderz'a; doğudan İsfahan, Şahrıza ve Borujen'e; Güneyden Semirom, Lordegan ve kuzey yönünden Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmet eyaletlerine, son olarak batı ve güneybatıdan Ramhormoz, Şuşter, Dezful gibi Huzestan'ın doğu şehirlerine ve bunların arasındaki bölgelere ulaşır. (Manouchehr & Moshiri, General Sociology, 1997, s. 149)

Sistan ve Beluçistan Coğrafyası

Sistan ve Beluçistan vilayeti İran'ın güneydoğusundadır. Kuzeyden Horasan, güneyden Umman Denizi, doğudan Afganistan ve Pakistan, batıdan Kerman ve Hürmüzgan illeriyle sınırlıdır. Yüzölçümü yaklaşık 502.187 kilometrekare olup, bunun 8.117kilometre karesi Sistan'a ve 115.813kilometre karesi Beluçistan'a ait olarak ülkenin toplam yüzölçümünün %11'ini kaplamaktadır. Bu il ülkenin en sıcak ve kurak illerinden biridir. Bu ilin bir kısmı Lut çöl çukurunu da kapsamaktadır. Genel olarak bu ilin iklimi çöl ve yarı çöl iklimidir. (Hafeznia, Ahmadipour, & Qadiri, 2010, s. 21) Dolayısıyla bölgedeki çoğu şehirde maksimum sıcaklık 62 ve çöllerde ise 82 santigrat derecenin üzerindedir. Bununla birlikte, farklı bölgelerdeki iklim çeşitliliği de onun özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. (Kaviani Rad, 2007, s. 12)

Kürt bölgelerinin coğrafyası

Kermansah, İlam, Kürdistan, Lorestan, Batı Azerbaycan ve Hamdan vilayetleri Kürt nüfusunun ana merkezleri arasında yer alıyor. Yani İlam ve Kermansah bölgelerinde ve bu illerin komşu şehirlerinde, yaşadıkları coğrafi bölgelere göre (Kalhori, Lekki, Guarani, Jafi, Uramanati vb.) dahil olmak üzere çeşitli Kürt lehçelerini konuşuyorlar. Hamadan'ın çoğu

şehir ve köyünde Lekki ve Kalhori de dahil olmak üzere Kürtçenin farklı lehçeleri konuşuluyor.

Rıza Şah Pehlevi döneminde bu bölgelerde dil ve etnik birliğin oluşmasını önlemek amacıyla Azerbaycan ve Kürdistan'ın geniş coğrafi bölgeleri bölündü. Hükümet politikası gereği Kermanşah eyaletini beş vilayete (Hemadan, Kermanşah, İlam, Lorestan ve Kürdistan) bölündü. İran platosunun batı ucu olan Zagros'un doğusu Kürtlerin yaşadığı yerdir. (Salimi Sobhan, Heydari, & Nikjou, 2016, s. 118-129)

Kuzeyden güneye uzunluğu 200kilometre olan bu il, kuzeyde Sain-Qala bölgesi, batıda Süleymaniye ve Kerkük, güneyde Diyale Vadisi, doğuda Gerus ve Hamadan arasında yer alıyor. (Nikitin, 1987, s. 97)

Türkmen coğrafyası

Türkmenler, İran'ın kuzeydoğusunda, Hazar Denizi kıyısında yer alan Türkmen Sahra bölgesinde yaşıyor. Coğrafi konum bakımından bu bölge batıdan Hazar Denizi, kuzeyden doğuya batıdan 400kilometre uzunluğundaki Türkmenistan Cumhuriyeti, doğudan ise Horasan ve yarı kurak bölgeyle sınırlıdır. Bojnord ve Dergez Vadisi, güneyden dağların eteklerine ve kuzeyden Alborz ormanlarıyla sınırlıdır. Hazar Denizi'ne dökülen su ve nehir ağı boyunca arazinin eğimi güneyden kuzeye ve doğudan batıya doğru azalmaktadır. Türkmen-Sahra nüfusunun çoğunluğu Türkçe konuşan, Sünni Müslüman olan ve Hanefi dinini takip eden Türkmenlerdir. (Guglan, 2013, s. 87-113)

Huzistan Coğrafyası

Huzistan, 64 bin 236 kilometrekare yüz ölçümüyle İran'ın güneybatısında yer alıyor. Kuzeyden Lorestan vilayeti, kuzeydoğudan Çaharmahal Bahtiyarı vilayeti, doğudan Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmet bölgeleri, güneydoğudan Buşehr vilayeti, güneyden Basra Körfezi, Kuzey Batı ve batıdan Irak ve İlam vilayeti ile sınırlıdır. (Information, 2019, s. 124-125)

Merkeze erişim ve uzaklık

Mesafe, düzenli ve bütünleşik bir iletişim sisteminin olmayışı, hareketlerin ve ayaklanmaların ortaya çıkmasına zemin sağlayabilmektedir. Mesafe bir merkezkaç faktörü olarak kabul edilir ve bunun merkezkaç kuvvetini güçlendirmedeki etkisi hükümetin büyüklüğüne ve şekline bağlıdır. İran'daki coğrafi genişleme ve eşitsizlikler, dağlar ve insan çeşitliliği, düzenli ve bütünleşmiş bir iletişim ağının oluşturulmasını gerektirmektedir. İran'daki etnik bölgelerin temel özelliklerinden biri de sınırlara yakın ve ülke merkezinden uzak olmalarıdır. Sınır bölgeleri niteliğindeki bu coğrafi sorun, sınır bölgeleri açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

İran dahil olmak üzere, gelişmekte olan veya üçüncü dünya ülkelerinin merkezden uzak bölgelerinde tekrarlanan ihmal ve güvenlik duygusunun çeşitli boyutlarıyla yaşanması, bu bölgelerde yaşayanların sosyal, siyasi ve ekonomik adaletle saygı gösterilmediğini hissetmelerine neden oluyor. Merkezdeki koşullarla diğer uzak bölgelerde olan yaşam koşullarının karşılaştırıldığında merkezi bölgelerde yaşayanlar ciddi biçimde olanaklara sahip ve bunun tersine sınıra yakın bölgeler ve yahut diğer etniklerin yerleşim noktalarının bayağı sosyal- ekonomik sorunlar yaşamakta ve halkı genel olarak göre olanaklardan yoksundurlar. (Andalib & Asarian Nejad, 2010, s. 149-201)

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

Şekil 2: İran Coğrafyası

Merkezi yetkililerin uzak bölgelerin sorunları hakkında bilgi sahibi olmayışı ve bunlara dikkat edilmemesi siyasi-sosyal, Sosyo- kültürel, siyasi-ekonomik ve en önemlisi siyasi-güvenlik sektörünün zayıf noktaların erişmesine neden olmakla birlikte sorunlu sistemin devletten gizli kalmasına ve yönetimde yönetsel ihmallere yol açmaktadır.

Uzak bölgelerin insanları kendilerini her zaman geri kalmışlık, kültürel-sosyal-ekonomik gelişmemişlik durumu altında görmektedir. Etnik-dini gruplar arasında böyle bir tutum, ülkede ulusal güvenliğin bileşenlerini etkileyen değişkenlerin yaratılması ve güçlendirilmesi için uygun bir platform sağlamaktadır. (Hafeznia, Qasri, Ahmadi, & Hosseini, 2005, s. 4-27)

İran'ın komşu ülkeleri

İran coğrafi konumu nedeniyle en az üç bin yıldan bu yana İranlı olmayan, Arap, Türk ve Moğol kavimlerinin işgaline uğramış, bu durum bu topraklarda kültürel ve etnik çeşitliliğin oluşmasına neden olmuştur. İran'daki etnik gruplara ilişkin araştırmalardan, iki kültürel unsurun, yani dil ve dinin, etnik kimliğin belirlenmesinde diğer unsurlara göre daha fazla rol oynadığı sonucuna varabiliriz. Konuşma ve etnik köken açısından İran, dünya çapındaki diğer ülkelerle %24 benzerlikle 16. sırada yer alıyor.

Bugün bir kısmı İran'da Türk, Kürt, Arap ve Beluç etnik grupları olarak yaşamakta ve bir kısmı ise komşu ülkelerde yaşıyorlar. İran'ın komşuluğunda bu etnik grupların varlığı,

İran'ın bu ülkelerdeki kültürel nüfuzuna neden olabilese de sınır ötesi faktörlerin İran'ın iç işlerine müdahalesine de zemin hazırlamaktadır.

Genellikle milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerin ülkeye giriş yollarından biri de işte bu bölgelerden geçiyor. Örneğin Kuzey Irak'ın Kürdistan bölgelerindeki Kürt Demokrat Partisi, Beluçistan ve Pakistan'da "Ceyşül- Adl" terörist grubu, Irak'ta Arap Halk Hareketi ve Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde faaliyet gösteren Güney Azerbaycan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin İran içindeki etniklere çağrı yapmaları İran için tehlike uyandırmaktadır. Dolayısıyla komşu ülkeler bir bakımdan ayrılıkçı grupların genel merkezleri haline gelmektedir. (Asarian Nejad, 2014, s. 48-59)

İran'ın karşı karşıya kaldığı tehditlerden birinin, siyasi sınırların diğer tarafında benzer etnik grupların bölgesel gelişmelerinin içerideki etnik gruplar üzerindeki etkileri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hans J. Morgenthau, etnik ve mezhepsel sorunların tırmanmasında yabancı güçlerin katılımını, uluslararası güç dengesinin kurulmasında kullanılan güçlerden biri olarak görüyor. (Golkarian & İŞIKSAL, The Unresolved Problem of the Middle East: Iran's Nuclear Energy Policy from Khatami to Rouhani, 2019, s. 416-432)

Sınır bölgelerindeki etnik ve dinsel yapı, etnik ve dinsel azınlıkların çoğunlukla İran sınırına dağılmış olmasını sağlayacak düzeydedir. Azınlıkların etnik ve dini dizilişleri sınırın diğer tarafında ve komşu ülkelerde çoğunluk grupları şeklinde dağılmış durumdadır. Bu koşullar, bölgesel gücün düşmanlarının ve rakiplerinin İran'a karşı istismar edilmesi için uygun bir zemin oluşturuyor. Bu bağlamda bölge dışı güçler (ABD, İsrail ve İngiltere gibi) ve hatta İran'ın Suudi Arabistan, Pakistan, Türkiye ve Irak gibi bölgesel rakipleri, sınırdaki etnik potansiyeli birincil strateji olarak kullanıyor. (Zarghani, 2016, s. 213)

Beluç halkı Sistan ve Beluçistan eyaletinde yaşıyor, ardından Pakistan'ın Beluçistan eyaleti ve Afganistan geliyor. Ülkenin kuzey bölgelerinde Türkmenistan'ın Türkmen halkından sınırla ayrılan Türkmenler bulunmaktadır. İran'ın kuzeybatısındaki daha geniş coğrafyada Azerbaycan Türkleri yaşamaktadırlar.

Hazar Denizi'nin batı ve doğu yönlerindeki günümüzdeki birçok bağımsız cumhuriyetler tarihsel olarak 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmen Çay ve 12 Ekim 1813'te Rus-İran anlaşmasından kaynaklanan sınır çizgileri belirlenmiştir. Ancak İran'ın şundaki sınırları içerisine olan etnik gruplar genel olarak sınır ötesi ayrılıkçı gruplardan etkilenmektedir.

İran'ın batısında yer alan Batı Azerbaycan, Kürdistan, Kermanshah ve İlam eyaletleri Kürtlerin merkezi vatanı sayılıyor. Bu iller, İran ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmalar ve yabancıların müdahalesiyle diğer etnik gruplardan ayrılan Türkiye ve Irak ülkeleriyle komşudur.

İran'ın güney ve güneybatı vilayetlerindeki sınırlarında, Basra Körfezi'nin güneyindeki ülkeler, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt ile derin ekonomik, sosyal ve kültürel-dini ilişkileri olan Arapça konuşan halklar yaşamaktadır. (Golvardi, 2010, s. 42-61)

Sayı	Ayaklanma	Destekleyenler	Komşu
1	Meşrutiyet Ayaklanması	İngiltere	İngiltere, coğrafi konumu nedeniyle İran'ı Hindistan'a açılan kapı olarak görüyordu. Sovyetler Birliği'nin İran'a hakimiyetini engellemek için anayasaya müdahale etti ve meşrutiyetçilere destek verdi.
2	Şeyh Hazal İsyanı	Irak, Suriye, İngiltere	İran'ın güneybatısında olan Arap etniği Irak ve Suriye gibi diğer Arap

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

			ülkeleriyle birlikte “Büyük Arap Dünyası” ilkesini güçlendirebilirdi. Bu düşünce Arap Körfezi ülkeleri tarafından da destekleniyordu. Adı geçen ülkeler, İran'ın Arap bölgelerini ayırmak istiyorlardı. İngiltere, İran hükümetini zayıflatmak için Şeyh Hazal'ın İran'ın güney limanlarına ulaşmaya yönelik ayaklanmasını destekledi.
3	Osman Ahund İsyanı	SSCB	Sovyetler Birliği, Osman Ahund'un İran'ın kuzey bölgelerini Sovyetler Birliği topraklarına katma ve Hazar kıyılarını işgal etme hareketini destekledi.
4	Simko (Simitqo) Ayaklanması	Irak, Türkiye	Kürdistan devleti hedefi komşu Irak ve Türkiye'de yaşayan Kürtler tarafından ortaya atılmıştır. İran Kürtlerini bu ayaklanmaya katılmak amacıyla Irak ve Türkiye Kürtleri de Simitqo'nun ayrılıkçılığını desteklemişti.
5	Dost Muhammed Han İsyanı	Irak, Pakistan	Irak, Sistan'ın İran Beluçları kökenli olduğunu ve Arap köklerine sahip olduğunu ilan ederek ayrılıkçılığı körükledi. Pakistan'ın da Beluç kimliği vardır ve Beluçistan fikri Pakistan'dan gelmektedir.
6	Azerbaycan Demokratik Hareketi	SSCB	Bu ayaklanma ve ulusal eylem Sovyetler Birliği'nin desteğiyle gerçekleşti ve Mir Cafer Pişeveri liderliğinde gerçekleşti. İran sınırları içindeki Güney Azerbaycan bölgesini İran'dan ayırmak amacıyla oldu.
7	Mirza Kuçek Han Hareketi	SSCB	Bu ayaklanma ve ulusal eylem, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle gerçekleşti ve Mirza Kuçek Han Cengeli liderliğinde gerçekleşti. İran sınırları içerisinde bulunan Gilan bölgesini İran'dan ayırmak amacıyla yaşandı.
8	Kürdistan Demokratik Hareketi	SSCB	Bu ayaklanma ve ulusal eylem, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle ve Molla Mustafa Barzani'nin önderliğinde gerçekleşti. İran sınırları içerisinde bulunan Kürdistan bölgesini İran'dan ayırmak amacıyla yaşandı.

Şekil 3: İran'da gerçekleşmiş olan siyasi eylemler ve destekçileri

İran milletinin etnik ve dini kesimlerinin ve gruplarının, birbirleriyle ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşimleri olan İran'ın siyasi sınırlarının diğer tarafında coğrafi-mekânsal bir dizilimin olduğu söylenebilir.

Türk komşuları

İran Azerileri dil, etnik köken ve din olmak üzere üç değişken açısından Kafkasya Azerilerine benzemektedir. Gülistan ve Türkmen Çay anlaşmalarından önce tarihi ve eski İran'ın ayrılmaz bir parçası sayılıyorlardı.

Bu nedenle İran'ın Azerice konuşan Türkleri, bu ortak noktaya dayanarak kendilerini, Araz Nehri'nin karşı yakasında ve kuzey sınırlarında yaşayan Kafkasya bölgesi Türkleri ile aynı saymaktadırlar. İran sınırlarının kuzey kesiminde ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan Azeriler, Araz Nehri'nin her iki yakasındaki Azerbaycan bölgesinin tamamını tarihi Azerbaycan olarak görseler de İran'da yaşayan Azerbaycanlıların büyük bir kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'ni gönül bağlılığı hissediyor. Uluslararası gelişmelerden kaynaklanmış olan sorunlar ister istemez İran'ın merkezi hükümetini zayıflatmış durumda ve bu nedenle bir kesim İran'daki Azerbaycan Türkleri kurtuluş ve iflah yolunu ancak Azerbaycan Cumhuriyetiyle birleşmede biliyordu. (Güldiken, 1998, s. 27-35)

Öte yandan Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki milliyetçi siyasi gruplar da İran'ın Azerilerin yaşadığı bölgelerini Azerbaycan'ın birleşik topraklarının bir parçası olarak görüyor. Böyle düşünüenlere göre İran sınırları içindeki Azerbaycan toprakları, geniş ve bütünlüşmüş Azerbaycan topraklarından ayrılıyor. İran hükümetine göre fanatik milliyetçi gruplar iki Azerbaycan'ı birleştirmeye çalışıyor ve bu da İran'ın siyasi-güvenlik konusunda özel hassasiyetler göstermesine zemin oluşturuyor.

Beluç komşuları

İran ve Pakistan'ın Beluçistan bölgesi değişkenleri arasındaki din, dil ve etnik kökenin birleşimi, bölgenin “Özgür Beluçistan” olgusunun yakınsamasını etkilemiştir. Beluçistan'ı İran'ın orta kısmından ayıran bir diğer önemli faktör coğrafi durumdur. Merkeze uzaklığı ve aktif yaşamın olmadığı çöl atmosferi olmak üzere iki coğrafi faktör bu bölgenin bölünmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Kritik nokta, bu bölgenin diğer çevre bölgelere göre merkezi yönetimi daha az sıkıntıya sokması ve bağımsızlık isteyen kapsamlı bir siyasi hareketin oluşmamış olmasıdır.

Beluçistan'a dış müdahale, Pakistan ve Afganistan olaylarından ve İran ile Basra Körfezi bölgesi ve çevresindeki Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin doğasından kaynaklanmaktadır. İran Beluçistan'ında bölgesel çatışmaların etnik köken meselesi üzerindeki etkisinin bir örneği, Baas Partisi'nin 1968'de iktidara gelmesinden sonra İran ve Irak arasındaki ilişkilerde bulunabilir. (Salimi Sobhan, Heydari, & Nikjou, Historical Examination and Analysis of Factors Affecting Iranian Ethnicities, 2016)

Kürt Komşular

Kürtler, ırk, dil, tarih ve bazı kültürel özellikler açısından Farslarla ortak noktalara sahip olsalar da din, etnik köken ve konuşma dili açısından İran'ın orta kesiminden (Farslardan) farklıdırlar. Özellikle Kürt bölgelerinin sınırları dışında homojen bir ülke olan Irak. Kürtleri İran'ın orta kısmından ayıran ve Ortadoğu'daki Kürt mekânsal parçaları arasında çekim kuvveti yaratan bu üç özelliğin birleşimi, bölgede sürekli bir krizin temelini oluşturmuştur. (Armand & Sourah, 2015, s. 24-41)

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

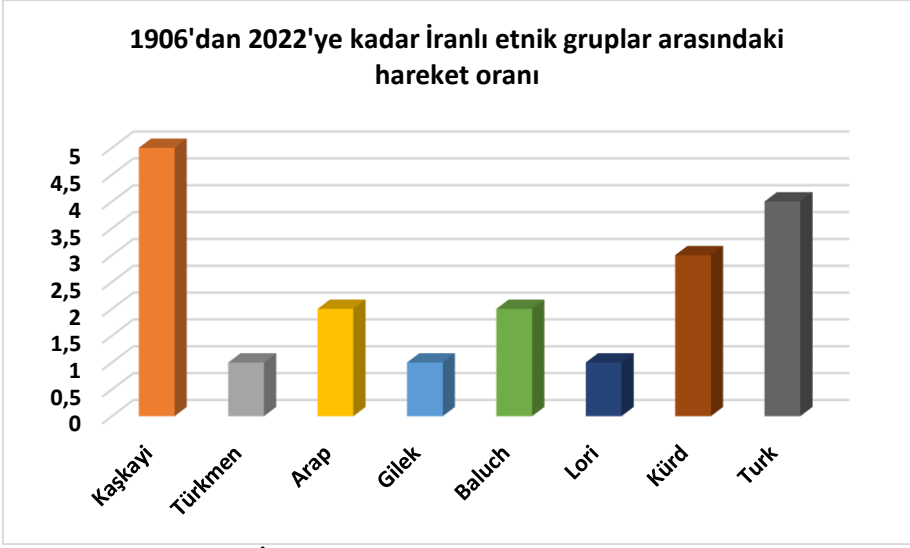
Arap komşular

Şii dininin Arap bölgesinin toprakları da Irak'ın güney bölgelerine kadar genişliyor. Arap bölgesi Huzistan'ın dini homojenliği ve bunun denizaşırı devamı, bu bölge hakkında İran'ın orta kısmına yönelik bir tür davranışsal eğilim yaratıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İran'ın merkezi hükümetinin zayıflamasına zemin hazırladı. İran'daki siyasi-ekonomik zayıflık Araplar arasında milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştı. Ancak Arap halkının en kritik ayaklanmaları, dış provokasyonların etkisiyle özerklik veya ayrılıkçılık iddiasıyla 1979'da şekillendi. Fakat bu hareketler İran'ın merkezi güçlerinin eylemleri karşısında başarılı olamadı.

İran ile Irak arasında sekiz yıl süren savaş olmasaydı, belki de İran'ın güney bölgelerindeki Araplar arasında ayrılıkçılık ruhu büyüyecekti. Ancak Irak'ın İran'ın güneybatısında ve batısında Arapların yaşadığı bölgelere yönelik saldırgan saldırıları ve sınır bölgelerinin Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak askeri güçleri tarafından işgal edilmesi sonucu milliyetçilik duygusuyla farklı bir sürecin başlamasına neden oldu. Savaşın patlak vermesi sonucu bölgede çok sayıda İranlı Arap'ın öldürülmesi gerçekleşti ve doğal olarak İran Arapları arasındaki merkezîyetçilik ruhu ve İran topraklarının ve sınırlarının korunması, ulusal anlayışın gerilemesini ve Arap milliyetçiliğinin zayıflamasını sağlamış oldu. Ancak 2000'den günümüze kadar ayrılık eğilimi yeniden nesnel bir sembol haline gelmiş durumda ve terör faaliyetlerine de girişen El-Ahvaziye Cephesi'nin kurulması şeklinde bölücülüğün hedefi yeniden büyümüştür.

İran'ın Huzistan eyaleti olarak bilinen Arap bölgesi, İran'ın siyasi sistemleri açısından önem taşıyor. Basra Körfezi'ne, Arvand Nehri'ne erişim, Irak'a yakınlık, muazzam petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmak ekonomik ve siyasi önem taşıyor. (Mayel Afshar, 2012, s. 13)

İran'ın coğrafi konumu, yabancıların hareketlere müdahalesinin nedeni olarak değerlendiriliyor. İngiltere uzun yıllar boyunca İran'ın petrol kaynakları elde etmek ve Hindistan'ı yönetmek için bir köprü olarak görmüştü. Buna benzer yaklaşımla, Rusya ise Çarlık döneminden bu yana İran üzerinden açık sulara erişim sağlamaya çalışmaktadır. Bu arada, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında yeni rejimin dış politikadaki siyasi prosedürünün değişmesi ve "Ne Doğu ne Batı, İslam Cumhuriyeti" idealinin takip edilmesi ve emperyalizme karşı siyasi cephe oluşturması gerek batı gerekse Rusya tarafından bazı politik oyunlara maruz bırakılmıştır. Çin ve Rusya ikili oyunlarla süreci kendi lehine çevirmeye çalışırken ABD ve müttefikleri çok yönlü baskıyla - ambargolar, yaptırımlar ve uluslararası arenada izole etme politikası- İran'ı sıkıştırma ve tehditlerle yüz yüze bırakmaktadır. Buna karşılık İran ise ABD ve İsrail ile askeri, ekonomik, kültürel çatışmaların başlamasıyla uluslararası anlaşmazlıkların alanına girmiştir. İran'ın nükleer enerji alanındaki gizli faaliyetinin ortaya çıktığı 2002 yılından bu yana, uluslararası toplum tarafından İran'a çok sayıda yıpratıcı yaptırımlar uygulandı.

Grafik 6: İranlı etnik gruplar arasındaki hareket miktarı

Aynı zamanda İran'daki etnik potansiyelin İran hükümetini zayıflatmak için itici bir faktör olarak kullanılması her zaman ilgi çekici olmuştur. Bölgesel rekabet, İran'ın saldırı gücünün zayıflaması ve komşularının sayısız müdahalesi gibi faktörler, örneğin: Araplar, Türkler, Kürtler ve Beluçlar gibi etnik gruplar arasında milliyetçi fikirlerin gelişmesine, hareketlerin ve çatışmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İklim

Doğal hava durumu, sıcaklık, mevsimsel değişiklikler, yer altı akıntıları, yer çekimi olgusu, nehir ve denizlerin akışı, her ne kadar insan müdahalesinden bağımsız olsa da hareketlerin oluşmasında rol oynayan “coğrafi faktörler” olarak değerlendirilmektedir. Bu alandaki uzmanlar, bu faktörlerin coğrafi çevrenin asli ve yapıcı unsurları olduğunu kabul etmekte ve bu faktörlerin medeniyetlerin kaderinin, tarihin ortaya çıkışını, insan davranış biçimini, sosyal organizasyon ve faaliyetler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadır. (Edward, 1986, s. 33)

Coğrafi determinizm kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Coğrafi faktörlerin etkisi toplumların karakterinin oluşumunu, bireysel davranışlarını, fiziksel yapısını, insanların psikolojik yapısını etkilemektedir. (Porteous, 1986, s. 235)

Coğrafya ile ulusların siyasi gücü arasındaki ilişki üzerine araştırmalar eski Yunanlılardan bu yana, yani yaklaşık iki bin yıl öncesinden beri yapılmaktadır. Günümüzde teorisyenlerin üzerinde durduğu temel ve değerli konulardan biri de yeteneklerin ortaya çıkmasıyla ilgili olan soğuk- kuru, sıcak- nemli, sıcak- kuru ve ılıman dört iklim meselesidir. Bu teoriye göre insanların gördükleri farklı eylem ve tepkiler bu dört iklim faktöründen etkilenmektedir.

Aristoteles, “Siyaset” adlı kitabında, soğuk topraklardaki, özellikle de Avrupa'daki insanların daha cesur, ancak daha az zeki ve sanatçı olduklarını belirtiyor. Özgürlüklerini göreceli olarak korumuş olsalar da siyasi örgütlenmeleri yoktur ve yönetimden bağımsızdırlar. Asyalılar daha zeki ve yaratıcıdır. Ancak cesarete ihtiyaçları yoktur ve daima kulluk ve itaat içindedirler. Ülkelerinin iklimi nedeniyle bu iki ülke arasında yaşayan Rumlar, bu iki halk grubuna ait birtakım avantajlara ve özelliklere sahiptir. Yani hem cesur hem de

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

tetiktedirler. Ayrıca özgürlüklerini korurlar, siyasette becerikli ve bilgedirler. (Aristotle, Politics, 2016, s. 201)

Montesquieu, cumhuriyetlerin soğuk ülkelerde, güçlü duygular olmadan kurulduğunu savunuyor. Ancak tropik ülkeler için otokratik bir hükümet uygundur. Kraliyet hükümetiyle ilgili olarak bu hükümet için en doğru ortamın ılıman bölgeler olduğuna inanıyor. (Montesquieu, The Spirit of Laws, 1991, s. 194)

Dağlık bölge, İran tarihi boyunca eşitsizlikler karşısında sessizce oturmayan cumhuriyetçi, cesur, ulaşılabilir ve savaşı insanları yetiştiriyor. Ancak sert iklimlerin insan konforu açısından yetenekleri daha azdır. Soğuk ve dağlık bölgeler, ayrılıkların ve siyasi hareketlerin üreme alanıdır. Yapılan açıklamalara göre İran'ın en fazla siyasi tepki ve eylemlerinin soğuk ve yüksek dağlık bölgelerde meydana geldiği ortadadır. (Safari, Lotfi, & Atashpanjeh, 2008, s. 71-78)

SONUÇ

Araştırmanın genelliği ve bulguları göz önüne alındığında coğrafi ve iklimsel farklılıkların etkili olduğu kanaatine varılıyor. İranlı etnik gruplar arasında memnuniyetsizliğe, çatışmalara, onların hareketleri ve merkezi hükümetle olan çatışmalara yol açan özgürlük hareketleri ve ayrılıkçı hareketlerin var olduğunu dikkate alarak Sosyo-ekonomik veya Sosyo- politik nedenlerde öte en fazla iklimsel faktörlerin etkisi olmuştur.

İran'ın geniş topraklarında farklı hareketlerin ve çatışmaların olması garip ya da yeni bir şey değil. Herhangi bir gerekçeye sahip hareketler ve protestolar, yerel seçkinler ile merkezi hükümet arasında siyasi karar alma süreçlerine katılımın sınırları konusunda çatışmayı temsil ediyor. Bu gerçeği 1941 yılından beri daha etkileyici bir şekilde görmek mümkündür. Belki de günümüz şartlarda etnik grupların kentleşmesine ve zorunlu göçüne, hatta Fars dilinin ülkenin ana dili olarak resmileşmesine paraleldir.

İran'ın siyasal-toplumsal yapı ve devletçilik geleneğinde çok eski zamanlardan beri yadsınamaz bir otoriter zihniyet vardır. Bugün bile İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 15. maddesinde İran'da yaşayan tüm etnik kişilerin anadillerinde eğitim ve öğretim alabileceği öngörülmektedir. Ancak etnik gruplar (Azerbaycan Türkleri, Araplar, Beluçlar ve Kürtler) bu fırsattan yararlanamıyor ve anayasal haklarından mahrum kalıyorlar. Tepelerin soğuk iklimi cesaret ve özgürlük arayışı ruhunu canlandırırken, ayrımcılık ve merkezi hükümet tarafından görmezden gelinme mücadelenin doğasını yoğunlaştırıyor.

İslam ve Batılı düşünürlerin, insanların kişilik özelliklerini ve sosyal davranışlarını etkilediğini hep birlikte dile getirdikleri iklimin yanı sıra, dağlık bölgeler de her zaman gizli toplantılar için uygun yerler olmuştur. Ayrımcılığa uğrayanların hikayelerinin inziva yeri olduğu söylenebilir. İran'ın coğrafi tarihi, etnik grup çeşitliliği ve lehçeleri var olan bir potansiyeldir. Bazıları için bu fırsat, vizyonu ve geleceği olmadan kendi haline bırakılmıştır. İran gibi bir ülkede bu durum göz ardı edilmektedir. Bu durumda meşrutiyetin ve özgürlüğün meyvelerini yok etmeyecektir; belki de İran'daki etnikler gelecek siyasi hayatlarını tarihte arandıktan sonra tecrübe dolusu bir havzaya dayanarak yeni bir Sosyo-politik perspektif oluşturacaklar. Bu nedenle çevre bölge halklarının son yüzyıldaki siyasi davranışları ve özerklik arayışları, esas olarak ülkenin siyasi yapısındaki geçiş dönemleri ve siyasi hatalar ile bir düzenden diğerine geçiş dönemlerine denk gelmektedir.

Yani merkezi hükümetin otoritesi iç veya bölgesel ve küresel faktörlerin etkisiyle zayıfladığında ve merkezi hükümet işleri yönetemez hale geldiğinde merkezkaç siyasi güçler ve yerel-bölgesel potansiyeller devreye girecektir. Orada hükümet kurulacak ve muhtemelen yeni eyaletler hayat bulacaktır.

Sonuç olarak İran'ın bölgeyi ve ötesini etkileme potansiyeli taşıyan güçlü bir ülke olabileceği gibi etnik, dinsel ve dilsel tercihlerden kaynaklanan isyanlara ve bölünmelere de

gebe olduğu söylenebilir. İnan'ın siyasi sisteminin kolektif kökenlerine eşit derecede dikkat etmesi ve ulusal birliği sağlaması için tek rasyonel çözüm, çeşitli etnik kökenleri ayırmamak veya görmezden gelmemektir.

KAYNAKÇA

- Aein Dost, S. (2012). Investigating the effects of unequal opportunities on the ethnic groups of Iran. *Thesis*, 57. Mashhad, Iran: Ferdowsi University of Mashhad.
- Andalib, Z., & Asarian Nejad, H. (2010). Security and Ethnicity in the Islamic Republic of Iran. *Iranology* (s. 149- 201). içinde Tehran: Ministry of Foreign Affaires Publications.
- Aristotle. (1985). *Politics Geography*. (H. Enayat, Çev.) Tehran: Kharazmi Publications.
- Aristotle. (2016). *Politics* (5 b.). (H. Enayat, Çev.) Tehran: Kharazmi Publications.
- Armand, F., & Sourah, F. (2015). Studying the Interaction and Solidarity of Iranian Ethnic Groups in the Discourse of National Unity. *Journal of Nations Research- Monthly*, 1(4), s. 24-41.
- Asarian Nejad, H. (2014). Security and Ethnicity in Iran. *National Defense Monthly Journal*, s. 48-59.
- Bates, D. &. (1996). Cultural Anthropology. R. Hoseinzadeh içinde, *The Cultural - Social Reviews* (M. Salesi, Çev., s. 419-426). Tehran: Scientific Publications of Trhran.
- Duverge, M. (1988). *Political Sociology*. (A. Shariat Panahi, Çev.) Tehran: Tehran University Press.
- Duverge, M. (1988). *Political Sociology*. (A. Shariat Panahi, Çev.) Tehran: Tehran University Press.
- Edward, S. R. (1986). *Human Ecology and Health*. (S. Dr. Aghaz, Çev.) Tehran: Institute of Social Studies and Researches.
- Giddens, A. (2010). *Sociology*. (P. W. Sutton, Dü.) s. 263.
- Golkarian, G. (2019). Iran's Strategy and Perspectives in Lobbying. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), pp. 283-399. Retrieved 09 26, 2021, from http://joiss.karabuk.edu.tr/Makaleler/1311847536_1.%20Ghadir%20Golkarian-prof.pdf
- Golkarian, G., & İŞIKSAL, H. (2019). The Unresolved Problem of the Middle East: Iran's Nuclear Energy Policy from Khatami to Rouhani. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(2), s. 416-432. doi:<https://doi.org/10.7596/taksad.v8i2.2002>
- Golvardi, I. (2010). Borders, Damages and Functions. *Journal of Guide to Political, Defense and Security Policy Studies*, 1(2), s. 42-61.
- Guglan, E. (2013). Religious Customs and Traditions of Turkmens. *Habal al-Matyn Journal*, 1(2), s. 87- 113. 3 18, 2021 tarihinde alındı
- Güldiken, K. (1998). İnan'daki 33 Milyon Türkü Düşününüz. *Azerbaycan Dergisi*(322), s. 27-35.
- Hafeznia, M. R., Ahmadipour, Z., & Qadiri, H. (2010). *Politics and Space*. Tehran: Yazdi Publications.
- Hafeznia, M. R., Qasri, M., Ahmadi, H., & Hosseini, H. (2005). Racial and Organizing Atmosphere Political: Case Study West and North-west of Iran. *Geopolities Quarterly*, 1(2), s. 4-27.
- Hamid, H. (1978). *The Science of Society Changes*. Tehran: Simorgh Books.
- Information, D. o. (2019). *Statistical Yearbook of Khuzestan Province*. Ahwaz: Management and Planning Organization of Khuzestan Province.
- Kaviani Rad, M. (2007). Political Regionalism In Iran (A Case Study of Baluchistan). *10*(1), s. 25-39. 11 04, 2022 tarihinde alındı

İran'daki Siyasi Ayaklanmaların Coğrafi Yönler Bağlamında İncelenmesi

- Khodrizadeh, A. A. (2007). A Study on Some New Intellectual Phenomenons Effective In Constitutional Revolution. *4*(12), s. 83-94.
- Manouchehr, M., & Moshiri, B. (1997). *General Sociology*. Tehran: Tahuri Library.
- Manouchehr, M., & Moshiri, B. (1997). *General Sociology*. Tehran: Tahuri Library.
- Mayel Afshar, F. (2012). Investigating the role of Ethnic/religious Minorities in Providing Security: Recognizing threats and opportunities. *The Quarterly Journal of Police Protection and Scurity Studies*, *4*(2), s. 5-21.
- Mir Heidar, D. (1977). *Principles and Basics of Political Geography*. Tehran: Simorgh Books.
- Mir Heidar, H. (1977). *Principles and Basics of Political Geography*. Tehran: Publication of Simorgh Books.
- Montesquieu, B. D. (1991). *The Spirit of Laws* (Cilt 1). (A. A. Mehtadi, Çev.) Tehran: Amir Kabir Publications.
- Montesquieu, B. D. (1991). *The Spirit of Laws* (Cilt 1). (A. A. Mehtadi, Çev.) Tehran: Amir Kabir Publications.
- Nikitin, B. (1987). *Kurds and Kurdistan*. (M. Qazi, Çev.) Tehran: Niloofar Publications.
- Porteous, J. D. (1986). *Environment and Behavior: Planning and Everyday Urban Life*. Boston: Addison- Wesley.
- Qavam, A. (2007). *Principles of Foreign and International Policy*. Tehran: Tehran Semat Publications.
- Rogers, R. C. (1977). *Carl Rogers on Personal Power: Inner Strength and Its Revolutionary Impact*. New York: Delacorte.
- Rogers, R. C. (1977). *Carl Rogers on Personal Power: Inner Strength and Its Revolutionary Impact*. New York: Delacorte.
- Safari, M., Lotfi, H., & Atashpanjeh, B. (2008). *The Role of Geography Factors on Human Behavior: Territory Analysing* (2 b.). Tehran: Rasa Books.
- Salimi Sobhan, M. R., Heydari, J., & Nikjou, I. (2016). Historical Examination and Analysis of Factors Affecting Iranian Ethnicities. *Journal of Policing History Studies*, *3*(8), s. 118-129.
- Salimi Sobhan, M. R., Heydari, J., & Nikjou, I. (2016). Historical Examination and Analysis of Factors Affecting Iranian Ethnicities. *Journal of Policing History Studies*, *3*(8), s. 118-129.
- Sina, A. A. (1991). *Law*. (A. Sharafkandi, Çev.) Tehran: Soroush.
- Tahbaz, M., & Jalilian, S. (2013). Compatibility Indicators With Climate in Rural Housing of Gilan Province. *30*(135), s. 26-52.
- Yagoubi Fazl, S. (2007). *About Tabriz City*. Tabriz commerce: www.tabrizcommerce.gov adresinden alındı
- Zarghani, S. H. (2016). *An Introduction to the Recognition of International Borders with an Emphasis on the Security*. Tehran: Publicaions of The University of Police Sciences.
- Zendehtdel, H., Tarakemeh, Y. S., & Masoumi, A. &. (1997). *East Azerbaijan Province, Tabriz City*. Tehran: Irangardi Publication.

LİDERLİK KAVRAMI BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK KURAMININ İNCELENMESİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ÖRNEĞİ*

EXAMINATION OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP THEORY IN THE CONTEXT OF THE LEADERSHIP CONCEPT: THE CASE OF MUSTAFA KEMAL ATATURK

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРИИ ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ЛИДЕРСТВА В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЛИДЕРСТВА: ПРИМЕР МУСТАФЫ КЕМАЛА АТАТЮРКА

Mehmet Güney UĞUR*
Mehmet Ferhat ERDOĞAN**

ÖZ

Liderlik kavramı günümüzde oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderlik, bir grubun ya da organizasyonun hedeflerini belirleme, yönetme ve başarma sürecinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dönüşümcü liderlik kavramı da son yıllarda giderek önem kazanmaktadır. Dönüşümcü liderlik, liderin takipçilerini destekleyerek, onların potansiyelini ortaya çıkarmasına yardımcı olarak, onları özgürleştirmeye çalıştığı bir liderlik anlayışıdır. Bu liderlik anlayışında lider, takipçilerinin ihtiyaçlarını anlayarak, onların katılımını teşvik eder ve onlara ilham verir. Mustafa Kemal Atatürk de dönüşümcü liderlik örnekleri arasında yer almaktadır. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde, toplumda köklü bir değişim yaratan bir liderdir. O, Türk halkının potansiyelini ortaya çıkarmak için çalışmış ve onların özgürleşmesi için mücadele vermiştir. Bu çalışma kapsamında, lider ve liderlik kuramları, bu kuramların teorilerini literatürden faydalanılarak tanımlarını yaparak dönüşümcü lider olarak Mustafa Kemal Atatürk örneği incelenecektir. Dönüşümcü liderde bulunması gereken özelliklerden yola çıkılarak, Mustafa Kemal Atatürk dönüşümcü liderlik özellikleri taşıyan önemli bir liderdir. O, takipçilerinin potansiyelini ortaya çıkarmak için mücadele vermiş ve onların özgürleşmesine katkı sağlamıştır. Liderlik kavramı açısından Atatürk'ün liderliği, dönüşümcü liderlik anlayışının örneklerinden biri olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Liderlik Özellikleri, Liderlik Kuramları, Dönüşümcü Liderlik, Mustafa Kemal Atatürk

* Bu çalışmanın bir bölümü Sivas Cumhuriyet Üniversitesi 1. Uluslararası İletişim Kongresinde 5 Mayıs 2023 tarihinde bildiri olarak sunulmuştur.

* **ORCID:** 0000-0002-5930-7408, Yüksek Lisans öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, mehmetguneyugur437@gmail.com

** **ORCID:** 0000-0002-8143-9693, Yüksek Lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, mehmet.erdogan13@og.sakarya.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Uğur, M. G. & Erdoğan, M. F. (2023). LİDERLİK KAVRAMI BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK KURAMININ İNCELENMESİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ÖRNEĞİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 134-145. DOI: [10.17498/kdeniz.1355834](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1355834)

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

ABSTRACT

The concept of leadership is of significant importance in today's world. Leadership plays a crucial role in setting, managing, and achieving the goals of a group or organization. In this context, the concept of transformational leadership has been gaining importance in recent years. Transformational leadership is an approach in which a leader supports their followers, helps them unlock their potential, and strives to liberate them. In this leadership approach, the leader understands the needs of their followers, encourages their participation, and inspires them. Mustafa Kemal Atatürk is also among the examples of transformational leadership. Atatürk, during the establishment process of the Republic of Turkey, was a leader who brought about significant changes in society. He worked to uncover the potential of the Turkish people and struggled for their emancipation. In this study, leader and leadership theories will be defined using the theories from the literature, and Mustafa Kemal Atatürk will be examined as an example of a transformational leader. Starting from the characteristics that a transformational leader should possess, Mustafa Kemal Atatürk is an important leader who exhibited these qualities. He fought to reveal the potential of his followers and contributed to their liberation. In terms of the concept of leadership, Atatürk's leadership can be considered as an example of transformational leadership.

Keywords: Leadership, Leadership Traits, Leadership Theories, Transformational Leadership, Mustafa Kemal Atatürk

АННОТАЦИЯ

Концепция лидерства имеет большое значение в современном мире. Лидерство играет ключевую роль в установлении, управлении и достижении целей группы или организации. В этом контексте концепция трансформационного лидерства в последние годы приобретает все большее значение. Трансформационное лидерство - это подход, при котором лидер поддерживает своих последователей, помогает им раскрывать свой потенциал и стремится освободить их. В этом подходе лидер понимает потребности своих последователей, поощряет их участие и вдохновляет их. Мустафа Кемаль Ататюрк также является примером трансформационного лидерства. Ататюрк, в процессе создания Республики Турции, был лидером, который принес существенные изменения в обществе. Он работал над раскрытием потенциала турецкого народа и боролся за их освобождение. В данном исследовании будут определены понятия лидера и лидерства с использованием теорий из литературы, и будет рассмотрен Мустафа Кемаль Ататюрк как пример трансформационного лидера. Исходя из характеристик, которыми должен обладать трансформационный лидер, Мустафа Кемаль Ататюрк был важным лидером, проявившим эти качества. Он боролся за раскрытие потенциала своих последователей и внес вклад в их освобождение. С точки зрения концепции лидерства, лидерство Ататюрка можно рассматривать как пример трансформационного лидерства.

Ключевые слова: Лидерство, Характеристики лидера, Теории лидерства, Трансформационное лидерство, Мустафа Кемаль Ататюрк.

1. GİRİŞ

Liderlik kavramı geçmişten günümüze üzerinde en çok konuşulan kavramlar arasında yer almaktadır. Dünyanın seyrini değiştiren ya da küçük bir grubu bir amaç etrafında birleştirebilen liderler üzerine çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Günümüze kadar yapılan çalışmalara göz atıldığında birden fazla liderlik tanımı olduğu görülmektedir. Liderlik kavramı üzerine en tartışılan temel konulardan biri liderliğin “doğuştan mı geldiği?”, “eğitimle öğrenebilir bir durum mu?” olduğudur. Yapılan ilk çalışmalarda net bir şekilde liderliğin doğuştan gelen bir kazanım olduğu üzerinde durulmuştur. İlerleyen yıllarda ise bu düşünce liderlik özelliklerinin eğitimle de sağlanabileceği fikri ortaya atılmıştır. Sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi çok sayıda disiplinler arası bilim dalı liderlik üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Tüm bu çalışmalar sırasında

kavramın belirli yönleri ele alınmaktadır. Bu nedenle yapılan çalışmaların sonucunda tek bir liderlik kavramı üzerinde durmak imkânsız hale gelmiştir.

Bu çalışmada öncelikli olarak liderlik kuramlarının tanımı yapılarak genel bir hat üzerinden kısaca liderlik teorileri ele alınacak “Özellikler ve Nitelikler Teorisi” “Davranışçılık Teorisi” “Durumsal Liderlik Teorisi” ve “Yeni Liderlik (Post-modern) Yaklaşımları” kavramlarına değinilerek Dönüşümcü lider rol model örneği olarak Mustafa Kemal Atatürk ilişkilendirilerek örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Lider ve Liderlik

Liderlik kavramı çok eski çağlardan günümüze ulaşmıştır. İnsanların topluluk halinde yaşamasından bu yana çeşitli şekillerde liderlerle karşılaşmıştır. Toplum her dönemde farklı şekillerde kendi liderini oluşturmayı başarmıştır. Lider kavramı genellikle siyasi bir olgu olarak çağrışım yapmaktadır. Siyasi yöneticilerin lider özellikleri taşıması toplumsal olarak beklenen bir durumdur. Fakat lider kavramının yalnızca siyasi kurumlarla özdeşleştirilmesi yanlıştır.

Nitekim geçmişten günümüze farklı bilim dalları liderlik kavramını çok farklı açılardan ele almıştır. Bunun sonucunda ise sayısız lider tanımı ve özellikleri ortaya çıkmıştır. Tüm tanım ve özelliklerin birleştiği ortak nokta ise liderin kalabalık bir grup içerisinde koşullar ne olursa olsun kendini göstermeyi başarabileceğidir. Liderlik kavramının yıllar içerisinde değişen bazı tanımlamaları şöyledir; Lider, belirli bir amaç üzerinde insanları etkileyerek onlara belirli bir yönelim kazandırıp etkileyen kişidir. Bir başka ifadeyle bireysel veya grup amaçlarını başarmak için bireyleri etkileyebilme biçimidir (Koçel 2003:465). Liderlik, müşterek amaçları için bir araya gelen insanları bir bütün bilinç içerisinde belirledikleri amaçlara ulaşabilmesi yolunda ortaya çıkmış bir kavramdır (Arikan 2001:229). Liderlik, örgütün belirlediği hedeflerine ve emellerine ulaşmak için diğer paydaşlarını yönlendirme, etkileme, moral ve motive etme yeteneğidir. (Hellriegel ve Slocum 1980:467).

Liderlik örgütün tamamında hissedilen, çalışanlara enerji veren ve onları güçlendiren bir olgu olmakla birlikte; bireylerin, kendilerini değerli hissetmeleri, öğrenme ve yeteneklerin ortaya çıkması ve onları grubun bir üyesi olarak görme bakımından kritik bir süreci temsil etmektedir.(Erkutlu 2020:14) Türk Dil Kurumu’na göre lider, “önder” “şef” “bir kuruluşun veya partinin en üst yetkili ve görevli kişisi” kavramları da liderlik konusunda aynı hat üzerinde ortak noktadır(Türk Dil Kurumu 2011:457). İnsanları belirlenen hedefler doğrultusunda ikna etme ve yönlendirme süreçleri olarak tanımlamıştır(Davis 1988:141).

Yukarıda lider ve liderlik tanımlarında belirli ölçüde ortak nokta olduğu görülmektedir. Bu hususlar kısaca özetlenecek olursa; Belirli ortak amaç güdenleri bir araya getirmesi, ortak bir hedef etrafında toplaması, geleceğe ilişkin açık ve net hedefler belirlemiş olması ve güçlü iletişimde bulunabilmesidir.

2.1.2. Liderlik Kuramları

Literatürdeki çalışmalar ve akademik geçerlik kazanmış eserler incelendiğinde, lider ve liderlik teorilerini kapsayan dört ayrı alt başlığa ayrıldığı görülmektedir. Bunlar: Özellik ve nitelik teorisi, Davranışçılık teorisi, Durumsallık Yaklaşımları ve Yeni liderlik yaklaşımları (post-modern) (Yeşil 2016:3).

Çalışmada öncelikle yukarıda bahsedilen dört yaklaşım ve alt başlıkları açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.2. Özellikler ve Nitelikler Yaklaşımı

Liderlik teorileri üzerinde başlayan çalışmaların ilki olduğu kabul edilir. I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusunda yer alan subaylar için gerçekleştirdikleri seçim çalışmalarına ilişkin bir gurup psikoloğunun araştırmaları üzerinden doğup geliştirilmiştir.(Genç 2012:121). Bu kavramın

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

temelinde bazı insanlarda liderliğin doğuştan geldiği ve diğer insanlardan onları ayıran fiziksel özellikler olduğu bulgularıdır(Koçel 2020:588). Bu bağlamda bir liderde bulunması gereken özellikler şunlardır; Fiziksel özellikler: genç ve yüksek enerjik güce sahip. Zekâ ve yetenek: konuşma ve ikna yeteneği. Kişilik: dürüst, açık sözlü ve güven veren. Mesleği ile ilgili özellikler: başarılı olmak ve sorumluluk bilinci ve ileriye dönük hedeflerini gerçekleştirme güdüsü. Sosyal özellikler: kişiler arası beceriler ve sosyal katılım, nezaket ve zarafet. (Daft 1999:373).

Özellikler teorisinin kapsamı çok geniş ölçekli olduğundan dolayı birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Örnek verecek olursak; Başarılı bir liderin nasıl yetiştirileceği hususunu göz ardı etmesi(Bakan ve Bulut 2004:154). Liderin ortaya çıkışından itibaren, liderin taşıdığı özelliklerden dolayı etki eden faktörlerin bulunması(Genç 2012:189). Daha sonra farklı çalışmalar yapılarak kuram farklı boyut ve teorilerle geliştirilmiştir.

2.2.2 Davranışsal Yaklaşımlar

Liderlik konusunda yapılan çalışmalardan ikincisidir. Bu kurama göre liderlerin fiziki özellikleri yerine davranışsal özellikleri dikkate alınmaktadır. Liderlerin astları ile ilgili iletişim şekli, yetki devri yapıp-yapmadığı, plan ve kontrol şekilleri vb. davranışları ön planda tutulmaktadır(Yeşil 2016:4). Bu davranışların da belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir(Koçel 2020:591). Davranışsal kuramlar ile ilgili literatürde önemli araştırmalar bulunmaktadır. Bunlar; Ohio Devlet Üniversitesi Liderlik Modeli: Bu çalışma iki temel unsur üzerinde oluşturulmuştur. Bunlar, “yapıyı kurma” ve “anlayış gösterme” kavramlarıdır.(Bakan ve Bulut 2004:5). Çalışmalar 1945 ve 1950 yıllarına kadar devam etmiş olup 150 kadar liderlik rolü tanımlanmıştır(Dikmen 2012:44). Michigan Üniversitesi Liderlik Araştırması: Yapılan araştırma sonuçlarına bakıldığında “iş merkezli” ve “birey merkezli” olmak üzere farklı bir liderlik davranışı ortaya atılmıştır(Ataman 2009:241). Burada amaç çalışanların performans seviyelerine göre verimliliği arttırmaktır. Harvard Üniversitesi Araştırmaları: Yapılan araştırma sonuçlarına bakıldığında “Sosyo-duygusal lider” ve “İş lideri” olarak iki temel liderlik kavramı ortaya çıkmıştır(Baysal ve Tekarslan 1998:127). İş lideri, fikir ve önerileri ile ön plana çıkarken, sosyo-duygusal lider ise grubun psikolojik olaylara bakışını ve iletişim ihtiyaçlarını karşılayan tip lider olarak tanımlanmıştır(Dikmen 2012:50) Durumsallık yaklaşımlarından olan Blake ve Mouton’un Yönetim Tarzı Modeli ise, iki tür gruptan yola çıkılarak “bireyler arası ilişkilere yönelme” ve “üretimle yönelik” tutum boyutları kavramları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçların arasında bağlam kurularak üretime yönelik olma ve bireye yönelik olma alt başlıklara bölünmüştür(Güney 2007:431). X ve Y Yaklaşımlarına göre X kuramı, insanların yaratılış olguları üzerine araştırmalar yapmıştır. Y kuramı ise bu kuramın tam zıt yönünde seyretmektedir(Efil 2015:346). X kuramında insanlar baskı yoluyla kabullenme beklenirken, Y kuramında kabullenme görülmektedir(Dikmen 2012:56)Yukl’un Liderlik Modelleri: Liderlik olgularını “çoklu bağlanma” ve “ayrılık modeli” çerçevesinde ele almıştır(Bakan ve Bulut 2004:74). Rensis Likert’in Sistem 4 Modeli: Eren’e göre, danışmalı otoriter, koruyucu otoriter, istismarcı otoriter ve katımlı yönetim modelleri olma üzere dört başlık altında toplanmaktadır(Eren 2020).

Davranış teorilerine bakıldığında sonuç olarak yapılan çalışma ve teorilerin katkısı olduğu görülmektedir. Farklı, değişik liderlik tarzları ve modelleri belirlenmiş olup etki boyutları araştırılmış ve literatür zenginleştirilmiştir(Yeşil 2016:6).

2.2.3 Durumsallık Teorisi

Liderlerin ortaya koyduğu liderlik şekli, davranışı içinde bulunulan durumun şartları ve liderliğin sahip olduğu kişiliği özellikleri ile ilgili bir durumsal yaklaşımdır. Liderin davranış ve yönelimlerinde belirli şartlar altında değişkenlik gösterebilmektedir. Bunlar durumsal faktörlerle beraber zamana, mekâna ve yer olarak kısaca örneklendirilebilir(Karakulle 2020:15). Bir başka ifadeyle, belirli vasıfları kendi bünyesinde taşıyan kişi belirli durumlarda liderlik özelliği görülürken, farklı durumlarda liderlik özelliklerini göstermeyebilir(Güney 2007:357).

Bu liderlik teorisinde liderin kendisinde bulunan davranışsal ve nitelikleri ile başarı

sağlayamayacağı, başarılı bir davranış gösterebilmesi için, içerisinde bulunan durum, zaman , yer iç ve dış çevre koşullarına uyum sağlayabilmesi ile beceri ve kabiliyetinin gelişeceği vurgulanmaktadır(Dikmen 2012:59). Yapılan Literatür taraması sonucunda, liderliğin durumsal teori ve araştırmaları aşağıda sıralanmıştır(Dikmen 2012:60).

Yine bir diğer önemli kuram olan Fiedler'in Durumsallık Kuramı: Fred Fiedler tarafından geliştirilen bu model, liderin başarılı olabilmesi için bireysel yeteneklere veya gruplarla, astlarla ve bireylerle iletişimi ve etkileşimi iyi olmasına bağlı olmadığını savunmaktadır(Erdoğan 2007:407). Bu teoriyi insan ilişkileri ya da örgütsel yapı boyutuyla inceleyen Fiedler, anlayışlı lider ve yapıyı kurucu liderin etkili olmayacağını ileri sürmüştür(Aydın 2014:254). Durumsallık teorisini çalışma gurubun performansına ve liderin etkinliği ile bağdaştırmaktadır. Durumsallık yaklaşımlarından olan Yol Amaç Kuramı ise: Robert House ve Martin Evans tarafından geliştirilmiş ve astların kişisel iş performanslarını ve işin başarımlarını ile ilişkisel olarak doğru orantıda geliştirerek işi başarıya ulaştırmayı hedefleyen bir liderlik kuramıdır(Sökmen ve Boylu 2009:4). Normatif Kuram (Vroom ve Yetton): Bu kuramda lider, oluşabilecek karmaşık ve kriz durumlarında bazı kararlar almak zorundadır. Bu karar aşamasında Vroom ve Jago'nun 1973 yılında üç temel karar verme sürecini kodlamıştır. "A", "C" ve "G" den oluşmaktadır. Ayrıca bu kodlandırma ve karar verme süreci ikiye bölünmüş olarak da sınıflandırılmaktadır. Bunlar ise, "AII" ve "CII" olarak adlandırılmıştır(Şentürk 2019:49). Durumsal Liderlik Kuramı: Hersey ve Blanchard'in kuramına göre, liderler astların olgunluk seviyelerine göre davranış sergilediği görüşündedir. Bu olgunluk seviyesi eğitim ile ilişkilidir. Lider, eğitim seviyesini göz önünde bulundurarak hareket tarzı belirler ve yönlendirir(Şentürk 2019:24). Reddi'nin Üç Boyutlu Liderlik Kuramı (Etkili ve etkisiz lider): Yoshioka' dan aktaran (Şentürk 2019:27)Liderlik konusunda yapılan çalışmalarda Reddi iki boyut kavramından yola çıkarak ("iş odaklı" ve "insan odaklı") bir model üzerinden farklı kavramla birleştirilerek üçüncü boyut eklemiştir. Bu üçüncü boyutu ise, "liderin özelliği" olarak adlandırmıştır.

2.2.4 Post-Modern Yeni Liderlik Yaklaşımları

Günümüzde rekabet ortamının getirmiş olduğu değişimler liderlik konusunda da yeni teoriler ve kuramların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çünkü günümüzde belirsizlik ve risk ekseninde bireyleri etkilemek ve yönlendirmek daha zorlu bir hale gelmiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı yeni liderlik yaklaşımları ve teorileri literatüre kazandırılmıştır(Erer ve Demirel 2018:5). Literatür incelendiğinde yeni liderlik yaklaşımları, Modern liderlik yaklaşımları ve Post-modern liderlik yaklaşımları olarak adlandırılan kavramlar aynı anlamı çağrıştırmaktadır. Bu kuramın alt başlıkları ise aşağıda sıralanmıştır(Yeşil 2016:7).

Karizmatik Liderlik Kuramı: Karizma sözcüğü eski Yunancadan gelmektedir anlamı ise "ilahi ilham yeteneği" veya "ilahi hediye" dir (Günçavdi 2017:1). Türk Dil Kuruma göre karizma kavramı ise, "etkileyici" anlamında kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu 2011:1748). Karizmatik lider, yol gösteren ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, uyandıran ve güdüleyen davranışlar sergileyen liderler olarak tanımlanmaktadır(Oktay ve Gül 2003:405). Max Weber tarafından ortaya atılan Karizmatik Liderlik yaklaşımı ise, bireylerin liderlere olağanüstü özellikleri nasıl atfettikleri ile ilişkilendirilmektedir. Karizmatik lider, kendi ve izleyici davranışlarını dilediği gibi biçimlendirme de etkilidir. Çünkü bu özelliğinin kaynağını karizma ile açıklanmaktadır. Conger ve Kanungo (1988)' dan aktaran (Yeşil 2016:164)ise, karizmatik liderleri diğer liderlerden ayıran ve karizmatik liderliğin doğasını ve dinamiğini ortaya koyan beş özellik belirlemiştirlerdir, Bunlar: durumu değerlendirme ve problemleri teşhis edebilme yeteneği. Vizyon ve planlama yeteneği ve iletişim yeteneği. Örnek teşkil edici davranışlar sergileme yeteneği ve güçlendirme yeteneği. Yukarıda bahsedilen kaynaklardan yola çıkılarak karizmatik liderlik kuramına ilişkin temel özellikleri, insan doğası gereği karizma kavramıyla ilişkilendirilip yol gösterici, ilham verici ve misyon oluşturan bir liderlik tarzı olduğu görülmektedir. Diğer bir yaklaşım ise Etkileşimci (Transaksyonel)Liderlik Yaklaşımı, bağlamında örgütün amaç ve hedeflerini gerçekleştirme bakımından yüksek performans göstermesinin sonucunda belirli

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

İhtiyaçların karşılanmasını yansıtan motive edici bir lider tarzıdır. Yönetici konumunda görülen lider ve çalışanlar arasında bir ödül-ceza beklentisi kavramıyla ilişkilendirilmiştir(Çelik 2011:147). Liderler ya da hedef kitleleri üzerinde anlaşılmalı olan amaç ve hedeflerin gerçekleşmesi doğrultusunda, hedef kitlenin payına ne düşeceğini bilirler(Kahya 2013:74). Ayrıca etkileşimli liderliğin alt boyutları ise, istisnalarla yönetim, laissez-faire ve koşullu ödül liderliğidir(Buluç 2009:14).

Tam Serbesti Tanyan (Laissez-faire) Liderlik Kuramı: Literatürde bazı çalışmalarda tam serbesti liderlik kavramı yerine pasif / kaçınılmaz liderlik terimleri de kullanılmaktadır. Bu liderlik tarzında lider, elinde bulunan otoriteyi kullanmak yerine çalışanları kendi haline bırakır(Kılıç, Keklik, ve Yıldız 2014:252). Liderin temel görevi kaynak sağlamak olup lidere herhangi bir konuda fikri sorulduğunda kendi görüşünü bildirmektedir, fakat liderin bu görüşü izleyicileri bağlayıcı nitelikte değildir(Yeşil 2016:165). Literatürde farklı bir çalışmada ise, izleyiciler kendilerini yetiştirip sorunlarına iyi bir yol bulma konusunda güdülenmiş oldukları görüşüdür(Bakan ve Büyükbeşe 2010:75). Bir diğer modern ya da post modern liderlik kuramı ise Vizyoner Liderlik Kuramıdır. Bu kurama göre liderlikte lider, birey olarak toplumu etkileyerek bir vizyon içerisinde harekete geçirebilme yetisidir(Çelik, 1997, s. 6). Geleceğe dair vizyon seçme, oluşturma ve sentez ederek iletme kabiliyetine sahiptir(Çelik, 1997, s. 8 Aktaran. Bennis, 1996 ve Nanus, 1992). Lider, astları ile sağlam iletişim kurabilen ve vizyonu astlarına aktarabilendir. Bu kuramda lider, ileri görüşlü olmalı, astlarının fikir ve görüşlerinden yararlanmalıdır(Şentürk 2019:45). Bu bağlamda Çeliğe göre liderin üç temel rolü bulunmaktadır. Bunlar; Yolu görmek, yolda yürümek ve yol olmaktır. Dönüşümcü (Transformasyonel) Liderlik Kuramı: Burns tarafından ilk kez ortaya konulup, Bass tarafından geliştirilen bu kuram, örgütün geçmişi, bugünü ve yarınları olarak geleceğe ışık tutan bir misyona sahiptir(Yıldırım 2012:48). J.M Burns ve BM Bass'ın yaptığı çalışmalar sonucunda kavrama farklı bir bakış açılarını kazandırarak iki boyutta ele almışlardır. Bunlar ise, dönüşümcü ve etkileşimli liderlik boyutlarıdır(Bekiş 2016:19).

Dönüşümcü lider, takımdakiler üzerinde motivasyon, moral ve performans yaratan kişidir. Dönüşümcü liderde olması gereken temel özellikleri şunlar; Ortak vizyon oluşturma ve paylaşma, zihinsel uyarım ve yaratıcı olma, karizmatik etkiye sahip olma, etkili iletişim ve yüksek motivasyon becerisi, değişimin temsilcisi olma, duygusal dayanıklılık, cesur olma ve risk alma, güvenilirlik ve öz-güven sahibi olma, ekip çalışmasına önem verme gibi hususlar olarak Eraslan sıralamıştır(Eraslan 2011:112-27) (www.tanjuangun.com,2002).

Çalışmanın yöntemine geçmeden önce Mustafa Kemal Atatürk'ten kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

3. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK HAKKINDA

Atatürk 1881 yılında Selanik'te dünyaya geldi. Babası Ali Rıza Efendi annesi ise Zübeyde Hanımdır. Baba tarafından dedesi Hafız Ahmet Efendi ve annesi Selanik yakınlarında bulunan Langaza kasabasında yaşayan Türk kızıdır(Basar 2013:14; Gencer ve Özel 2022:75).

- 1893 Askeri Rüştiye'ye girdi ve Kemal İsmi aldı.
- 1895 Selanik Askeri Rüştiyesini bitirdi.
- 13 Mart 1899 İstanbul Harp Okulunda Piyade sınıfını bitirdi.
- 1902 Harp Akademisine girdi ve gazete çıkardı.
- Ocak 1905 Harp Akademisini Yüzbaşı olarak bitirdi. Şam'a 5. Ordu'nun 30. Süvari Alayında staja başladı.
- 31 Mart 1909 Harekât Ordusu Kurmay Subay olarak görev yaptı.
- Ekim 1913 Atatürk Sofya Ateşemiliterliğine atandı.
- Şubat 1915 Tekirdağ'da 19. Tümeni kurdu.
- Ağustos 1915'te Anafartalar Grup Komutanlığına atandı.
- Ağustos 1916'da Atatürk Bitlis ve Muş'un müdafaasında bulunarak işgalden kurtardı.

- Ekim 1918 Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atandı.
- Mayıs 1919 Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan Bandırma vapuru ile yola çıktı.
- 19 Mayıs 1919'da Atatürk Samsun'a çıktı. 3. Ordu Müfettişi sıfatı ile yetkilendirdi.
- 21 Haziran 1919 Ulusal birliği sağlamak amacıyla tüm güçleri Sivas Kongresine davet etti(Kökütürk 2011:15)
- Temmuz 1919 askerlik mesleğinden istifa etti. Hakkında yakalama kararı çıkarıldı(Basar 2013:57).
- Eylül 1919 Sivas Kongresi toplandı.
- 22 Ekim 1919 Amasya Protokolünü imzaladı.
- Kasım 1919'da Erzurum Milletvekili seçildi.
- 18 Mart 1920 Meclis-i Mebusan son kez toplandı.
- 23 Nisan 1920 Büyük Millet Meclisini açtı. İlk Meclis Başkanı seçildi.
- Mayıs 1920'de Atatürk hakkındaki idam cezası Padişah tarafından onaylandı.
- 9 Ocak 1920 I. İnönü Muharebesi kazanıldı.
- 30 Mart-1 Nisan 1920 II. İnönü Muharebesi kazanıldı.
- 5 Ağustos 1921 Atatürk'e Başkomutanlık yetkisi verildi.
- 13 Eylül 1921 Sakarya Meydan Muharebesi kazanıldı.
- 19 Eylül 1921 TBMM tarafından Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verildi.
- 30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi kazanıldı.
- 29 Ocak 1923 Gazi Paşa Latife Hanım ile evlendi.
- 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması imzalandı.
- Ağustos 1923 Halk Fırkasını kurdu.
- 29 Ekim 1923 Atatürk ilk Cumhurbaşkanı seçildi.
- Kasım 1927'de Atatürk ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildi.

1927 ve ölümüne kadar olan dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırabilmek amacıyla; Siyasal, Toplumsal, Hukuksal, Eğitim, Kültür ve Ekonomi alanlarında birçok yenilik yapmıştır(Gencer ve Özel 2022:229-57).

- 10 Kasım 1938 Perşembe günü saat 09:05' te Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü
- 21 Kasım 1938 Atatürk'ün cenazesinin geçici olarak Etnografya müzesine nakli yapıldı.
- 10 Kasım 1953' te ebedi istirahatı olan Anıtkabir'e defnedilmiştir.

4. DÖNÜŞÜMCÜ LİDER OLARAK MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün dönüşümcü liderde bulunması gereken temel özellikleri kapsamında incelenecektir.

4.1 Ortak vizyon oluşturma ve paylaşma

Dönüşümcü liderin en önemli özelliklerinden biri geleceğe ilişkin vizyon oluşturmaktır. Onun için yenilik ve değişim kaçınılmazdır. Gerçekleştirilecek olan değişim için yapılacak olan tüm adımlar hazırdır. Diğer bir anlamda kitlelerin gelişimine yönelik beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılamasıdır(Bekiş 2016:26).

4.2 Zihinsel uyarım ve yaratıcı olma

Liderde yaratıcı ve girişimci olma gibi ileriye dönük çabaları ifade etmektedir. Hâlihazırda olan problemleri ve yargıları tekrar gözden geçirme ve problemin çözümüne ilişkin bakış açıları geliştirilerek çözüme ulaştırır(Yıldırım 2012:71). Mustafa Kemal Atatürk'ün bu kavramla özleşmesini denizciliğin önemine ilişkin durumsal farkındalığını ve yaratıcılığını kavramak mümkündür.

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

4.3 Karizmatik etkiye sahip olma

Lider, toplumun saygısını ve güvenini kazanması onlar üzerinde bir saygınlık kazanması ile ilişkilidir (Bekiş 2016:19). Karizmatik etkiye sahip liderler izleyicilerin tutum ve davranışlarında değişikliğe yönlendirebilenlerdir (Eraslan 2011:17).

4.4 Etkili iletişim ve yüksek motivasyon becerisi

İletişim, bir kişinin tekelinde olma başka birey ve kişilerle paylaşma sürecidir. İletişim çok yönlü etkileşim süreci olarak da bilinmektedir (Işık 2018:48). Motivasyon ise, birden fazla kişiyi veya grubu bir amaç doğrultusunda sürekli harekete geçirmektir (Ergül 2005:3). Mustafa Kemal Atatürk bir milleti ulus devlet olma yolunda harekete geçirecek Samsun'da başlattığı Milli Mücadele kavramını ulusal egemenlik ve bağımsızlık parolası ile gerçekleştirmesi hem etkili iletişim hem de yüksek motivasyon becerisi ile açıklanabilmektedir.

4.5 Değişimin temsilcisi olma

Dönüşümcü liderin temelinde değişimin temsilcisi olma yolunda ilerleme, misyon oluşturma, farkındalık yaratma ve stratejik dönüşüm vardır (Eraslan 2011:20). Çevresel etkilerin değişimlerine her zaman ayak uydurarak izleyicilere bu değişimi yansıtır (Demirci 2015:110).

4.6 Duygusal dayanıklılık, Cesur olma, Risk alma

Kararlılık ve cesaret tüm liderlik özelliklerinde olduğu gibi dönüşümcü liderlikte de önemlidir. Liderliğin temel özelliği kitleleri ortak bir hedef etrafında birleştirebilmesidir. Bu durum süreç içerisinde çeşitli yollarla gerçekleşmektedir. Bu süreçte dönüşümcü liderler olumsuz durumlara karşı yeni yöntemler bulur. Amaca yönelik olarak gerçekleştirilen eylemler değişime uğrasa da hedeften vazgeçilmez. Bu durum liderlerin kararlılık ve cesaretinin bir sonucudur.

4.7 Güvenilirlik ve öz-güven sahibi olma

Dönüşümcü lider yüksek özgüvene sahiptir. Kendisine olan güveni sistematiktir ve aşırı değildir. Onu izleyen kitlelere güvenir, izleyenler ile, oluşan karşılıklı güven ve dayanışma ile dönüşümün gerçekleşebileceğinin farkındadır (Eraslan 2011:23). Dönüşümcü lider, değişim sürecinde karar kılıcılarını bu sürece dahil eder. Atatürk'ün en önemli özelliklerinden birisi de ikili ilişkilerinde içten ve samimi olmasıdır.

4.8 Ekip çalışmasına önem verme

Hedef ve amaçlara ulaşmak amacıyla bağımsız ve bir araya gelmiş iki veya daha fazla kişilerin oluşturdukları topluluklara ekip denir (Eren 2020:438). Diğer bir ifadeyle, kurumun performans ve hedefleri doğrultusunda ortak bir amaç için sorumluluğu bulunan ve bu tutumlara motive edilerek bir araya gelmiş insan gruplarını oluştururlar (Karakulle 2020:21). Genel olarak ekip çalışmasının temel unsurları; Tanımlanabilir üyelik, grup bilinci, ortak hedef düşüncesi, birbirlerine bağlılık, etkileşim ve bütünlük şeklinde sıralanabilir.

Bu bölümde, Mustafa Kemal Atatürk'ün Dönüşümcü lider olarak incelenmesi kendisi tarafından oluşturulan eserlerinden yola çıkılarak dönüşümcü liderde bulunması gereken özellikler kapsamında incelenmiştir.

Dönüşümcü Bulunması Özellikleri	Liderde Gereken	Konuya İlişkin İncelemeler
Ortak vizyon oluşturma ve paylaşma		Atatürk konuya ilişkin 30 Ağustos zaferinin ikinci yılında şunları belirtmiştir; “Gençler!”

	<i>Cesaretimizi pekiştiren ve devam ettiren sizlersiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve eğitimle insanlık meziyetinin, özgürlüğünün en kıymetli sembolü olacaksınız”(Turan, 2019:23).</i>
Zihinsel uyarım ve yaratıcı olma	Atatürk ulusumuza gösterdiği hedefini şöyle ifade etmektedir; <i>“Gereğinde vatan için tekbir fert gibi, birleşik azim ve kararlar çalışmasını bilen bir millet, elbette büyük geleceğe hak kazanmış ve adaylığını koymuş olan bir millettir”(Atatürk 2006:226).</i>
Karizmatik etkiye sahip olma	Atatürk silah arkadaşları ile sohbetlerinin birinde; <i>“Bizim yolumuzu çizen: içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir acıklı olay ve ızdırıp kaybeden sayfalarından çıkardığımız sonuçlarıdır. ”</i>
Etkili iletişim ve yüksek motivasyon becerisi	Atatürk 1918 yılında İstanbul’a geçişinden önce Ali Fuat Paşa ile görüşmesinde; <i>“Artık bundan sonra, milletin kendi haklarını kendisinin araması, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve beraber yardım etmemiz gereklidir”(Kocatürk 1982:136).</i>
Değişimin temsilcisi olma	Atatürk Söylev ve Demeçlerinde; <i>“Bilinen gerçeklerdir ki: tarih, hiçbir milletin kanını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. O halde geçersiz yargularla vatanımız ve milletimiz aleyhine verilen kararlar, tamamen iflasa mahkumdur” (Olçaytu,1998:4).</i>
Duygusal dayanıklılık, Cesur olma, Risk alma	Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinden aktaran Olçaytu (1998:1); <i>“Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk Hükümetinin ilk gayesi halka hürriyet ve saadet vermektir”</i>
Güvenilirlik ve öz-güven sahibi olma	Yapılan yeni devrimlerin amacı anlattığı sohbetinde şunları belirtmektedir; <i>“Bu İnkılap, milletin egemenliği namına, halk namına yapıldı. Milletimizin demokratik bir hükümet kurma yolunda düşman ordularını yok etti” (Tüfekçi 1998:15).</i>
Ekip çalışmasına önem verme	Atatürk yaptığı devrimleri milleti adına şöyle ifade etmektedir; <i>“Ulusal varlığın devamı için, fertleri arasında düşündüğü müşterek bağlantı yüzyıllardan beri gelen şekli ve niteliğini değiştirmiş, yani millet: dini ve mezhebi bağlantı yerine Türk milliyeti bağı ile fertlerini-bireylerini toplamıştır” Olçaytu,1998:15).</i>

Tablo-1 Dönüşümcü Lider Boyutlarının İncelenmesi

5. SONUÇ

Liderlik kavramları ve teorilerinin açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada, örneklerle ilişkilendirilerek Mustafa Kemal Atatürk’ün Dönüşümcü Lider özelliğine değinilmiştir. Liderlik

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

yaklaşımlarına bakıldığında ilk zamanlarda liderlik yetisinin “doğuştan geldiği” varsayımı zamanla literatürde yapılan çalışmalarla “sonradan da öğrenilebileceği” gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Lider, değişimleri takip eden ve çağın gereksinimlerini yakalama yolunda öncü olan kimselerdir. Bu kavrama birçok örnek verilebilir. Ancak teori kapsamında liderlik boyutları ve kuramları ile uyuşan eşine az rastlanır liderler bulunmaktadır. Bu lidere en güzel örnek Mustafa Kemal Atatürk olacaktır.

Dönüşümcü lider, kitlelerin problemlerine vizyoner çözümler bularak onların bu çözüm için harekete geçmesini sağlar. Güçlü inanç ve kuvvetli iletişim kabiliyetine sahip olan bu liderler yeni hedef için gereken keskin kural ve normlar geliştirmekten çekinmez. Değişim için gereken riski alır ve kendisini izleyenlerin motivasyon ve inancını artırır.

Dönüşümcü liderlik kavramının öne çıkan en önemli özelliği lideri takip eden kitledir. Dönüşümcü lider daima onu izleyen kitlenin gelişimine önem vermiştir. Kendi başarısı kitlenin hedefe olan inancına bağlamış söylemleri ve eylemleriyle daima Türk halkını yüceltmıştır. Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadele döneminde ve sonrasında kendini hiçbir zaman otoriter olarak konumlandırmamıştır. Aksine yapılan tüm devrim ve ıslahatlarda çevresinde bulunan kitlenin görüş ve düşüncelerini almıştır. Gerektiğinde uzun tartışmalara girmekten çekinmemiştir. İnanıldığı devrim hareketlerine onu takip eden kitlenin de inanması için büyük bir emek vermiş bu çerçevede toplantı ve ziyaretler düzenlemiştir.

Doğuştan lider özelliklerine sahip olan Mustafa Kemal Atatürk bu özelliklerini daima okuyarak ve öğrendiklerini başka insanlarla tartışarak geliştirmiştir. Değişim için içerisinde yanan tutku, daima gerçekçi ve somut düşünceler üzerine kuruludur. Ulu Önder iyi bir eğitim geçmişine sahiptir. Değişim için belirlediği kural ve normlarda sahip olduğu karakter ve zekasının yanı sıra şüphesiz aldığı eğitim ve okuduğu kitapların da etkisi büyüktür. Mustafa Kemal Atatürk genç yaşlarında kurmaya başladığı hayallerini adım adım gerçekleştiren dönüşümcü bir liderdir. Değişim için gereken yüksek öngörü yeteneğine sahiptir. Yeni çevre yaratmak için gereken cesaret örneğini kitlelere göstererek örnek olmayı başarmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk ülkenin içinde bulunduğu karmaşık ve zorlu durumu iyi analiz etmeyi başarmış zeki bir liderdir. Ülkenin bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için değişimin şart olduğunu farklı alanlarda birçok kez dile getirmiştir. Dönemin şartlarında düşüncelerin bu denli cesaretle dile getirilmesi sık rastlanmayan bir durumdur. Mustafa Kemal Atatürk cesaret ve inançla inandıklarını dile getirmekten çekinmemiştir. Aynı zaman da etkili iletişim ve ikna kabiliyeti sayesinde küçük bir arkadaş grubunda başlayan özgürlük söylemlerini geniş kitlelere duyurmayı ve onları kendisi etrafında birleştirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- ARİKAN, S., 2001. “Otoriter ve Demokratik Liderlik Tarzları Açısından Atatürk’ün Liderlik Davranışlarının değerlendirilmesi”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(1):231-57.
- ATAMAN, G., 2009. *İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ATATÜRK, M., K., 2006. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. 2. bs. Ankara: Divan Yayıncılık.
- AAYDIN, M., 2014. *Çağdaş Eğitim Denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- BAKAN İ., ve Bulut, Y.,2004. “Yöneticilerin uyguladıkları liderlik yaklaşımlarına yönelik algılamaları: Likert’in yönetim sistemleri yaklaşımı’na dayalı bir alan çalışması”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (31):151-76.
- BAKAN, İ., ve BÜYÜKTEPE, T., 2010. “Liderlik ‘Türleri’ Ve ‘Güç Kaynakları’na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması”.
- BASAR, A., 2013. *Anılar Yelpazesinde Mustafa Kemal Atatürk*. C. 1. 2. bs. Ankara: Hermes Ofset.

- BAYKAL, A., N., 2017. *Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları*. 1. bs. Hümanist Kitap Yayıncılık.
- BAYSANI, C., ve TEKARSLAN, E., 1998. *Davranış Bilimleri*. İstanbul.
- BEKİŞ, T., 2016. "Liderlikte Ruhsal Zekâ Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma". Selçuk Üniversitesi, Konya.
- BİRCAN, O., 1997. *Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- BULUÇ, B., 2009. "Sınıf Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki". 15(57):5-34.
- ÇELİK, V., 1997. "Eğitim yönetiminde Vizyoner Liderlik". 3(4):465-74.
- ÇELİK, V. O., 2011. "Basketbol Oyuncularının Görüşlerine Göre Antrenörlerin Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Takım Bütünlüğüne Etkisi- ProQuest".
- DAFT, R. L., 1999. *Leadership: Theory and Practice*. Fort Worth, Tex.
- DAVIS, K., 1988. *İşletmelerde İnsan Davranışı*. 5.Baskıdan Çeviri, (Çev. Kemal Tosun, Tomris Somay, Fulya Aykar, Can Baysal, Ömer Sadullah ve Semra Yalçın. İstanbul.
- DEMİRCİ, K., 2015. "Önderlik Kuramları ve Dönüştürücü Önderlik İlişkisi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (3).
- DİKMEN, B., 2012. "Liderlik kuramları ve dönüştürücü liderlik kuramının çalışanların örgütsel bağlılık algıları üzerindeki etkisine yönelik uygulamalı bir araştırma". İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- EFİL, İ., 2015. *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Dora Yayınları.
- ERARSLAN, L., 2011. "Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik". *Journal of Human Sciences* 8(1).
- ERDOĞAN, İ., 2007. *İşletmelerde Davranış*. Ankara: Kişisel Yayınlar.
- ERAN, E., 2020. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- ERER, B., ve Demirel, E., 2018. "Modern Liderlik Yaklaşımlarına Genel Bir Bakış". *Iksad Journal* 4(13):647-56. doi: 10.31623/ıksad.109.
- ERGÜL, H. F., 2005. "Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 4(14):67-79.
- ERKUTLU, H., V., 2020. *Örgütsel Davranış Sözlüğü*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- GENCER, A. İ. ve Özel, S., 2022. *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- GENÇ, N., 2012. *Yönetim ve Organizasyon / Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- GÜNCAYYI, G., 2017. "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması".
- GÜNEY, S., 2007. *Yönetim ve Organizasyon*. 2.Baskı. Editör G. Salih. Ankara: Nobel Yayıncı.
- HELLRIEGEL, D., ve SLOCUM, J., W., 1980. "Assessing Organizational Change Approaches: Toward a Comparative Typology". *Group & Organization Studies* 5(1):35-47. doi: 10.1177/105960118000500104.
- İŞİK, M., 2018. *İletişim Bilimine Giriş*. 2. Baskı. Konya: Eğitim Yayınevi.
- KAHYA, C., 2013. "Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Anlayışları İle Örgütsel Sessizlik arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Rolü". 341.
- KARAKULE, İ., 2020. *Kavramsal açıdan Liderlik ve Motivasyon: Teorik Bir İnceleme*.
- KILIÇ, R., KEKLİK, B., ve Yıldız, H., 2014. "Liderlik Davranış Biçimleri Konusuna Yeni Bir Yaklaşım: Karizmatik Liderlikten Dönüşümsel Liderliğe". *Celal Bayar Üniversitesi*, 250-68.
- KOCATÜRK, U., 1982. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOÇEL, T., 2003. *İşletme yöneticiliği: yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış, klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar*. Beta.
- KOÇEL, Tamer. 2020. *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Liderlik Kavramı Bağlamında Dönüşümcü Liderlik Kuramının İncelenmesi...

- OKTAY, E. ve Gül, H., 2003. “Çalışanların Duygusal Bağlılıklarının Sağlanması Conker ve Kanungo'nun Karizmatik Lider Özelliklerinin Etkileri Üzerine Karaman ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde Yapılan Bir Araştırma”.
- SÖKMEN, A., ve BOYLU Y., 2009. “Yol Amaç Modeli Kapsamında Önderlik Davranışlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 4(15):2381-2402. doi: 10.19168/jyu.61916.
- ŞENTÜRK, H. A. 2019. “Kapsayıcı Liderlik Davranışı ve İş Modeli İlişkisi”. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- TÜFEKÇİ, G., ed. 1998. *Atatürk Seyahat Notları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. 2011. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YEŞİL, A., 2016. “Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme”.
- YILDIRIM, B, N. 2012. “Liderlik Özellikleri ve liderlik Tarzlarının Duygusal Zekâ Perspektifinden Değerlendirilmesi”. Kocaeli Üniversitesi.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN PARTİLEŞME SÜRECİ: CKMP'DEN İYİ PARTİ'YE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİ PARTİLER

THE PARTYING PROCESS OF TURKISH NATIONALISM: NATIONALIST PARTIES IN TURKEY FROM CKMP TO THE İYİ PARTY

НАЦИОНАЛИЗМ В ТУРЕЦКОЙ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ: ОТ ЧКМП К ИЙИ ПАРТИИ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРТИИ В ТУРЦИИ

Ali Rıza SAVAS*
Ahmet Hikmet ZABUN**

ÖZ

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve sonrasında dünyanın önemli bir bölümünü etkileyen milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik hareketi ulus-devlet bilinci olarak kendini göstermiştir. "Türk" ve "millet" kavramlarına yapılan vurgu bu anlamda milliyetçilik göstergesi olarak karşımıza çıkıyor. Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatında birçok parti kurulmuş ve yönetime talip olmuştur. Bu partiler belirli toplumsal kesimlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış ve genelde bir ideolojik hareketin de temsilcileri konumunda olmuşlardır. Sol, sağ, liberal, din ve milliyet temelli siyasal partiler siyasal faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu çalışmada çok partili demokratik hayatta Türk milliyetçiliğini hareket noktası olarak kabul eden ya da toplumsal kesimlerce Türk milliyetçiliği bağlamında konumlandırılan partilere ve partileşme sürecine ilişkin tarihsel akış ve karşılaştırmalara yer verilmektedir. İlk olarak, milliyetçilik kavramının ortaya çıkışı, tanımları ve Türkiye'deki milliyetçi hareketlerin teorik çerçevesi ele alınmaktadır. Kavramın çeşitli tanımları yapılmakta ve kökenine ilişkin farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu bağlamda milliyetçiliğin vatandaşlık, vatanseverlik, etnikçilik, yabancı düşmanlığı, şovenizm gibi kavramlarla ilişkili olarak zenginleştiği vurgulanmakta, Almanya, İngiltere veya Fransa'nın milliyetçiliğin beşiği olduğu görüşlerine yer verilmektedir. Bu doğrultuda CKMP, MHP, BBP ve İYİ Parti'nin tarihsel gelişim süreçlerine yer verdikten sonra analiz ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Değerlendirme aşamasında ise Türkiye'de milliyetçilik

* **ORCID:** [0000-0003-0112-8033](https://orcid.org/0000-0003-0112-8033), Dr. Öğretim Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, a.savas@beu.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0003-3783-8168](https://orcid.org/0000-0003-3783-8168), Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, zabun@ksu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Savaş, A. R. & Zabun, A. H. (2023). TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN PARTİLEŞME SÜRECİ: CKMP'DEN İYİ PARTİ'YE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİ PARTİLER. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 146-165. DOI: [10.17498/kdeniz.1298283](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1298283)

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

vurgusuyla öne çıkan partiler ile milliyetçi olarak algılanan partilere ilişkin karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılıyor. Milliyetçiliğin önemli bir oy potansiyeline sahip olduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde her dönem temsil edilme olanağına sahip olduğu ve yüzde yirmi oy potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Millet, Milliyetçilik, Siyasi Partiler, Türk Siyasal Hayatı

ABSTRACT

The nationalism movement, which emerged with the French Revolution and affected a significant part of the world afterwards, also affected the Ottoman Empire. In the Republic of Turkey, which was established after the collapse of the Ottoman Empire, the nationalism movement manifested itself as a nation-state consciousness. The emphasis on the concepts of "Turk" and "nation" appears as a nationalist indicator in this sense. In the Turkish political life of the Republican period, many parties were established and aspired to government. These parties emerged with the unification of certain social segments and were generally the representatives of an ideological movement. Political parties based on left, right, liberal, religion, and nationality have carried out political activities. In this study, the historical flow and comparisons regarding the parties that accepted Turkish nationalism as a starting point in multi-party democratic life or were positioned in the context of Turkish nationalism by social segments and the process of party formation are included. The first, discusses the emergence of the concept of nationalism, its definitions, and the theoretical framework for nationalist movements in Turkey. Various definitions of the concept are offered and there are different evaluations regarding its origins. In this context, the enrichment of nationalism in relation to concepts such as citizenship, patriotism, ethnicism, xenophobia, and chauvinism is emphasized, and the views that Germany, England or France is the cradle of nationalism are included. In this regard, after the historical development processes of CMKP, MHP, BBP, and İYİ Party are provided, analysis and comparisons are made. In the evaluation phase, comparisons and evaluations are made regarding the parties that stand out with an emphasis on nationalism in Turkey and the parties that are perceived as nationalist. It has been evaluated that nationalism has a significant vote potential and has the opportunity to be represented in the Turkish Grand National Assembly in every term and has a twenty percent vote potential.

Keywords: Turkism, Nation, Nationalism, Political Parties, Turkish Political Life

АННОТАЦИЯ

Движение национализма, возникшее во времена Французской революции и впоследствии оказавшее влияние на большую часть мира, также повлияло на Османскую империю. После крушения Османской империи на территории Турецкой Республики, основанной впоследствии, националистическое движение проявило себя как осознание национального государства. В этом контексте акцент на понятиях "турк" и "нация" становится показателем национализма. В турецкой политической жизни периода Республики было создано множество партий, которые претендовали на власть. Эти партии обычно возникали в результате объединения определенных социальных групп и, как правило, являлись представителями идеологического движения. В стране функционировали политические партии, ориентированные на лево, право, либерализм, религию и национализм. В данной работе рассматривается исторический процесс создания партий и связанных с этим событий, связанных с национализмом, как движущей силой многопартийной демократии. Сначала рассматривается происхождение понятия национализма, его определения и теоретические рамки националистического движения в Турции. Делаются разные

определения этого понятия, и проводятся разные оценки его происхождения. В этом контексте отмечается, что национализм богатеет в связи с понятиями гражданства, патриотизма, этничности, враждебности к иностранцам, шовенизма и т. д. и утверждается, что Германия, Великобритания или Франция являются колыбелью национализма. Затем проводится анализ и сравнение исторического развития ЧКМП, МПП, ББП и "Хорошей партии". В завершении производятся сравнительные оценки и анализ тех партий, которые выделяются акцентом на национализме, и тех, которые воспринимаются как националистические. Отмечается, что национализм имеет значительный потенциал в выборах и в Турецком парламенте и имеет потенциал на 20% голосов.

Ключевые слова: турецкий национализм, нация, национализм, политические партии, турецкая политическая жизнь.

1. GİRİŞ

Fransız İhtilali ile doğduğu ve dalga dalga yayıldığı ifade edilen milliyetçilik akımları Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemiş sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu etki görülmüştür. Yasalar önünde eşit vatandaşları işaretleyen ulus-devlet bilinci imparatorlukların yıkılma sürecini hızlandırmış ve birçok ulus devlet tarih sahnesinde yerini almıştır.

Milliyetçilik çalışmaları ya da araştırmaları yapanların üzerinde durdukları temel kavramlar; toprak ve milli sınırlar, ırk, ana dil ve milli yazı, ortak tarih, din, propaganda ve eğitim gibi kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçi hareketler bu kavramlarının bir kısmını ya da tamamını kullanarak siyaset üretmeye çalışır ve bu doğrultuda yönetime talip olurlar.

Birçok ülke ve sınırı etkileyen milliyetçilik akımı toplumsal yapılar içerisinde bir oluşuma sebep olmuş ve bu kapsamda yapılaşma süreci gerçekleştirmiştir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde yönetimi ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk Milliyetçiliğinin temsil edildiği bir mecra olarak ifade edilebilir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de "Türk", "ulus" ve sonrasında "millet" kavramları eskiye göre daha sık olarak görülmeye başlanmıştır.

Türkiye'de Kürt hareketi çerçevesinde kurulan siyasal partilerin dışındaki hemen bütün partilerin Türk milliyetçiliği düşüncesinin etkisi altında kaldığı ya da milliyetçi bir düşünceye sahip olmaya zorlandığı yadsınamaz bir gerçek olarak ifade edilmektedir (Tuncel, 2015: 215). Ancak Türkçülük ya da Türk milliyetçiliğini parti programına alan ya bu programla kurulan partiden ayrılarak ayrı bir yol izleyen milliyetçi partiler Türk siyasal hayatının önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada milliyetçilik kavramı, Türk siyasal hayatında Türk Milliyetçiliğini kurucu değerleri olarak ifade eden ya da Türk Milliyetçiliği algısıyla değerlendirilen ve partileşme sürecini tamamlayan partilere ilişkin tarihsel bir süreç ortaya konulacak ve CKMP'den İYİ Parti'ye yaşanan değişimler ve gelişmeler karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır.

2. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI, DOĞUŞU VE TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Milliyetçilik, ideoloji gibi tek bir tanım ya da anlama sınırlandırılmayacak kadar kullanışlı ve işlevsel bir kavram olarak ifade edilmektedir. Kavram, "*yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm...*" gibi terimlerle zenginleşmekle kalmamış; *millet, milliyet, etnisite, kültür, ırk, ırkçılık, halk,*

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

yurtseverlik” Yine milliyetçiliğin var olan tanımlamalarından en fazla bilinenleri vb. diğer terimlerle de iç içe geçmiş ve bir müphemliğe bürünmüştür (Ertan & Örs, 2018: 41).

Tek bir tanım ya da anlamla ifade edilemeyecek olsa da milliyetçilik; milliyetçi siyasi örgütlenmenin merkezi ilkesi olan bir inanç olarak tanımlanmakta ve milliyetçiliğin iki temel varsayımına dayandığı ifade edilmektedir: İnsan türünün doğal olarak milletlere ayrılması ve milletin en uygun ve muhtemelen en meşru siyasal hakimiyet birimi anlamında siyasal bir cemaat olması (Heywood, 2011:337). Yine milliyetçiliğin var olan tanımlamalarından en fazla bilinenleri; *“Milletlerin oluşma ya da gelişme süreci; Bir millete ait olma duyarlılığı ya da bilinci; Bir milletin dili ve simgelerle temsili; Bir milleti temsil eden toplumsal ve siyasal hareket; Hem genel hem de özel bir millet öğretisi ve/veya ideolojisi”* olarak sıralanmaktadır (Ertan & Örs, 2018: 41).

Milliyetçilik ulus olma ya da bir ulus meydana getirmenin bilinci olarak ifade edilmektedir. Dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü hem de ideolojik aracı olma özelliği de ayrıca vurgulanmaktadır (Baydur, 1994: 33). Milletin oluşum dönemindeki şartlara ve amaca göre tanımlandığını belirten Akçura, Almanların ırk ve dil çerçevesinde tarihsel zorunluluğu, Fransızların istek ve irade kapsamında bireysel özgürlüğü, İtalyanların ise toprak ve dili yani coğrafi ve tarihsel zorunluluğu milletin oluşum ve gelişmesinde en başta gelen unsurlar olarak gördüklerini belirtir (Akçura, 1990: 12-13).

Latince “Nasci” fiilinden gelen ‘doğmak’ anlamındaki ulus terimi aynı coğrafi kökene sahip insanlar grubunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı bölgeden ya da aynı ülkeden gelen Ortaçağ üniversite öğrencilerini, meslek birliği veya ticari lonca mensuplarını ifade eden terim sonraları ortaçağ Avrupa’ında toplumun manevi, siyasal temsilcilerini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Modern anlamı ile ulus sözcüğü demokratikleşme süreci yaşayan 16.yüzyıl İngiltere’inde halkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile halkın egemenliğinin devlette somutlaşmış olması ulus kavramının devletle tebaası arasındaki ilişkileri kapsayan bir içeriğe dönüşmesini sağlamıştır. Ulus-devlet kavramı bu tarihsel süreçten kaynaklanır. Ulus-devlet içerisinde görülen aidiyet hissini genele yayılmış olması yoğun bir milliyetçilik ve ötekini dışlama şeklinde belirginleşir. Halkın özgürleşmesini sağlayan araç olan millete karşı sadakat duyması milliyetçiliğin özgün ilk versiyonu olarak değerlendirilmektedir (Dieckhoff & Jaffrelot, 2018: 11-13). Milliyetçiliğin iktidarı ele geçirmeye çalışan ve bunu milliyetçi iddialara dayandırarak meşrulaştıran bir siyasal hareket ve ideoloji olduğunu belirten Kerestecioglu, milliyetçi iddiaların kendine özgü bir milletin var olduğu varsayımına dayandığını ve bu milletin çıkarlarının ve değerlerinin diğer tüm çıkar ve değerlerden üstün görüldüğünü ifade eder. Milliyetçi iddialar; milletin siyasal egemenliğini kullanması yani bağımsız olması gerektiğini öne sürer. Sadakatin, bağlılığın, meşruiyetin biricik öznesi haline gelen millete 19.yüzyılda rastlanır. Fransız milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden Ernest Renan’ın “Millet Nedir” başlığıyla verdiği konferansta yaptığı tanımlama “Millet bir ruhtur, manevi bir ilkedir. Bu ruhu, bu manevi ilkeyi iki şey oluşturur. Bunlardan biri geçmişe, diğeri ise şimdiye aittir. Biri zengin anıtlar mirasının müşterek sahipliği, diğeri gerçek rıza birlikte yaşama arzusu, herkesi ortaklaştıran mirasa değer vermeye devam etme iradesidir. İnsan ve toplum irticalen ortaya çıkmış bir şey değildir. Millet, tıpkı birey gibi gayret, fedakârlık ve adanmışlıkla dolu uzun bir geçmişin nihai halidir...” (Kerestecioglu, 2009: 314-320). Milliyetçilik konusunun ortak değerler, tarihsel miras, bir arada yaşama arzusu ve iradesi ve bu birlikteliğin ortak çıkarlarını koruma bağlamında ele alındığını göstermektedir. Milliyetçi hareketlerin oluşumunda milli devletin kuruluş sürecinin belirleyici bir önem taşıdığını ifade eden Bora, Milli devlet ve onunla birlikte teşekkül eden modern iktidar aygıtının icraat ve söylemiyle bir millet ve milli

bir kimlik kurduğunu belirtir. “Aslında kimiz?” ve “nasıl olmalıyız?” sorularının cevapları iktidar vasıtasıyla sabitlenir (Bora, 2014: 13).

Milliyetçiliğin kökenlerinin genel olarak Alman romantik düşüncesinde arandığı ifade edilmektedir. Romantik akım, Hans Kohn’a göre 1800’lerden itibaren Alman milliyetçiliğinin yükselmesinde önemli bir katkı sağlamıştır (Özkırımlı, 2009:34). Ancak bu konuda da farklı iddialar çerçevesinde bir müphemliğin olduğunu ifade edebiliriz. Milliyetçilik; Sosyolog Liah Greenfeld ve tarihçi Adrian Hastings’e göre “İngiltere’de; Alman tarihçi Alter’a göre Fransa’da; Breuilly ve Kedourie’ye göre ise Almanya’da ortaya çıkmıştır. Hayes de, bugün bilinen biçimiyle modern anlamda milliyetçiliğin ilk beşiğinin İngiltere olduğunu” ileri sürmektedir. Diğer bütün düşünürlerden farklı olarak Anderson ise “milliyetçiliğin Avrupa dışında bir yerde, Latin Amerika’daki bağımsızlık hareketlerinin arasında doğduğunu” ifade etmektedir (Ertan & Örs, 2018: 53).

Milliyetçilik tarihsel süreç içerisinde halk egemenliği, imparatorlukların yıkılması ve ulus-devletlerin ortaya çıkması ile ilişkili bir kavram olarak ortaya çıkmakta ve ulus devletlerinin yapısal olarak sağlanmasında ve varlığını sağlıklı bir biçimde devam ettirmesi motivasyonu da etkinliğini devam ettirmektedir.

2.1. Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri

Ülkemizde üç düşünce akımı olduğunu ifade eden Gökalp bunları çağdaşlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek olarak sıralamaktadır. Bu düşünce akımlarının gerçek ihtiyaçlardan doğduğunu ifade eden Gökalp, ulusallık duygusunun bir kavimde uyandıktan sonra kolayca yayıldığını belirtmekte, bu duygunun sahiplerinde yardımlaşma, özveri, çalışıp çabalama duygularını artırarak ahlak, dil, edebiyat, ekonomi ve siyaset alanlarında yükselmelerini sağladığını vurgulamaktadır. Bu durumun komşu kavimlerde de özenti oluşturmasının olağan olarak yayılmasının çok doğal olduğu da belirtilmektedir (Gökalp, 2005: 15-16).

Türkçülük veya Türk Milliyetçiliği kavramının tarihselliğine bakacak olursak çok eski bir geçmişi olmadığı, 19. Yüzyıl sonlarında ortaya çıktığı söylenebilir (Georgeon, 2009: 1). Türkçülük ile ilgili yapılan çalışmalarda bir sıralama yapmak gerekirse en ön sıraya Kırmızı Tatar Gaspıralı İsmail Bey’in 1880’li yılların başında Rus dilinde yayınlamış olduğu makaleleri koymak gerekmektedir. Bu çalışmaların içeriğine baktığımızda Asya kıtasında yaşayan kendilerini Türk-Tatar vb. olarak adlandırılan bütün kavimleri tek bir millet olarak sınıflandırmış ve bu bağlamda Pan-Türkçü bir idealizm ortaya koymuştur. Bu çerçevede Gaspıralı İsmail’in Türkçü anlayışının içeriğine baktığımızda İslamcı nüvelerle iç içe geçmiş olduğu söylenebilir. Onun fikirleri ile birlikte “Kırım Tatarları arasında başlayan Türkçü-Pan-Türkçü düşünceler Volga Tatarları arasında da yayıldı. Volga tatarlarının ve özellikle onların Kazan kolunun Pan-Türkçü düşüncelere yönelmesinde Rusların yayılmacı siyasetlerine tepkinin payı vardır. Daha öncesinde Rusların Orta Asya pazarlarına dini engeller nedeniyle girememeleri nedeniyle Batı ile bu pazarlar arasında aracı işlevini yürüterek toplumsal konularını geliştirmiş ve Volga Tatarları, Pan-Türkçülüğü, kendi egemenliklerini tüm Müslüman-Türk halkları üzerinde yaymak amacıyla ele alırlarken; aynı zamanda Orta Asya pazarlarına sokulmaya çalışan Rus burjuvasına karşı bir silah olarak da değerlendirme çabası içerisindeydiler” (Kurban, 2005: 1).

Bir akım olarak Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, Türk aydınlarının Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü engellemek için çare arayışlarının bir sonucudur. Bu akım Türkçülük olarak tanımlanmış, Tanzimat ile açılan Batılılaşma döneminde oluşan fikirlerin “kendini arama”, “kendine dönme” arayışları Türk Milliyetçiliğinin kültürel ve entelektüel esaslarını biçimlendirmeye başlamıştır (Oba, 1995: 11-12). Türkçülük ile ilgili her tartışma,

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

onun geçmişte hiç var olmamış ya da farklı şekiller altında karşımıza çıkan “kültürel, siyasal, tarihsel” kökleriyle beraber bir mukayese içerisinde ele alınmalıdır (Karpas, 2009: 17).

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı artık varlığını devam ettirmek ve topraklarını muhafaza etmek hususunda zorlanmaya başladığını söyleyebiliriz. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin yarı sömürgesi haline gelen devlet, gerek Avrupa ülkelerinin üzerinde kurmuş olduğu baskı gerekse devletin tebaası olan etnik grupların Fransız İhtilali ile beraber dünyayı etkisi altına almaya başlayan milliyetçi duygular nedeniyle kendi otoritesini sağlama konusunda çok ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Devletin girmiş olduğu gerileme ve hatta çöküş sürecinde Osmanlı aydınlarının devleti tekrar ihtişamlı dönemlerine ulaştırmak için aralarında yaptıkları en temel tartışma konularının başında bu geriye gidişe çözüm bulma çabaları gelmektedir. Bu bağlamda bu soruna karşı geliştirdikleri ilk çözüm önerisi Osmanlılık düşüncesi olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında geliştirdikleri diğer bir çözüm önerisi ise Türkçülük olarak ifade edilebilir (Önen, 2005: 95). Devleti kurtarma düşüncesinin yanında Osmanlı fikir hayatında ilk defa ortaya çıktığını gördüğümüz bu Türkçü düşüncenin gelişmesine zemin hazırlayan diğer bir faktörde sömürgeci Avrupa ülkelerinin emperyalist amaçlarına hizmet edici yönde bir etki gösterecek olan Türkoloji çalışmalarının başlatılması olarak gösterilebilir. Bu çerçevede Osmanlı aydınlarının 18. yüzyıldan başlayarak Çin ve Arap-İslam kaynakları üzerinden İslam öncesi Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapan oryantalistlerden etkilenmeye başladıkları söylenebilir. Sözü ettiğimiz bu etkilenmenin ana eksenini Avrupalı bazı yazarların çalışmalarının oluşturmasının çalışmalarının yanında, “*Turan sözcüğünü etnik bir kategori olarak*” kullanan ilk kişi olarak ifade edilen Yahudi kökenli Macar şarkiyatçı Armin Hermann Vambery'nin Osmanlı aydınları ile girişmiş olduğu kurduğu ilişkiler oluşturmaktadır. Bu faktörlere 1848 ihtilallerinden sonra kurtuluşu Osmanlı devletine sığınmakta bulan Macar ve Leh mültecilerin romantik milliyetçilik düşüncelerinin aydınların düşünceleri üzerinde etkileri de ilave olarak söylenebilir (Önen, 2005: 96). Türkiye'deki milliyetçilik hareketlerinin bu doğrultuda uluslararası bir süreçten etkilendiği ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde gelişimini devam ettirip, Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet sistematığı içerisinde politik bir yaklaşım olarak vücut bulduğunu söylenebilir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişmeye başlayan Türkçülük anlayışı genellikle Pan-Türkçü özellikler içermesine rağmen Osmanlı topraklarında yaşayan Rusya'dan göç etmiş olan bu anlayışa sahip aydınlar ile Osmanlı aydını olarak ifade edebileceğimiz Türkçü düşünceye sahip kişiler arasında Pan-Türkçü düşünceler açısından bazı farklılıklar söz konusudur. Rusya göçmeni aydınların bu düşünce ile amaçladıkları Rusya sınırları içerisinde yaşayan Türklerin devletin yoğun baskısı karşısında benliklerini kaybetmeden hayatlarını sürdürmelerini ve zaman içerisinde uygun koşullar oluştuğunda bağımsızlıklarını elde etmeyi kolaylaştıracak siyasal-kültürel bir hareketin doğmasını sağlamak olarak açıklanabilir. Osmanlı aydınlarının bu düşünce ekseninde temel amaçları ise daha önce ifade ettiğimiz gibi Devlet-i Aliye'yi içine düşmüş olduğu sıkıntılı durumdan kurtarmaktır. Osmanlıda milliyetçi düşünceye sahip bu kesimde temel gaye devletin kurtulması olarak ortaya konulduğundan, bu kesim kaçınılmaz olarak Balkan Savaşları'na kadar Osmanlıcı bir eğilimleri olduğu görüntüsü verdiler. Öte yandan bu Osmanlıcı eğilimin Rusya göçmeni milliyetçilerin düşünce dünyasında yer bulmadığı görülmektedir (Önen, 2005: 107). Osmanlı milliyetçileri arasında Rusya göçmeni Türkçülerde olduğu gibi Turancı düşünceye sahip olanları da bulunmaktadır. Bunların en başında gelen “Turan” anlayışına mistik bazı unsurlar ekleyerek yaygınlaşmasını sağlayan Ziya Gökalp'tir (Osmanağaoğlu, 2008: 38-39). Bu her iki grup arasındaki diğer bir temel farklılık İslam'a yaklaşım tarzlarında görülmektedir. Osmanlı kökenli milliyetçi aydınlarda dine verilen önem biraz daha yoğunluktadır. Diğer kesimin önde gelenlerinden biri olan Yusuf Akçura 1904 yılında,

“Zamanımızın tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından, gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. Dolayısıyla dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar” şeklindeki yaklaşımına temel teşkil eden, toplumsal ve siyasi hayatın inşasında dini devre dışı bırakan, laik bir söylem geliştirmiştir. Osmanlı kökenli aydınlardan olan Gökalp’in bakış açısına göre ise “*Türkçülerin gayesi, muasır bir İslam Türklüğüdür.*” O, ulusların hepsinin ayrı ayrı milli bilince sahip olarak İslam dünyasındaki yerlerini almaları gerektiğini düşünmektedir. Fakat öte yandan siyasi ve toplumsal yaşamın din kurallarına göre düzenlenmesini de uygun görmez. Gökalp’in burada çelişkili de olsa İslam unsuruna değinmesinin temel nedeni Balkan Savaşları’nın yaratmış olduğu hayal kırıklığı ve bu savaşın sonuçlarından kaynaklı olarak devletin daha da küçülmesine çözüm üretme gayretinden başka bir şey değildir. Gökalp’in Osmanlılık düşüncesine karşı olmasına rağmen İslamcılığı reddetmemesinin en önemli nedeni, Arap etnik unsurlarının yoğun olarak yaşadığı toprakların hala kaybedilmemiş olması olarak ifade edilebilir. Gökalp’in dine bakışı Akçura’nın düşüncesinde apaçık ortada olan laik anlayış gibi olmasa da çok ciddi bir fark olduğu söylenemez. Akçura’nın çağı “*ırkların çağı*” olarak tanımlaması gibi, Gökalp’te, “*Dünyanın şarkı da garbı da bize celi (açık) bir surette gösteriyor ki bu asır, milliyet asrıdır, bu asrın vicdanları üzerinde en müessir kuvvet milliyet mefküresidir*” şeklinde bir belirlemeye gitmiştir (Önen, 2005: 108-109). Onun milliyetçiliği, genel olarak bakıldığında Avrupa’da yaşanan millet ve devlet inşa süreci ile paralel bir seyir izlemiştir. Bu düşüncesinin içeriğine bakıldığında kültür eksenli olarak tanımlanmakta olan “*ulus ve vatanseverlik*” kavramlarını bulunmaktadır. Tokluoğlu’na göre “*Türk kültürünün Batı medeniyeti ile uzlaşıp uzlaşmadığı, Türkçülüğün Osmanlı mirasını reddi ya da kabulü, Türk kimliğinin ne ölçüde İslami değerlerle beslendiği ve son olarak, Türk tanımının etnik temelli (dolayısıyla dışlayıcı) bir tanım olup olmadığı gibi sorular, zamanında Gökalp’in cevabını aradığı sorulardır*” (Tokluoğlu, 2013: 114).

İttihat ve Terakki kadroları arasında Osmanlılık anlayışından uzaklaşarak milliyetçi bir eğilime yönelme özellikle İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı sürecinde gerçekleşmiştir. Bu yönelmedeki asıl amaç Türk ve Müslümanların çok ciddi bir demografik üstünlüğe sahip olduğu Anadolu’da Osmanlı Devletini ayakta tutabilme gayreti olarak ifade edilebilir. Bu amacı ortaya çıkaran temel saikler ise Arap yarımadası ve Anadolu’da ortaya çıkan ayrılıkçı isyan ve örgütlenmeler olarak görülmektedir. Bu amaç değişikliği Cemiyet tarafından basın içerisindeki kadroları üzerinden “*İttihat ve Terakki Osmanlılıktan vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki Âdemi-merkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucacağına atmamak anlamına gelir*” olarak ortaya konulmuştur (Semiz, 2014: 228-230).

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu milliyetçi fikirler İttihat ve Terakki yerine kurulan Teceddüt Fırkası üyeleri arasında varlığını devam ettirmesine ve bu kadrolar ‘Milli Mücadele’ önemli rol oynamasına rağmen, TBMM hükümeti 1920’li yılların başından itibaren Milliyetçi-Turancı yaklaşıma karşı ciddi bir şekilde tavır almıştır. Bu durumun arka planında 1920’de Sovyet rejimi ile Ankara arasında yapılan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu durumun sonucu olarak İttihat Terakki içerisindeki birçok kişi daha önceki dönemdeki özellikle Turancılık ile ilgili söylemlerini yumuşatma veya değiştirme yoluna gitmişlerdir. Mehmet Emin Yurdakul “Turana Doğru” adlı şiir kitabındaki “Turan” kavramının yerine “vatan” kavramını kullanmış, Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura ise bu düşünceden tamamen kendilerini soyutladıklarını ifade etmişlerdir. Türk milliyetçiliğinin fikir babası olarak

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

adlandırılan Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları” adlı kitabında ‘Turan’ kavramını "uzak mefkûre" olarak belirtmiş ve yeni Türk devletinin kuruluşunu temellendiren yeni bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir (Özdoğan, 2001: 68-83).

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş felsefesi incelendiğinde ulus kavramı eksenli bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Milliyetçiliğin bir biçimde Türkiye'nin ruhunu oluşturduğunu belirten Copeaux, bu ilkenin onun var olmasını sağladığını, bu ilkenin yıkılmasının milletin kendisinin dahi ortadan kaybolmasına neden olabileceği gibi algının hâkim olduğunu ifade ederek bu saptamalarını okul kitaplarında sıkça yer alan birlik, beraberlik, bütünlük, birleştirmek gibi ifadelere dayandırır. Copeaux “*Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını her şeyin üstünde tutar. Her ne sebeple olursa olsun milletin bölünmesine ve parçalanmasına karşıdır.*” alıntısıyla Türkiye’de milliyetçiliğin resmi ideolojinin olmazsa olmazı olarak değerlendirilmekte ve bunun karşısında bir uyumsuzluğu dile getirmenin zorluğuna dikkat çekmektedir (Copeaux, 2008: 45). Bunun yanında tek parti döneminde devletin temel felsefesindeki ulus devlet anlayışına dayalı resmi milliyetçilik ile Türk milliyetçi çizgisinin temel yaklaşımının ulus/millet kavramsallaştırmaları üzerinden ayrıştığı da ifade edilmelidir.

Tek parti döneminde resmi devlet milliyetçiliği hâkim olmasına rağmen bununla tezat teşkil edecek şekilde dış politik bazı manevraların sonucu olarak baskı altında tutulan ve buna bağlı olarak sinik bir görüntü çizen Türk milliyetçileri, 1950’li yıllara gelindiğinde çok partili hayat içerisinde, Demokrat Parti ve daha sonra da Millet Partisi içerisinde kendilerine yer bulsalar da yine de örgütlü bir hareket tarzı gösterememişlerdir. Bu yıllarda Türk siyasal hayatı içerisinde hâkim olan anti-komünizm düşüncesinin onlara sağlamış olduğu avantajı kullanarak varlıklarını devam ettirdikleri söylenebilir. Sözü ettiğimiz bu döneme damgasını vuran Demokrat Parti iktidarı Türk milliyetçileri açısından değerlendirildiğinde çok rahat bir hareket alanı buldukları söylenemez. Çünkü Demokratik siyasal yaşama geçiş sürecinde Demokrat Partinin geçmiş dönem ile kıyaslandığında daha düşük yoğunluklu olsa bile otokratik bazı uygulamaları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Demokrat Parti döneminin büyük çoğunluğu Özdoğan’ın ifadesiyle, “*Türk milliyetçilerinin faaliyetlerin zorunlu olarak kış uykusuna yattığı dönem*” olarak ifade edilebilir (Özdoğan, 2001: 275-277).

Genel olarak 1960’lı yıllara kadar bir değerlendirme yaptığımızda gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında bir tek parti dönemi, gerekse çok partili siyasal yaşama geçildikten sonraki hâkim parti dönemi milliyetçiliği de bünyesinde barındıran partiler süreci ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP)’nin kurucu değerler çerçevesinde geçirdikleri politik dönem ve uygulanan seçim sistemi milliyetçilik odaklı bir siyasal oluşumun ortaya çıkmasına fırsat vermemiştir.

27 Mayıs 1960 ihtilalinde Alparslan Türkeş’in oynanmış olduğu kilit rol Türk milliyetçileri tarafından çok büyük bir sevinç kaynağı olmuş ve bundan sonraki döneme dair umutlarını artırmıştır. Fakat bu dönemde tıpkı önceki dönem gibi büyük bir hayal kırıklığı ile noktalanmıştır. Askeri darbeyi gerçekleştiren ekip içerisindeki mücadeleler Ondörtler Grubu olarak adlandırılan Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının, Türk siyasal hayatından geçici bir sürede olsa uzaklaşması ile sonuçlanmıştır (Özdoğan, 2001: 275-277).

Türk milliyetçilerinin siyasal olarak örgütlenme sürecine genel çerçevede bakıldığında, 1950-1960 arası dönemde Türkiye’deki milliyetçi hareketlerin partileşme sürecinin ilk örneği Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile vücut bulmuştur. Bu noktada CMKP’nin CHP’den farklı olarak ulus temelli laik bir milliyetçi anlayış yerine millet temelli bir milliyetçi anlayışa sahip olduğu ifade edilmelidir. 1960 askeri müdahalesi sözünü ettiğimiz gibi her ne kadar bir hayal kırıklığı yaratmış olsa da müdahale ardından yapılan

düzenlemeler ve anayasa çalışmalarının ardından çok partili siyasal yaşamda ideoloji odaklı siyasal oluşumların daha fazla boy göstermeye başladığı görülmektedir.

3. CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ (CMKP)

Partinin kuruluş sürecine bakıldığında Türk siyasal hayatında daha önce var olan iki siyasal partinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığı görülmektedir: Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi. Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)'nin bu birleşme sürecinde etkin olan taraf olduğu bilinmektedir. Birleşme sürecine yol açan etmenin mevcut yasal ve siyasal koşullar olduğu belirtilmelidir.

Demokrat Partinin iktidar olduğu dönem içerisinde değişiklik yaptığı siyasal partiler kanunu TBMM iç tüzüğünde diğer siyasal partilerin birleşme seçeneklerini aramasına yol açmıştır. İç tüzükte yapılan değişiklikten önce çok az sayıda milletvekili ile parti grubu kurulabiliyorken, değişiklik sonrasında 15 milletvekilinden az sayıda meclis üyesi bulunan siyasal partilerin grup kurması imkânsız hale getirilmişti. Bu çerçevede mecliste daha önce grubu bulunan CMP ve Hürriyet Partisi gibi siyasal partilerin bu yeni mevzuat düzenlemesi ile mümkün olmamıştı. Bu yeni düzenlemeye karşı partilerin aldığı tedbir sonra ki seçimde iktidara karşı tek bir blok haline gelmek için çalışmalar yürütmek olarak belirmişti. Bu çalışmalar olumsuz sonuçlanınca CMP ve Türkiye Köylü Partisi'nin sonraki seçimlerde grup oluşturabilmek için birleşme kararı aldığını, kurulan yeni siyasal partinin "*Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi*" (CMKP) ismini aldığını söyleyebiliriz (Yayman 2009: 6).

CMP'nin kurucuları, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Ertuğrul Akça, Suphi Batur, Lütfü Bornovalı, Mehmet Ali Derman, Abdurrahman Boyacıgiller, Fuat Arna, Ahmet Tahtakılıç gibi siyasetçilerden oluşmaktadır. Kuruluş sürecinden sonra partinin genel başkanlığına Ahmet Tahtakılıç getirilmiş ve özellikle MP'nin parti programını uygulamakla beraber irticacı suçlamalarından uzak kalmak için dini argümanların çok fazla kullanılmaması kararlaştırılmıştır. CMP'nin parti programına Millet Partisi'nin programına ek olarak "*Türkiye'de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamı kurmak*" amacı eklenmiştir. Ayrıca ikili meclis yapısı ile ilgili yapılması gerekenler, Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve günümüzdeki HSYK benzeri bir yapılanmanın oluşturulması gibi başlıkların parti programında var olduğu söylenebilir. Dini hassasiyetlerinin yanında "Laik" bir görüşe sahip olduklarını deklere etmişlerdir (Erer 1999: 197). Cumhuriyetçi Millet Partisi, mevcut siyasal iktidar olan Adnan Menderes hükümetini yıkmaya konusunun ilk öncelikleri olduğunu deklere ederken, ikinci öncelikli amaçlarının yasama, yürütme ve yargı ile ilgili anayasal düzenlemeler yapmak olarak açıklamışlardır (Toker, 1992: 281-282).

Osman Bölükbaşı'nın genel başkanlığını yaptığı partinin kurucu ve yöneticileri arasında Fuat Arna, Enver Kök, Ahmet Bilgin, Tahsin Demiray, Yusuf Ziya Eker, Nureddin Ardiçoğlu, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz ve Enis Akaygen isimleri sıralanmaktadır. 1960 Askeri Müdahalesinin ardından yapılan seçimlerde % 14 oy oranı ile 54 milletvekilliği kazanan partinin seçimlerden sonra tekrar bölünmesiyle oy oranı yüzde 2'lere gerilemiştir. (Yücel, 2005: 36-37).

CKMP 1960 darbesinden sonra içeride çok ciddi anlaşmazlıkların olduğu bir siyasal parti olarak diğer siyasal partilerden daha ön plandadır. Bu dönemde parti içerisindeki anlaşmazlıklardan en önde geleni koalisyon hükümetleri içerisinde yer alma konusunda ortaya çıkmıştır. Bu durum partinin bölünmesine kadar gitmiş ve Bölükbaşı ile bazı milletvekili ve senatörler partiden ayrılmıştır. Ayrılan bu kişiler daha sonra Millet partisini yeniden kurmuşlardır. Tüm bu olumsuzluklar ve partiden kopmalara rağmen CKMP koalisyon hükümeti içerisinde kendisine yer bulmuştur. Osman Bölükbaşı'nın partiden

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

ayrılması ile beraber genel başkanlık konusundaki belirsizlik yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.1964 yılındaki büyük kongreye kadar CKMP Genel Başkanlığını Hasan Dinçer yürütmüştür (Turgut, 1995: 388-389). 27 Mayıs 1960 darbesini yapan ekibin içerisinde olan bir süre sonra tasfiye edilerek bir bakıma sürgüne gönderilen, Albay Alparslan Türkeş'in; 1963 yılı içerisinde ülkeye döndükten sonra gerek Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinden gerekse Adalet Partisi'ne girmeye çalışarak bir nevi iktidar üzerinde söz sahibi olma girişimlerinden söz edilebilir (Bora & Can 2009: 52). Bu doğrultuda Parti yöneticilerinden bazıları siyasete girme konusunda zemin yoklama düzeyinde de olsa girişimleri bulunan Alparslan Türkeş'i partiye davet etmişlerdir (Turgut, 1995: 389).

Türkeş'i partiye davet eden yöneticiler ve 27 Mayıs 1960 darbe sürecinde beraber hareket ettiği ve kendisiyle beraber pasifize edilen arkadaşlarının desteği ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ye girmesi, parti içerisinde güç kazanması sonucunu doğurdu. Parti içerisindeki ağırlığını kullanarak Türkeş, bir süre sonra parti yönetimini olağanüstü kongreye zorladı (Yayman 2009: 6). Türkçüler Derneği, Türk Ocakları ve Üniversiteliler Kültür Derneği üyeleri tarafından desteklenen Türkeş, 2154 delegenin katılmış olduğu kongrede ciddi bir başarı kazanmıştır. (Öznur 1999: 98). 1 Ağustos 1965 yapılan kongre sonucunda Alparslan Türkeş genel başkanlığa getirildi (Yayman 2009: 6). Ayrıca bu kongrede, Türkeş ve yakın çalışma arkadaşları tarafından hazırlanmış olan ve parti içerisinde tepki ile karşılanan, "Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye" isimli parti programı kabul edilmiştir. Bu parti programı üzerindeki tartışmalar ve programa olan tepkiler sonraki süreç içerisinde birçok ayrılığı beraberinde getirmiştir (Öznur 1999: 103).

CKMP'nin 1965 yılına kadar geçen dönem içerisinde keskin bir laiklik savunucusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarihten sonra gerek Türkeş gerekse CKMP yöneticileri İslam'ı onların ifadesi ile "*Türk tarihinin ayrılmaz bir unsuru*" olduğunu deklere ettiler. Hatta Alparslan Türkeş bu felsefe değişikliğini daha sonraki dönemde "*biz Tanrı Dağı kadar Türk Hira Dağı kadar Müslüman'ız*", "*her iki felsefede bizim şiarımızdır*" şeklinde ortaya koymuştur (Arıkan 2002: 44). Türkeş'in "*Dokuz Işık doktrini*" diye isimlendirdiği temel ilkelerin 1967 yılında CKMP tarafından benimsenmiştir (Yayman 2009: 6). Kendisini Başbuğ unvanı ile isimlendirmesi de bu temel ilkelerin kabul edildiği 1967 kongresinde gerçekleşti. 1966 ve 1968 yıllarında yapılan sınırlı "Senato" seçim sürecinde üç temel tehlikeyi ön plana çıkararak, bunlar üzerinden etkili bir anti-komünizm propagandasına yönelmiştir. Onun bu noktada ön plana çıkardığı üç temel tehlike komünizm, bölgecilik ve mezhepçilik olarak ifade edilebilir. Bu sözünü ettiğimiz yönelişte 1969 yılında yapılan "*Adana Kongresi*" önemli bir kilometre taşı olarak ortaya çıkmıştır (Bora & Can 2009: 54-55). Türkeş'in CKMP'ye katılması sonrasında partinin ideolojik olarak keskin laik bir milliyetçi çizgiden kısmen İslam ile bezenmiş milliyetçi bir çizgiye evrildiği ifade edilmelidir.

1 Ağustos 1965'te yapılan seçimlerde genel başkanlığına Alparslan Türkeş'in seçildiği CKMP, 8-9 Şubat 1969 tarihinde yapılan Olağanüstü Büyük Kongresiyle adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiş ve siyasal hayatı ismen sona ermiştir (Yücel, 2005: 36-37). Bu kongre ile birlikte Türkeş ve arkadaşlarının parti içerisindeki yapılanma süreci son bulmuş oldu. Partinin yeniden oluşturulan tüzüğü çerçevesinde parti içi karar organları ve parti başkanının parti içerisindeki yetkileri artırıldı. Partinin sembolü "*kırmızı zemin üzerine üç hilal*" olarak belirlenirken, partinin gençlik yapılanmasını sembolize etmesi için "*Hilal ve Bozkurt*" seçildi. Adana Kongresi akabindeki süreçte Alparslan Türkeş'in düşüncelerinden farklı hareket eden milliyetçilerin ya tasfiye edilmiş ya da bir nevi hastalıklı milliyetçilik düşüncesine sahip oldukları iddiasıyla itibarsızlaştırılmışlardır. İslami düşünceye sahip çıkılmasını veya bunun araçsallaştırılmasına karşı çıkan ırksal bir milliyetçi anlayışa sahip Nihal Adsız'ın etki alanında kalan milliyetçilerin 1970'lerin ortasına kadar

geçen süreçte yavaş yavaş tasfiye edildiği görülmektedir (Bora & Can, 2009: 55). CMKP'ye sonradan katılmış olmasına rağmen Türkeş ve arkadaşlarının bu kadar etkili olması ve partiyi tamamen ele geçirmeleri çok ciddi bir başarı hikâyesi olarak ortadadır. Partiyi katıldıktan sonra yapılan gerek tüzük değişikliğine tepki göstererek ayrılan gerekse Adana Kongresi sonrasında döneminde Türkeş'in tercihi ile tasfiye edilen birçok kişi olmasına rağmen ileriki süreçte partiyi ileri bir noktaya getirdiği söylenmelidir (Yön, 1965: 4).

1970'li yıllara yaklaşırken CKMP/MHP partisinin büyümesini etkileyen en temel etken anti-komünist ideolojisidir. Milliyetçilik ile anti-komünizm arasında ideolojik bir eklemlenmenin yaşandığı bu dönemde, milliyetçi olanın anti-komünist olması gerektiği tezini ortaya çıkaran bir yaklaşım gelişmiştir. Demokrat Partiye ait tabanın darbe sonrasında gerek darbeye gerekse darbeyi yapanlarla aynı pozisyonda konumlandığı CHP'ye karşı göstermiş olduğu tepki anti-komünist bir reaksiyona yönlendiriliyordu. 1960'ların ortalarına kadar bu reaksiyonun temel aktörü Türkiye'de komünizmle mücadele dernekleri olarak ön plana çıkmış ve devlet nezdinde de bir kabul görmüştü. Bu derneklerin içerisinde faaliyet gösteren gençlerin, Türkeş'in CKMP üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyet çabalarında ona destek verdikleri görülmektedir. Zaman içerisinde kendi gençlik yapılanmasını oluşturan CKMP için anti-komünist söylem çok kullanışlı bir araç olarak görülmekteydi (Bora & Can 2009: 56-58).

CMKP'nin kuruluşundan sonra girdiği ilk seçimlerde aldığı yüzde 14'lük oy oranının, oy verme davranışını etkileyen milliyetçi eğilimleri ortaya koyması açısından önemli bir nokta olduğu ifade edilmelidir. Ancak partinin bölünme sonrası yaşadığı oy kaybı da kişiler ya da gruplar bağlamında bir siyasi hareketin ne kadar hassas bir dengede hareket ettiğinin göstergesi olarak görülmelidir. Ancak Türk siyasal hayatında önemli bir yer işgal eden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin siyasal sürecinin değerlendirilmesi daha geçerli veriler sunacaktır.

4. MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

CMKP başlığı altında MHP'nin Olağanüstü Kongrede CMKP'nin adının değiştirilmesi ile Türk siyasal hayatına giriş yaptığı ifade edilmişti. Partinin adının ve ambleminin değiştirilmesi örgütsel ve ideolojik alanda yeni bir yapılanmanın sonucu olarak gerçekleşmiş, Türk siyasal hayatında ilk defa bir siyasal partinin adında "Milliyetçi" kavramını kullanarak Türkçü milliyetçi bir ideoloji temel alınmıştır (Uzun, 2013: 244). 1969 yılında kurulan MHP'nin Alparslan Türkeş liderliğinde ilk katıldığı genel seçimde aldığı oy oranı % 3 olarak gerçekleşmiştir. Yeni ad, yeni ideoloji ve yeni amblemle girilen ilk seçimde Alparslan Türkeş milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir (Yücel, 2005: 43).

MHP, 1970 yılına doğru "*devletin yanında yer alan sivil güç*" şeklinde adlandırılacak bir misyon çerçevesinde hareket eden bir görünüm sergilemiştir. Bu çerçevede devlet ve özellikle o dönemin şartlarında devletin en önemli kurumu olarak ön plana çıkan TSK'nın tüm faaliyetlerine tam bir destekleri söz konusu olmuştur. 1971 muhturasında bu çerçevede partinin desteklediği bu faaliyetler arasındadır. 1970'li yılların ilk çeyreğine kadar geçen dönem içerisinde anti-komünizm karşıtlığı üzerinden toplumsal taban içerisinde istediği desteği bulamamıştır. Bu amacın gerçekleşmesi 1974 yılından itibaren "Türk Solu"nun yeniden yükselişe geçmesi ile birlikte söz konusu olabilecektir (Bora & Can 2009: 59).

1973 seçimlerine gidilen süreçte askeri müdahalenin de etkisiyle Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu gibi parti başkanı olmayan politikacıların başkanlığında "zorunlu koalisyon dönemi" olarak adlandırılan ve siyasal hayat içerisinde önemli değişimlerin gerçekleşmediği bir dönem söz konusu olmuştur (Uzun, 2013: 247). 1973 seçim sonucuna göre MHP % 3 oy ile 3 milletvekili çıkararak TBMM'ye girmiştir (haberler.com, 2021a).

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

1973 seçimleri sağ siyasette hâkim tek parti eğiliminin son bulduğu ve oylardaki bölünmenin yüksek olduğu bir tablo ortaya çıkarmış ve bu bölünmüşlük hali 1977 seçimlerinde de devam etmiştir. 1977 seçimlerinde Adalet Partisi oylarını yükseltmiş olsa da birinci parti olamamış, MSP, DP ve CGP'nin oyları gerilemiştir. MHP ise bir önceki seçime göre oylarını % 6.4'e yükseltmiştir (Dursun, 2018: 218). 1977 yılında yapılan genel seçimlerde MHP milletvekili sayısını 16'ya yükselterek TBMM'deki temsil gücünü artırmıştır (haberler.com, 2021b).

MHP'nin daha önce sözünü ettiğimiz gençlik yapılanması ile sağ siyasal kesim içerisinde bir hâkimiyet sağlama amacı olduğu ifade edilmelidir. Bu çerçevede yetmişli yılların son çeyreğine kadar geçen dönem içerisinde bu amacı gerçekleştirmek için çok yönlü stratejiler uyguladığı görülmektedir. Bu yıllardan itibaren MHP daha farklı ve toplum içerisinde gerilimi artıran bir yaklaşım benimsemiştir. Bu strateji değişikliğinde amaç sağ içerisinde ciddi bir seçmen desteği sağlayarak, iktidara yürümek olarak açıklanabilir (Bora & Can, 2009: 85-89).

Sözünü ettiğimiz bu dönem içerisinde Türk siyasal hayatı içerisinde yer alan partiler ve toplumsal zeminde –gerek Sağ gerekse Sol kesim farketmeksizin- yükselen bir “ideolojikleşme ve radikalleşme” eğiliminin olduğu söylenmelidir. Toplumsal zeminde siyasi kutuplaşmaların artması ise MHP'nin o dönem de -1969 seçimlerine girse bile %3 ile 1 Milletvekili- mecliste yeterli düzeyde temsil edilmemesi ile açıklanabilir. Bu noktada MHP'nin gençlik yapılanması toplumsal zeminde meydana gelen radikalleşmede büyük pay sahibidir. 1970'li yılların ortalarından itibaren MHP kadrolarının, “Milliyetçi Cephe Hükümetleri”nde koalisyon ortağı olmasının etkisi ile bürokraside kendisine yer bulduğunu ve ideolojilerini buldukları pozisyondan güç alarak daha etkin bir şekilde yayma girişimleri söz konusu olmuştur (Özdoğan, 2001: 285-286).

1978 yılı sonlarından itibaren, Türkeş'in CHP hükümetine karşı “milli ittifak”, “milli direniş” çağrıları ve toplumsal düzeyde yapılan saldırılar devletin sıkıyönetim ilanını gerçekleştirmesine dönüktü. MHP bu strateji ile ordu'nun desteğini kazanma ve bu destek ile birlikte Sol'a karşı bir üstünlük kurma hedefini içermekteydi. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ise şiddet olaylarının tırmandırılması gerekli görülmüştü. Bu çerçevede etnik-mezhepsel gerilimlerin çok fazla olduğu bölgelerde büyük boyutlu kitlesel olayların gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. 1978 yılında gerçekleşen “Maraş Olayları” bu doğrultuda gerçekleştirilen bir eylem olarak görülebilir (Bora & Can 2009: 91-93).

MHP'nin özellikle 1970-1980'li yıllar arası geçen dönem içerisinde “doktriner” bir siyasal yapılanmayı benimsediği görülmektedir. O yılların siyasal ve toplumsal koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkan anti-komünist konjonktür MHP'ye 1977 seçimlerinde görece başarılı bir sonuç getirmiş ve özellikle Anadolu'daki muhafazakar seçmen üzerinde bu ideolojik duruşun karşılığı olmuştur (Arıkan, 2008: 15).

1973 ve 1977 seçimlerinin sonuçları partilere tek başına hükümet kuracak çoğunlukları tanımamış ve siyasi istikrarsızlıkların yolu açılmıştır. İstikrarsız hükümetler ve artan şiddet olayları ile devamında yaşanan ölümlere 1980 yılında cumhurbaşkanının seçilememesi de eklenmiş ve 12 Eylül Askeri Müdahalesi yaşanmıştır.

12 Eylül darbe sürecinde ve akabinde ortaya çıkan siyasal ve toplumsal durum milliyetçi kesimin öngördüğü senaryonun dışında gerçekleşmişti. Darbe sürecini ilk olarak olumlu bir şekilde karşılayan bu kesim için ilerleyen saatler bir belirsizlik durumu ortaya çıkarmıştı. MHP Yönetiminin süreçle ilgili sonradan ortaya çıkan kaygıları gerçekleşmiş, MHP'nin gençlik yapılanması içerisinde yer alan birçok kişi ile ilgili gözaltı ve kovuşturmalar söz konusu olmuştu. 70'li yıllar boyunca devlete verdikleri desteğin karşılığında böyle bir tavır ile karşılaşmak, bir ihanete uğramışlık duygusu içerisinde

karşılanmıştır (Arıkan, 2008: 15-16). 12 Eylül Askeri Yönetimi anayasayı ortadan kaldırmış tüm siyasi partileri, liderleri ve üyeleri ile birlikte yasaklı saymıştır.

12 Eylül darbe süreci ve 1980-1982 yıllarında ki iki yıllık askeri yönetim dönemi, MHP için beklenmedik bir durumdu. Devletin bu dönem sürecinde gerçekleştirdiği tutuklamalar ve tutuklananların maruz kaldığı olumsuz muameleler açısından Sol kesime göre daha az etkilendikleri söylenebilir. Fakat devletin yanında sivil bir güç gibi konumlanan bu kesim için 12 Eylül darbesi beklentilerin dışında kalmış ve devletin meşru olarak kabul etmediği yapılanmalar ile aynı sona maruz kalmışlardır (Bora & Can, 2009: 101).

12 Eylül askeri müdahalesinin ardından diğer parti liderleriyle birlikte MHP lideri Alparslan Türkeş'te 11 Ekim 1980 günü tutuklanmıştır. "*MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası*"nda yargılanan Türkeş, 4 yıl 7 ay tutuklu kalmıştır. 12 Eylül öncesi milliyetçi hareket içinde yer alanların bir kısmının siyaseti bırakması, bir kısmının ise siyaset yapmasına izin verilen partiler içerisinde siyasete devam etmesi sonucunu ortaya çıkmıştır. Aynı bir siyasi parti kurulması motivasyonu ile hareket edenlerin kurduğu Muhafazakâr Parti 30 kurucu üyesinden 25'inin MGK tarafından veto edilmesi, seçimlere katılmak için gerekli teşkilatlanmayı sağlayamaması gibi bir süreçle 1983 seçimlerine katılamamıştır. 30 Kasım 1985'te yapılan kongrede partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirilmiştir. 1987 yılında yapılan referandumla siyasi yasakların kalkmasıyla partinin başına Alparslan Türkeş geçmiştir. 1987 yılında yapılan genel seçimlerde % 2 oranında oy alan parti, 1991 yılında yapılan genel seçimlerde Refah Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile birlikte ittifakla girilen seçimlerde % 16,9 oranında oy ve 62 milletvekili ile TBMM'de temsil olanağı yakalamıştır. Seçim ittifakı ile 18 milletvekilliği elde eden Türkeş ve arkadaşları ittifaktan ayrılarak MÇP'ye katılabilmek için Demokratik Hareket Partisini kurmuşlar ve 29 Aralık 1991'de yapılan MÇP Olağan Kongresinde MÇP'ye katılmışlardır. Aynı kongrede Alparslan Türkeş MÇP Genel Başkanı seçilmiştir. 1992 yılında 1980 yılında kapatılan partilerin tekrar açılmasının gündeme gelmesiyle MHP'nin de tekrar açılması tartışmaları başlamış ve 24 Ocak 1993 tarihinde yapılan MÇP Olağanüstü Kongresinde partinin adı MHP, amblemi üç hilal şeklinde değiştirilerek MHP Türk siyasal hayatına dönüş yapmıştır. 24 Aralık 1995 yılında yapılan seçimlerde MHP kurulduğu günde bu yana en yüksek oy oranı olan % 8.16'lık oy oranına ulaşmış ancak yüzde on'luk ülke barajına takıldığı için TBMM'de temsil olanağı bulamamıştır. Genel Başkan Alparslan Türkeş'in 1997 yılında ölümüyle birlikte MHP'nin başına Devlet Bahçeli geçmiştir (Uzun, 2013: 257-263).

Yeni bir yönetimle 18 Nisan 1999 yılındaki seçimlerine hazırlanan MHP, başörtüsü sorununu çözme vaadi, 28 Şubat Sürecini kendi lehine dönüştürmesi, RP ve FP'nin hataları ve Öcalan'ın da Türkiye'ye getirilmesi gibi siyasi ortamı etkileyen olayların da avantajıyla 1999 seçimlerinin sağ siyasi partiler içerisinde en fazla kazanım elde eden parti oldu. MHP % 18 oy oranı ve 129 milletvekilliği ile 1999 seçimlerinin ikinci partisi konumuna yükseldi. 57.Hükümette DSP-MHP-ANAP koalisyonuyla iktidarda olan parti, ekonomik kriz, IMF politikalarının uygulanmasından doğan sıkıntılar, "Rahşan Affi" olarak bilinen genel aften kaynaklı rahatsızlık ve türban konusundaki tutum gibi nedenlerle 2002 yılındaki seçimlerde baraj altında kalmıştır. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimlerde MHP % 8.4 oy oranı ile TBMM'de temsil olanağını yitirmiştir (Yücel, 2005: 110-111).

Tarihinin en yüksek oy oranı olan % 18'i koruyamayan MHP, 2007 yılında girdiği genel seçimlerde % 14, 27 oy oranı ve 70 milletvekilliği, 2011 yılında yapılan genel seçimlerde % 13.01 oy oranı ve 53 milletvekilliği, 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde % 16.29 oy oranı ve 80 milletvekilliği, 1 Kasım 2015 tekrarlanan genel seçimlerde % 11, 90 oy oranı ve 40 milletvekilliği ve 24 Haziran 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi ve

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

Cumhur İttifakı çerçevesinde yapılan genel seçimlerde % 11.10 oy oranı ve 49 milletvekilliği ile TBMM'de temsil imkânı elde etmiştir (YSK, 2021a).

2002 yılında ülke barajının altında kalması sebebiyle TBMM'de temsil olanağı bulamayan MHP sonrasında girdiği tüm seçimlerde ülke barajını aşarak temsil olanağı elde etmiştir. İnşili çıkışlı bir oy grafiği olsa da Türk Milliyetçiliğini temsil iddiasında olan MHP'nin milliyetçi eğilimlerin adresi ya da adreslerinden biri olarak önemli bir oy potansiyelinin olduğu ve bu potansiyeli koruduğu söylenebilir. Ancak birçok siyasi harekette olduğu gibi MHP'de de Türk siyasal hayatının çeşitli dönemlerinde bölünmeler yaşanmış ve yeni siyasi partiler rakip olarak seçimlerde MHP'nin karşısına ya da daha doğru bir tabirle seçmen karşısına çıkmıştır. MHP'nin karşısına çıkma durumu milliyetçi seçmen kitlesinden bir kısmının oylarının alma bağlamında ifade edilmiştir. Yeni partilerin aldığı oy oranları ve TBMM aritmetiğine etkisi çerçevesinde ilerleyen bölümlerde bu konuya değinilecektir.

5. BÜYÜK BİRLİK PARTİSİ (BBP)

12 Eylül darbesi sonrası dönemde milliyetçi çizgide siyaset yapan ve toplum zeminde var olan milliyetçi camia arasında farklı görüş ve yaklaşımların ortaya çıktığını ve ileride yaşanacak bölünmelerin temellerinin atıldığı söylenebilir. Bu bağlamda söyleyebileceğimiz en önemli nokta darbe sonrası dönemde milliyetçi bazı kesimlerin İslam'ı referans alma noktasında önceki çizgilerinden ayrışmaları olmuştur. Bu yaklaşım değişikliğinin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli etkenlerin başında milliyetçi çizgi içerisindeki gençlik önderlerinin bazılarının 12 Eylül öncesi ve sonrası dönemde devlet tarafından maruz bırakılmış oldukları muameleler olarak ifade edilebilir. Muhsin Yazıcıoğlu'nun önderlik ettiği bu gençlik önderlerinin siyasal İslam'ın temel prensipleriyle 12 Eylül öncesi başlayan ve sonrasında da devam eden uzun cezaevi yıllarında tanıştığı söylenebilir (Arıkan, 2008: 17). Bu grubun İslam'ın araçsallaştırılması konusuna karşı oldukları da ifade edilmelidir. Milliyetçi siyasal örgütlenmenin lideri Alparslan Türkeş ve yakınları ise bu konuda çok farklı bir düşünceye sahip olmakla beraber, özellikle Anadolu'da söz sahibi oldukları yerlerde ki oy potansiyellerini konsolide etmek bakımından bu gruba karşı herhangi bir tepki göstermediler. Bu tepkisizliklerinin nedeni bu gençlik önderlerinin camia içerisinde sevgi ve saygı duyulan kişiler olmalarıydı (Arıkan, 2008: 54).

Bu parti içi koşullar içerisinde 1991 yılında yapılan genel seçimlerde ittifakla TBMM'ye giren MHP'nin partililerin isteklerinin daha kolay yerine getirilebilmesi sebebiyle DYP-SHP hükümetine destek vermesi tartışmalara neden olmuştur. İçinde sol bir parti olan hükümete destek verilmesi durumu parti içinde özellikle "Türk-İslam Ülkücüleri" adı verilen ve liderliğini Muhsin Yazıcıoğlu'nun yaptığı bir grup tarafından eleştirilmiştir (Uzun, 2013: 261). Muhsin Yazıcıoğlu ve onunla beraber hareket eden beş arkadaşı MÇP'nin olması gereken gerçek çizgisinden hızla uzaklaştığı düşüncesini paylaşıyorlardı. Muhsin Yazıcıoğlu 1998 yılında yazmış olduğu "*Yeni Bir Dünya İçin Yeni Bir Türkiye*" başlıklı çalışmasında kendisi ile beraber hareket eden ve partiden ayrılan arkadaşlarının bu ayrılığının arka planında "*İlkesizlik, Parti İçi Demokrasinin bulunmayışı, Lider Sultası, Bireyi değerlendiriliş biçimi, Günü birlik politika belirleme, Pazarlıkçılık, ve sistemle özdeş hale gelme*" gibi faktörlerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu grubun partiden ayrılması ile eş anlamlı bir şekilde MÇP içerisinde birçok istifanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. İstifa eden bu kesim "*Yeni Oluşum Hareketi (YOH)*" isimli yeni ve altyapısı olmayan bir yapılanmaya gitmeyi tercih ettiler. Bir süre sonra ise YOH'un düzenlemiş olduğu kongrede almış olduğu bir karar ile kendilerini ayırdıkları diğer kesime göre "daha dindar" olarak nitelendiren bu grubun siyasal hayata yeni bir parti kurarak devam edeceklerini deklere ettikleri görülmektedir (Arıkan, 2008: 54).

Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu ve Ülkü Ocaklarından gelen arkadaşları 7 Temmuz 1992 yılında istifa etmişlerdir. Muhsin Yazıcıoğlu ve milletvekilleri Saffet Topaktaş, Ahmet Özdemir, Ökkeş Şendiller, İsmet Gür ve Esat Bütün ile 29 Ocak 1993 tarihinde hilal içinde gül amblemi bulunan Büyük Birlik Partisi (BBP)'ni kurdular.

Kurulan bu yeni partinin genel başkanlığına Muhsin Yazıcıoğlu'nun seçildiğini görüyoruz. Yazıcıoğlu ve arkadaşları siyasal hayata kurulan bu yeni parti ile devam etme kararı alırken, siyasal hareketlerinin toplumsal boyutta etkisini artırmak için 1992 yılında “*Nizam-ı Alem Ocakları*” adıyla bir gençlik yapılanması da oluşturdular. Genel olarak bakıldığında bu gençlik yapılanması partinin ileriki yıllarda ayakta durmasını sağlayacak temel örgütlenmelerden birisi olmuştur (Arıkan, 2008: 63).

Genel olarak Türklüğü değil de İslam'ı merkeze alan bir siyaset izledikleri söylenebilir. Bu konuda kurucu başkanı olan Muhsin Yazıcıoğlu'nun İslamcı örgütlerle sadece metodoloji açısından farklılıkları olduğuna ilişkin açıklaması kayda değerdir (Bora & Can, 2011: 59)

BBP, ilk girdiği yerel seçimlerde dördü ilçe yedisi belde toplamda 11 belediye kazandı, İl Genel Meclisi seçimlerinde de % 1.3'lük oy oranı elde etti. 1995 Genel seçimlerine ANAP'la ittifakla giren BBP, 7 milletvekili ile TBMM'de temsil olanağı elde etti.

1999 ve 2002 yılında yapılan genel seçimlerde % 1 oy alarak baraja takılan parti, 2007 yılında yapılan genel seçimlerde parti lideri Muhsin Yazıcıoğlu'nun bağımsız aday olarak seçime girmesi ve sonrasında tekrar partisinin başına geçmesiyle TBMM'de temsil olanağı elde etmiştir. Yazıcıoğlu, yerel seçim çalışmaları kapsamında Kahramanmaraş'tan Yozgat'a giderken yaşanan helikopter kazası sonucu hayatını kaybetmiştir (TRT, 2021). Partinin genel başkanlığını 2009-2011 yılları arasında Yalçın Topçu yapmıştır. 2011'den günümüze kadar da Mustafa Destici devam ettirmektedir. 2011 ve 2015 yıllarında Hakkı Öznur'un genel başkan vekilliği bulunmaktadır.

2011 yılında yapılan genel seçimlerde % 0.75, 2015 yılında yapılan genel seçimlerde ise % 0.53'lük oy oranları ile TBMM'de temsil olanağı elde edemeyen parti 2018 yılında yapılan ve yeni sistemle gidilen seçimlerde ittifak içerisinde genel başkan Mustafa Destici'nin Ankara milletvekili olarak seçilmesiyle TBMM'de temsil olanağı elde etmiştir (YSK, 2021a).

Yücel, BBP'yi milliyetçi ve muhafazakâr tabanın oylarına talip MSP-MHP çizgilerinin arasında yer alan yapısıyla faaliyetlerini yürüten bir parti olarak tanımlamaktadır (2005:115). MHP'den ayrılarak Türk siyasal yaşamına farklı bir kadroyla devam eden BBP'nin bağımsız aday yolu ya da ittifaklar dışında girdiği seçimlerde TBMM'de temsil olanağı elde edemediği görülmektedir. % 1 ve altında elde edilen oy oranlarının seçmen nezdinde temsil anlamında yeterli bir karşılığı olmasa da ittifaklar ve destekler anlamında siyasal hayatta bir etkiden söz edilebilir. 2023 Seçimlerinde ise AK Parti, Milliyetçi Hareket Partisi'nin oluşturduğu Cumhuriyet İttifakı içerisinde Millet İttifakına karşı saf tuttuğu görülmektedir.

6. İYİ PARTİ

7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra MHP'de yaşanan kurultay süreci ve mücadele İYİ Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1 Kasım 2015'te MHP'nin oylarının % 16 dan % 12'ye TBMM'deki milletvekili sayısının ise yarı yarıya düşmesinin ardından 547 delegenin olağanüstü kurultay çağrısı MHP Genel Merkezine iletilmiş, 1 Kasım seçimlerinde aday gösterilmeyen Meral Akşener ve MHP eski milletvekilleri Sinan Oğan ve Koray Aydın olağanüstü kongre talep ederek genel başkanlığa aday olmuşlardır (BBC, 2016). Olağanüstü tüzük kurultayı talebinin MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli tarafından reddedilmesi ve

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

kurultayın olağan tarihi olan 2018'de yapılacağıın açıklanmasının ardından kurultay süreçleri yargıya taşındı (Habertürk, 2021). Meral Akşener önderliğinde Devlet Bahçeli'yle verilen mücadele neticesinde istediği sonucu elde edemeyen grup 25 Ekim'de ismi, tüzüğü, programı ve amblemi açıklanan İYİ Parti'yi kurdu.

İYİ Parti 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerine "Millet İttifakı" adı verilen ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Saadet Partisi (SP)'den oluşan partilerle birlikte katıldı. % 9.96 oy oranı ve 43 milletvekili ile TBMM'nde temsil olanağı elde eden İYİ Parti (YSK,2021b), MHP'den ayrılarak kurulan BBP'ye göre daha etkili sonuç elde etmeyi başardı. 2019 yılında yapılan yerel seçimlere de Millet İttifakı içerisinde giren İYİ Parti, CHP ile birlikte başta Ankara ve İstanbul olmak üzere Cumhurbaşkanlığı üyesi olan AK Parti'nin daha önce yönettiği şehirlerin belediyelerini de alarak Türk siyasal hayatında aktif bir rol oynayacağını gösterdi.

2023 Seçimlerine ise Cumhuriyet Halk Partisi, Gelecek Partisi, Deva Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti ile birlikte 6'lı masa olarak adlandırılan Millet İttifakı içerisinde Cumhurbaşkanlığına karşı saf tuttuğu görülmektedir. İttifak içerisinde olmamakla beraber HDP tarafından yapılan açıklamalarda Millet ittifakına açık destek sunulması konusunda parti içerisinde sessiz bir tavır sergilenmesi, 2023 seçimlerinde İYİ Parti oylarında az da olsa düşüş ile sonuçlandı. YSK tarafından yapılan seçim kesin sonuçlarına göre % 9,69 luk oy oranı alarak bir önceki seçimlere göre yüzde yarımlik bir düşüş söz konusu oldu. Bu durumun dışında HDP'nin ittifak dışında olmasına rağmen verdiği desteğe sessiz kalınmasının ortaya çıkarmış olduğu bir sonuçta seçim öncesi ve sonrasında özellikle milliyetçi çizgiden gelen birçok siyasetçinin istifası olarak ifade edilebilir. Partiden bu kopmaların devam etmesi milliyetçi seçmen kitlesinin siyasal oy verme tercihlerini hangi boyutta şekillendireceği ve partinin hangi kulvarda siyaset üreteceği konusu 2028 yılında yapılacak seçimlerde cevap bulacak bir konu olarak ortada durmaktadır.

İYİ Parti ve milliyetçi siyasal çizginin ana omurgasını oluşturan MHP arasında bir karşılaştırma yaptığımızda; Kürt siyasal hareketine karşı almış olduğu pozisyon açısından MHP daha katı bir duruş sergilerken İYİ Partinin bu konuda daha seçim sonuçlarına etkisi bakımından pragmatist davrandığı söylenebilir. Bu bağlamda MHP ile bir değerlendirme yapıldığında MHP'nin milliyetçi hassasiyetlerinin daha ağır bastığı söylenebilir. Seçmen profili açısından değerlendirdiğimizde ise MHP'nin seçmen kitlesini salt milliyetçi seçmen kitlesi oluştururken İYİ Parti'nin seçmen kitlesini bir kısım milliyetçi seçmenin yanında Ak Parti'nin uygulamalarına muhalif bir kısım seçmen kitlesinin oluşturduğu görülmektedir.

7. SONUÇ

Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatında yer alan partilerin hemen hemen birçoğunun milliyetçilik bağlamında bir duruşunun olduğu milliyetçi eğilimleri olan seçmenleri de hedef kitlesi içerisinde tutmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak Türkçülük, Türk Milleti ya da milliyetçiliğini siyasetinin merkezinde tutan partiler söz konusu olduğunda ve bir başlangıç belirlenmek istendiğinde ilk karşımıza çıkan parti Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisinin birleşimiyle karşımıza çıkan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir. CMKP'nin başlangıç olarak kabul edilmesinde Türkiye'de milliyetçi hareketin sembol ismi olan Alparslan Türkeş'in Partinin genel başkanlığını 1965'te elde etmesi belirtilebilir. 1960 sonrası ortaya konulan yeni sistem içerisinde CMKP'nin % 14 oy alması Türkiye'de milliyetçiliği hassasiyeti olan bir partinin yakalayabileceği oy oranları konusunda önemli bir sonuç ortaya koymaktadır. Ancak siyasi hareketlerin bölünmesiyle yaşayabileceği oy kaybı konusunda da sonuçlar sunmakta ve 1965 seçimlerinde oy oranının % 2'lere gerilemesi de istikrar bağlamında fikir vermektedir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin 1969 yılında

Milliyetçi Hareket Partisi olarak adını değiştirmesi milliyetçilik vurgusunun parti ismi bağlamında benimsendiği başlangıç olarak karşımıza çıkmaktadır.

MHP'nin seçim dönemlerinde aldığı oylar ve TBMM'de elde ettiği temsil olanağı, inişli çıkışlı bir grafik sergilese de Türkiye'de milliyetçiliği programının merkezine alan bir partinin sabit bir seçmen kitlesinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda bu oylara talip olan farklı partiler olacağı gibi parti içinden kaynaklanan muhalif hareketlerin de partileşme sürecine girmeleri olağandır. Dolayısıyla MHP ile ilgili olarak siyasal hayat içerisinde Türk milliyetçiliğinin kurucu değerlerini üreten ana eksen parti olduğu söylenebilir.

MHP'de parti içi muhalefetin kendisine ayrı bir yol çizmesi açısından ilk örnek Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde kurulan BBP olarak kendini göstermiştir. Çeşitli ittifaklar ya da bağımsız milletvekili adaylığı yoluyla TBMM'de temsil olanağı elde eden BBP, milliyetçi seçmenler parti olarak TBMM'de yer alabilecek oy desteğini sağlayamamıştır. Parti lideri ile seçimlerde yüzde 1'lik sonuçlar eden parti, Yazıcıoğlu'nun ölümünün ardından yüzde 1'lik oranı da kaybetmiştir.

Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP içerisinde bir başka muhalif ve partileşen hareket Meral Akşener liderliğinde ortaya çıkan İYİ Parti'dir. Partinin ittifak dâhilinde girdiği genel seçimlerde yüzde 10'luk bir oy oranı yakalaması ve aynı şekilde yerel seçimlerde bağlı olduğu ittifakla etkili sonuçlar elde etmesi muhalif hareketlerin ya da bölünmüş yapıların başarılı olabileceği noktasında bir sonuç sunmaktadır. Bu başarının sürdürülebilirliği ile ilgili önümüzdeki yıllarda yapılacak seçimlerin sonuçlarını görmek gerekmektedir. Çünkü İYİ Parti içerisinden de kurucular içerisinde yer alıp daha sonra ayrılarak partileşme sürecini tamamlayan Ümit Özdağ liderliğinde kurulan ve Türkçülüğü ya da milliyetçiliği programının merkezine koyan Zafer Partisi siyasi faaliyetlerini sürdürmektedir.

Milliyetçilik bağlamında siyasal hareketini sürdüren ya da üyelerinin önceki mensubiyetleri nedeniyle bu çizgide algılanan partilerin genel durumu değerlendirildiğinde bu partilerin Türkiye'de TBMM'de her dönemde temsil olanağını yakalayabilecek bir oy potansiyelinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu oy tercihlerinin Türk milliyetçiliği bağlamında hareket eden parti/partilere yönlendirilebilmesi durumunda ilgili partilerin etkili bir siyasi hareket olarak TBMM'de yer alabileceklerini söylemek mümkündür. Aynı şekilde milliyetçi hareketlerin seçmen kitlesini etkileyebilecek kampanya stratejileri ile diğer sağ partilerin milliyetçi oyları kendilerine çekmek suretiyle tersi bir durumu ortaya çıkarabileceklerini de belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Türk milliyetçiliği motivasyonu ile hareket eden parti/partilerin Türkiye geneli oy dağılımında yüzde 20'lere dayanan bir potansiyelinin olduğunu ve bu potansiyelinin Türk siyasal hayatında belirleyici bir konumda olduğu söylenebilir.

EXTENDED SUMMARY

The nationalism movement, which emerged with the French Revolution and affected a significant part of the world afterwards, also affected the Ottoman Empire. In the Republic of Turkey, which was established after the collapse of the Ottoman Empire, the nationalism movement manifested itself as a nation-state consciousness. The emphasis on the concepts of "Turk" and "nation" appears as a nationalist indicator in this sense. In this study, political parties, which are accepted as the reflection of the nationalism movement in political life, are handled in the context of the historical process in the political life of the Republic of Turkey. Political parties that take Turkish nationalism as a founding value or are perceived as "Turkish Nationalist" are discussed in the historical process starting from the Republican Peasant Nation Party (CKMP) to the last İYİ Party.

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

The first section discusses the emergence of the concept of nationalism, its definitions, and the theoretical framework for nationalist movements in Turkey. Various definitions of the concept are offered and there are different evaluations regarding its origins. In this context, the enrichment of nationalism in relation to concepts such as citizenship, patriotism, ethnicism, xenophobia, and chauvinism is emphasized, and the views that Germany, England or France is the cradle of nationalism are included.

In the second part, the pioneers of nationalism movements in Turkey are included, and a framework is presented regarding the contributions of names such as Ziya Gökalp, Gaspıralı İsmail, Halide Edip, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu to the idea of nationalism. In this section, the single-party period and the process of Turkish nationalism towards the 60s are discussed.

Starting from the third part of the study, the examples that emerged in the context of the party formation process of Turkish nationalism are examined. First of all, the Republican Peasant Nation Party (CKMP), which was founded by the amalgamation of the Peasant Party of Turkey and the Republican Nation Party, is analysed within the scope of the study. The establishment of the party, the number of votes it received in the elections and the number of parliamentary deputies were evaluated, and the change that took place after Alparslan Türkeş and his friends' participation in the party was also examined within the scope of CKMP. The CKMP changed its name to the Nationalist Movement Party at an extraordinary congress and continued its political journey under different symbols.

After the CKMP's name and emblem were changed, the focus of the nationalist movement became the Nationalist Movement Party. The party's appearance as a "civilian power on the side of the state", the elections it participated in and the alliances it formed in political life are presented. The dominance of the MHP in the right-wing political sector through its youth organization, the role it assumed in the Nationalist Front governments and the bureaucratic gains it achieved are also discussed in the relevant section. In addition, the period of the September 12 Military Intervention, the closure of the party and the governance process during the coup, which took place against the MHP's expectations, are also analyzed. After the 12 September Military Intervention, the Conservative Party, which was founded instead of the MHP, changed its name to the Nationalist Work Party (MÇP) in 1985, which is seen as the re-entry of the "Nationalist" emphasis into Turkish political life. In 1980, when the process of reopening the parties that had been closed down began to work, there were discussions on the reopening of the MHP, and the name of the party was changed to MHP with the congress held in 1993. In this section, the electoral processes and results of the MHP up to the present day are also evaluated.

The Grand Unity Party (BBP) and the İYİ Party, which were founded by politicians who came together after leaving the MHP, are analyzed. It was evaluated that the BBP gained the opportunity to be represented in the Parliament through alliances and independent candidates, while the İYİ Party, as a new formation, took its place in the political arena as an actor in the context of a legal alliance. In addition, the newly established Victory Party (ZP), which did not enter an election race, was also emphasized in the study, but a detailed evaluation could not be made because of its immaturity.

In the evaluation and conclusion section, comparisons and evaluations are made regarding the parties that come to the forefront with an emphasis on nationalism in Turkey and the parties that are perceived as nationalist. It has been evaluated that nationalism has an important voting potential and that it has the opportunity to be represented in the Grand National Assembly of Turkey every term and has a voting potential of twenty percent.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (1990). *Türkçülük*. Tokar Yayınları. İstanbul.
- Arıkan, E. B. (2008). *Milliyetçi Hareket Partisi. Agora Kitaplığı. İstanbul*
- Baydur, M. (1994). *Milliyetçilik*. Ağaç Yayıncılık. İstanbul
- BBC.(2016). Erişim: 22.05.2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160229_mhp_ne_oluyor
- Bora, T. & Can, K. (2009). *Devlet Ocak Dergâh*. İletişim Yayınları. İstanbul
- Bora, T. & Can, K. (2011). *Devlet ve Kuzgun*. İletişim Yayınları. İstanbul
- Bora, T. (2014). *Türk Sağının Üç Hali*. Birikim Yayınları. İstanbul.
- Copeaux, E. (2008). Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarihler (Çev. Görkem Doğan), İşaretler. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4*, (ss.44-52). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Dieckhoff, A. & Jaffrelo, C. (2013). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (Çev. Devrim Çetinkasap). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Dursun, D., (2018). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. Beta Yayınları. İstanbul
- Erer, T. (1986). *Türkiye’de Parti kavgaları. Tekin Yayınları. İstanbul*
- Ertan, F.T. & Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (62). Bahar, 39-84
- Haberler.com. (2021a). Erişim: 11.05.2021, <https://secim.haberler.com/1973/>
- Haberler.com. (2021b.) Erişim: 12.05.2021, <https://www.haberler.com/secim/1977/>
- Habertürk.(2021). Erişim: 22.05.2021, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1257339-mhpde-bitmeyen-tartisma-kurultay-sureci-ve-devlet-bahceli-muhalefeti>
- Heywood, A., (2011), *Siyasetin Temel Kavramları*. Adres Yayınları. Ankara.
- Georgeon, F. (2009). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi* (Çev. Ali Berktaş). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Gökalp, Z. (2005). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Haz. Kader Aksu). Eflatun Yayıncılık. İstanbul.
- Kerestecioğlu, İ.Ö. (2009). Milliyetçilik “Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens”ten Frankeştayn Canavarına, içinde H.Birsen Örs (Der.), *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (ss.307-350). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Kurban, İ. (2005). *Bizim Kırım Dergisi. Sayı.7*
- Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İmge Kitabevi. Ankara
- Osmanoğlu, C. (2008). *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı. XII Levha Yay. İstanbul*
- Önen, N. (2005). *İki Turan. İletişim Yayınları. İstanbul*
- Özdoğan, G. G. (2001). *Turan’dan Bozkurt’a, İletişim Yayınları, İstanbul*
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- Öznur, H. (1999). *Ülkücü Hareket, Cilt:1, Alternatif Yayınları, Ankara*
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 221-247
- Tokluoğlu, C. (2013). *Ziya Gökalp ve Türkçülük. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (68), 113-139
- Uzun, T. (2013) Milliyetçi Hareket Partisi. İçinde Turgay Uzun (Ed.), *İttihat Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, (ss.237-281). Orion Kitabevi, Ankara
- Yücel, S. (2005). *Türkiye’nin Siyasal Partileri*, Alfa Yayınları, İstanbul
- Token, M. (1992). *Demokrat Partinin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- TRT.(2021). Erişim: 21.05.2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/muhsin-yazicioglu-12-olum-yil-donumunde-aniliyor-567418.html>

Türk Milliyetçiliğinin Partileşme Süreci: Ckmp'den İyi Parti'ye Türkiye'de ...

- Tuncel, G. (2015). Siyasal Partiler. İçinde Ahmet Karadağ (Ed.), *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye'de Siyasal Hayat*, (ss.169-249). Bilsam Yayınları, Malatya
- Turgut, H. (1995). *Türkeş'in Anıları; Şahinlerin Dansı*, ABC Yayınları, İstanbul
- Yayman, H. (2009). Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP, SETA Analiz Dergisi, www.setav.org, Sayı:5
- YSK. (2021a). Erişim: 12.05.2021, www.ysk.gov.tr
- YSK.(2021b). Erişim: 22.05.2021, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV96C.pdf>
- Yön Dergisi. (1965). CMKP, Erişim: 20.07.2021, , (123), 1- 4, www.issuu.com

KANT'IN DÖRDÜNCÜ MANTIKSAL YANLIŞ ÇIKARIMI ELEŞTİRİSİ

KANT'S CRITICISM OF THE FOURTH PARALOGISM

КРИТИКА КАНТА ЧЕТВЕРТОГО ПАРАЛОГИЗМА

Fatih ÖZGÖKMAN*

ÖZ

Descartes duyulur her şeyin varlığından şüphe edebileceğini fakat kendisinin varlığından şüphe edemeyeceğini iddia eder. Çünkü ona göre kendimizin dışındaki şeylerin varlığı duyularımız tarafından doğrudan algılanmaz aksine bir tür çıkarıma dayanır. Buna karşı Kant, varlığı çıkarıma dayalı olan şeylerin şüpheli olduğundan hareketle dış görünüşlerin varlığının da çıkarıma dayalı olduğundan dolayı tüm dışımızdaki şeylerin şüpheli olduğu sonucunun çıkarılmasını mantıksal bir yanlış çıkarım olarak görür. Kant'a göre bir çıkarımda mantıksal yanlış ise ancak orta terimin öncüllerde çift anlamlı kullanılmasından dolayı meydana gelir. Bununla birlikte Kant'ın bu çıkarımda çift anlamlı gördüğü "dışımızda" ifadesi, orta terim olmadığı gibi gerçek orta terim de çift anlamlı değildir. Kant ayrıca dış dünyanın varlığına yönelik şüphecilğe karşı da transandantal idealizm ve empirik realizme dayalı bir argüman geliştirir. Buna göre eğer dışımızdaki şeylerin algımızın ötesindeki varlıkları reddedilir ve sadece algımızın gerçekliği kabul edilirse, dışımızdaki şeylere karşı şüphecilik de ortadan kaldırılmış olur. Çünkü dışımızdaki görünüşler aynı zamanda bir algı olarak sadece bizim bilincimizde vardır. Bu nedenle kendimizden şüphe etmiyorsak bilincimizdeki şeylerden de şüphe edemeyiz. Bununla birlikte Kant'ın bilincimiz ile dışımızdaki şeylerin bilgisi arasında epistemolojik bakımdan yaptığı ayırım bu çözümün önünde bir engel olarak görülebilir. Dahası bu çözüm, rüyaların ve halüsinasyonların da algısal gerçekliğini kabul etmeyi gerektirebilir. Son olarak Kant, algımızın nedeni olarak uzayda yer kaplamayan ve düşünmeyen bir numenin varlığını çıkarır ve onu bilincimizin nedeni olarak da kabul eder. Fakat bu numenal nedenin sonuçtaki niteliklerden yoksun olması, Kant için tutarsızlık olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Dış Dünya, Kendinde Şey, Transandantal İdealizm, Empirik Realizm, Safsata.

ABSTRACT

Descartes claims that he can doubt the existence of everything sensible, but he cannot doubt his own existence. Because, according to him, the existence of things outside ourselves is not

* **ORCID:** [0000-0002-6644-7177](https://orcid.org/0000-0002-6644-7177), Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak., Felsefe Bölümü, fatihozgokman@comu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Özgökman, F. (2023). KANT'IN DÖRDÜNCÜ MANTIKSAL YANLIŞ ÇIKARIMI ELEŞTİRİSİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 166-182. DOI: [10.17498/kdeniz.1323172](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1323172)

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

directly perceived by our senses, on the contrary, it is based on some sort of inference. On the other hand, Kant sees as a logically wrong inference to conclude that all external things are doubtful because the existence of external appearances is also based on inference, based on the fact that things whose existence is based on inference are doubtful. According to Kant, a logical fallacy in an inference occurs only because the middle term is used with a double meaning in the premises. However, the expression "outside us", which Kant sees as ambiguous in this inference, is not a middle term, nor is the real middle term ambiguous. Kant also develops an argument based on transcendental idealism and empirical realism against skepticism towards the existence of the external world. Accordingly, if the existence of external things beyond our perception is denied and only the reality of our perception is accepted, skepticism towards external things will be eliminated. Because the appearances outside of us also exist only in our consciousness as a perception. Therefore if we do not doubt ourselves, we cannot doubt the things in our consciousness. However, Kant's epistemological distinction between our consciousness and the knowledge of things outside of us can be seen as an obstacle to this solution. Moreover, this solution may require accepting the perceptual reality of dreams and hallucinations as well. Finally, Kant deduces as the cause of our perception, the existence of a noumenon that does not occupy space and does not think and accepts it as the cause of our consciousness. But the fact that this noumenal cause lacks the qualities in the result can be seen as an inconsistency for Kant.

Keywords: The Outside World, Noumenal Cause, Transcendental Idealism, Empirical Realism, Sophistry.

АННОТАЦИЯ

Декарт утверждает, что можно сомневаться в существовании всего воспринимаемого, но нельзя сомневаться в своем собственном существовании. По его мнению, существование вещей вне нас не воспринимается непосредственно нашими чувствами, а, напротив, основывается на некоем виде вывода. Кант же считает, что если считать сомнительным существование вещей, выводимых таким образом, то сделать вывод, что существование внешних явлений также основано на выводе, является логической ошибкой. По Канту, логическая ошибка в аргументе возникает только тогда, когда средний термин используется двусмысленно в предпосылках. Тем не менее, в этом аргументе Кант не считает выражение "вне нас" двусмысленным, и настоящий средний термин также не двусмыслен. Кроме того, Кант разрабатывает аргумент против скептицизма относительно существования внешнего мира на основе трансцендентального идеализма и эмпирического реализма. По его мнению, если отвергнуть существование вещей вне нас, выходящих за пределы нашего восприятия, и принять только реальность нашего восприятия, то сомнение во внешних вещах также исчезнет. Это происходит потому, что внешние явления также являются формой восприятия и существуют только в нашем сознании. Поэтому, если мы не сомневаемся в себе, то мы не можем сомневаться в вещах в нашем сознании. Однако эпистемологическое различие между нашим сознанием и знанием о внешних вещах, сделанное Кантом, может быть рассмотрено как препятствие для этого решения. Более того, это решение может потребовать принятия реальности восприятия снов и галлюцинаций. Наконец, Кант предполагает существование нумена, не занимающего место в пространстве и не мыслящего, как причину нашего восприятия, и принимает его как причину нашего сознания. Однако то обстоятельство, что эта нуменальная причина лишена качеств результатных феноменов, может рассматриваться как несоответствие в философии Канта.

Ключевые слова: Внешний мир, Нуменальная причина, Трансцендентальный идеализм, Эмпирический реализм, Софистика.

1. Giriş

Rene Descartes, ünlü “Düşünüyorum o halde varım.” mottosuyla kendi varlığının şüphe duyulmazlığını ifade eder. Onu bu sonuca götüren süreç, duyulur her şeyin varlığından şüphe edebilmesidir. Çünkü ona göre duyularımızın bizi aldattığına birçok kez şahit olmuşuzdur ve bizi bir kez aldatan duyulara bir daha güvenmemek gerekir. Ayrıca rüyalarda da insan birçok şeyi görüyor, duyuyor ve dokunuyor olduğu halde uyandığında gördüğü, duyduğu ve dokunduğu her şeyin bir anda yok olduğu deneyimine sahiptir. Bu durum uyanık iken gördüğümüz dünyanın da farkında olmadığımız bir rüya olma ihtimalini doğurur. Çünkü rüyalarda gördüğümüz şeylerle uyanırken gördüğümüz şeyler duysal olmaları bakımından birbirinden ayrırt edilemez. Ayrıca dış dünyanın varlığından Tanrı'nın kendisine onu hiç var olmadığı halde var gibi gösterebileceği nedeniyle şüphe duyar (Descartes, 2008, s.13-15).

Daha sonra Descartes, eline aldığı bir bal mumunun varlığını sorgular. İlk önce bal mumunda gördüğü renk, şekil, duyduğu koku ve hissettiği sertlik gibi niteliklerin ateşe atıldığında ortadan kaybolduğunu fakat sadece uzayda yer kaplamanın kaldığını fark eder (s.22). Bu durumda artık rengi ve şekli söz konusu değildir. O halde renk veya şekil gibi algılar, bize bir varlığı göstermez. Bu nedenle Descartes şöyle der: “Gözlerimle gördüğümü düşündüğüm şeyi gerçekte sadece zihnimdeki yargılama yetisiyle kavrayabilirim” (s.23). Bunun anlamı bal mumundan aldığımız birtakım algıların bal mumunun varlığı ile aynı şey olmadığı fakat bizim bal mumunun varlığını zihinsel bir akıl yürütme ile çıkarsadığımızdır.

Yine Descartes bazen kulelerin uzaktan bakıldığında yuvarlak görünürken bazen de yakından bakıldığında ise dörtgen şeklinde görüldüğünü tespit eder. Bu nedenle Descartes dış duyulara dayalı meselelerdeki yargılarımızın hatalı olduğu sonucunu çıkarır (s.54). Bununla birlikte o, bu duyuların kendi iradesine bağlı olmamasından dolayı onların nedeninin kendisi dışında bir tözde bulunması gerektiğini çıkarır. Ancak ona göre bu tözün bizdeki söz konusu duyuları üretebilecek kadar formel gerçekliğe sahip olması gerekir. Bu nedenle söz konusu töz, ya bir cisim ya doğa ya Tanrı ya da başka üstün bir yaratık olabilir. Fakat Descartes, Tanrı'nın onu aldatmayacağına ve kendisini bu duyuların onların nedeni olan cisimlerden geldiğini düşünmeye eğilimli yarattığına inandığından dolayı “Cisimsel şeyler vardır.” sonucunu çıkarır. Bununla birlikte cisimsel şeylerin bizim onları tam olarak algıladığımız gibi var olmayabileceğini çünkü duysal algımızın belirsiz ve karışık olduğunu düşünür (s.56-57). Bunun anlamı Descartes'ın algıladığımız gibi bir dış dünyanın var olduğundan şüphe etmeye devam ettiğidir.

Immanuel Kant ise Descartes'ın duyulur dış dünyanın varlığını, çıkarıma dayalı olduğu için şüpheli olarak kabul etmesine itiraz eder. Bu doğrultuda Kant, varlığı bu şekilde algılarımızın nedeni olarak çıkarsanan şeylerin şüpheli olduğundan hareketle ve dış görünüşlerin varlıklarının çıkarsandığından dolayı sonuçta dışımızdaki her şeyin şüpheli olduğu şeklindeki akıl yürütmeyi mantıksal bakımdan yanlış çıkarım olarak niteler. Kant'a göre mantıksal yanlış çıkarım ise bir akıl yürütmede orta terimin çift anlamlı olacak şekilde belirsiz kullanılmasından dolayı meydana gelir. Buna göre Kant, bu çıkarımı mantıksal bakımdan yanlış saydığına göre orta terimin öncüllerde iki farklı anlamda kullanıldığını iddia ediyor olması gerekir. Bununla birlikte çıkarım incelendiğinde orta terimin böyle bir belirsizliğe sahip olmadığı görülür. Ayrıca Kant bu çıkarıma karşı transandantal idealizm ve empirik realizm üzerinden bir argüman geliştirir. Buna göre eğer algılarımızdaki şeylerin, algılarımızın nedeni olarak çıkarsanan kendinde varlıkları reddedilirse, varlıkları şüpheli hiçbir şey kalmaz. Dahası sadece algılarımızı var kabul edersek aslında gerçeklikleri şüphe götürmez. Dolayısıyla algılarımızın gerçekliği, dışımızda algıladığımız şeylerin üzerindeki

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

şüpheyi ortadan kaldırır. Çünkü dışımızdaki şeylere dair bilincimiz, kendi varlığımıza dair şüphe götürmez bilincimizden ayrılmaz. Kant bu argümanı ile Descartes'ın dışımızdaki şeylerin varlığına dair şüphecililiğinin çürütüldüğünü savunur. Peki ama dışımızdaki şeylere dair bilincimiz gerçekten kendi varlığımıza dair şüphe götürmez bilincimiz ile aynı sayılır mı? Dahası algılarımız gerçek ise rüyaların ve halüsinasyonların da birer algı olarak gerçek sayılmaları gerekmez mi? Bunun dışında Kant algılarımızın bir nedeni olması gerektiğini varsayar ve onu algılarımızın dışında olmasından dolayı bir numen olarak kabul eder. Ona göre sadece algılarımızın değil bizim bilincimizin de nedeni olan bu numen, uzayda yer kaplamaz ve düşünmez. Fakat bu durum sonuçta bulunan uzayda yer kaplama ve düşünme niteliklerinin nedensiz yani yoktan meydana geldiği anlamına gelir. Halbuki yokluk hiçbir şeyin nedeni sayılmaz. Bu bakımdan insan zihni nedenler ile sonuçların birbirine denkliğini gerekli görür. Dahası Kant da maddesel değişimlerde niceliklerin ve hareketin iletilmesinde etki ile tepkinin birbirine eşit olmasını deneye dayanmayan ve zorunlu bir bilgi olarak görür. Bu durumda Kant için sonuçtaki niteliklerin nedensiz olarak meydana geldiğini düşünmek tutarsız sayılmaz mı?

Buna göre makale, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A basımını temel alarak, birinci bölümde Kant'ın dördüncü mantıksal yanlış çıkarım olarak sunduğu formun mantıksal açıdan yanlış olmadığını göstermeyi ve ikinci bölümde ise Kant'ın bu çıkarıma karşı ileri sürdüğü şüphe karşıtı argümanını ortaya koyarak yukarıda sorduğumuz sorular çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır.

2. Dördüncü veya İdeallik Mantıksal Yanlış Çıkarımının A Versiyonu

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A edisyonu olarak kabul edilen birinci basımında dördüncü veya ideallik mantıksal yanlış çıkarımını şu şekilde ifade eder:

Varlığı mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarılabilecek şeyin sadece şüpheli bir varlığı vardır.

Şimdi tüm dış görünüşler bu türdendir: Onların varlığı doğrudan algılanamaz, fakat mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarılabılır.

Dolayısıyla dış duyuların tüm nesnelere varlığı, şüphelidir (Kant, 1998, s.425).

Kant öncelikle bu çıkarımı mantıksal bakımdan yanlış olarak sunduğuna göre öncüllerde orta terimin iki farklı anlamda kullanıldığını iddia eder sayılır. Çünkü mantıksal yanlış çıkarım ancak orta terimin iki farklı anlamda kullanılmasından dolayı meydana gelir. Buna uygun olarak Kant, 'dışımızda' ifadesini orta terim olarak görür. Ona göre "Dışımızda ifadesi kaçınılmaz bir belirsizlik taşır, çünkü 'kendinde bir şey' olarak bizden ayrı olarak var olan bir şeyi ifade eder ve bazen de sadece dış görünüşe ait bir şeyi ifade eder" (s.428). Kant bu ayrıma göre belirsizlikten kaçınmak için 'dışımızda' ifadesini sadece empirik olarak yani algımızda bulunan dışımızdaki yani uzay ve zamandaki şeyler için geçerli kabul eder. Bunun anlamı Kant için dışımızda olan şeylerin sadece algımızda mevcut olan şeyler olduğudur. Ayrıca Kant üzerinde konuştuğumuz konunun kendinde şeyler yani numenlerle ilgili olmadığını söyler. Çünkü ona göre her ne kadar görünüşlerin tamamen transandantal yani algılarımızın dışında bir nedeni olabilmesi mümkün olsa da bu, kendinde şey olarak bizim için ne iç ne de dış duyularla bilinemez ve burada hakkında konuşulan şey, bu değildir. Onun aksine hakkında konuşulan şeyler, empirik olarak karşılaştığımız madde ve cisimler yani görünüşlerdir ki, uzay ve zamanda oldukları için dışımızda sayılırlar (s.428). Buna göre Kant 'dışımızda' ifadesi ile algımızda bulunan yani gördüğümüz ve dokunduğumuz nesnelere anlaşılmasını doğru bulur. Fakat bu ifadenin çıkarımında belirsiz bir anlamda kullanıldığını söylediğinden dolayı rasyonel psikoloğun onu bazen "dış görünüş" anlamında bazen de "kendinde şey" yani numen anlamında kullandığını iddia eder.

Norman Kemp Smith bu çıkarımda Kant'ın "dışımızda" şeklindeki orta terimin iki farklı anlamda kullanılmasından dolayı mantıksal bakımdan yanlış çıkarım saydığını düşünür. Smith açısından Kant'a göre rasyonel psikologlar uzaydaki görünüşleri kendinde şeylerle karıştırırlar ve kendinde şeylere dair bilginin çıkarımsal olduğundan dolayı kesinlikten uzak düştüğünü iddia ederler. Onların hataları görünüşler ile kendinde şeyler arasında ayırım yapamamalarına dayanır (Smith, 2003, s.463).

Karl Ameriks (2000) de çıkarımı geçersiz hale dönüştüren hatayı "dışsal" teriminin küçük öncülde transandantal, sonuçta ise empirik bir anlamda kullanılması olarak açıklar (s.112). Buna göre "dışımızda" ifadesi, küçük öncülde kendinde varlıkları kasteder olarak anlaşıldıktan sonra sonuçta ise deney dünyasında bulunan şeyler anlamında kullanılırsa Ameriks'e göre mantıksal yanlışlık ortaya çıkar demektir.

C. Thomas Powell ise Kant'ın bu çıkarımı mantıksal olarak yanlış saymasının gerekçelerini biraz daha farklı bir açıdan ele alır. Buna göre Powell eğer bu çıkarımda belirsiz olanın ne olduğunu sorarsak Kant'ın "dışımızda" ifadesinin belirsiz olduğu cevabını verdiğini söyler. Çünkü Kant "bizim dışımızda" ifadesinin bazen bizim dışımızda var olan kendinde şeyleri bazen de sadece dış görünüşlere ait olan şeyi ifade ettiğini anlatır. Bununla birlikte Powell'a göre büyük öncülün ifade ettiği üzere "söz konusu olan şey, varlıkları mevcut algılarımızın nedeni olarak sadece çıkarsanabilen ve bu nedenle varlığı şüpheli olan 'dış görünüşlerin' statüsüdür" (Powell, 1990, s.176). Bu durumda Powell dışımızda olan nesnelere için Kant'ın metnine dayanmayan üçüncü bir referans kümesi bulunmasını gerektiğini ileri sürer.

Powell bunun için şu misali verir: pencereden baktığımda bir topun çimlere doğru fırlatıldığını görürsem onu fırlatan bir başka şeyin varlığını görmesem de çıkarsarım. Bu durumda topun varlığı benim için şüpheli değilken onu fırlatan şey benim için şüpheli sayılır. Buna göre Powell "dışımızda" ifadesi için üç küme oluşturur. Birincisi, uzayda algıladığımız deney alanındaki şeylerdir. İkincisi, algımızın tamamen dışındaki kendinde şeyler yani numenlerdir ve deney alanında bulunmazlar. Üçüncüsü ise algılamadığımız fakat uzayda algıladığımız şeylerden çıkarsadığımız deney alanındaki şeylerdir. Burada dışımızdaki şeylerin birinci ve üçüncü kümesi deney alanında; ikinci küme ise tanım gereği deney alanı dışıdır. Buna göre bu çıkarımda "dışımızda" ifadesinin bu üç kümeden hangilerini ifade eder anlamda kullanıldığına bakmak gerekir. Büyük öncül, "Varlığı mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarsanabilen şeyin sadece şüpheli bir varlığı vardır." önemesidir ki, Powell'a göre gerçekte algılamadığımız fakat varlıklarını çıkarsadığımız üçüncü kümedeki şeylerin epistemik statüsünü ifade eder (s.177).

Küçük öncül, "Şimdi tüm dış görünüşler bu türdendir: Onların varlığı doğrudan algılanamaz, fakat mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarsanabilir." önermesidir ki, Powell'a göre dış görünüşler ifadesi, kesin bir şekilde uzayda algıladığımız ve deney alanı içinde bulunan birinci kümedeki şeyleri ifade eder. Çünkü dış görünüşler algımızda buldukları için çıkarsanmaları gerekmez. Dolayısıyla dış görünüşler ifadesi, Kant'ın düşündüğünün aksine kesinlikle kendinde varlık olan yani numenal şeylerle ilgili değildir (s.178).

Sonuç ise "Dolayısıyla dış duyuların tüm nesnelere varlığı şüphelidir." önermesidir ki, Powell'a göre, Kant için eğer buradaki 'dış duyuların nesnelere' ikinci kümedeki (numenal) şeyleri ifade ederse, (ve bunun yanında küçük öncülün de Kant'ın düşündüğü gibi numenal şeyleri kastetmesi şartıyla) doğru olarak çıkarsanmış sayılır. Çünkü Kant için numenal yani kendinde varlıklar hiçbir şekilde dış duyuların nesnelere değildir. Bu nedenle onların varlıkları çıkarımsal olur ve dolayısıyla da şüpheli sayılırlar. Fakat Kant sonucu bu şekilde anlamaz. Çünkü Kant'a göre sonuç, rasyonel psikoloji tarafından birinci

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

ve üçüncü kümedeki şeylerin şüpheli olduğunu çıkarırsam ister ve bu nedenle Kant tarafından yanlış sayılır (s.178).

Bütün bunlardan sonra Powell dördüncü mantıksal yanlış çıkarımın bize anlatmak istediği mesajı şu şekilde açıklar: Rasyonel psikolog bize tüm dış nesnelere varlığının şüpheli olduğunu kanıtlamaya çalışır. Buna göre büyük öncülün iddia ettiği üzere dışımızdaki varlığı bizim için şüpheli olan şeyler, üçüncü kümedeki yani algılamadığımız fakat deney alanı içinde bulunan şeylerdir. Fakat dışımızdaki bazı şeylerin varlığının şüpheli olmasından hareketle küçük öncül tarafından tüm dış şeylerin varlığının şüpheli olmasına doğru yapılan bir genelleştirme, deney alanımız içinde bulunmayan ikinci kümedeki kendinde varlıkları da kapsar. Bu durum ise tüm dışımızdaki şeylerin varlıklarının şüpheli olduğu sonucuna götürür. Dolayısıyla sonuç, dışımızdaki şeylerin ikinci ve üçüncü kümesi için doğru fakat birinci kümesi için değildir. Buna göre Powell sonucun ancak dış nesnenin üç anlamından sadece birinin tutarlı olarak kullanılması durumunda geçerli olacağını fakat dış nesnenin bu üç anlamından birinin kullanılmasının da yanlış bir öncül ortaya çıkaracağını savunur. Sonuç olarak ona göre rasyonel psikolojinin dışımızdaki şeylerin varlığına dair şüphe iddiası safсата sayılır (s.179).

Bununla birlikte Powell'ın "dışımızda" ifadesi için bir üçüncü küme oluşturması ne Kant'ın metnine ne de rasyonel psikolojinin iddialarına dayanır. Dahası Powell'ın misali, hatalı görünür. Çünkü misal, topu fırlatan şeyi görmeden varlığını çıkarırsamızı söylerken açıkça dışımızda algılamadığımız bir şeyin varlığının çıkarılmasını ifade eder. Halbuki çıkarımın büyük öncülünde varlığı şüpheli sayılan şeyler, topu fırlatan şey gibi algımızda bulunmayan şeyler değildir, tam tersine algıladığımız şeylerin kendi algılarının nedeni olarak algımızın ötesindeki çıkarılan varlıklardır. Yani büyük öncülün söylediği şeyler, bizzat algıladığımız şeylerdir, fakat çıkarılan varlıkları algımızın ötesindedir. Halbuki Powell'ın misalindeki topu fırlatan şeyin sadece varlığı algımızın dışında değil kendisi de algımızda değildir. Dolayısıyla Powell'ın oluşturduğu üçüncü küme bir kenara bırakılırsa dışımızdaki şeyler ile küçük öncül ve sonuçta ikinci küme yani numenal şeyler kastedilirse çıkarım geçerli olur. Fakat Kant, dışımızdaki şeyler ile küçük öncülde ikinci kümedeki şeyleri ve sonuçta ise birinci kümedeki şeyleri yani algıladığımız şeyleri anladığı için çıkarım geçersiz olduğunu iddia eder.

Bütün bunlardan sonra Kant tarafından "dışımızda" ifadesinde bulunduğu düşünülen belirsizliğin nasıl ortaya çıktığı şu şekilde gösterilebilir: Büyük öncül aslında bize neyin varlığının şüpheli sayılacağına dair bir tanım verir. Buna göre büyük öncül, varlığı çıkarımsal olan şeylerin şüpheli olacağını tanımlar. Küçük öncül ise tüm dış görünüşlerin varlığının doğrudan algılanmayıp çıkarıldığı için şüpheli olduğunu söyler. Kant'a göre küçük öncüldeki dış görünüşlerin varlıkları, algılanmayıp çıkarıldıkları için aslında kendinde varlık olan numenal şeylerdir. Sonuç önermesi ise tüm dış duyularımızın nesnelere şüpheli olduğu sonucunu çıkarır. Sonuçtaki varlıkları şüpheli olarak kabul edilen dış duyuların nesnelere ise açık biçimde yine algımızdaki dış dünyanın nesnelere. Bu durumda Kant, çıkarımın küçük öncüldeki kendinde varlık olan yani numenal şeylerin varlığının şüpheli olduğundan hareketle tüm dış duyularımızın yani algımızdaki nesnelere şüpheli olduğunu çıkarırsamaya çalıştığı iddia eder. Halbuki numenal şeylerin şüpheli olduğundan algımızdaki şeylerin şüpheli olduğu çıkarılamaz. Dolayısıyla Kant'a göre burada dışımızda olan ile küçük öncülde ve sonuçta birbirinden farklı şeyler kastedilerek mantıksal yanlış çıkarım yani safсата yapılmaktadır. Bu nedenle Kant'a göre sonuç önermesi eğer numenal şeylerin varlığının şüpheli olduğu anlamında kabul edilirse ancak çıkarım geçerlilik kazanabilir.

Peki ama bu çıkarım, Kant'ın iddia ettiği gibi mantıksal olarak yanlış mıdır? Ameriks'e göre dışsal kavramını çift anlamlı olarak kullanmadığı sürece çıkarım öncülleri

ve sonucuyla geçerlidir, fakat güçsüzdür. Çünkü empirik yorum açısından küçük öncülün yanlış olması mümkündür. Bununla birlikte Ameriks, Kant'ın rasyonel psikoloğa küçük öncülün yanlışlığını mı yoksa dışsal ifadesinin belirsizliğini mi atfetmek istediği noktada açık bulmaz. Çünkü ona göre Kant'ın mantıksal yanlış çıkarım başlığı altında verdiği akıl yürütme açık bir şekilde geçerli forma sahiptir (Ameriks, 2000, s.112-113).

Kanaatimizce de bu çıkarımı mantıksal bakımdan geçersiz kılacak şekilde, Kant'ın iddia ettiği gibi, “dışımızda” ifadesinde bir belirsizlik bulunmaz. Çünkü küçük öncüldeki varlığı doğrudan algılanmayıp fakat çıkarsanan “dış görüşler”, deney alanı içinde algıladığımız şeylerin algılanmalarının nedeni olarak çıkarsadığımız algımızın ötesindeki varlıklarını ifade eder. Bu nedenle Powell'ın düşüncesinin aksine Kant'ın “dış görüşler” küçük öncülde kendinde varlıkları yani numenal şeyleri ifade ediyor iddiası doğru görünür. Ancak “dışımızda” ifadesinin sonuçtaki kapsamı, öncüllerden daha fazla olamaz. Dolayısıyla sonuçta dışımızdaki şeylerin de ancak numenal varlıklar olarak kabul edilmesi gerekir. Buna göre öncüllerinde ve sonucunda “dışımızda” ifadesi ile numenal şeyler kastedilirse çıkarım mantıksal bakımdan geçerli sayılır.

Dahası burada sorulması gereken önemli bir soru da şudur: Kant'ın iddia ettiği gibi anlamca belirsizliği yüzünden mantıksal yanlışlığın ortaya çıkmasına neden olan “dışımızda” ifadesi bu çıkarımda orta terim midir? Avery Goldman (2012) bu çıkarımda belirsizlik içeren “dışımızda” ifadesinin, rasyonel psikolojinin diğer mantıksal yanlış çıkarımlarında olduğu gibi büyük ve küçük öncülde bulunmadığını aksine küçük öncül ile sonuçta bulunduğu dikkat çeker ve geçerli bir çıkarıma izin verdiğini düşünür (s.150). Çünkü bu durum yani “dışımızda” ifadesinin sonuçta bulunması, onun orta terim olmadığını gösterir. Halbuki orta terim büyük ve küçük öncüldeki ortak terimdir ve bu nedenle sonuçta yer alamaz. Dolayısıyla “dışımızda” ifadesi hiçbir şekilde orta terim sayılamaz.

Powell da bu çıkarımda orta terimin “dış nesne” değil aksine “varlığı neden olarak sadece çıkarsanan şey” ifadesi olduğunu söyler ve bu ifadeyi hiç de belirsiz bulmaz. Fakat yine de ona göre orta terimin belirsizlik nedeniyle çıkarımı boşa düşürdüğü düşünülebilir. Çünkü orta terim ile yüklem olan şey varlık değil, varlığına dair farkındalığımızdır. Öyle ki çıkarımın iki öncülündeki farklı türden dışsal şeyler hakkında sahip olduğumuz farkındalığın çeşitleri arasında bir belirsizlik olduğu söylenebilir (Powell 1990, s.181). Bununla birlikte bu yorumunda Powell'ın orta terimi yani “varlığı neden olarak sadece çıkarsanan şey”i belirsiz bulmamasına rağmen bizim onun büyük ve küçük öncülde ifade ettiği şeylerin nasıl farkında olduğumuz açısından belirsiz olarak görebilmesi çelişkili görünür. Çünkü dışımızda farklı varlık türleri kabul ettiğinden dolayı onlara dair farklı farkındalık biçimleri olduğunu düşünür. Halbuki orta terimde kastedilen şeyler, algımızdaki şeylerin ontolojik olarak algımızdan bağımsız varlıkları olarak kabul edildiğinde onlara dair farkındalığımız da sadece bir düşünceden başka bir şey sayılmaz.

Buna göre eğer “varlığı mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarsanabilen şey” ile algımızdaki şeylerin algımızın ötesindeki çıkarsanan varlıkları anlaşılırsa son derece açık bir anlama sahiptir ve büyük öncül bu şeylerin şüpheli olduğunu söyler. Dahası küçük öncül, algıladığımız şeylerin algımızın ötesindeki çıkarsanan varlıklarının, aynı zamanda bizim dışımızda sayılacağını ifade eder. Dolayısıyla sonuç da bize dışımızdaki şeylerin şüpheli olduğunu çıkarır. Burada küçük öncüldeki ve sonuçtaki dışımızdaki şeyler aynı türden şeylerdir ve birbirlerinden farklı düşünülemezler. Ayrıca orta terim öncüllerde kullanıldığı bu haliyle belirsiz değildir ve bu nedenle çıkarım mantıksal bakımdan yanlış görünmez. Sonuç olarak bu çıkarım bize algıladığımız şeylerin algımızın ötesindeki varlıklarının şüpheli olduğunu iddia eder, aksine dışımızda algıladığımız şeylerin şüpheli olduğunu değil.

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

Fakat Kant, Descartes'ın bu mantıksal yanlış çıkarımında olduğu gibi düşünerek, şeylerin algımızın ötesindeki çıkarsanan varlıklarının şüpheliliğinden algımızdaki her şeyin şüpheli olduğunu çikarsadığını savunur.

3. Kant'ın Şüphe Karşıtı Argümanı: Transandantal İdealizm ve Empirik Realizm

Bu çıkarıma eleştirisinde Kant, kendi anladığı şekilde bu çıkarımın sonucuna yani algıladığımız şeylerin şüpheli olduğu iddiasına itiraz eder ve bu doğrultuda ona karşı bir argüman geliştirir.

Kant, öncelikle Descartes'ın şüphe argümanından hareket eder ve buna göre kendimizi doğrudan algıladığımızı ve bu nedenle kendi varlığımızın, bu algımızın nesnesi sayılabileceğini “haklı olarak iddia edebileceğimizi” söyler. Dolayısıyla Kant, Descartes'ın kendi varlığına dair sahip olduğu şüphe götürmez algıyı “Düşünüyorum o halde varım.” şeklinde ifade etmesini “haklı” bulur (Kant, 1998, s.425).

Bu doğrultuda Kant, dışımızdaki şeylerin varlıklarının şüpheli sayılmasının gerekçelerini ele alır. Ona göre biz birtakım nesnelere görür veya onlara dokunurken aslında sahip olduğumuz şey sadece bir algıdır, aksine varlık değildir. Bu nedenle dışımızdaki şeylerin varlıklarına biz hiçbir şekilde ulaşamayız, sadece bu algıların nedeni olarak dışsal bir varlığı çikarsarız. Bu bakımdan dışımızdaki şeylerin var oldukları yargısı, algıya değil aksine bir çıkarıma dayanır. Fakat bir sonuçtan belirli bir nedeni çikarsamak doğru olmayabilir, çünkü sonucun başka bir nedeni olabilir. Öyle ki, bizim görme veya dokunma duyumuzda ortaya çıkan algıların nedeninin dışımızda birtakım varlıklar olması zorunlu değildir. Bu nedenle birtakım algılardan onların nedeni olarak dışımızda varlıklarını çikarsamak, bu algıların nedeninin gerçekten dışımızdaki varlıkları olduğunu kanıtlamaz. Çünkü gerçekte bu algıların nedeni onların dışsal varlıkları değil kendimiz de olabiliriz. Dolayısıyla “Dış algıların iç duyumuzun sadece bir oyunu olup olmadıkları veya nedenleri olarak bilfiil dış nesnelere bağlı olup olmadıkları her zaman şüpheli kalır” (s.426). Bu şekilde Kant dışımızdaki şeylerin *varlıklarını* algılamadığımız fakat çikarsadığımız için şüpheli saymanın gerekçesini ortaya koyar ve onaylar. Fakat bundan Kant'ın algımızdaki şeylerin yani gördüğümüz ve dokunduğumuz nesnelere şüpheli olduğunu onayladığı anlamı çikarılmalıdır. Buna göre Kant için dışımızdaki şeylerin *varlıkları* çikarsandığı için şüpheli olur, fakat kendi varlığımız doğrudan algılandığı için şüpheden uzak sayılır (s.426). Görüldüğü üzere Kant, bu noktaya kadar, Descartes'ın şüphe argümanı ile anlaşır.

Peki ama eğer algımızdaki şeylerin algımızın ötesindeki varlıkları şüpheli ise neden onların varlıklarını hâlâ kabul edelim! Bu nedenle Kant varlıkları şüpheli olan şeyler karşısında transandantal idealizmi kabul edebileceği bir seçenek olarak görür. Ona göre

Bir kimse, bir idealist ile duyunun dış nesnelere varlığını reddeden birini anlamamalıdır, tam tersine yalnızca onun doğrudan algı ile bilindiğini kabul etmeyen ve bundan dolayı hiçbir zaman herhangi mümkün bir deneyden hareketle onların gerçekliğinden tamamen emin olamayacağımızı çikarsayan bir kimseyi anlamalıdır (s.426).

Kant'a göre kısaca idealist duyularımızda mevcut olan nesnelere reddeden kimse değil, aksine duyuların bize gösterdiği şeylerin bizden bağımsız varlığını doğrudan algıladığımızı reddedendir ve bu nedenle onların gerçekliklerinden yani bizim dışımızda var olduklarından emin olamayan kimsedir. Burada Kant, idealizmin de iki türünü ayırt eder. Birincisi “transandantal idealizmdir” ki, uzay ve zamanda algıladığımız şeyleri yani görüşleri tasarımlar olarak kabul ederken aynı zamanda kendinde varlıklarını reddeder. Çünkü uzay ve zaman duyularımıza ait bir form olarak bizde bulunur. Kant'ın kendisi de transandantal idealizmi onaylar. Bu tür idealizmin karşıtını ise Kant, “transandantal realizm” olarak adlandırır. Transandantal realizme göre uzay ve zaman bizden bağımsız olarak vardır

ve bu nedenle uzay ve zamandaki şeyler de bizden bağımsız olarak var olurlar. Dolayısıyla transandantal realizm, uzay ve zamanda algıladığımız görünüşleri kendinde varlıklar olarak kabul eder. Kant idealizmin diğer türünün ise empirik idealizm olduğunu söyler. Empirik idealizm kısaca algılarımızın ideallliğini savunur. Buna göre empirik idealist algımızdaki nesnelere bizden bağımsız varlıklar olarak kabul etmekle birlikte onların varlığını kendinde olduğu gibi değil de bizim zihnimize göre yani idealar olarak algıladığımızı savunur. Dolayısıyla empirik idealist aynı zamanda transandantal bir realisttir (s.426). Henry A. Allison'a göre burada Kant transandantal realizmin empirik idealizme götürdüğünü düşünür. Çünkü transandantal realizm görünüşleri kendinde varlıklar olarak gördüğü için zihnin onlara doğrudan ulaşabilmesi de mümkün olmaz (Allison, 2004, s.21). Dolayısıyla transandantal realist, algıların ideallliğini kabul eder. Böylece Kant, Descartes'ın transandantal bir realist ve aynı zamanda empirik bir idealist olduğu sonucunu çıkarar.

Bu noktadan sonra Kant, Descartes'ı karşısına alır ve kendisinin transandantal bir idealist olmasının yanında empirik bir realist ve düalist olabileceğini iddia eder. Kant'ın bu iddiası, Descartes'ın şüphe argümanına karşı, kendi argümanının temelini oluşturur. Burada empirik realist, kısaca bizde bulunan algıların gerçekliğini kabul eden olarak anlaşılabilir. Buna göre Kant, bir transandantal idealist olarak algımızda bulunan şeylerin bizden bağımsız varlıklarının olmadığını düşünmekle birlikte, bir empirik realist olarak bu algıların gerçekliğini kabul eder ve dahası bir düalist olarak algılarımızda bulunan şeyleri de kendimizden ayırt eder. Yani her an karşı karşıya olduğumuz dışımızdaki şeyler bir varlık değil aksine dokunulan, görülen veya duyulan gerçek algılardır ve buna rağmen kendimle algılarım arasında bir ayırım yapılabilir. Mesela karşımda önce gördüğüm ve sonra elime aldığım bir elma algımdan bağımsız bir varlık değildir, sadece bende ortaya çıkan birtakım algılardır ve gerçeklerdir. Dahası bu haliyle algılar, benden başka bir şeydir. Çünkü Kant'a göre madde, bir görünüş olarak, kendi başına varlık olduğu için dışımızda değil, aksine uzayda algıladığımız için dışsaldır. Fakat uzay da bizde bulunur (Kant, 1998, s.426). Burada Justus Hartnack, Kant'ın dışsal olmanın iki anlamını ayırt ettiğini söyler. Birincisi empirik olarak dışsal olmaktır ki uzayda olmayı ifade eder. Diğeri transandantal olarak dışsal olmaktır ki, algıdan bağımsız varlık olmayı ifade eder. Buna göre algıladığımız şeyler, empirik olarak dışsaldır, fakat transandantal olarak dışsal değildir (Hartnack, 2001, s.110). Yani şeyler, dışsal olarak algılanırlar, fakat bu algılar, benim dışımda bir varlığı göstermez. Çünkü benim dışımda olan bir şeyin bilincinde olmam imkansızdır. Bu tespit Kant'a dışımızdaki bir görünüş olarak maddeye dair bilincimizle kendi varlığımıza dair bilincimiz arasında bir fark olmadığını düşünmesinin yolunu açar ki, bu yolla Kant eğer kendi bilincimizden şüphe edilmez ise dışımızdaki şeylerin bilincinden de şüphe edilemez sonucuna doğru ilerler. Bu doğrultuda Kant şöyle söyler:

Kendimdeki tasarımlarımın bilincindeyim, dolayısıyla bunlar vardır ve bu tasarımlara sahip olan ben de varım. Fakat şimdi dışsal nesnelere (cisimler) sadece görünüşlerdir, dolayısıyla tasarımlarımın bir türünden başka bir şey değildir, nesnelere sadece bu tasarımlar sayesinde bir şeydir, fakat onlardan ayrı hiçbir şeydir. Dolayısıyla dışsal şeyler, benim kendim gibi var olur ve gerçekten her ikisi de kendi ben-bilincimin doğrudan şahitliği üzerine vardır, sadece şu farkla: Ben tasarımlarımın düşünün özne olarak sadece iç duyu ile ilişkilidir, fakat uzamlı varlıkları düzenleyen tasarımlar dış duyuyla da ilişkilidir. Dışsal nesnelere gerçekliği hakkında çıkarımda bulunmaya iç duyumun (düşüncelerimin) nesnelere gerçekliği hakkında olduğundan daha çok zorunlu değilim, çünkü iki durumda da onlar sadece tasarımlardır ve doğrudan algı (bilinç) ki aynı zamanda onların gerçekliğinin yeterli bir kanıtıdır (Kant, 1998, s.427).

Kant'ın bu düşüncesini James D. Stuart, eğer dışımdaki şeylere dair algım kendime dair algımdan farklı değilse kendimden eminken dışımdakilerden neden şüphe duyayım

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

şeklinde anlar. Ona göre dışsal nesnelere ve iç duyunun nesnelere idealardan başka bir şey değilse, ikincisi kadar birincisinden de emin olabiliriz. O halde dışsal nesnelere varlığından kendimiz kadar mutlak olarak emin olabileceğimiz sonucu çıkar (Stuart, 1975, s.32).

Burada Arthur Melnick de Kant'ın sadece iç duyu ile dış duyu arasında bir fark gördüğünü fakat bunların sonuçları arasında kesinlik ile şüphelilik şeklinde bir ayrım yapmadığını düşünür ve bunun nedenini ben ile ben olmayan şeylerin birbirinden farklı olmamaları ile açıklar. Melnick'e göre Kant için bilincinde olunan durum, düşünen şeyin şüphe edilemez varlığının dışımızdaki şeylerin şüpheli varlığına karşıt olması değildir. Aksine sadece kendi varlığımıza dair iç duyunun kendi dışımızdaki şeylerin varlığına dair dış duyudan farklı olduğudur. Buna göre Kant için ben kendime dair içe bakış eylemi olduğum kadar kendimden farklı olana dair de dış duyu eylemi sayılırım (Melnick, 2009, s.172).

Benzer bir şekilde Paul Guyer de Kant'ın Kartezyen şüpheciliğin düşünen şeyi ve dışsal şeyleri birbirinden farklı tözler olarak görmesinden doğduğunu düşündüğünü söyler. Bu nedenle Guyer'e göre, özellikle dördüncü mantıksal yanlış çıkarımın *B* edisyonunda Kant, dışımızdaki şeylerin üzerindeki şüpheyi kaldırmak için düşünen ben ve dışsal şeylerin hiçbir şekilde farklı türde tözler olmadığını söylemeye çalışır (Guyer, 2006, s.135). Fakat Guyer'in bu yorumu önemli bir düzeltmeyi gerektirir. Çünkü Kant'a göre bilinç bir töz değildir. Dahası dışımızdaki şeyler de töz değildir. Dolayısıyla Guyer'in yorumu, ben ile dışımızdaki şeylerin algılarının bir bilinç olarak birbirinden farklı olmadığı şeklinde okunursa Kant'ın kastettiğini doğru bir şekilde ifade eder sayılır.

Kanaatimizce de Kant, eğer görüşler uzay ve zamanda algılandığı için dışsal sayılmakla birlikte uzay ve zaman bende olduğu için aslında bende bulunuyorlarsa, o halde benim onlara dair bilincim ile kendime dair bilincim birbirinden farklı sayılamaz, der. Çünkü uzay ve zamandaki şeylerin bilincine sahip olduğum kadar kendimin bilincine de sahibim. Bu nedenle dışsal sayılan nesnelere ile ben arasında bir bilinç olmaları bakımından bir farklılık yoktur. Öyle ki, dışsal şeyler de tıpkı kendi varlığım gibi bilinebilir. Dolayısıyla kendimden şüphe duymuyorsam uzay ve zamandaki nesnelere de şüphe duymama gerek kalmaz. Bu şekilde Kant, Descartes'ın dışımızdaki şeyleri şüpheli bulmasını çürütmüş görünür.

Bununla birlikte iç duyunun nesnesi ben iken dış duyunun nesnesi ben olmayan olarak tespit edilirse ben bilincim ile ben olmayan şeylere dair bilincimin epistemolojik olarak aynı kesinlikte olduğunu kabul etmek kolay değildir. Çünkü biz dış duyuya dair bilincimizde yanlışları kabul ederiz. Meselâ halüsinasyon, birçok şeyi algıladığımızın bilincinde olduğumuz halde daha sonradan bunların hiç var olmadığını ortaya çıkmasıdır. Halbuki ben bilincimizde bu şekilde bir yanlış kabul edilemez. Çünkü kendimizin önce var olarak bilincinde olup fakat daha sonra hiç var olmamış olduğumuzun bilincinde olamayız veya tersi. Bu nedenle karşımda bir masanın hiç var olmadığını düşünebileceğim halde ben kendimin hiç var olmadığını düşünemem. Dolayısıyla dışımızdaki şeylerin varlığı şüphe götürürken kendi varlığımız şüphesiz bir kesinliğe sahiptir. Yine meselâ algıdaki şeyler birbirini takip ederek değişir, fakat algılayan olarak ben kendimde böyle bir farklılık veya değişim algılamam. Ya da bazı bir veya daha fazla duyu organının kaybında olduğu gibi dışımızdaki şeylere dair algılarının eksilmesi ben bilincimde eksilmeye neden olmaz. Eğer öyle olsa kör veya sağırın ben bilincilerinin kör veya sağır olmayanlardan eksik olduğunun da kabul edilebilmesi gerekir ki, bu söylenemez. Dolayısıyla ben bilincim ile uzay ve zamandaki şeylere dair bilincim aynı şey değildir ve bu nedenle aynı kesinlikte de değildir.

Dahası ben ile benim dışımızdaki şeylerin bir bilinç olmaları yüzünden aynı değerde sayılmaları Kant epistemolojisi için de sorunlu görünür. Çünkü Kant'a göre "Ne kendime görüldüğüm gibi ne de kendimde olduğum gibi, kendimin bilincindeyimdir sadece var olduğumun bilincindeyimdir. Bu tasarım bir düşüncedir bir sezgi değildir" (Kant, 1998,

s.259). Buna göre Kant ben bilincini sezgiden yoksun bulur ve şu sonuca ulaşır: “Dolayısıyla kendilik bilinci, kendinin bir bilgisi olmaktan çok uzaktır” (s.260). Yani sezgiden yoksun olduğu için bilinç, benliğin bilgisi değildir. Bunun tersine dışımızdaki şeylerin bizde sezgisi bulunur ve bu nedenle dışımızdaki şeyler Kant için bilgi değeri kazanır. Bu durumda da dışımızdaki şeylerin bilincinin epistemolojik bakımdan bilgi olarak ben bilincinden daha üstün bir statüde olması gerekir. Dolayısıyla Kant’ın söylemesi beklenen şey, dışımızdaki şeylerin varlığının kendimizin varlığından bilgi olarak daha çok kesin olduğudur. O halde Kant’ın burada benim kendi varlığım şüphe götürmez ise algımda dışındaki şeylerin varlığı da şüphe götürmez yaklaşımı kendi epistemolojisine aykırı görünür. Ayrıca Kant’ın üzerlerinden şüpheyi uzaklaştırmak için ben bilincimizle bir tuttuğu şeyler, ontolojik olarak kendimizden farklı şeylerdir. Öyle ki Kant da bu hususu “İç duyu aracılığıyla tasarılan ben ve benim dışımda uzaydaki nesnelere gerçekten özellikle tamamen farklı şeylerdir” (s.431) diyerek ifade eder. Bu durumda birbirinden tamamen farklı şeylerin aynı derecede nasıl şüphesiz bilincinde olacağımız şüpheli görünür.

Fakat Kant bu şekilde bir tartışmaya ihtiyaç duymadan argümanını kısaca şu şekilde ifade eder: “O halde transandantal idealist, empirik bir realistir ve maddeyi, görünüş olarak, çıkarsanmasına gerek olmayan bir gerçeklik olarak kabul eder” (s.427). Buna göre Kant, Descartes’in çıkarsandığı için varlığını şüpheli bulduğu uzayda yer kaplayan maddesini, kendinde bir varlık değil aksine algımızda bir görünüş olarak kabul ederek üzerindeki şüpheyi uzaklaştırmak ister. Çünkü algıladığımız dışımızdaki şeylerin kendinde varlık olduklarını reddedersem varlığı çıkarsandığı için şüpheli olacak hiçbir şey söz konusu olmaz. Geriye sadece algılarım kalır, yine sadece algının gerçekliğini kabul edersem dokunma ile algıladığımız şeyler yani uzayda yer kaplayan madde de gerçek sayılır ve dolayısıyla artık şüphe götürmez. Kanaatimizce Kant’ın bu argümanı şu şekilde gösterilebilir:

Dışımızdaki şeyler algılardır. (Transandantal idealizmin sonucu)

Algılar, şüphe götürmez. (Empirik realizmin sonucu)

O halde dışımızdaki şeyler şüphe götürmez.

Bu haliyle görüleceği üzere Kant’ın şüphe karşıtı argümanı, dışımızdaki şeylerin kendinde varlığı üzerindeki şüpheyi, algının şüphe götürmezliğini kabul ederek kaldırır. Bu nedenle Kant, “Her dış algı doğrudan uzayda gerçek bir şeyi kanıtlar veya dahası gerçeğin kendisidir.” der. Bu bakımdan ona göre “Empirik realizm şüphe içermez, yani sezgimize uzayda gerçek bir şey karşılık gelir.” Dolayısıyla “Dış sezgimizin tüm nesnelere maddesi, yine de gerçekten bizim yaratmamızdan bağımsız olarak mevcuttur” (s.429). Bu kabulün doğrudan bir sonucu, algılarımızda hiçbir zaman yanılmayacağımız ve dahası rüyaların da bir algı olarak gerçekliğinden şüphe edemeyeceğimizdir. Peki ama algılar şüphe edilmez şekilde gerçekse, duyularımız hiç yanılmaz ve rüyalarımız da gerçek sayılır mı?

Muhtemelen böyle bir soruya cevap olarak Kant, “Nesnelere bilgisinin ya deney aracılığıyla ya da hayal gücünün sırf bir oyunuyla algıdan meydana getirilebileceğini” ve bu nedenle “nesnelere karşılık olmayan aldatici tasarımların doğabileceğini” kabul eder (s.429). Ona göre bu aldatici yani karşılığı bulunmayan tasarımların doğduğu durumlar, hayal gücünün ürünü olan rüyalar ya da yargının hataları yani duyu yanımlarından ibarettir. Bu yanımlardan kaçınmak için Kant, “Bir algı ile empirik yasalara göre bağlantılı olan şey, fiilidir” (s.430) şeklinde bir ilkeye göre davranmayı önerir. Ancak bir algı ile empirik yasalara göre bağlantılı olan şeyin ne olduğu açık değildir. Çünkü bu ifade algımızın dışında bir şeyin varlığını ima eder. Fakat Kant için var olan şey, sadece algıdır. Dahası Kant, dördüncü mantıksal çıkarım başlığı altında bu ilkenin ne anlama geldiğini açıklamaz ve bu ilkeyi nasıl kullanacağımızı söylemez. Ayrıca Kant yorumcuları da bu ilkeyi burada nasıl anlamamız gerektiği konusunda açık sayılmaz. Örneğin J. N. Findlay (1981) empirik yasalara göre algıyla ilişkili olmayı, bir nesnenin duysal algımızda gerçekten ortaya çıkması olarak

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

yorumlar ve buna göre uzaydaki cisimlerin fenomenal olarak tamamen gerçek olabileceği sonucunu çıkarır (s.206). Halbuki duyu yanılsamaları ve rüyalar da duyuusal algımızda ortaya çıkar. Graham Bird de Kant'ın bu ilkeyi, burada, çıkarımsal olan transandantal varlık ile çıkarımsal olan empirik varlık arasında bir ayırım yapmak için kullandığını varsayar. Kant'a göre algılarımızın ötesinde çıkarsadığımız transandantal varlık şüphelidir. Fakat fizik yasalarıyla uyumlu algılardan çıkarsanan şeyler örneğin manyetizma veya ayda yaşayanların varlığı algılanmasa da kabul edilmelidir (Bird, 1973, s.45). Her ne kadar Kant, “genel olarak empirik düşüncenin ikinci varsayımı” (s.321) olarak adlandırdığı bu ilkeyi, manyetizma (s.325-326) veya ayda yaşayanlar (s.512) gibi henüz algılamadığımız kimi şeylerin fiili olduğunu kabul etmek için kullansa da tuhaf bir şekilde burada yani dördüncü mantıksal çıkarım başlığı altında yanılsamalar ile hayal ve rüyaları gerçek algılardan ayırt etmek için de önerir. Peter Strawson ise burada bu ilkenin Kant tarafından duyu yanılsamaları yani illüzyonları tespit etmek için kullanıldığını düşünür. Ona göre empirik yasalara göre diğer tasarımlarla bağlantılı olmayan bir tasarım illüzyon olarak kabul edilir. Fakat illüzyonların ortaya çıkması cisimleri doğrudan algılamadığımız anlamına gelmez. Cisimleri doğrudan algıladığımızda, uygun empirik yasalara göre bağlantılı olan tasarımlara sahip oluruz (Strawson, 2007, s.258). Bu yorum, cisimleri algımızdan bağımsız bir varlık olarak kabul eder görünür. Benzer bir şekilde Powell da Kant'ın burada bu ilkeyi Descartes'in kulelerin uzaktan yuvarlak, yaklaşınca ise dörtgen görünmesi gibi duyu yanılsamalarına karşı kullandığını söyler. Ona göre bu ilkeyle Kant, algı yanılsamasına karşı bazı algılarımız yanılabilirse de bundan tüm algılarımızın yanılabilir olduğu sonucu çıkmaz şeklinde bir stratejiyi takip eder. Öyle ki, algı yanılsamasına karşı bir önlem olarak empirik yasalara uygun olan algılara güvenmemiz gerekir. Empirik yasalara uygun olmak kısaca bu algıların tutarlı bir sistemin parçası olarak değerlendirilmesi anlamına gelir. Fakat Powell'a göre bu, algılar üzerindeki şüpheyi güçlü bir şekilde çürütmeye yetmez (Powell, 1990, s.180-181). Bununla birlikte bu ilkenin kullanıldığı bağlam, Powell ve Strawson'un düşündüğü gibi sadece duyu yanılsamaları veya illüzyonlar değil hayal ve rüyalar gibi Kant'a göre karşılığı bulunmayan tasarımların gerçek algılardan ayırt edilmesidir.

Bütün bu yorumculardan farklı olarak H. J. Paton ise bu ilkenin burada Kant tarafından bir algının gerçek mi hayal mi olduğunun belirlenmesi için kullanıldığını söyler. Ona göre Kant için başlıca zorluk normal insan için rüyaların gerçek algılardan ayırt edilmesidir. Öyle ki, gerçek ve rüya arasındaki farklılık, ikisinin algılarının doğasında değildir. Çünkü algı bakımından her ikisi de aynıdır. Fakat rüyalarımızın nesnelere gerçekliğini kabul etmeyiz. Bunun nedeni rüyaların nesnelere, nedensel yasalara dayalı olan bir tecrübedeki diğer nesnelere tutarlı olmamasıdır (Paton, 1936, s.386). Kısacası Paton'a göre Kant tarafından burada başvuru olan bu ilke gerçek ile rüyayı birbirinden ayırt etmek için algıların birbirine tutarlı olması gerektiğini ifade eder. Halbuki rüyalar da empirik yasalarla tutarlı olarak ortaya çıkar ve öyle ki, uyandıığımızdaki algımızla tutarsız olduğu meydana çıkıncaya kadar gerçek olarak kabul edilmeyi gerektirir. Bunun tersine alışıldık algılarımızla tutarlı olmadıklarını fark ettiğimiz birtakım algılarımızı da hemen rüyalar veya hayaller olarak sınıflandırmamız gerekir.

Dietmar Heidemann da bu ilkeyle Kant'ın doğruluğun tutarlılık teorisini benimsediğini düşünür. Fakat bu ilkeye göre yani empirik yasalarla tutarlı olduğu için ayda yaşayanlar gibi algılanmayan şeylere de algılanabilir oldukları sürece fiilenlik ve doğruluk atfetmek gerekir. Ayrıca Kant bilgimizin dış dünyaya uygun olması gerektiğinde ısrarcı olduğu için, Heidemann (2021) doğruluğun tekabüliyet teorisinin bu görüşe dahil edilip edilemeyeceğini sorar ve bir empirik realist için algımızın ötesinde bir varlık iddia etmedikçe kullanılabilir olduğunu söyler (s.S3237). Tekabüliyet teorisine göre doğruluk, algının nesnesine tekabül etmesine bağlıdır. Bu nedenle tekabüliyet teorisini algımızın dışında yani

bizim algımızdan bağımsız olarak var olan bir dünyayı gerektirir. Halbuki Kant gibi bir transandantal idealist ve empirik realist için algılarımızın kendisi dışında tekabül edeceği başka bir şey yoktur. Bu nedenle rüya ve hayal gibi algıların tekabül edeceği bir karşılığı olmadığı için sahte algılar olarak tanımlanması, transandantal realizmi ve empirik idealizmi kabul etmek anlamına gelir. Halbuki Kant, zaten transandantal realizmi ve empirik idealizmi en baştan reddetmiştir.

Öyle ki, Kant bu ilkenin devamında söz konusu aldanma durumlarının düalizm kadar idealizmi de etkilediğini ve deneyin şekli ile ilgili olduğunu itiraf eder. Fakat ona göre algıladığımız her şeyin hayal olduğunu iddia eden “empirik idealizmi çürütmek için, dış algının uzayda doğrudan bir gerçekliği kanıtladığı yeterlidir.” Yani algımız bizzat gerçekliğin kendisidir. Bu nedenle Kant, şu sonucu çıkarır: “Algı olmadan hayal ve rüyalar bile mümkün değildir, dolayısıyla dış duyularımız deneyin kendisinden doğabileceği verilere göre, uzayda fiili olarak karşılık gelen nesnelere sahiptir” (Kant, 1998, s.430). Bu ifadesiyle Kant algının gerçekliğini kabul etmesinin bir sonucu olarak hayal ve rüyaları da gerçek algılar olarak tekrar onaylamak zorunda kalır. Buna göre Kant’ın hayal ve rüyaları doğası bakımından gerçek algılardan ayırt edemediği söylenebilir.

Bütün bunlardan sonra geriye sadece gerçek olarak kabul edilen algılar kalırsa, o zaman bu algıların kökeni bir açıklama gerektirmez mi? diye sormak gerekir. Çünkü Kant zaten algıları kendimizin hayal gücüyle yaratamayacağımızı kabul etmiştir (s.428). Bu durumda algılarımızın kendimiz dışında bir nedeninin olması gerekli görünür. Hatırlanacağı üzere Descartes de algılarımızın nedeni olarak cisimler, doğa, Tanrı ve başka üstün bir yaratık arasında seçim yapmak gerektiğini düşünüp içlerinden cisimleri algılarımızın nedeni olarak kabul etmiştir.

Bu doğrultuda Kant öncelikle algılarımızın nedeni olarak Descartes’ın kabul ettiği maddesel tözün varlığını ele alır. Kant’a göre, algıladığımız nesnelere kendinde şeyler olarak kabul edersek onların dışımızdaki varlıklarının bilgisine ulaşabilmemiz imkânsız olur. Çünkü biz bu bilgiyi sadece kendimizde olan tasarımlara dayandırabiliriz. Halbuki tasarımlar bize dışımızda bir varlığı göstermez. “Çünkü bir kimse kendisinin dışında olanın duyumuna sahip olamaz, fakat sadece kendisinde olana sahip olabilir” (s.430). Yani bizde sadece birtakım algılar vardır, fakat bu algılarımız, kendilerinin ötesinde bir varlığı göstermez. Dolayısıyla bizim algımızdaki nesnelere algımızın ötesinde kendi başına varlıkları olduğunu iddia etmeye hakkımız yoktur. Buna göre Kant “tüm görüşlerin ideallliğini” kabul eder. Bu da Kant’ın transandantal idealist olduğunu ifade eder. Dahası Kant, empirik anlamda düalizmi de gerekli görür. Çünkü ona göre “Deneyle ilişkisinde görünen şeyde madde, töz olarak gerçekte dış duyuya verilir, tıpkı düşünen benin iç duyuya verildiği gibi.” Fakat burada Melnick’in (2009) de uyardığı gibi Kant’ın maddeyi algımızdan bağımsız bir töz saydığı anlamı çıkarılmamalıdır (s.176). Çünkü Kant “töz olarak madde” ile dış duyunun nesnesi olan görüşleri kasteder ve iç duyunun nesnesi olan kendimizden ayırt eder. Bu durum ise Kant tarafından düalizm olarak adlandırılır. Dolayısıyla Kant’ın bu düalizmi, Descartes’ın benimsediği töz düalizmi sayılmaz. Ama Kant’a göre eğer birisi düalizm kavramını, bizi bir ruhsal töz olarak ve dışımızda da maddesel töz olarak iki farklı varlık türünü ifade etmek üzere anlamak isterse Kant ne düalizm ne de materyalizmin kabul edilebilir tarafının olmayacağını savunur (Kant, 1998, s.430-431). Buna göre Kant kısaca algılarımızın nedeninin algımızdan bağımsız maddesel bir töz olduğunu kabul edilebilir bulmaz. Peki ama algılarımızın nedeni maddesel töz değilse nedir?

Gerçek şu ki, bizim dışımızda algılarımızın nedeni maddesel bir töz yoksa, bizde bu algıların ortaya çıkmasının başka bir nedeni olmalıdır. Fakat Kant için böyle bir neden hiçbir şekilde bilgi konusu sayılamaz. Çünkü algımızın nedeni hiçbir şekilde bizim için sezgimizde mevcut değildir. Bu nedenle Kant da “Hem dış görüşlerin hem de sezginin temelinde

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

bulunan transandantal nesne ne maddedir ne de kendinde düşünen bir varlıktır, fakat aksine bu görüşlerin bilinmez bir zemindir” (s.431) der. Buna göre Kant, sadece algılarımızın nedenini değil bilincimizin nedenini de bir numen olarak kabul eder. Dolayısıyla ben bilincimiz ve algılarımız, aslında bizim tarafımızdan bilinmeyen yani numenal bir nedenin sonucu olarak ortaya çıkar. Ancak bu noktada Strawson, Kant'a eğer numenin doğası bilinmezse nasıl hem algıladığımız şeylerin hem de kendi bilincimizin nedeni olduğundan bahsedebileceğini sorar. Yani numenin iki farklı tipte etkilere sahip olduğunu nereden bilebiliriz? der. Bunun cevabı ise aslında numenin bu türde iki sonuca neden olduğunun da bilinemez olduğudur. Çünkü deney alanı dışında böyle bir ayırım yapılamaz (Strawson, 2007, s.172). Yani numenin birbirinden farklı sonuçlara neden olduğunu söylemek onun numen olarak nitelendirilmesine aykırı düşer. Ayrıca buraya kadar Kant, Descartes tarafından algılarımızın nedeni olarak çıkarılan maddesel tözü, varlığı şüpheli olduğu için reddetmişken, şimdi niçin algılarımızın nedeni olan bir numeni çıkarsamak ihtiyacı duyuyor? dedebilir. Çünkü Kant, Descartes'ın algılarımızın nedeni olarak çıkarsadığı maddenin varlığını bir numen olarak niteler ve varlığı çıkarıma dayandığı için reddeder. Bu durumda Kant'ın algılarımızın nedeni olarak varlığı çıkarımadığı numenin, Descartes'ın varlığını çıkarımadığı bir numen olarak maddeden bir farkı yoktur. Öyle ki her ikisi de eşit derecede numendir yani bilinemezdir. Bu nedenle her ikisinin varlığı da eşit derecede çıkarımsal ve dolayısıyla şüphelidir. Fakat Kant uzayda yer kaplayan maddeyi kendinde varlık olarak çıkarsamak yerine bir algı olarak kabul eder ve onun da nedeni olarak bir numenin varlığını çıkarır. Böylece varlığı çıkarıma dayandığı için şüpheli sayılan ve algılarımızın nedeni olan bir şey yani numen, maddenin ötesine konurken; madde ise algı olarak şüphe edilemez gerçeklik kabul edilir. Yani kısaca Kant algılarımızın nedeni olan varlığı şüpheli bir numeni çıkarsamakla Descartes'ın uzayda yer kaplayan maddesini şüpheli olmaktan kurtarmak ister.

Bununla birlikte hem dış görüşlerin hem de bilincimizin temelinde bulunan numenal nedenin ne maddesel ne de düşünen bir şey olarak kabul edilmesi başka bir soruna daha yol açar görünür. Bu sorun kısaca söz konusu numenal nedenin, ortaya çıkardığı sonuçlardaki niteliklerden yoksun olmasıdır. Diğer bir deyişle, bu uzayda yer kaplamayan ve düşünmeyen neden ile uzayda yer kaplayan madde ve düşünen şey olarak sonuçları arasında ontolojik bir eşitsizlik söz konusudur. Bu durum ise sonuçlardaki maddesellik yani uzayda yer kaplama ve düşünme niteliklerinin kendi kendine yani hiç yoktan var olduğu anlamına gelir. Halbuki insan zihni yokluğu hiçbir şeyin nedeni olarak kabul etmez. Buna göre düşünmeyen bir şeyin düşünmeye ve uzayda yer kaplamayan bir şeyin uzayda yer kaplamaya neden olduğu kabul edilebilir görünmez. Halbuki Kant'ın kendisi de maddesel değişimlerde reaksiyona giren ile çıkan niceliklerin ve harekette etki ile tepkinin birbirine eşitliğini deneye dayanmayan zorunlu yani sentetik *a priori* bir bilgi olarak kabul eder. Kant'ın deneye dayanmaksızın sadece akla dayalı olarak zorunlu bir doğru kabul ettiği bu bilgi ise aslında nedenler ile sonuçlar arasında ontolojik bir denkliği gerekli bulmasının bir sonucu olarak görünür. Buna göre uzayda yer kaplama ve düşünme niteliklerinden yoksun numenal bir nedenin uzayda yer kaplayan şeylerin ve bilincimizin nedeni olduğunu düşünmek, Kant için, tutarlı sayılmaz.

4. Sonuç

Dış dünyanın bizim zihnimizden bağımsız bir varlığa sahip olup olmadığı en önde gelen felsefe problemlerinden biridir. Descartes algıladığımız bir nesnedeki renk, ses, koku ve tat gibi özelliklerin ortadan kalkabileceğinden dolayı zihnimizde bulduklarımızı fakat uzayda yer kaplama gibi bir özelliğin yok edilememesi nedeniyle zihnimizden bağımsız olarak var olduğunu çıkarır. Fakat uzayda yer kaplayan maddesel tözün varlığı algımıza değil çıkarıma dayandığı için Descartes tarafından şüpheli olarak kabul edilir ve şüphesiz

olan kendi varlığından ayırt edilir. Buna göre Descartes şüphe etmediği ruhsal bir töz ve şüphe duyduğu maddesel töz olmak üzere düalist bir varlık anlayışını savunur.

Bunun tersine Kant ise varlığı mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarılabilen şeylerin şüpheli olduğunu kabul etmekle birlikte bundan hareketle dış görünüşlerin de böyle olduğunu ve dolayısıyla sonuçta tüm dış duyularımızdaki nesnelere şüpheli sayılmasını mantıksal bakımdan yanlış bir çıkarım sayar. Kant'a göre bir mantıksal yanlış çıkarım ise orta terimin öncülerde çift anlama gelecek şekilde belirsiz olarak kullanılmasından dolayı meydana gelir. Buna göre Kant, bu çıkarımda "dışımızda" ifadesinin belirsiz bir anlamda kullanıldığını iddia eder. Kant'a göre "dışımızda" ifadesi küçük öncülde varlığı bizim için tamamen bilinemez olan kendinde varlıkları yani numenal şeyleri ifade eder anlamda kullanılırken sonuçta ise algımızdaki şeyleri ifade eder anlamda kullanılmaktadır. Bu durumda akıl yürütme, numenal varlıkların şüpheli olmasından algımızdaki nesnelere de şüpheli olduğunu çıkararak mantıksal bir yanlış çıkarım yapmaktadır. Bununla birlikte söz konusu "dışımızda" ifadesinin çift anlamlı olarak kullanıldığını söylemek zordur. Çünkü küçük öncüldeki varlıkları algılanmayıp fakat çıkarılabilen "dış görünüşler" ifadesi, numenal şeyleri ifade eder ve onun sonuçtaki kapsamı öncüllerdekenden daha fazla olamaz. Ayrıca "dışımızda" ifadesinin küçük öncülde ve sonuç önermesinde kullanılması bakımından orta terim olmadığı da kolayca görülebilir. Çünkü orta terim, öncüllerdeki ortak terimi ifade eder ve hiçbir şekilde sonuçta yer almaz. Doğrusu ise "dışımızda" ifadesinin sonucun konusu olarak küçük terim olmasıdır. Dahası Kant'ın iddia ettiğinin aksine bu çıkarımda orta terim, "varlığı mevcut algıların bir nedeni olarak sadece çıkarılabilen şey" ifadesidir. Bu haliyle orta terim gayet net bir anlama sahiptir. Çünkü algımızdaki şeylerin algılanmasının nedeni olarak çıkarılabilen varlıklarını ifade eder. Buna göre orta terim bu şekilde belirli olarak anlaşılırsa çıkarım geçerlidir ve bize sonuçta dışımızda olarak algıladığımız şeylerin çıkarılabilen varlıklarının şüpheli olduğunu söyler. Yoksa algıladığımız şeylerin şüpheli olduğunu değil. Fakat Kant, Descartes'a attığı bu çıkarımla onun dışımızdaki algıladığımız şeyleri şüpheli gördüğünü düşünür.

Bu doğrultuda Kant, çıkarımın dışımızda algıladığımız şeylerin şüpheli olduğu iddiasına karşılık transandantal idealizm ve empirik realizme dayanan bir argüman geliştirir. Transandantal idealizm kısaca algıladığımız şeylerin algımızın ötesinde bir varlıkları olduğunu reddetmek anlamına gelir. Kant bu anlamda kendisinin transandantal idealizmi onayladığını söyler. Empirik realizm ise algılarımızın gerçekliğini kabul etmek demektir. Bu iki teori kabul edildiğinde ise dışımızdaki şeylerin algımızın ötesinde kendinde varlıkları reddedilir ve geriye sadece algılarımız kalır. Bu durumda şeyler, uzay ve zamanda olarak dışımızda algılandıkları da sadece algı olmak bakımından bizde bulunurlar. Bu tespitten hareketle Kant, dışımızdaki şeylere dair bilincimiz ile kendimize dair bilincimiz arasında bir fark olmadığını düşünür. Çünkü dışımızda olarak algıladığımız şeyler, aslında bizim bilincimizin dışında bir varlık değildir. Bu nedenle tıpkı kendimin bilincinde olduğum gibi dışımızdaki şeylerin de bilincinde olurum. Dolayısıyla dışımızdaki şeylerin bilinci, kendi bilincimden farklı değildir. Buna göre kendimden şüphe etmiyorsam dışımızdaki şeylerden de şüphe etmem gerekmez. Bununla birlikte Kant'ın dışımızdaki şeylere dair bilincimizle kendimize dair bilincimizi eşitleme çabası itiraza açık görünür. Çünkü biz dışımızdaki şeylere dair bilincimizde halüsinasyon gibi yanılgılara kabul ederiz, fakat kendimize dair bilincimizde bunu kabul etmek mümkün değildir. Dahası dışımızdaki şeylerin bilgisi ile ben bilincimizin değeri Kant epistemolojisi bakımından da eşit görünmez. Çünkü Kant ben bilincimizi sezgi içermediğinden dolayı bilgi değerinden yoksun görür. Halbuki dışımızdaki şeyler ise sezgileri bulunduğu için bilgi konusudur. Ayrıca Kant, kendi bilincimizle dışımızdaki şeyleri, ontolojik olarak da birbirinden farklı görür. Bu durumda ontolojik olarak farklı şeylerin eşit derecede şüphe götürmez olması beklenemez.

Kant'ın Dördüncü Mantıksal Yanlış Çıkarımı Eleştirisi

Bununla birlikte algılarımız şüphe götürmez bir şekilde gerçek ise bu durum örneğin duyu yanılsamalarının ve rüyaların da bir tür algı olarak gerçekliğini kabul etmeyi gerektirir. Kant da bu şekilde aldatıcı algıların ortaya çıkabileceğini kabul eder ve aldatıcı algıları aldatıcı olmayanlardan ayırt etmek için deneysel yasalara uygun olma kriteri getirir. Bunun anlamı birbiriyle tutarlı ise ancak algılarımızın gerçek olarak kabul edileceğidir. Fakat tutarlı oldukça dışımızda karşılığı olmayan bir rüya da uyanıncaya kadar gerçek sayılır. Dahası Kant için algılarımızı hayal ve rüyalardan ayırt etmek için kendisine tekabül edeceği algımızın ötesinde ayrı bir varlık söz konusu olamaz. Dolayısıyla Kant, rüyaları algı olarak doğası bakımından gerçek saymak zorunda kalır.

Bu noktada ise sadece algılarımız varsa ve algımızın dışında onlara neden olan maddesel bir varlık yoksa algılarımızın nedeninin ne olduğu sorusu kendiliğinden doğar. Kant da bu soruya cevap olarak algılarımızın nedeni olan bir numenin varlığını çıkarır. Dahası ona göre bu numen bizim bilincimizin nedeni olan düşünmeyen bir töz de olabilir. Buna göre Kant'ın varlığını çıkarsadığı numeni, Descartes'ın maddesinin varlığından kısmen farklı sayılmaz. Çünkü her ikisi de eşit derecede numendir, varlıkları çıkarımsal ve dolayısıyla şüphelidir. Peki ama öyleyse Kant, Descartes'ın maddesel tözünün varlığını reddederken niçin algılarımızın nedeni olarak bir numenin varlığını çıkarır? Bunun cevabı kısaca Kant'ın maddeden şüpheyi uzaklaştırmak istemesidir. Bu amaçla Kant, Descartes'ın algılarımızın nedeni olarak çıkarsadığı maddenin kendinde varlığını şüpheli olduğu için reddederek sadece bir algı olarak gerçek sayar ve dahası maddenin de nedeni olan bir numenin varlığını çıkarır. Buna göre Kant için algılarımızın nedeni olan numenin varlığı, çıkarımsal olduğu için şüpheli olur ve bir algı olarak maddenin kendisi ise şüpheli sayılmaktan kurtarılır.

Bununla birlikte böyle bir numen, neden olduğu sonuçlardaki uzayda yer kaplama ve düşünce gibi niteliklerden yoksundur. Diğer bir deyişle, söz konusu numenal neden ile sonuçları arasında ontolojik bir denklik yoktur. Bu durum sonuçtaki uzayda yer kaplama ve düşünme niteliklerinin kendi kendine yani yoktan meydana gelmesi demektir. Halbuki yokluk hiçbir şeyin nedeni sayılmaz. Dahası Kant da maddesel değişimlerde niceliklerin ve hareketle etki ile tepkinin birbirine eşit olmasını akla dayalı zorunlu bir bilgi olarak kabul eder. Buna göre söz konusu numenal nedeni uzayda yer kaplama ve düşünme niteliklerinden yoksun varsayması Kant için tutarlı görünmeyebilir.

Sonuç olarak dördüncü çıkarımın mantıksal bakımdan yanlış, dışımızdaki şeylere dair bilincimizin kendi varlığımıza dair bilincimiz gibi kesin ve rüya ile halüsinasyonların gerçek algılardan ayrı olduğu Kant tarafından açık biçimde ortaya konmuş görünmez. Dahası uzayda yer kaplamayan ve düşünmeyen bir numenin uzayda yer kaplayan şeylere ve bilincimize neden olduğunu varsayması, Kant'ın kendi kabulleriyle de tutarlı sayılmayabilir.

Kaynakça

- Allison, H. A. (2004). *Kant's Transcendental Idealism*. New Haven: Yale University Press.
- Ameriks, K. (2000). *Kant's Theory of Mind*. Oxford: Clarendon Press.
- Bird, G. (1973). *Kant's Theory of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Descartes, R. (2008). *Meditations on First Philosophy with Selections from the Objections and Replies*. Çev. Michael Moriarty. Oxford: Oxford University Press.
- Findlay, J. N. (1981). *Kant and Transcendental Object*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldman, A. (2012). *Kant and The Subject of Critique*. Bloomington: Indiana University Press.
- Guyer, P. (2006). *Kant*. London/New York: Routledge.
- Hartnack, J. (2001). *Kant's Theory of Knowledge*. Çev. M. Holmes Hartshorne. Indianapolis: Hackett Publishing.

- Heidemann, D. (2021). Kant and the forms of realism. *Synthese*, 198(13), S3231-S3252.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Çev. Paul Guyer ve Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press,
- Kemp S., N. (2003). *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*. New York: Palgrave Macmillan.
- Melnick, A. (2009). *Kant's Theory of the Self*. New York: Routledge.
- Paton, H. J. (1936). *Kant's Metaphysic of Experience*. Cilt: 2. London: George Allen & Unwin.
- Powell, C. T. (1990). *Kant's Theory of Self-Consciousness*, Oxford: Clarendon Press.
- Strawson, P. F. (2007). *The Bounds of Sense*. London: Routledge.
- Stuart, J. D. (1975). Kant's Two Refutation of Idealism. *The Southwestern Journal of Philosophy*. 6(3), 29-46.

KURT TEPEŞİ ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİMLER VE AVLAKLAR

SETTLEMENTS AND HUNTERLANDS AROUND KURT TEPEŞİ

ПОСЕЛЕНИЯ И ОХОТНИЧЬИ УГОДЬЯ В РАЙОНЕ КУРТ ТЕПЕ (ВОЛЧЬЕГО ХОЛМА)

Bahattin ÇELİK*
Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK**

ÖZ

Neolitik Döneme ait olan Kurt Tepesi / Kurtlar Tepesi (Kuça Gura) yerleşimi, kayalık bir tepe üzerine kurulmuş, Şanlıurfa İlinin 45 km doğusunda, Sumaklı Köyü'nün 3 km güneyinde yer almaktadır. Kurt Tepesi, Harran Ovası ile Viranşehir bölgesi arasında bir geçit görevi gören Çoban Deresi Boğazı'na hâkim bir tepe üzerine kurulmuştur. Çoban Deresi Boğazı çevresinde yapılan araştırmalarda Kurt Tepesi dışında başka Neolitik yerleşimler ve yine farklı dönemlerde kullanılmış avlaklar da tespit edilmiştir. Ayrıca geç dönemlere ait kale ve kule benzeri yapılar da bu bölgede yer almaktadır. Çoban Deresi Boğazı, Harran Ovası ile Viranşehir bölgesini birleştiren bir boğaz görevi görmekte olup hem insanların hem de yabani hayvanların bir bölgeden diğer bir bölgeye geçişlerinde önemli bir rol üstelenmiştir. Bu nedenle bölge her dönemde önemini korumuş, yerleşim veya avlak alanları kurmak için ideal bir konuma sahip olmuştur. Günümüzde dahi Çoban Deresi Boğazı Şanlıurfa-Mardin karayolu üzerinde bulunan önemli bir geçit olma özelliğini korumaktadır. Şanlıurfa İlinde yapılan araştırmalar sayesinde Neolitik Döneme ait yerleşim sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle yuvarlak planlı sivil yerleşimler dışında, "T" şeklinde dikilitaş bulunan Neolitik merkezlerin de bölgede yoğun olarak tespit edilmesi ve bu yerleşimlerin benzer özellikler sergilemeleri diğer bölgelerde olmayan niteliklerdir. Bölgede şuan pek çok dikilitaşlı merkezlerin kazılarına başlanmıştır. Bu sayede bu merkezlerin neden kurulmuş oldukları daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır. Taş Tepeler olarak adlandırılan bu merkezler; Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe, Yeni-Mahalle, Sayburç, Ayanlar Höyük, Harbetsuvan Tepesi ve Kurt Tepesi'dir. Bu merkezlerin çoğunun çevresinde hem dikilitaş olmayan yuvarlak planlı yapıların olduğu Neolitik Dönem merkezler hem de avlaklar bulunmaktadır. Kurt Tepesi yerleşiminin çevresinde tespit edilmiş

***ORCID:** [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379), Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, 06145-ANKARA. bcelik@aybu.edu.tr

****ORCID:** [0000-0003-2739-7047](https://orcid.org/0000-0003-2739-7047), Dr. Öğr. Üyesi., Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü 76000-IĞDIR. hatice.tosyagulu@igdir.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çelik, B. & Tosyagülü Çelik, H. (2023). KURT TEPEŞİ ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİMLER VE AVLAKLAR. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 183-192. DOI: [10.17498/kdeniz.1329312](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1329312)

Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar

en az dört avlak alanı ve dört tane içinde yuvarlak planlı yapı barındıran Neolitik döneme ait yerleşim yer almaktadır. Bu çalışmada, Kurt Tepesi ve çevresinde yer alan yerleşimler ve avlak alanlarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Kurt Tepesi, Kült Merkezleri, Sivil Merkezler, Avlaklar, Çoban Deresi Boğazı.

ABSTRACT

Kurt Tepesi / Kurtlar Tepesi (Kuça Gura) settlement, which belongs to the Neolithic Period, was built on a rocky hill and is located 45 km east of Şanlıurfa Province, 3 km south of Sumaklı Village. Kurt Tepesi was built on a hill overlooking the Çoban Deresi Boğazı, which serves as a passage between the Harran Plain and the Viranşehir region. In the research carried out around the Çoban Deresi Boğazı, other Neolithic settlements and hunting grounds used in different periods, other than Kurt Tepesi, were also identified. There are also castle and tower-like structures from the late periods in this region. Çoban Deresi Boğazı serves as a strait connecting the Harran Plain and the Viranşehir region and has played an important role in the passage of both people and wild animals from one region to another. For this reason, the region has maintained its importance in every period and has been an ideal location for establishing settlements or hunting areas. Even today, the Çoban Deresi Boğazı remains an important passage on the Şanlıurfa-Mardin highway. Thanks to the research conducted in Şanlıurfa Province, the number of settlements from the Neolithic Period is increasing day by day. Apart from the circular-plan civil settlements, Neolithic centers with "T" shaped pillars are also densely detected in the region and these settlements exhibit similar characteristics, which are qualities that are not found in other regions. Excavations of many pillars centers have now started in the region. In this way, it will be better understood why these centers were established. These centers, called Stone Hills; Göbekli Tepe, Nevali Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe, Yeni-Mahalle, Sayburç, Ayanlar Höyük, Harbetsuvan Tepesi and Kurt Tepesi. Around most of these centers, there are both Neolithic period centers with round-plan structures that are not pillars and hunting grounds. There are at least four hunting grounds and four Neolithic period settlements with round-planned structures identified around the Kurt Tepesi settlement. In this study, the settlements and hunting grounds in and around Kurt Tepesi will be mentioned.

Keywords: Pre-Pottery Neolithic Period, Kurt Tepesi, Cult Centers, Civil Centers, Hunting Grounds, Çoban Deresi Boğazı.

АННОТАЦИЯ

Неолитическое поселение Курт Тепеси / Куртлар Тепеси (Куджа Гура), расположен на скалистом холме в 45 км к востоку от провинции Шанлыурфа, в 3 км к югу от деревни Сумаклы. Курт Тепеси, был построен на холме, откуда открывается вид на ущелье Чобан Дереси, служащее перевалом между равниной Харран и регионом Вираншехир. В результате исследований, проведенных в окрестностях ущелья Чобан Дереси, кроме Курт Тепеси были обнаружены так же и другие неолитические поселения и охотничьи угодья, которые использовались в разные периоды неолита. Кроме того, в этом районе расположены замки и башнеподобные сооружения, относящиеся к позднему периоду. Ущелье Чобан Дереси являлся перевалочным пунктом, соединяющим равнину Харран и область Вираншехир, который играл важную роль в перемещении из одного места на другое не только людей, проживающих в этой местности, а также служил передвижению диких животных из одного региона в другой. По этой причине регион сохранял свое значение во все эпохи и был идеальным местом для создания поселений или охотничьих угодий. В настоящее время ущелье Чобан Дереси остается важным

перевалом на автомагистрале Шанлыурфа - Мардин. Благодаря исследованиям, которые проводились в провинции Шанлыурфа, показали, что количество поселений периода неолита стали увеличиваться с каждым днем. В этом регионе, помимо круговых запланированных гражданских поселений, можно встретить центры с Т-образными обелисками, обладающими схожими характеристиками, которые не встречаются в других регионах и относящиеся к неолитическому периоду. В настоящее время в регионе начались раскопки многих центров обелисков. С помощью проводимых раскопок, будет лучше понятно, почему были созданы эти центры. Эти центры, называемые Каменными холмами, - Гёбекли-Тепе, Невали-Чори, Сефер-Тепе, Хамзан-Тепе, Ташлы-Тепе, Карахан-Тепе, Ени-Махалле, Сайбурдж, Айанлар-Хёюк, Харбецуван-Тепеси и Курт-Тепеси. Большинство из этих центров окружено как центрами неолитического периода с сооружениями круглой формы без обелисков, так и охотничьими угодьями. Вокруг поселения Курт Тепеси обнаружено как минимум четыре охотничьих угодья и четыре поселения периода неолита с округлыми постройками. В данном исследовании будут рассмотрены поселения и охотничьи угодья в Курт-Тепеси и его окрестностях.

Ключевые слова: Курт-Тепеси докерамического неолитического периода, культовые центры, гражданские центры, охотничьи угодья, ущелье Чобан Дереси.

Giriş

Şanlıurfa kent merkezinin bulunduğu bölge at nalı şeklinde bir coğrafik yapıya sahip olup ortasında Harran Ovası yer alır. Harran Ovasının batısında Fatik Dağları, doğusunda Tek Tek Dağları, kuzeyinde Germuş ve Susuz Dağları, güneyinde ise Akçakale düzlüğü bulunmaktadır. Çoban Deresi Boğazı, Tek Tek Dağları bölgesinin kuzey ucunda yer almaktadır. Tek Tek Dağları kalkerden bir yapıya sahip olup içerisinde çok az tarım toprağı barındırmaktadır (Tosyagülü ve Çelik 2020, 161-166). Bu nedenle bölgede yer alan pek çok ören yerinin mimarisi genel olarak taş işçiliğine dayalıdır (Albayrak ve Mutlu 2014, 338-340; 2015, 260-262; 2018, 526-540; 2019, Albayrak ve diğ. 2019, 264-266; Albayrak 2015, 238-240; 2019, 652-660; 2019a, 272-274; 2020, 452-460; 2020a, 20-22, 2020b, 154-158; 2021, 33-40; 2022, 436-440; Çelik ve Albayrak 2019, 60-65; Albayrak ve Çelik 2019, 256-258). Çoban Deresi Boğazı, Harran Ovası ile Viranşehir bölgesini birleştiren tek geçittir. Diğer taraflardan Viranşehir bölgesine gitmek için Akçakale düzlüğüne kadar güneye inmek buradan tekrar kuzeye yönelerek varmak mümkündür. Bu nedenle Çoban Dersi Boğazı bölgede insan ve hayvanların geçiş güzergâhı olmuştur. Yabani veya yayılımı yapılan evcil hayvanların Harran Ovasında belli bir dönem otlanması mümkün olmaktadır. Haziran ayı ile birlikte otların sararması ve mevsimsel derelerin kuruması nedeniyle hayvanların ot bulmaları için rakımı daha yüksek olan bölgelere kuzeye veya doğuya yönelmesi gerekmektedir. İşte bu yönelmelerde, geçitlerden biri olan ve ovanın doğu tarafında bulunan hayvanların hem kuzeye hem de doğuya gitmeleri için tek geçitleri Çoban Deresi Boğazı'dır.

Çoban Deresi Boğazı ve çevresinde yapılan araştırmalarda çok sayıda yerleşim ve avlak alanı tespit edilmiştir (Resim 1). Bundan dolayı bu bölge Neolitik dönem yerleşimleri bakımından oldukça önemli bir alan konumundadır.

Kurt Tepesi / Kurtlar Tepesi (Kuça Gura)

İlk kez 2013 yılında başlayan araştırmalarda Kurt Tepesi Neolitik dönem merkezi tespit edilmiştir (Çelik 2014a, 315). Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda, Sumaklı Köyü'nün 3 km güneyinde, Kuça Gura diye adlandırılan kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim 2). Yerleşim küçük bir höyük niteliğinde olup deniz seviyesinden 730 m yüksekliktedir.

Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar

Harran Ovası ile Viranşehir ve Siverek bölgesi arasında geçit görevi gören bir boğazın hâkim bir tepesi üzerine kurulmuştur. Yaklaşık 10 dekarlık bir alana sahiptir. Höyüğün etrafında Roma Dönemine ait iki Tümülüs yer almaktadır. Kaçak kazılardan dolayı çok az tahribat söz konusu olmuştur. Ayrıca, höyüğün kuzey ucunda doğu-batı yönünde bir yüksek gerilim hattı direği de yer almaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir yer olan Kurt Tepesi'nde bir kaçak kazı çukurunda "T" şeklinde dikilitaşın negatif izine rastlanmıştır (Çelik 2014b, fig.4-5). Bölgede yapılan incelemelerde orijinal yerinden çıkarılmış olan bu dikilitaşlar (Resim 3), Kurt Tepesi'nin 6 km. güneydoğusunda yer alan Kösecik köyünde ele geçirilmiştir (Çelik 2014b, 11-12). Kurt Tepesi'nde gelecekte yapılacak kazılar sayesinde bu yerleşimin neden bu kadar yüksek bir yere kurulmuş olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii Avlakları

Çoban Deresi Boğazı'nın güney bölümünde yer alan ve Şanlıurfa'nın 48 km. doğusunda bulunan Selamet Köyü sınırları içinde, Guhera Abid Mevkii denen, yabancı hayvanları avlamak için kullanılan iki adet yan yana avlak alanı tespit edilmiştir (Resim 4). Taştan yapılmış duvarları bulunan bu avlak, büyük üçgen planlı yapıya sahiptir. Duvarları yaklaşık 1 m. yüksekliğinde olan bu avlakları özellikle bölgede 50 yıl öncesine kadar yoğun olarak bulunan ceylanlar için yapılmış olduğu düşünülmektedir. Avlaklar yan yana olup bir tepenin doğu yamacına kurulmuş ve tepeden başlayıp vadi yatağına doğru üçgen oluşturacak şekilde uzanmaktadır. Üçgen kenarların her birinin uzunluğu yaklaşık 125 m'dir. Bu kenarlar, büyük yassı taşların yan yana ve dik bir şekilde dizilmesi ile oluşturulmuştur. Üçgen tuzakların iki uzun kenarının birleşme noktasında, yaklaşık 7 m çapında yarım daire şeklinde bir mevzi kalıntısı bulunmaktadır. Guhera Abid Mevkii'nde yapılan araştırmada, az miktarda çakmaktaşıdan dilgi ve yongalar ele geçmiştir. Guhera Abid Mevkii, Kurt Tepesi yerleşiminin yaklaşık 3,5 km güneydoğusunda yer almaktadır (Güler ve Çelik 2015, 79). Bu avlak alanının Neolitik dönemden itibaren hemen her dönemde sürekli kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir (Çelik 2014a, 314).

Selamet Köyü Kuzey Mevkii Yamaç Yerleşimi

Selamet Köyü'nün 1 km. kuzeyinde Selamet Kuzey Mevkii olarak adlandırılan Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait güneye bakan bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir. Yaklaşık 5 dekarlık bir alana sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 645 m'dir. Burada, çakmaktaşıdan yapılmış silikalı dilgi ve Byblos ve Nemrik tipi bazı uç ve uç parçaları ele geçmiştir (Çelik 2014a, 315). Burada yapılan çalışmalarda yüzeyinde yuvarlak planlı yapı kalıntılarına rastlanmıştır (Güler ve Çelik 2015, 79).

Selamet Köyü Kuzey Höyüğü

Selamet Köyü'nün 1,5 km. kuzeyinde, Çoban Deresi Boğazı'na bakan bir tepede küçük bir höyüğe rastlanmıştır. Höyüğün üzerinde kısmen tahrip edilmiş olup çapı yaklaşık 2,5 m olan yuvarlak planlı bir yapı tespit edilmiştir. Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 672 m'dir. Höyük küçük bir höyük olup yaklaşık 2 dekarlık bir alana sahiptir. Burada, kaçak kazılar yoğun bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca burada yapılan incelemeler sonucunda, çakmaktaşıdan yapılmış yonga ve dilgilerin yanı sıra, Byblos uç parçaları ve kazıyıcı parçaları tespit edilmiştir (Güler ve Çelik 2015, 79).

Sumaklı Besta Faki Mevkii

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Sumaklı köyünün 2,5 km kuzeyinde bulunur. Burada yapılan incelemelerde, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir yerleşim ile Roma Dönemine ait tümülüs mezarlar tespit edilmiştir. Bu höyüğün etrafında, bol

miktarda çakmaktaşıdan çekirdek, dilgi ve yongalar, az miktarda da obsidyen tespit edilmiştir (Resim 5). Ayrıca yerleşim içinde, bir dikmetaşın gövdesine ait olduğunu düşündüğümüz bir parçaya da rastlanmıştır (Çelik 2015, 83).

Sumaklı Köyü İsmail Kalesi

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda yer alan Sumaklı köyünün 500 m kuzeydoğusunda bulunur. Burada yapılan incelemelerde, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir höyük ile Roma Dönemine ait Tümüls mezarlar tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait çok sayıda dilgi ve uçlara rastlanmıştır. Ayrıca buradan çıkarıldığı söylenen bir yılan kabartmalı taşa ait fotoğraf da bulunmuştur (Çelik 2016, 229, Picture 4).

Tahtik Köyü Batı Mevkii Avlak Alanı

Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Tahtik (Tahtok) köyünün 500 m güneybatısında, yabancı hayvanları avlamak için kullanıldığını düşündüğümüz etrafı büyük dikey taşlarla çevrili bir avlak alanı (Resim 6) tespit edilmiştir (Çelik 2015, 84-85). Bu tuzak alanı muhtemelen bölgede daha önce popülasyonu yoğun olan ceylanları avlamak için kullanılmış olmalıdır. Burada yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan birkaç dilgi parçasına rastlanmıştır. Tahtik köyündeki avlak alanı, Selamet köyü Guhera Abid Mevkii'de tespit edilmiş olan avlak alanına yaklaşık 2 km mesafededir.

Değerlendirme ve Sonuç

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Sumaklı köyünün 3 km güneyinde tespit edilmiş olan Kurt Tepesi ve çevresinde yapılan incelemeler ve bu bölgede bulunan kale ve yerleşimlerin fazla oluşu ve buranın hem Siverek hem de Viranşehir bölgesine açılan Çoban Deresi Boğazı geçidi üzerinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bugün, Mardin karayolunun da geçtiği bir geçit olan Çoban Deresi Boğazı geçidi çevresinde yapılan çalışmalarda; Kurt Tepesi ile birlikte Besta Faki Mevkii, İsmail Kalesi, Yank Kale, Kırmızı Kaya Tepesi ve Kapaklı Köyü Kuzey Mevkii sitleleri tespit edilmiştir (Çelik 2015, 84). Besta Faki Mevkii'de yapılan incelemelerde, burada "T" şeklinde bir dikilitaşın gövdesine rastlanmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir yer olduğu anlaşılan bu yerleşimin Kurt Tepesi ile birlikte Sumaklı köyünün hem kuzeyinde hem de güneyinde "T" şeklinde dikmetaşlı iki yerleşim yeri olduğunu ortaya koymuştur. Sumaklı köyünün sırtını yasladığı tepenin üstünde bulunan İsmail Kalesi'nde ise yine aynı şekilde Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait buluntular tespit edilmiştir. Sumaklı köyünün güney ve güneybatısında yer alan Selamet ve Tahtik köylerindeki hem Neolitik yerleşimlerin hem de ceylan avlama alanları olarak düşündüğümüz avlak alanlarının varlığı belki de bu geçitlerin yabancı hayvanlar için de çok önemli olduğunu ve bu nedenle onları avlamak için bölgede pek çok tuzak alanı yapıldığını söylemek mümkündür. Çoban Deresi Boğazı geçidinde gelecekte yapılacak arkeolojik çalışmalar sayesinde bu iddiaların kanıtlanması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Y. (2015). "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler", Belgü Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/2: 237-252.
- Albayrak, Y. (2019). "Soğmatar Nekropolü 2017 Yılı Temizlik Çalışmaları", 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, 651-668.
- Albayrak, Y. (2019a). "Soğmatar", Harran ve Çevresi Arkeoloji, (Ed. M. ÖNAL-S. İ. MUTLU-S. MUTLU), Şanlıurfa, 271-282.

Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar

- Albayrak, Y. (2020). “Soğmatar Nekropolü 2018 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 17-21 Haziran 2019, Diyarbakır, 4. Cilt: 451-464.
- Albayrak, Y. (2020a). “Soğmatar Nekropolü Roma Dönemi Kaya Mezarları”, Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı, Ege Yayınları, 19-28.
- Albayrak, Y. (2020b). “Soğmatar”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 48: 153-168.
- Albayrak, Y. (2021). “Soğmatar Nekropolü Kaya Mezar Mimarisi”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 52: 32-50.
- Albayrak, Y. (2022). “Soğmatar Antik Kenti 2020 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2022, Cilt 4: 435-442.
- Albayrak Y. – Mutlu S. İ. (2014). “Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2012”, 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2013 Muğla. 2. Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, Yayın No. 163/2, Muğla, 337-352.
- Albayrak, Y. -Mutlu, S. İ. (2015). “Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013”, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 02-06 Haziran 2014 Gaziantep. 2. Cilt, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No. 168/2, Ankara, 259-278.
- Albayrak, Y. – Mutlu, S. İ. (2018). "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", 39. Kazı Sonuçları Toplantısı. 22-26 Mayıs 2017 Bursa. 3. Cilt, Star Matbaacılık, Bursa, 525-544.
- Albayrak, Y.- Çelik, B. (2019). “Soğmatar Çevresi Kaya Mezarları”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 43: 255-261.
- Albayrak Y.-Mutlu S. İ.- Mutlu S.-Çelik B. (2019). “Soğmatar’da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 41: 263-274.
- Çelik, B., (2014a). “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013”, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı (2.cilt), Gaziantep, 311-328.
- Çelik, B. (2014b). “Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered.”, TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, Sayı.17, 2014b: 9-24.
- Çelik, B. (2015). “Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması” Ardahan Üniversitesi İnsan ve Toplu Bilimleri Fakültesi Dergisi, BELGÜ, sayı 2, 79-99.
- Çelik, B. (2016). “Snake Figures in the Pre-Pottery Neolithic Period” Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (31), 225-233.
- Çelik B.- Albayrak Y. (2019). “Soğmatar’dan Ele Geçen Bir Kartal Figürü”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 42: 60-67.
- Güler, M. ve B. Çelik (2015). “Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları” Ardahan Üniversitesi İnsan ve Toplu Bilimleri Fakültesi Dergisi, BELGÜ, sayı 1, 75-102.
- Tosyagülü Çelik, H. ve B. Çelik (2020). “Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış” Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 47: 159-168.

RESİMLER

Resim 1: Kurt Tepesi ve Çoban Deresi Boğazı'nın Havan Genel Görünümü.

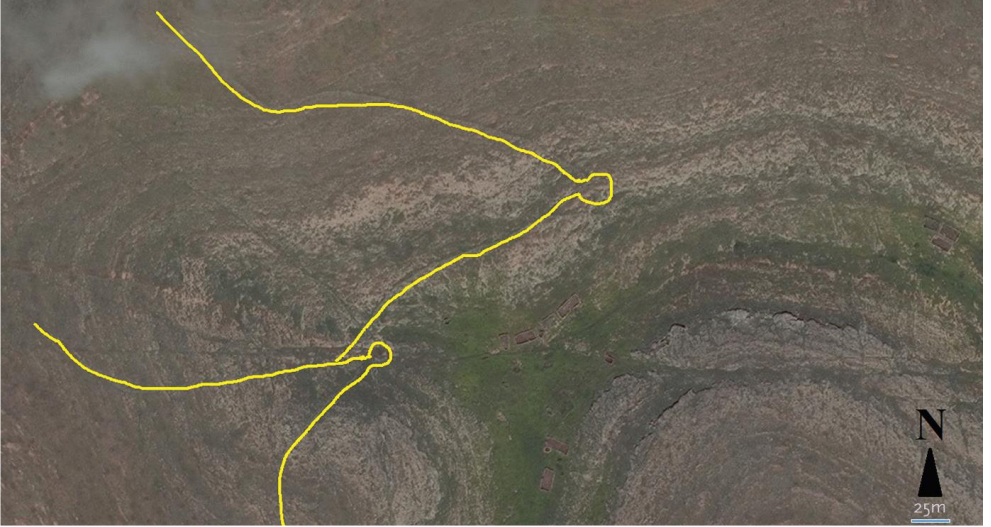

Resim 2: Kurt Tepesi'nin Doğudan Genel Görünümü.

Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar

Resim 3: Kurt Tepesi'nden iki adet "T" şeklinde dikilitaş.

Resim 4: Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii Avlak Alanlarının Havadan Genel Görünümü.

Resim 5: Sumaklı Köyü Besta Faki Mevkii Buluntuları.

Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar

Resim 6: Tahtik Köyü Batı Mevkii Avlak Alanından bir Görünüm.

❖TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА❖**YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN* Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ). ▪ Doktorant Nursuale AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Alper ALTINKAYNAK adına TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 numaralı ZiraatBank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to AlperALTINKAYNAK’s ZiraatBank account number: TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

1000 TL (Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
36 \$ / 35 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)